DRUŠTVENO-KULTURALNI ASPEKTI POLOŽAJA ŽENA: ANTIFAŠISTIČKA FRONTA ŽENA (1945.-1953.)

Dijanić, Dijana

Doctoral thesis / Disertacija

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:071782

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

HRVATSKI STUDIJI

Dijana Dijanić

DRUŠTVENO-KULTURALNI ASPEKTI POLOŽAJA ŽENA: ANTIFAŠISTIČKA FRONTA ŽENA (1945.-1953.)

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2014.

University of Zagreb
CENTRE FOR CROATIAN STUDIES

Dijana Dijanić

SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF THE STATUS OF WOMEN: WOMEN'S ANTIFASCIST FRONT (1945-1953)

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2014.

Sveučilište u Zagrebu
HRVATSKI STUDIJI

DIJANA DIJANIĆ

DRUŠTVENO-KULTURALNI ASPEKTI POLOŽAJA ŽENA: ANTIFAŠISTIČKA FRONTA ŽENA (1945.-1953.)

DOKTORSKI RAD

Dr. sc. Suzana Leček:

Zagreb, 2014 godina

University of Zagreb
CENTRE FOR CROATIAN STUDIES

Dijana Dijanić

SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF THE STATUS OF WOMEN: WOMEN'S ANTIFASCIST FRONT (1945-1953)

DOCTORAL THESIS

Supervisor(s)):
Dr.Sc. Suzana Leček

Zagreb, 2014.

1. UVOD 10

1.1. Metode istraživanja 10
1.2. Historiografija, istraživanja i sjećanja na povijest žena/ roda u Hrvatskoj 1945.-1953. 15

2. ANTIFAŠISTIČKA FRONTA ŽENA, ŽENSKA POLITIČKA ORGANIZACIJA 22

3. ANTIFAŠISTIČKA FRONTA ŽENA 1945.-1953. 25
Organizacijska struktura Antifašističke fronte žena 28

4. KONGRESI ANTIFAŠISTIČKE FRONTE ŽENA: ZADAĆE ŽENA 1945.-1953. 38
Prvi Kongres AFŽJ 38

Prvi kongres AFŽ-a Hrvatske 39

Drugi kongres AFŽJ 42

Drugi kongres AFŽ Hrvatske 43

Treći kongres AFŽJ 49

Četvrti kongres AFŽJ 50

4. 1. Antifašistička fronta žena i Informbiro (IB) 53

Informbiraši 61

Rezolucija IB-a u *Ženi u borbi* 64

Kakav je trebao biti odgovor i uloga žena u borbi protiv IB-a? 70

4.2. Međunarodna demokratska federacija žena 72

Prvi kongres MDFŽ 73

Drugi Kongres MDFŽ 73

5. ŽENE, POLITIKA I DRŽAVNI POREDAK 78

5.1. Politička participacija 78

5.1.1. Žene na izborima i u vlasti 81

Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1945.god. u *Ženi u borbi* 86

Prvi izbori za Ustavotvorni sabor Hrvatske 89

5.1.2. Samoupravljanje i žene 104

Samoupravljanje u *Ženi u borbi* 105

5.1.3 Realno i idealno – o politici, iskustva svjedokinja vremena 110

Antifašistička fronta žena 110

Prvi poslijeratni izbori 118

Sudjelovanje u političkom i javnom životu 120

Odnos prema sustavu i KP 122

„Neprijatelji“ 125

Političke elite 129

6. ŽENE I ZAPOSLENJE 132

6. 1. Zakonski propisi o zaposlenim ženama 1945.-1953. 132

6.2. Žene u tvornici: *Udarničkim radom grade bolju budućnost svome narodu* 137

6.3. Žene i dobrovoljni rad: *Naprijed žene, drug nas Tito zove na obnovu domovine nove* 138

6.4.Nove perspektive: *U novom zvanju* 139

6.5. AFŽ i problematika ženskog plaćenog rada 142

6.6. Ženski rad u *Ženi u borbi* 143

6.7. Uključivanje žena u „radničku klasu“ – pitanje zapošljavanja žena 144

Povremeni besplatni i plaćeni rad na obnovi zemlje 152

Problemi s kojima su se susretale zaposlene žene 153

6. 8. Žene i posao, iskazi svjedokinja vremena 162

Situacija na poslu 170

Odnosi na poslu 174

Ravnopravnost 177

7. ŽENA U OBITELJI 180

7.1. Zakonodavna tradiciji (do 1945.) 180

7.2. Ideološka pozadina uloge žene u obitelji 182

7.3. Zakonodavstvo u novoj državi (1945.-1953.) 184

Majčinstvo-materinstvo 187

Stvaranje socijalne i zdravstvene infrastrukture 191

7.4. *Žena u borbi* za obitelj, materinstvo i radnu majku 194

7.5. Antifašistička fronta žena i žena u obitelji 198

7.6. Žena u obitelji: iskazi svjedokinja vremena 206

Obitelj roditelja 206

Upoznavanje s mužem – brak 209

Vjenčanje 210

Razvod braka 212

Žensko zdravlje i planiranje obitelji 213

Rodiljni dopust 214

Podrška AFŽ-a 215

Podjela poslova 216

8. ŽENE I SLOBODNO VRIJEME 219

8.1. Opće prilike 219

8.2. *Žena u borbi* u funkciji organiziranja slobodnog vremena za žene 225

8.3. Uloga AFŽ u oblikovanju slobodnog vremena žena 229

8.4. Iskustva svjedokinja vremena o slobodnom vremenu u Hrvatskoj 1945.-1953. 232

Stanovanje 233

Slobodno vrijeme i zabava 237

Vrijeme za sebe 240

Moda 241

9. ŽENE I OBRAZOVANJE 245

9.1. *Zrno znanja probija jače od čelika*, Lenjin 245

9.2. Ravnopravnost žena u obrazovanju 250

9.3. Žene na Sveučilištu 272

9.4. Žena u borbi 275

Školom za odgajatelje naša narodna vlast omogućila je ženama stjecanje zvanja najljepšeg za ženu 277

6.3. Antifašistička fronta žena i strategije obrazovanja žena 282

Opismenjavanje 282

Čitalačke grupe 286

Općeobrazovni tečajevi 287

9.6. Obrazovanje za sve, iskazi svjedokinja vremena 290

Obrazovanje u djetinjstvu 290

Obrazovanje žena nakon rata 293

Različite mogućnosti 295

10. ZAKLJUČAK 303

IZVORI I LITERATURA 306

ŽIVOTOPIS 334

DR. SC. SUZANA LEČEK

Zvanje: znanstvena savjetnica

Glavno područje istraživanja: Društvena i kulturna povijest Hrvatske 1918.-1941

Rođena je u Zagrebu 29. rujna 1961. godine gdje je završila osnovnu i srednju školu, te studij povijesti, povijesti umjetnosti i bibliotekarstva na Filozofskom fakultetu. Radila je kao bibliotekar u biblioteci HAZU (1989.), kao znanstveni novak u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta (1990.-1997.), te u Hrvatskom institutu za povijest (1998.-2001.), a od 2001. zaposlena je u Podružnici Hrvatskog instituta za povijest u Slavonskom Brodu gdje je trenutno voditeljica projekta *Oblikovanje hrvatskog kulturnog i socijalnog identiteta 1900.-1990.* U zvanje znanstvene savjetnice izabrana je 28. listopada 2009. Magistrirala je na temi *Kulturno-prosvjetna djelatnost "Seljačke sloge" 1925.-1929.* (1993.), a zatim je provela školsku godinu 1993.-94. na postdiplomskom studiju novije povijesti na Central European University u Budimpešti, gdje je obranila tezu o problemu pismenosti u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća (*Village in Change. The Literature for the Peasantry and its Acceptance in the Croatian Village*, 1994.). Doktorirala je tezom *Gospodarske i društvene promjene u životu seljaštva sjeverozapadne Hrvatske između dva svjetska rata* (1998.).

U svojim se istraživanjima bavila društvom, posebice poviješću obitelji kao odraza i sastavnice društvenog razvoja između dva svjetska rata. Polazeći od djelovanja Hrvatske seljačke stranke, istražuje probleme kulturnog nacionalizma i identiteta, politizacije društva te supsidijarnosti. Od 2001. godine sudjeluje u izvođenju nastave na studiju povijesti na Hrvatskim studijima. Članica je uredništava znanstvenih časopisa *Historijski zbornik* te *Scrinia Slavonica*. Suradnica je Matice hrvatske i Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža" na edicijama Hrvatska enciklopedija i Hrvatski biografski leksikon. Potpredsjednica je Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti (HNOPZ) i Društva za hrvatsku povjesnicu te predsjednica Udruge za istraživanje povijesti žena "Klio".

Objavljene knjige:

- Stjepan Sulimanac (27. srpnja 1915. – 18. svibnja 1994.) (Zagreb, 1999.);

- Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918.-1941. (Zagreb – Slavonski Brod, 2003.);

- Zagrebačka županija (Zagreb, 2003.);

- Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925.-1941.) (Slavonski Brod, 2005.);

- Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.-1941. (Zagreb – Slavonski Brod, 2010.);

- (ur.) Josip Matasović i paradigma kulturne povijesti. Zbornik radova znanstvenog skupa (Slavonski Brod – Zagreb, 2013.).

Zahvala

Željela bih izraziti veliku zahvalnost svojoj mentorici, znanstvenoj savjetnici dr. sc. Suzani Leček na podršci, uloženom vremenu i razumijevanju koje je imala.

Hvala.

Sažetak: Temeljni istraživački problem kojim se bavi disertacija je javni i privatni položaj žena u Hrvatskoj u razdoblju radikalnih zakonodavnih i društvenih promjena 1945.-1953.god. kada djeluje Antifašistička fronta žena (AFŽ).

Dosadašnja istraživanja položaja žena u ovom razdoblju bavila su se istraživanjem organizacije AFŽ i njenog položaja na relaciji Narodna fronta (NF) i Komunistička partija (KP) analizom dokumenata nastalih djelovanjem AFŽ i to od osnutka 1942.god. do ukinuća 1953.god. Istražen je i ratni i poslijeratni položaj žena koje su bile sudionice partizanskog pokreta, korištenjem sociioloških metoda analize statističkih podataka. Analizi statističkih podataka pridodana su sjećanja i svjedočenja sudionica tog pokreta o razlozima pristupanja pokretu, položaju u partizanskim jedinicama, kao i mogućnosti napredovanja u zapovjednom smislu i tretiranju njihovog doprinosa partizanskoj borbi poslijeratnim kriterijima za dobivanje odlikovanja. Neistražena je bila interakcija društvenog i osobnog u životima žena tog razdoblja.

Hipoteza istraživanja je da socijalistička praksa nije omogućila ženama da ostvare ideološki proklamiranu rodnu jednakost, osim prava na političku participaciju. U drugim je sferama jednakopravnost ostvarena samo dijelom (na području rada i obrazovanja), a najmanje u sferi privatnog života.

Cilj rada bio je utvrditi utjecaj AFŽ-a na javni i privatni položaj žena koje su živjele u socijalizmu (1945.-1953.god.) usporedbom postojeće arhivske građe, zakonske regulative, analizom poželjne slike socijalističke žene prezentirane u *Ženi u borbi* i analizom intervjua dobivenih metodom usmene povijesti.

Istraživana je arhivska građa Konferencije za društvenu aktivnost žena (KZDAŽ) 1945.-1953.god., Oblasni odbor Antifašističke fronte žena Osijek (1942.-1952.god.), Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (SSRNH) 1945.-1953.god., analiziran časopis *Žena u borbi*, glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske (1945.-1953.god.), kao i zakonska regulativa koja je regulirala položaj žena u obitelji, braku, na radnom mjestu, socijalna prava.

Rad istražuje diskrepanciju službene politike i proklamirane jednakopravnosti, te realnog javnog i privatnog života žena. Pratile su se promjene i kontinuiteti u tretmanu položaja i uloga žena u socijalističkom društvu u istraživanom razdoblju.

Rad ravnopravno koristi sjećanja žena na razdoblje 1945.-1953.god. koja su prikupljena metodom usmene povijesti. Metoda usmene povijesti koristi se i kao metoda i kao kategorija analize. U radu se kombiniraju usmeni iskazi svjedokinja vremena i pisani povijesni izvori. Na ovaj način kazivačicama, svjedokinjama vremena, dana je mogućnost i pravo da se izraze, a njihovi životi i životne priče povezale su povijesni kontekst i život pojedinca.

Osnovni nalazi su da je zakonodavstvo riješilo pitanje egalitarnosti žena u političkom i javnom životu, u dostupnosti svih profesija, napredovanje u profesiji, ekonomsku jednakost i pravo na obrazovanje. Privatni životi žena, izuzev zakonske regulative vezane uz brak, obitelj i prava koja proizlaze iz njih, ostali su izvan okvira djelovanja tih promjena. Tradicionalni odnosi koji su se zadržali u obitelji prenijeli su se na društvene odnose koji su funkcionirali na osnovama patrijarhalnog modela moći. Tu različitost ženskih iskustava i životnih mogućnosti potvrdila su ispitivanja kvantitativnih i kvalitativnih podataka 1945.-1953.god. (zastupljenost žena na mjestima odlučivanja – u Saboru, KP, na mjestima direktorica u industrijskim, obrazovnim ustanovama, kao i ustanovama u kulturi, stupnju obrazovanja žena). Komparativnom analizom zastupljenosti žena u predstavničkim tijelima Jugoslavije, Hrvatske, pojedinih republika Federativne narodne republike Jugoslavije (FNRJ), te nekih zemalja *narodne demokracije* nastojale su se uočiti sličnosti i različitosti u položaju žena, te njihovi razlozi.

Diskrepancija službene politike i proklamirane jednakopravnosti žena u javnom životu se očitovala kroz nesrazmjer sadržaja programatskih tekstova Komunističke partije (KP), koja u poratnom političkom i društvenom životu ima dominantnu ulogu, kao i poziva vodećih osoba političkog života Hrvatske/ Jugoslavije za izjednačavanjem žena i muškaraca u mogućnostima i tretmanu pri pristupu i tijekom obavljanja javnih funkcija sa stvarnim mogućnostima žena da se kandidiraju na mjestima unutar kandidacijskih lista koja bi im mogla omogućiti i stvarnu konzumaciju tih prava.

Promjene i kontinuiteti u tretmanu položaja i uloga žena u socijalističkom društvu manifestirale su se kroz djelovanje AFŽ-a, koja je na svojim kongresima, konferencijama, svakodnevnim djelovanjem na razini oblasnih, kotarskih, gradskih organizacija proklamirala jednakost žena i radila na integraciji žena u politički i javni život zemlje na način koji je sustav želio riješiti *žensko pitanje*. U radu se aktivistice AFŽ tretiraju i kao primateljice i prenositeljice službene politike o

ženskom pitanju i tretmanu ženu, ali i kao akterice koje su ukazivale na probleme s kojima se žene susreću i onako kako ih žene vide i žele riješiti.

Suprotstavljanjem životnih priča sugovornica i službenih dokumenata rad pokazuje kako su žene svakodnevnim životnim praksama mijenjale i oblikovale svoju svakodnevicu suprotstavljajući se vladajućem poretku ili korištenjem slobodnih/ otvorenih niša koje poredak nije mogao ili nije želio zatvarati. Ispitan je položaj žena u Zagrebu u kojem je utjecaj političke moći i nove ideologije, kao i društveno-gospodarske promjene (industrijalizacija, urbanizacija, te potreba za radnom snagom) najevidentniji.

Širenjem istraživanja na položaj žena na selu, načine na koje se kolektivizacija i otkup koji se osobito radikalno provodio nakon Rezolucije IB 1948., kao i istraživanje djelovanja Sekcije žena zadrugarki, dobio bi se novi uvid u položaj žena u neposredno poratno doba 1945.-1953.god.

Ključne riječi: ženska i rodna povijest, Antifašistička fronta žena Hrvatske (AFŽH), Antifašistička fronta žena Jugoslavije (AFŽJ), *Žena u borbi*, *žensko pitanje*, Komunistička partija Hrvatske (KPH), socijalizam, zakonodavstvo vezano uz žene, usmena povijest

Abstract: The basic research problem, which the dissertation deals with, is the public and private position of women in Croatia, in the period of radical legislative and social changes from 1945 to 1953, that is, during the activity of the Women's Antifascist Front. (WAF)

The former research of the position of women at that period dealt with research of the organization of WAF and its position within the relationships of the People's Front and the Communist Party, by analysis of the documents which occurred during the activity of WAF from its foundation in 1942 to its abolition, in 1953.

Both the Wartime and Post-wartime position of women – participants in the Partisan movement have been explored, by using the sociological method of the analysis of statistical data. To this analysis, remembrance and testimony of women who participated in the movement have been added about the reasons for joining the movement, the position in the Partisans units, as well as the opportunity of advancement in terms of command and the treatment of their contribution to the partisan warfare in the postwar years, for being decorated.

The interaction between the social and private part of women's life at that time, hasn't been explored.

The hypothesis of the research is that social practice didn't enable the women to fulfill the proclaimed ideological gender equality, except for the political participation. What refers to the other spheres, equality was fulfilled only partly, for example in the sphere of work and education while it was the least fulfilled in the sphere of private life.

The aim of the paper was to define the influence of WAF on the public and private position of women who lived in socialism from 1945 to 1953, by comparing the existing archival materials, the legislative regulatory rules, analysis of the desirable image of the socialist woman presented in "Woman in combat" and the analysis of the interviews, gotten with the method of by oral history.

The following was explored: The archival material of the Conference for the Social activity of women (1945 – 1953), The Territorial Committee of the Women s Antifascist Front of Osijek (1942-1952), The Republic conference of The Socialist League of the working people of Croatia (1945-1953), in addition, the journal Woman in combat, the organ of WAF was analyzed as well as the legislative regulation which regulated the position of women in family, marriage, at work and her social rights.

The paper explores the discrepancy of official politics and proclaimed equality, as well as the real public and private life of women. The changes and continuity in the treatment of the position and role of women in socialist society of that period has been followed.

The paper equally uses the remembrance of women of the period (1945-1953) which was gathered by the method of oral history. The method of oral history is used both as a method and as Analysis category.

In the paper oral testimony of the witnesses of that time is combined with recorded historical sources. In this way the tellers, the witnesses of time were given an opportunity and right to express themselves, while their lives and life stories connected the historical context and the life of the individual.

The basic results are that the legislation solved the question of the egalitarianism of women in political and public life, in the availability of all professions, career advancement, economic equality and the right to education. The private lives of women, except for the law regulations concerning marriage, family and the rights which result from them, remained out of the influence of those changes. The traditional relationships, retained in the family, were conveyed to the social relationships, which were functioning on the basis of the patriarchal model of power.. That difference among the women s experience and life opportunities was confirmed by the studying of quantitative and qualitative data from 1945 to 1953.(The representation of women at positions of making decisions – in the Parliament, KP, at positions of directors in industrial, educational and cultural institutions, according to the level of education of women.) By comparative analysis of women s representation in the representative bodies of Yugoslavia, Croatia, some other republics of Federative Peoples Republic of Yugoslavia (FPRY), and some countries of the national democracy, attempted to perceive similarities and differences in the position of women, and their reasons.

The discrepancy between the official politics and the proclaimed equality of women in the public sphere revealed itself through disproportion of the Communist Party (CP) programmatic texts which played dominant role in the postwar social and political life, and called the leading people of the political life in Croatia/ Yugoslavia to equate women and men in the opportunities and treatment at admission and during performance of public functions with the real possibilities of

women to become candidates for positions on the list of candidates, which could enable them real consumption of those rights.

The changes and continuity in the treatment of the position and role of women in the socialist society manifested themselves through the activity of WAF, which proclaimed equality of women and worked on integration of women in political and public life of the country in the way the system wanted to solve women s question, on their congresses and conferences, with everyday activities in different district, county and city organisations.

In the paper the WAF activists are treated as both receivers and conveyers of the official politics concerning the women s question and the treatment of women, but also as active participants who pointed out the problems which women encountered and the ways they saw them and wanted to solve them.

By opposing the speaker's life stories and official documents, the paper shows how women in everyday life practice changed and shaped their daily routines, by resistance to the ruling system or using free/open niches, which the system could not or did not want to close.

The position of women in Zagreb, where the influence of political power and new ideology, along with the social and economic changes (industrialization, urbanisation, the need of working power) is most evident, was explored.

By extending the research to the position of the village women, the ways the collectivisation and crop-purchase system were carried out, which were especially radically carried out after the IB Resolution in 1948, as well as the exploring of the activity of the Group of women cooperators, is given a new insight in the position of woman in the nearest postwar time, from1945 to 1953.

Key words: female and gender history, Woman s Antifascist front of Croatia (WAFC)

Women s Antifascists Front of Yugoslavia, Woman in combat, women s question, The Communist party of Croatia (CPC), socialism, legislation attached to women, by word of mouth history

1. UVOD

Istraživanje „Društveno-kulturalni aspekti položaja žena u Hrvatskoj: Antifašistička fronta žena (1945.-1953.)“ bavi se poviješću žena u socijalističkoj Hrvatskoj u poratnom razdoblju 1945.-1953. kada je djelovala Antifašistička fronta žena (dalje, AFŽ), isključivo ženska organizacija koja je, iako u okviru Narodne fronte (dalje, NF), bila ekskluzivno zadužena za rješavanje *ženskog pitanja*.

Cilj istraživanja bio je utvrditi utjecaj AFŽ-a na javni i privatni položaj žena koje su živjele u socijalizmu 1945.-1953. usporedbom postojeće arhivske građe i analizom intervjua dobivenih metodom usmene povijesti.

1.1. Metode istraživanja

Položaj žena, njihovo sudjelovanje u političkom životu, ostvarivanje ekonomske i obrazovne jednakopravnosti nije pitanje koje se javilo sa završetkom II. svjetskog rata, ali je tada (1946.) ozakonjeno. Istraživanjem su utvrđeni načini promijenjenog položaja žena u Hrvatskoj u razdoblju 1945.-1953. s obzirom da je novi socijalistički poredak proklamirao jednakost žena kroz zakonodavstvo, na polju rada i zapošljavanja, na području obrazovanja i privatno u obitelji. Istraživanje ispituje:

1.kvantitativne podatke: udio žena s obzirom na razine školovanja i grane zapošljavanja

2.kvalitativne podatke: mogućnosti napredovanja na poslu, sudjelovanja u donošenju odluka na radnom mjestu, sudjelovanja u politici, radno zakonodavstvo

Kvantitativnom analizom statističkih podataka vezanih uz žene i muškarce (stupanj obrazovanja, podaci o zaposlenosti/ nezaposlenosti, granama zapošljavanja i zastupljenost na mjestima odlučivanja, na radnom mjestu i u politici) utvrđena je međusobna razlika u zastupljenosti, a time i u položaju žena u javnom životu, te koje su društvene promjene nastupile. Za ovu analizu koristili su se statistički godišnjaci *Narodne Republike Hrvatske* i *Federativne Narodne Republike Jugoslavije* (rezultati popisa 1948. i 1953. i vitalna statistika) iz Državnog zavoda za statistiku.

Treba upozoriti da statistički podaci u tim prvim poslijeratnim godinama, osobito popis stanovnika iz 1948. su bili obilježeni pokušajima uljepšavanja slike društva i zajednice što je posebno vidljivo u određivanju kategorije nepismenih osoba.[1]

Analizirana je građa Hrvatskog državnog arhiva i to fondovi Konferencije za društvenu aktivnost žena (1945. – 1953.), Oblasnog odbora Antifašističke fronte žena Osijek (1942.-1952.), te Glavnog odbora Narodne fronte Hrvatske (1945.-1953.) čime se dobio politički i povijesni kontekst, te složenost i ne/mogućnost rješavanja *ženskog pitanja*. Analizirani su časopisi *Žena u borbi*, službeno glasilo AFŽ Hrvatske i *Žena danas*, službeno glasilo AFŽ Jugoslavije kako bi se utvrdila nova komunistička rodna ideologija tj. slika poželjne *nove* žene socijalizma kao i načini njezine promidžbe. Analizirano je i zakonodavstvo koje je reguliralo položaj žena u istraživanom razdoblju (1945.-1953.).

Obzirom na nepodudaranje ideologije i ostvarenja, istraženi su načini na koje je AFŽ promicala praksu koju je trebao osigurati pravni okvir:

1.poboljšanja - ostvarena kroz pravo na političku participaciju, radno pravo (jednaka plaća muškaraca i žena, zabrana rada ženama na fizički težim poslovima, pravo na ranije umirovljenje), besplatno obrazovanje, socijalna prava (zdravstvena skrb za trudnice, novorođenčad, plaćeni rodiljni dopust, pravo na bolovanje u slučaju bolesti djeteta), obiteljsko pravo (jednako pravo djece rođene u braku i izvan braka)

2.problemi – primjerice, jak je društveni otpor zbog mentaliteta i ograničenog područja djelovanja AFŽ-a na gradske žene, žene su zbog nižeg obrazovnog statusa zaposlene na slabije plaćenim radnim mjestima, sporije napreduju, veća je nezaposlenost, niža zastupljenost na mjestima odlučivanja u poduzećima i organima vlasti

3.negativne posljedice - primjerice, *dvostruki posao* (kod kuće koji se i dalje tradicionalno smatrao ženskim i posao na radnom mjestu) kojem su žene bile izložene

Pregledna je i analizirana filmska građa Kinoteke, filmovi *Slavica, Živjeće ovaj narod*, te *Plavi 9* kako bi se utvrdilo na koji način su korišteni mediji popularne kulture za propagiranje poželjne slike žene i rodnih odnosa u socijalističkom društvu.

[1] Mirjana Gjurkić, "O privrednoj aktivnosti žena Jugoslavije 1918.-1953." *Ekonomski pregled, časopis društva ekonomista Hrvatske* 5 (1954.) 12: 814.-825.

Istraživanje je dopunjeno intervjuima koji su napravljeni metodom usmene povijesti. Odabrana je metoda usmene povijesti zato što omogućava potpuniju rekonstrukciju prošlosti,[2] omogućava istraživanje privatne (osobne) sfere, koju tradicionalni izvori ne pružaju. Usmeni izvori su potreban (ali ne i dovoljan) uvjet za povijest onih slojeva društva koji nisu imali moć stvaranja dokumenata kao i kontrolu nad napisanim, zbog čega su mnogi izvori bili izostavljani.[3] Usmeni izvori daju veću kompletnost rada i kompleksnost vremena koje se istražuje,[4] što je za istraživanje povijesti 20. stoljeća i to povijesti 'običnih/ malih ljudi' nezaobilazno zbog nedostatka takvih izvora.[5] Svjedočenja o vremenu dobivena metodom usmene povijesti pouzdana su koliko i svaki drugi izvor i kao i svaki drugi izvor i tako dobiveni iskazi trebaju biti sučeljeni s nizom drugih izvora.[6]

Poštujući postojeće znanstvene standarde za vođenje intervjua[7] korišten je polustrukturirani intervju. Ispitivala su se iskustva žena koje su živjele u Zagrebu o položaju žena privatno (obitelj) i javno (radno mjesto, politička participacija), političkim događajima kao i o AFŽ-u. Intervjui se sastoje od tri dijela: 1 – pitanja o životu kazivačice; 2 –pitanja o temama koje su u prvom dijelu intervjua spomenute, a koje je potrebno pojasniti, te 3 – pitanja o temama koje nisu spomenute u

---

[2] O vrijednosti osobnog kontakta i usmene povijesti u istraživanju promjena obiteljskih struktura u 20. stoljeću u: Michael Mitterauer, "Ja u povijesti ... povijest u Ja. Popularna autobiografika i obrazovni rad" *Otium* 2 (1994.): 39.

[3] Alessandro Portelli, *The death of Luigi Trastulli, and other stories: form and meaning in oral history*. (New York: State University of New York Press,1991.): 56.; Claudia Salazar, "A Third World Woman's Text: Between the politics of Criticism and Cultural Politics" u: *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History* (New York: Routledge, 1991.): 102.; Donald A Ritchie, *Doing Oral History. A Practical Guide* (New York: Oxford University Press, 2003.): 26.; Mirjana Gross, "Mikrohistorija dopuna ili suprotnost makrohistorije?" *Otium* 2 (1994.) 1-2: 25., 26., 28.

[4] Portelli, *The death of Luigi Trastulli*, 55.

[5] Suzana Leček, "Usmena povijest – povijest ili etnologija? Mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa." *Časopis za suvremenu povijest* 33 (2001.) 1: 149.-154.; Suzana Leček, "Seljačka obitelj u Hrvatskoj 1918.-1960. Metoda usmene povijesti (oral history)" *Radovi Zavod za hrvatsku povijest*. 29(1996.): 263.

[6] Ritchie, *Doing Oral History*, 26.; Leček, "Seljačka obitelj" (1996.): 250.

[7] Paul Thompson, *The Voice of the Past. Oral History* (London: Oxford University Press, 1978.); Mirjana Gross, "Nevidljive žene" *Erasmus* (1993.) 3: 56.-64.; Carrie Hamilton, „On Being a 'Good' Interview: Empathy, Ethics and the Politics of Oral History" *Oral History* Vol 22, No 2 (1994.): 33.-43; Gorss, "Mikrohistorija", 18.-35.; Mitterauer, "Ja u povijesti", 36.-47.; Leček, "Seljačka obitelj" (1996.): 249.-265; Alessandro Portelli, *The battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue*. (Madison: The University of Wisconsin Press, 1997.); Ritchie, *Doing Oral History*; Dalia Ofer i Leonore J. Weitzman, ur. *Women in the Holocaust* (New Haven: Yale University Press, 1998.); *Oral History Interview Guidelines* (Washington: United States Holocaust Memorial Museum, 1998); Mirjana Gross, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja* (Zagreb: Novi Liber, 2001.): 343.-349.; Leček, "Usmena povijest – povijest ili etnologija?", 149.-154.; Suzana Leček, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918.-1941*. (Zagreb: Srednja Europa, 2003.); Alessandro Portelli, *The Order Has Been Carried Out History, Memory, and Meaning of a Nazi Massacre in Rome* (New York: Palgrave, 2003.); Luisa Passerini, *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2009.); Portelli, *The death of Luigi Trastulli*; Alessandro Portelli, *They Say in Harlan County. An Oral History* (New York: Oxford University Press, 2011.)

prvom i drugom dijelu, a koje su važne za istraživanje (položaj zaposlene žene, mogućnosti sudjelovanja žena u javnom životu, obrazovne mogućnosti, mogućnosti za napredovanje na poslu, od koga su i jesu li kazivačice imale podršku u obitelji i na poslu, iskustva vezana uz poštovanje pozitivne zakonske regulative prema zaposlenim ženama, majkama i rodiljama itd.).[8] Istraživanjem osobnih iskustava žena osim kompletnije slike vremena, ženskih života u socijalizmu i osobnih iskustava, dobiva se i mogućnost kvalitetnije komparativne analize iskustava žena u različitim socijalističkim zemljama.[9]

Za sudjelovanje u istraživanju odabrane su kazivačice koje su živjele u Zagrebu u istraživanom razdoblju. Grad Zagreb je uzet kao referencijalno mjesto, jer su u njemu kao središtu i najvećem gradu Hrvatske, sa stalno rastućim brojem stanovnika, promjene bile najevidentnije. Kazivačice pripadaju različitim svjetonazorima i imaju različita životna iskustva, od podržavateljica novog režima do onih koje se nisu slagale s njegovom ideologijom i svjetonazorom, ali i onih kazivačica čiji život na prvi pogled nije bio određen političkim i ideološkim promjenama koje su nastupile. Razlog ovakvog odabira je kako bi se dobila najrazličitija iskustva i što potpunija slika položaja žena u istraživanom razdoblju. Odabrani broj intervjua (30)[10] omogućava uočavanje sličnosti i individualnih razlika u životnim iskustvima kazivačica. Ograničavajući[11] faktor bio je biološki, zbog protijeka vremena, jer je sve manje živućih osoba generacija koje su živjele u prvim poslijeratnim godinama.

---

[8] Poticaj za disertaciju bio je međunarodni projekt *Women's Memories: Searching for Identitiy Within Socialism* (*Sjećanje žena na život u socijalizmu*), pa je istraživanje dijelom temeljeno na intervjuima iz tog projekta od kojih su neki objavljeni. Više o projektu i objavljenim intervjuima (ID 2, ID 3, ID 5, ID 12, ID 14, ID 21, ID 27) u: Dijana Dijanić, [et al] *Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2004.) 11.-20., 40.-79., 82.-120., 124.-157., 190.-204., 208.-225., 228.-256. i 260.-286.; Intervjui nastali u okviru navedenog projekta i dostupni u Centru za ženske studije Zagreb ID 4, ID 6, ID 9, ID 10, ID 11, ID 13, ID 16, ID 17, ID 18, ID 19, ID 20, ID 22, ID 23, ID 25, ID 26, ID 28; Intervjui u posjedu autorice ID 1, ID 7, ID 8, ID 15, ID 24, ID 29, ID 30

[9] Jill M. Bystydzienski, „Women and Socialism: A Comparative Study of Women in Poland and the USSR“ *Sings*, Vol. 14, No. 3 (1989.): 668.-684.

[10] O minimalnom broju intervjua (15) potrebnih da bi se uočili procesi i pravila u ponašanju, ali i motivaciju pojedinca pogledati u: Leček, "Usmena povijest", 153.

[11] O problematici izbora kazivača, volji i sposobnosti kazivača da iskaže i prezentira vlastitu životnu priču i iskustva u: Leček, "Seljačka obitelj" (1996): 250.; o drugim problemima usmene povijesti, primjerice, o podložnosti zaboravu, istraživanjima koja pokazuju da je zaborav najizraženiji neposredno nakon nekog događaja, a minimalno u situacijama kada je kazivaču neki događaj ili osoba o kojoj govori bio osobno važan u: Thompson, *The Voice of the Past,* 101.-103; o kratkoročnom i dugoročnom pamćenju i zadaći usmenog povjesničara da se prije intervjua pripremi i pomogne kazivaču dajući mu, prilikom postavljanja pitanja i u dijalogu, kontekst događaja o kojima razgovaraju u: Ritchie, *Doing Oral History*, 31. i 32.

Rad se bavi rodom kao analitičkom kategorijom, shvaćajući rod onako kako ga definira J. Wallach Scott, kao „područje u kojem se i pomoću kojeg se očituje moć“.[12] Zato su osim usmenih izvora korištena i postignuća postojećih istraživanja rodne povijesti, kao i povijesti AFŽ-a, ženske organizacije u razdoblju socijalizma (Sklevicky)[13], te su bili osnov za utvrđivanje postojećih spoznaja o odabranom vremenskom razdoblju, kao i o strukturi i funkcioniranju AFŽ-a u široj organizaciji kakva je bila NF.

Korištena su iskustva i usporedne analize istraživačica rodne povijesti socijalističkog razdoblja u drugim zemljama (Ukrajine – Oksana Kis[14], Mađarske – Andrea Petö,[15] Rumunjske – Maria Bucur,[16] Bugarske – Pamela Ballinger i Kristen Ghodsee[17]), kao i istraživanja provedena u zemljama nastalim nakon raspada socijalističke Jugoslavije (Slovenije – Mateja Jeraj[18], Srbije – Ivana Pantelić[19]).

---

[12] Joan Wallach Scott, *Rod i politika povijesti* (Zagreb: Ženska infoteka, 2003.): 62.-66.; Joan Wallach Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis" u: *American Historical Review* 91 (1986.): 1053.-1075.; o ženama/ rodu kao kategoriji analize piše i Denise Riley, *Am I That Name? Feminism and the Category of 'Women' in History* (Minneapolis:University of Minnesota, 1995.): 1.-17.

[13] Lydia Sklevicky, *Konji, žene, ratovi,* pr. Dunja Rihtman-Auguštin, (Zagreb: Ženska infoteka, 1996.); Lydia Sklevicky, "Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme NOB 1941.-1945." *Povijesni prilozi*, 3(1984.)1: 83.–127.; Lydia Sklevicky, "Od borbe za prava do prave borbe" *Žena*, 34(1976.)3: 92.–99.; Lydia Sklevicky, "Prvi kongres AFŽ-a Hrvatske: putovi integracije žena u novo društvo" u: *Oslobođenje Hrvatske 1945,* (Zagreb: Zbornik IHRPH, 1986.): 357.–366.

[14] Oksana Kis, "Telling the Untold: Representations of Ethnic and Regional Identities in Ukrainian Women's Autobiographies" [pristup 19.8.2014.] www.womensmemory.net/download/Oksana_Kis_article.doc; Oksana Kis, "Restoring the Broken Continuity Women's History in Post-Soviet Ukraine" *Aspasia 6*, 2012: 171.-183. doi 10.3167/asp.2012.060109

[15] Andrea Petö, „Zapošljavanje i način života žena u jednom mađarskom industrijskom gradu pedesetih godina našeg stoljeća" *Otium* 4(1996.) 1-2: 96.-102.; Andrea Petö, "Hungarian women in politics 1945.-51." u: *Power and the people. A social history of Central European politics 1945-56*, ur. Breuning, E.; Lewis, J.; Pritchard, G. (Manchester and New York: Manchester University Press, 2005.): 266.-279.; Andrea Petö, "A Missing Piece? How Hungarian Women in the Communist Nomenklatura are not Remembering" *East European Politics and Societies.* 16(2002.) 3: 948.-957.; Andrea Petö, "From Visibility to Analisys: Gender and History" u: *Paths to Gender. European Historical Perspectives on Women and Men*, ur. Salvaterra, C., Waaldijk, B. (Pisa: Educioni plus. Pisa University press, 2009.): 1.-11.; Andrea Petö, "The Future of Women's History. Wrighting Women's History in Eastern Europe: Towards a »Terra Cognita«?" *Journal of Women's History* 16(2004.)4: 173.- 181.; Andrea Petö; Judith Szapor, "The State of Women's and Gender History in Eastern Europe: The Case of Hungary" *Journal of Women's History*. 19(2007.)1:160.-166.; Andrea Petö; Judith Szapor, "Women and »the alternative public sphere«: toward a new definition of women's activism and the separate spheres in East-Central Europe" *NORA Nordic Journal of Womens Studies*. 12(2004.)3: 172. -182.

[16] Maria Bucur „Romania: Women in the Atica“ *Aspasia 6*, 2012: 125.-185. doi 10.3167/asp.2012.060109

[17]Pamela Ballinger,; Kristen Ghodsee, „Socialist Secularism Religion, Modernity, and Muslim Women's Emancipation in Bulgaria and Yugoslavia, 1945.-1991. *Aspasia* vol 5, 2011: 6.-27. doi 10.3617/asp2011.050103

[18] Mateja Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem. Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945.-1953.* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.)

[19] Ivana Pantelić, *Partizanke kao građanke. Društvena emancipacija partizanski u Srbiji 1945.-1953.* (Beograd: Institut za savremenu istoriju i Evoluta, 2011.); Ivana Pantelić, "Partizanke i AFŽJ (1945.-1953.)" *ProFemina*,

Analizom arhivske građe i iskaza žena koje su živjele u periodu 1945.-1953. u Zagrebu dobivenih metodom usmene povijesti otkrivene su praktične potrebe žena o kojima je AFŽ raspravljao, hijerarhija važnosti koja je uspostavljena, na koji način je službena politika provođena, te u kojim su sferama društvene reforme bile uspješne, a u kojima nisu.

Istraživanje je pokazalo kakvi su bili položaj žena i odnosi moći (hijerarhija odlučivanja KP, NF, AFŽ), ali i širu sliku socijalističkog razdoblja 1945.-1953. u Hrvatskoj.[20]

1.2. Historiografija, istraživanja i sjećanja na povijest žena/ roda u Hrvatskoj 1945.-1953.

Položaj žena istraživali su od kraja 1950-ih sociolozi koji su se bavili pitanjima manjih mogućnosti žena da napreduju na poslu, feminizacijom nekih profesija i potplaćenošću ženskog rada, te pitanjima odnosa u obitelji.

Časopis *Sociologija* je 1959. objavio anketu o horizontalnoj i vertikalnoj prohodnosti žena na radnom mjestu.[21] Aktivistkinje Saveza ženskih društava (dalje, SŽD) odn. kasnije Konferencije za društvenu aktivnost žena (dalje, KDAŽ) objavljivale su knjige i istraživanja o *ženskom pitanju*. Mitra Mitrović je pisala o prikrivenoj diskriminaciji žena kojima je bilo otežano obrazovanje i stručno usavršavanje, stigmatiziranju nekih privrednih grana kao grana za koje nije bila potrebna visoka i/ ili viša kvalificiranost, a u kojima su pretežno radile žene zbog čega se stjecao krivi dojam da ženama nije bilo potrebno nikakvo obrazovanje niti kvalifikacija, pa su posljedično ta zanimanja bila i slabije plaćena. Naglašavano je bilo da se žene u socijalizmu nalaze u procjepu obavljanja svojih ekonomskih funkcija na radnom mjestu i dužnosti majke u obitelji, te da je taj problem u Jugoslaviji izraženiji nego u zapadnim (kapitalističkim) zemljama, jer životni standard u Jugoslaviji bio niži.[22]

Početkom 1960-ih su bila provođena istraživanja o utjecaju ženine zaposlenosti na obitelj, pri čemu su bili korišteni statistički podaci i predviđanja iz 1952. u kojima su respondenti bile

---

časopis za žensku književnost i kulturu. 2(2011.): 81.-98.; Ivana Pantelić; Biljana Dojčinović, "Women's and Gender History: The Case of Serbia" *Aspasia 6*, 2012: 136.-142. doi 10.3167/asp.2012.060109

[20] O pozitivnim rezultatim istraživanja rodne povijesti i o rodnoj povijesti kao jednom od načina razmišljanja o povijesti u J. Wallach Scott, *Rod i politika povijesti*, 26.

[21] *Sociologija, časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*. Beograd, 1959.

[22] Mitra Mitrović *Položaj žene u savremenom svetu* (Beograd: Narodna knjiga, 1960.), Zaga Pešić-Golubović, prikaz knjige Mitre Mitrović '*Položaj žene u savremenom svetu', Sociologija* 3-4/1960., 105.-107.

zaposlene majke. Zaključak tih istraživanja bio je da pomoć majkama ne smije biti samo materijalna pomoć društva/ države, već da bi bilo potrebno redefinirati obiteljske odnose u skladu s novim ulogama zbog kojih se promjenama ne bi trebala prilagođavati samo majka već i drugi članovi obitelji, prvenstveno otac.[23] Slična su se istraživanja, koja su se bavila dvostrukom opterećenošću zaposlenih žena, koje su ujedno i majke, nastavila i kasnije. Osnovni rezultati tih istraživanja ukazivali su da na zapošljavanje žena utječe intenzivna industrijalizacija koja je bila provođena, da su se žene manje bavile kućanskim poslovima, ali da se patrijarhalni odnosi u obitelji nisu promijenili, da su se očevi malo uključivali u odgoj djece i da nisu prihvaćali promjenu tradicionalnih obiteljskih uloga i odnosa.[24]

Olivera Burić[25] i Silva Mežnarić[26] 1970-ih su se nastavile baviti temom feminizacije nekih zanimanja u privredi što je za posljedicu imalo smanjivanje plaća u tim zanimanjima koja su postala najniže plaćena zanimanja. Žene su tada bile nižeg obrazovanja od muškaraca, bile su zaposlene na slabije plaćenim radnim mjestima, u zanimanjima koja su se tradicionalno smatrala ženskima, dok su se muškarci lakše oslobađali nižih mjesta u zanimanjima i brže su od žena stjecali najviše kvalifikacije.

Istraživačice su se 1970-ih počele baviti pitanjima rodne distribucije društvene moći kao i definiranjem područja i preduvjeta za stjecanja moći. Zaključci tih istraživanja su bili: uvjet za oslobođenje žena nije njihovo zapošljavanje, niti stupanj obrazovanja, jer i u slučajevima visokog stupnja obrazovanja žene nisu dolazile na rukovodeća radna mjesta niti u profesijama koje su bile pretežno ženske. Muškarci su ostvarivali značajnu vertikalnu mobilnost, dok su žene bile rijetko birane na direktorska mjesta i u sektorima koji su se smatrali ženskima (škole, banke, socijalne ustanove, zdravstvene ustanove, ustanove u kulturi). Otežano napredovanje žena u profesionalnoj karijeri, bilo je objašnjavano preopterećenošću žena mnogostrukim ulogama, jer su žene unatoč postojećoj društvenoj zaštiti djece, žena i obitelji, bile opterećene sve većim brojem novih uloga zbog čega je bilo potrebno, prema mišljenju istraživačica, intervenirati u obiteljske uloge i

[23] Olivera Burić, „Uticaj ženine zaposlenosti na porodicu," Ibid. 2/1961.
[24] Olivera Burić Ćurković, *Promene u porodičnom životu nastale pod uticajem ženine zaposlenosti: analiza jednog empirijskog istraživanja*: *sa odabranom međunarodnom bibliografijom o zaposlenoj ženi, u prilogu* (Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za istraživanje društvenih odnosa, 1968.); Anđelka Zečević, prikaz knjige Olivere Burić Ćurković '*Promene u porodičnom životu nastale pod uticajem ženine zaposlenosti', Sociologija* 4/ 1968., 146.- 150.
[25] Olivera Burić, "Položaj žene u sistemu društvene moći u Jugoslaviji", Ibid. 1/1972., 61.-76.
[26] Silva Mežnarić, „Tercijarni sektor i neka pitanja promocije i mobilnosti žena u uvjetima zdravstveno-tehnološke revolucije", *Žena* 6/1971., 31.-35.

pripremati mlade generacije na to. Razlozi neadekvatne distribucije društvene moći žena osim višestrukih uloga i tradicionalnih odnosa pronađeni su i u niskoj razini političke participacije žena, koje su često djelovale izvan hijerarhijskih struktura. Zato su istraživačice uvodile i alternativne/ ženske/ drugačije načine poimanja pozicije moći, tzv. antimoćne pozicije naglašavajući kako emancipaciju žena ne treba tražiti u utakmici žena s muškarcima, jer je pitanje emancipacije žena općedruštveno a ne samo žensko pitanje, koje ne mogu riješiti samo/ same žene.[27]

Tijekom cijelog socijalističkog razdoblja provodila su se sociološka istraživanja o obiteljskim ulogama i dosezima njihovog preobražaja. Istraživanjima se ukazivalo da su se muške uloge mijenjale puno sporije i u manjem opsegu od ženskih, te da se to osobito vidjelo u neusklađenosti stavova i ponašanja visoko obrazovanih žena koje su se deklarativno izjašnjavale netradicionalno, prihvaćale su suvremene stavove o jednakosti spolova u svim sferama obiteljskog života, ali jednakost u obitelji nisu uspijevale ostvariti, jer su u obitelji svoje uloge obavljale na tradicionalan način. Zaključci su bili da su viši stupanj obrazovanja i veća primanja koja su doprinosila ekonomskom statusu obitelji, ženama osiguravala i veći autoritet pri odlučivanju o stvarima važnima za obitelj, ali ne i u promjeni tradicionalnih ženskih i muških uloga.[28]

Prva istraživanja povijesti žena vezana uz razdoblje socijalizma 1945. - 1953. napravljena su sredinom osamdesetih godina prošlog stoljeća i slijedila su suvremenu europsku i svjetsku istraživačku praksu, jer od 1970-ih godina intenzivnije počinje bavljenje ženskom (rodnom) poviješću.[29]

---

[27] Olivera Burić, „Izmena strukture društvene moći: uslov za društvenu ravnopravnost žene“, *Sociologija*, 2/1975., 97. – 215.

[28] Olivera Burić, „Teorijsko metodološki model za istraživanje porodične transformacije i njegova empirijska provera“ Ibid. 3-4/1970., 331. – 354.

[29] Ljiljana Matković, *Žena i crkva* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1973.); Mira Kolar-Dimitrijević, *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.* (Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1973.); Nada Cazi, *Društveni položaj žene: kako slaviti naše praznike: 8 mart - međunarodni dan žena* (Zagreb: Pregled, 1974.); *Aktuelni problemi unapređenja društvenog položaja žena* (ur.) Milorad Gončin (Beograd: Borba, 1976.); Republički zavod za statistiku je u povodu Međunarodne godine žena (1975.) izdao publikaciju koja se bavila pitanjima žena u SR Hrvatskoj, zastupljenosti u organima samoupravljanja, Saboru, o pismenosti i stručnoj spremi, zastupljenosti žena u pojedinim vrstama zanimanja, te strukturi obitelji u: *Žena u privredi i društvu* (Zagreb: Socijalistička Republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, 1976.); *Kata Pejnović* (ur.) Marija Šoljan Bakarić (Zagreb: Savjet za pitanja društvenog položaja žene RK SSRNH, 1977.); *Konferencija za pitanja društvenog položaja žena Jugoslavije: Žena i razvoj X./1977., Bled* (ur.) Boško Milinković (Beograd: Savezna konferencija SSRNJ, 1978.); Broz, Josip *Žena u revoluciji* (pr.) Blažo Mandić [et al] (Sarajevo [etc.]: Svjetlost [etc.], 1978.); Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918.-1941.* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1978.); izašao je

Lydija Sklevicky je istražila organizacijsku strukturu AFŽ-a (1945. -1953.) podijelivši ju na tri faze, istraživala je razloge ukidanja ove organizacije, a bavila se i pitanjem neravnopravnosti žena kako u Narodnooslobodilačkoj borbi (dalje, NOB) tako i u poslijeratnom tretmanu žena i AFŽ-a kao ženske organizacije.[30]

Kritički odnos potiče kriza, a zatim i raspad socijalizma. Potkraj 1980-ih godina interes za najranije razdoblje socijalizma iskazan je kroz sakupljanje građe vezane uz sjećanja zatočenica Golog otoka i Svetog Grgura optuženih za podržavanje Rezolucije Informbiroa (dalje, IB). Sakupljena su sjećanja devetnaest zatočenica i isljednice koje govore o svom iskustvu i osobnim značenjima tog iskustva.[31] Pojedinačna sjećanja žena o iskustvu na Golom otoku, pogledima na ondašnji sustav iz perspektive tog iskustva i razočaranja objavljena su krajem 90-ih godina 20. stoljeća i početkom ovog stoljeća.[32] Objavljeno je i sjećanje na zatočeništvo pod optužbom za financiranje proturežimskih odbjeglih skupina, ali i odnosa prema crkvi, kao i, prema osjećaju svjedokinje vremena, organiziranom sistemu denuncijacije.[33] Istraživanjem sjećanja na iskustva u logorima u kojima su boravile osuđenice za suradnju s IB-om kao mjestima kojima je cilj sramoćenje, demoralizacija i desubjektivizacija osobe bavila se Renata Jambrešić-Kirin.[34]

Istraživanja o položaju žena u socijalizmu, osim navedenih istraživanja koja su provele Sklevicky i Jambrešić-Kirin, te preglednog rada o stvaranju Ženske sekcije Sociološkog društva Sveučilišta u Zagrebu *Žena i društvo*,[35]nema. Stoga je pokrenut projekt *Sjećanje žena na život u socijalizmu*

---

pretisak časopisa *Ženski svijet: list za zabavu i pouku* / vlasnik izdavač i odgovorni urednik Katja Galić. - Zagreb, 1939-1941. (ur.) Marija Šoljan Bakarić (Zagreb: Konferencija za aktivnost i ulogu žene u društvenom razvoju RK SSRNH: Izdavački savjet časopisa "Žena," 1979.)

[30] Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*; Lydia Sklevicky, "Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme narodnooslobodilačke borbe 1941–1945" *Povijesni prilozi* 3 (1984.)1: 83.–127.; Lydia Sklevicky, "AFŽ kao potencijalni čimbenik procesa kulturne mijene tijekom razdoblja NOB-e" (autorizirano izlaganje na konferenciji Vloga in obmečje razlike v materijalističnoj teoriji, II, Židovsko vprašanje, Ljubljana, 20–22. prosinca 1984.): 71.-74.; Lydia Sklevicky, "Društveni položaj žene i razvoj porodice u socijalističkom samoupravnom društvu", *Komunist* (1979.): 466–475.; Lydia Sklevicky, "Od borbe za prava do prave borbe" *Žena* 34(1976.)3: 92.–99.

[31] Dragoslav Simić; Boško Trifunović, *Ženski logor na Golom otoku. Ispovesti kažnjenica i iseldnice*. (Beograd: ABC Product, 1990.)

[32] Milka Žicina, *Sve, sve, sve ...* (Zagreb: Prosvjeta, 2002.); Ženi Lebl, *Ljubičica bela, vic dug dve i po godine* (Gornji Milanovac: Dečje novine, 1990.); Eva Grlić, *Sjećanja* (Zagreb: Durieux, 2001.)

[33] Mara Čović, *Sjećanje – svjedočenje. Zvuči kao priča a bila je istina!* (Rijeka: Riječki nakladni zavod, 1996.)

[34] Renata Jambrešić Kirin, *Dom i svijet*. (Zagreb: Centar za ženske studije, 2008.): 80.-124.

[35] Đurđa Knežević, "Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/ Hrvatskoj" u: *Žene u Hrvatskoj* pr. Andrea Feldman (Zagreb: Ženska Infoteka, 2004.): 247.-260.

koji se bavio sakupljanjem građe o sjećanjima žena na život u socijalizmu, a dio građe je objavljen.[36]

Provedena su parcijalna istraživanja položaja žena vezanih uz pravnu regulativu u razdoblju socijalizma.[37]

Poviješću žena u najranijem razdoblju socijalizma (1945.-1952.) u Jugoslaviji bavile su se povjesničarke u Sloveniji, analizirajući arhivsku građu prvenstveno Antifašističke fronte žena Slovenije kao i zakonsku regulativu,[38] te u Srbiji gdje se uz analizu arhivske građe Antifašističke fronte žena Jugoslavije (dalje, AFŽJ) koristila i građa nastala metodom usmene povijesti, razgovorima s vodećim ženama Antifašističke fronte žena u Srbiji.[39]

Umjetnici i muzealci su dali više poticajnih priloga za istraživanje položaja, načina preživljavanja i djelovanja žena u socijalizmu, a odabirom građe i načinom prezentacije iskazali su vlastiti stav i kritiku kako socijalizma, socijalističkog razdoblja, tako i suvremenosti. Na taj način socijalizmom se bavi dokumentarni film *Borovi i jele* koji je skup svjedočenja žena, iz najrazličitijih slojeva socijalističkog društva.[40] Izložba *Žena na raskrižju ideologija* bavila se položajem žena u tranzicijskom društvu, napuštanju socijalističke ideje/ ideologije i ulaskom u nove tržišne odnose i nova pravila koja iz tih odnosa proizlaze.[41] *Refleksije vremena 1945.-1955*. izložba je koja se u jednom svom dijelu bavila poželjnom slikom žene socijalizma i socijalizmom dajući samo „vedru“ sliku socijalizma, a zapravo najtežeg razdoblja, propuštajući prikazati složenost sustava.[42] O problematici muzejskog prezentiranja komunizma/ socijalizma u Rumunjskoj pisala je Bădică Simina. Bădică diskutira o opasnostima predstavljanja i

---

[36] Pogledati bilješku 8; objavljena građa u: Dijana Dijanić; Iva Niemčić, "Sjećanja žena na život u socijalizmu – prilog ženskoj povijesti" *Historijski zbornik* 59 (2006.): 179.-189.; Iva Niemčić; Dijana Dijanić, "Sjećanje – ženske životne priče", *Žena na raskrižju ideologija*, ur. Ana Peraica, (Split: Hrvatska udruga likovnih umjetnika, 2007.): 75.-92.

[37] Zrinka Erent-Sunko, *Pravni položaj žena kroz povijest i suvremeno europsko obiteljsko pravo* (Zagreb: Pravni fakultet, 2004.); Mira Alinčić, "Hrvatsko obiteljsko pravo u posljednjem desetljeću 20. stoljeća", *Europsko privatno pravo* Nikola Gavella, [et al] (Zagreb: Pravni fakultet, 2002.): 70.-85.; Nikola Gavella, "Obiteljsko pravo u doba uključenosti u socijalistički pravni krug", *Europsko privatno pravo* Nikola Gavella, [et al] (Zagreb: Pravni fakultet, 2002.): 68.-70.

[38] Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem*

[39] Pantelić, *Partizanke kao građanke*; Pantelić, "Partizanke i AFŽJ", 81.-98.

[40] Sanja Iveković, *Borovi i jele* Prva projekcija filma bila je u Studentskom centru u Zagrebu 2002. na kojoj su nazočile sve kazivačice, istraživačice i umjetnice koje su radile na filmu

[41] *Žena na raskrižju ideologija* Programska urednica Ana Peraica, Hrvatska udruga likovnih umjetnika – Split. Split. 20.1.-20.2.2007.

[42] *Refleksije vremena 1945.-1955*., Klovićevi dvori, Zagreb, 12. 12. 2012.-10. 3. 2013.

prezentiranja komunizma/ socijalizma samo kroz jedan segment (primjerice kroz kolektivizaciju ili kroz zatvorske ćelije), te postavlja pitanje formiranja identiteta zajednice kao žrtve.[43] Slična pitanja vezana uz pojedinca u socijalizmu postavio je Ljubomir Antić raspravljajući o dvostrukom životu i dvostrukom čovjeku u socijalizmu, privatnom i javnom.[44]

***

Novija istraživanja socijalističkog razdoblja propituju načine istraživanja i prezentiranja socijalističkog razdoblja. Istraživanje povijesti socijalizma/ komunizma treba biti sveobuhvatno kako bi se izbjegle zamke fokusiranja na samo jedan segment socijalističkog poretka, primjerice fokusirati se u istraživanju isključivo na negativno, autoritarnost socijalizma kao poretka koji je zadirao i pokušavao kontrolirati svakodnevicu svojih građana ili samo na pozitivnu socijalnu politiku. Za kompletan uvid u kompleksnost socijalizma potrebno je istražiti i utjecaj i posljedice socijalizma na sve segmente života pojedinaca koji su pripadali različitim socijalnim/ političkim skupinama. Ovakav pristup istraživanju socijalizma promovira Maria Todorova.[45] Todorova je istakla da u istraživanju socijalizma u postsocijalističkim zemljama problem stvaraju i očekivanja javnosti koja socijalizam ili gledaju isključivo kao totalitaran sustav ili kao „skup egzotičnih sjećanja, a da su ljudi koji su živjeli u socijalizmu u najboljem slučaju vodili polunormalne živote.“[46]

Ovaj rad pokušava istražiti tu složenost socijalističkog poretka i društva odabirom metode usmene povijesti, ispitivanjem i stavljanjem u suodnos iskaze kazivačica, kvantitativnih i kvalitativnih podataka i arhivske građe vezane uz položaj žena u neposrednom poslijeratnom razdoblju (1945.-1953.).

---

[43] Simina Bădică, ‘’The black hole paradigm. Exhibiting communism in post-Communist Romania" *History of Communism in Europe*, new series, 1/2010 “Politics of Memory in Post-Communist Europe”, (Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile, Bucharest: Zeta Books, 2010.): 83.-101.

[44] Ljubomir Antić, "Poslijeratni komunistički sustav i javno ponašanje" *1945.- razdjelnica hrvatske povijesti* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005.): 137.-144.; o prilikama u Jugoslaviji jedno viđenje Sindbaek, Tea. *Usable History? Representation of Yugoslavia's difficult past from 1945-2002*. Aarhus University Press. [bez mjesta i godine].

[45] Maria Todorova „Introduction. Similar Trajectories, Different Memories“ *Remembering Communism Private and public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe* (ur.) Maria Todorova (Budapest: Central University Press, 2014.): 1.-25.; Marija Todorova *Imaginarni Balkan* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2006.); Marija Todorova *Dizanje prošlosti u vazduh. Ogledi o Balkanu i Istočnoj Evropi* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2010.)

[46] Todorova „Introduction”, 5. U prilog ovome ide i podatak da je kao priručnik za nastavnike povijesti zemalja koje su nastale raspadom SFRJ tiskan priručnik *Jugoslavija između istoka i zapada. Obični ljudi u neobičnoj zemlji* Mire Mladenovski, (ur.) (Beograd: EUROCLIO, 2007.)

Odabrana metoda usmene povijesti, istraživanje arhivske građe, zakonodavstva i statističkih pokazatelja omogućit će odgovore na postavljene hipoteze.

Disertacija se sastoji od deset poglavlja. Prvo poglavlje uvodi u glavnu temu istraživanja, te navodi rezultate dosadašnjih istraživanja ženske/ rodne povijesti 1945.-1953. Potom slijedi devet poglavlja koja obrađuju središnju temu disertacije, a koja proučavaju rodnu povijest/ povijest žena kroz djelovanje Antifašističke fronte žena (AFŽ), jedinstvene i centralizirane organizacije kojoj je cilj bio mobilizirati žene i provoditi novu socijalističku ideologiju o rodnoj jednakost (Antifašistička fronta žena, ženska politička organizacija i Antifašistička fronta žena 1945.-1953.), ostvarenjem prava na političku participaciju i mogućnosti konzumiranja tog prava (Žene, politika, državni sustav), procese na tržištu rada (Žene i zaposlenje), rodbinske odnose, dom, obitelj, kao temelj društvene organizacije (Žene u obitelji – rodbinski odnosi, materinstvo, dom). Iako je za razumijevanje rodne povijesti nužno istražiti procese u obitelji, obrazovanju, tržištu rada, bez istraživanja fenomena slobodnog vremena za žene, nije moguće dobiti cjelokupnu sliku zato se peto poglavlje (Žene, slobodno vrijeme, načini njegovog korištenja) bavi načinima i mogućnostima prakticiranja slobodnog vremena za žene što nas uvodi u procese u obrazovanju kao nadogradnju osobnog i obiteljskog života žene (Žene i politika obrazovanja). Uzimajući u obzir sve ove aspekte procesa koji utječu i određuju položaj žena u socijalističkoj Hrvatskoj 1945.-1953. možemo dobiti cjelovitu sliku.

Slijedi zaključno razmatranja, popis literature i izvora, te životopis autorice.

2. **ANTIFAŠISTIČKA FRONTA ŽENA, ŽENSKA POLITIČKA ORGANIZACIJA**

Prva Zemaljska konferencija AFŽJ održana je 6. - 8. prosinca 1942. u Bosanskom Petrovcu. Cilj Konferencije bio je povezati sve antifašističke organizacije žena koje su djelovale u okviru NOB-a u jednu organizaciju i stvoriti organizacijsku strukturu pokrajinskih, oblasnih, okružnih, kotarskih, općinskih i mjesnih odbora[47] okupljenih oko Centralnog odbora (dalje, CO) AFŽJ. AFŽ je trebala biti pomoćna organizacija kojoj je cilj bio mobilizirati i šire povezati i organizirati žene u njihovim akcijama u okviru NOB radi pružanja pomoći vojsci, kao i raditi na političkoj *izgradnji* žena koje bi trebale razumjeti i biti zainteresirane za ostvarivanje svih ciljeva te borbe.[48] Na Konferenciji je izabran CO AFŽJ od 20 članica. Prva predsjednica je bila Kata Pejnović. Nakon osnutka AFŽJ uslijedila su osnivanja hijerarhijski nižih republičkih AFŽ-a. Prva Konferencija AFŽ za Hrvatsku održana je u Otočcu i Prozoru 11.-13. lipnja 1943. Za predsjednicu Glavnog odbora (GO) AFŽ-a bila je izabrana Maca Gržetić.[49]

AFŽ se u svom radu tijekom rata najviše oslanjala na seoske žene, koje su trebale postati aktivistkinje AFŽ-a i aktivne pomagačice organiziranjem pozadine i dostavljanjem potrebnih materijalnih sredstava. Organizacija je trebala uskladiti svoj rad s radom Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (dalje, AVNOJ) i narodnooslobodilačkih odbora (dalje, NOO), te omladinskom organizacijom. Vodeće žene AFŽ-a željele su izbjeći pretvaranje organizacije u tehničku pomoć i podršku vojsci za obavljanje najtežih poslova (opskrba, kurirska služba, briga za sanitete). Kritizirana je bila pojava formalnog zadovoljavanja principa ravnopravnosti žena i muškaraca u NOO.[50] Iako su kritizirale onaj dio muškaraca koji još uvijek nije prihvaćao ravnopravnost, kao najveći problem naglašavale su nedovoljnu aktivnost samih žena, kao i nedostatak njihove potrebe i želje da se aktivno uključe u rad NOO-a i vlast. Veća aktivizacija žena u institucijama odlučivanja pokušala se ostvariti radom na podizanju obrazovne strukture žena, prvenstveno tečajevima opismenjavanja, ali i političkim i drugim prosvjetno-kulturnim

---

[47] O načinu funkcioniranja i osnivanju antifašističkih odbora žena u Hrvatskoj u Lydia Sklevicky "Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme narodnooslobodilačke borbe 1941.-1945." *Povijesni prilozi* 3(1984.): 88.-91.; O stvaranju organizacija žena na oslobođenom teritoriju u Rezolucija sa skupštine žena Drvarske doline od 21.8.1941. *Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi I*., (Zagreb: Savez ženskih društava, 1955.): 19.-20.

[48] Mitra Mitrović, "Antifašistička fronta žena" *Proleter, organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije* [bez mjesta] 1942., 31.-34.; o Konferenciji u Bosanskom Petrovcu u: Marija Šoljan (pr.) *Žene Hrvatske u NOB, knj. 1.(*Zagreb: Savez ženskih društava, 1955.): 170.-183.; Sklevicky, "Organizirana djelatnost", 85.-127.

[49] Ibid, 93.-94.; *Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi I*., (Zagreb: Savez ženskih društava, 1955.): 282.-303.

[50] Propisi navedeni u odjeljku Politička participacija

tečajevima.[51] Ulogu i očekivanja od žena u NOB-u (opskrba vojske hranom, briga za ranjenike, kurirski rad, opismenjavanje, obrazovanje za politički rad i razumijevanje cilja partizanske borbe) oslikava kroz ulogu Jagode, mlade djevojke iz Podgrmečkog kraja, film *Živjeće ovaj narod*.[52]

Posebno se tražio pojačan angažman članica KP u AFŽ-u kako bi se ojačao partijski rad sa ženama. Žene članice KP u AFŽ-u, koje su ujedno bile i najobrazovanije, najinformiranije i s predratnim ilegalnim radom, kritizirale su partijske organizacije nižih razina jer nisu dovoljnu pozornost posvećivale radu sa ženama i da su taj rad često zanemarivale ili prepuštale ženama u partizanskim jedinicama, koje nisu bile spremne rukovoditi tim sektorom. Kritizirani su bili i komesari partizanskih jedinica, jer su se vrlo rijetko odlučivali održati sastanak sa ženama, iako bi značenje sastanka koji se bavio ženskim pitanjima, a koji je vodio muškarac, politički komesar, bilo narodu prijemčivije, a razmatrana pitanja još važnija. Vodeće žene AFŽJ kritizirale su nepriznavanje ženskog načina borbe i podrške NOB-u zbog čega je tek mali broj žena mogao zadovoljiti uvjete za stupanje u KP. Kritiziran je bio i nekorektan odnos KPJ prema AFŽ čiji je rad bio posebno kontroliran čime se onemogućavalo osamostaljivanje organizacije žena.[53]

Da je kritika organizacije žena bila opravdana i da se razmišljalo o potrebi proširivanja članstva KP, iako to nije značilo nužno ženskim kadrom, vidljivo je iz stava Aleksandra Rankovića koji je smatrao da niski politički i obrazovni nivo ne smije biti prepreka za ulazak u KP.[54]

Od Prve Zemaljske konferencije 1943. organizacija žena se učvrstila. To joj je bilo zamjereno već tijekom 1944. Osobito se negativno gledalo na autonomnost u radu AFŽ-a i posebno na djelovanje članica KP koje su se isključivo angažirale u AFŽ. Kako je organizacija bila vrlo uspješna u organiziranju žena na izvršavanju postavljenih zadataka za pomoć vojsci, tražio se nastavak takvog rada, ali se od članica KP, koje su u AFŽ-u, zahtijevalo da u radu s nepartijkama

---

[51] Mitra Mitrović, "Antifašistička fronta žena" *Proleter, organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije* [bez mjesta] 1942., 31.-34.; o Konferenciji u Bosanskom Petrovcu pogledati i u: Marija Šoljan (pr.) *Žene Hrvatske u NOB, knj. 1.(* Zagreb: Savez ženskih društava, 1955.): 170.-183.; Sklevicky, "Organizirana djelatnost" ,85.-127.

[52] *Živjeće ovaj narod*, film Siniše Popovića, scenarij je napisao Branko Ćopić 1947. za Jadran film; Film je u vrijeme IB sukoba bio poslan u Čehoslovačku na festival u Marijanskim Lazinama ali je skinut s repertoara, a umjesto njega je pušten engleski kriminalistički film u: "Tko je kriv za kidanje kulturnih veza između naše zemlje i IB-a“ *Žena u borbi*, veljača-ožujak 2-3/1950., 42.

[53] Mitra Mitrović, "Antifašistička fronta žena" *Proleter, organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije* [bez mjesta] 1942., 31-34.; o Konferenciji u Bosanskom Petrovcu pogledati i u: Marija Šoljan (pr.) *Žene Hrvatske u NOB, knj. 1.(* Zagreb: Savez ženskih društava, 1955.): 170-183.; Sklevicky, "Organizirana djelatnost" ,85.-127.

[54] Aleksandar Ranković, "Organizaciono pitanje KPJ u narodno-oslobodilačkoj borbi," *Proleter, organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije* [bez mjesta] 1942., 9.-14.

budu konspirativne, a da u svom radu niži organi AFŽ-a ne odgovaraju višim organima AFŽ-a već NOO. Ovakvo koncentriranje vlasti u rukama KP bile su pripreme i početak agitacije za poslijeratno formalno osvajanje vlasti.[55]

[55] Sklevicky "Organizirana djelatnost", 100.-110.; Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, 108. i 109.

3. ANTIFAŠISTIČKA FRONTA ŽENA 1945.-1953.

AFŽ je bila organizacija široko shvaćenog članstva i kao takva bila je sastavni dio NF.[56] NF je bila vrlo široka i raznolika organizacija u kojoj je uz pojedinačno članstvo bilo dozvoljeno i kolektivno članstvo masovnih organizacija ukoliko prihvaćaju program NF-a, a to znači programsku osnovu KP. Uz AFŽ, kao rodnu organizaciju, unutar NF-a djelovale su i razne druge masovne organizacije, različite generacijski, profesionalno, strukovno, bile su i veteranske organizacije pa čak i neki relikti političkih stranaka (Omladinska organizacija, Sindikat, Savez boraca, Izvršni odbor Hrvatske republikanske seljačke stranke i Glavni odbor Srba u Hrvatskoj).[57]

Zadaća je AFŽ-a bila brinuti za političku edukaciju žena, kako onu koja je značila promidžbeni rad i agitaciju za NF, KP i novu socijalističku zajednicu ravnopravnih, tako i politička edukacija budućih aktivistica i profesionalnih političarki koje su se trebale baviti *ženskim pitanjem*. U svrhu toga članstvo je redovito bilo podučavano kako bi borba za ravnopravnost žena trebala biti zadatak samih žena i da bi im u tome pomoć trebala pružiti narodna vlast,[58] ali da bi se žene same trebale angažirati kako bi rješavale pitanja koja su važna za razvoj nove socijalističke države i rješavanje *ženskog pitanja* u njoj. U političku edukaciju uključen je bio i časopis *Žena u borbi.* Časopis, osim što je propagirao i agitirao za što veći izlazak žena na izbore i njihov angažman na izvršavanju obaveza prema poretku i državi, imao je i odgajateljsku i obrazovnu zadaću. Tako je pred izbore 1950. za Narodnu skupštinu donio članak u kojem je objasnio način izbora, sastav Saveznog vijeća i Vijeća naroda, te način donošenja zakona.[59]

Statut AFŽ donesen je 1948., na Drugom kongresu AFŽJ (siječanj 1948.), a tiskan je u brošuri *8. mart.*[60] Na osnovu Statuta, CO AFŽJ napravio je Opća uputstva za izbore odbora AFŽ-a u kojima je objašnjen način izbora organa AFŽ-a od seoskih do oblasnih.[61] AFŽ do tada nije imao statut, jer se smatralo da bi to značilo stvaranje čvrste organizacije žena i jačanje autonomnosti

[56] Sklevicky "Organizirana djelatnost", 99.
[57] Spehnjak, *Javnost i propaganda,* 70., 92.; „Osnovna programska načela Narodnog fronta Jugoslavije“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 640.-643. „Osnovna organizaciona načela (Statut) Narodnog fronta Jugoslavije“ Ibid., 643.-644.
[58] Hrvatski (dalje, HR) Hrvatski državni arhiv (HDA), 1234, fond Konferencija za društvenu aktivnost žena (dalje, KZDAŽ), kutija 138., 1946. godina
[59] Mladen Belčić, "Povodom izvršenih izbora 26.3.1950. o organizaciji i zadacima Narodne skupštine“ *Žena u borbi*, svibanj 5/1950., 8.-9.
[60] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 138, 1948., *8. mart.*
[61] Ibid., Inv. br. 222., 15.5.1948.

organizacije što bi, nadalje moglo odbijati žene, a zadaća AFŽ je bila privlačiti široke mase žena svih slojeva društva.[62] Ovu svoju zadaću AFŽH je naglasila naslovnicom lipanjskog broja 1949. *Žene u borbi* (Fotografija 1), u kojem je bilo najavljeno održavanje Drugog kongresa AFŽH. Naslovnica je jasno prenijela cilj poslijeratnog djelovanja AFŽ, objedinjavanje žena grada i sela, intelektualki, radnica i seljanki na ispunjavanju zadataka koje pred njih bude stavljala nova ideologija kako bi se obnovila i industrijalizacijom modernizirala zemlja.

Fotografija 1.: *Žena u borbi*, lipanj 6/1949., naslovnica

Prema *Statutu* glavni zadatak AFŽ je bila briga za izgradnju FNRJ i u okviru toga briga za djecu i majke kao prve odgajateljice djece, mladog naraštaja i budućih građana socijalističke zemlje, što je Tito u svojim govorima često naglašavao, pa i u govoru na Prvom Kongresu AFŽJ 1945.[63] Članice AFŽ su bile žene Jugoslavije koje su imale državljanstvo i sva građanska prava, jer je državljanstvo bilo oduzimano onima za koje je sustav smatrao da su tijekom rata radili protiv Jugoslavije, a oduzimano je i njihovoj djeci i supružniku, osim ukoliko su supružnici i djeca

[62] Statut je donesen na Drugom Kongresu AFŽJ u: Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem,* 106. i bilješka 45.; Sklevicky, „Organizirana djelatnost žena“, 85.-127.
[63] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 55, Glavni odbor (dalje, GO) Antifašističke fronte žena Hrvatske (dalje, AFŽH), Inv. br. 834 – 3, Ibid. Inv. br. 4.

mogli dokazati da nisu bili u vezi s nelojalnim državljaninom.[64] Članica je imala pravo i dužnost birati i biti birana, biti aktivna i prisustvovati kongresima, svemu što je bilo organizirano, te iznositi mišljenje. Članicom se mogla smatrati svaka žena koja je izvršavala zadatke vlasti, tj. svaka žena koja je bila učlanjena u jednu od organizacija NF. Ukoliko se procijenilo da žena radi suprotno programu AFŽ-a, morala je biti isključena. Protiv ovoga se mogla žaliti Izvršnom odboru (IO) AFŽJ. Organizacija AFŽ-a imala je svoje savezne i republičke organe. Najviši savezni organ je Kongres AFŽJ koji se sazivao najmanje jednom u dvije godine. Njega su činile birane delegatkinje, čiji je broj određivao Centralni odbor (CO) AFŽJ koji je imao do 200 članica. Iz njegovih redova birao se Izvršni odbor do najviše 40 članica.[65]

Organizacije republičkih AFŽ-a bile su usklađena sa saveznom. Republičke kongrese sazivao je Zemaljski odbor AFŽ republike, u slučaju Hrvatske to je bio Glavni odbor (GO) AFŽH. Glavni odbor činile su delegatkinje mjesnih, kotarskih i drugih nižih organa. Kongres je birao članove GO, koji je imao do 150 članica, a od tih članica se birao IO s do 30 članica. Osim Kongresa bili su organizirani i Plenumi koji su trebali operacionalizirati zadatke koje su pred AFŽ postavili kongresi KPJ/ KPH (*Peti kongres KPJ, Drugi kongres KPH*) i AFŽH/ AFŽJ. Plenumi su bili organizirani neposredno nakon tih kongresa ili su organizirani prije kongresa kako bi izvršili pripreme za nove Kongrese AFŽ (prošireni Plenum pripremio je Treći kongres AFŽJ, 1950.). U istraživanom razdoblju bila su organizirana dva redovna plenuma 1948.

Radom AFŽ-a operativno je koordiniralo Tajništvo i bilo je glavno radno tijelo GO u kojem su bile zastupljene najistaknutije žene AFŽH. U njega su ulazile, tajnica ili predsjednica, te voditeljice organizacione, propagandne i kulturno-prosvjetne sekcije, te sekcije majka i dijete, kao i urednica lista *Žena u borbi*.[66] Slijedili su niži organi, teritorijalno organizirani (seoski, odbori osnovne organizacije AFŽ u gradu ili velikim selima kao što su ulični i blokovski, rajonski odbori u velikim gradovima, gradski odbor, kotarski odbor, oblasni odbor, pokrajinski odbor).[67] Niži organi imali su obavezu GO slati izvješća o radu, no to se nije poštivalo, jer žene na nižim razinama uglavnom nisu imale iskustva u administrativnom radu i nisu bile

[64] Zakon o državljanstvu Demokratske Federativne Jugoslavije, 1945., čl. 16-18 u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba. Stvarno kazalo za 1945. Sv. 1-12.*, 592.-596.; o praksi oduzimanja državljanstva i supružniku zbog nelojalnosti sistemu kao obilježju totalitarizma u Renata Jambrešić Kirin *Dom i svijet*, 80.-124.
[65] Statut AFŽ Jugoslavije, *Žena u borbi*, ožujak 3/1948., 22.
[66] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 1, GOAFŽH, Inv. br. 748-2, 19.5.1949., 4.
[67] Ibid., kutija 27, GOAFŽH, Inv. br. 222, 15.5.1948., 1.; Sklevicky, *Konji, žene, ratovi,* 118; Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem,* 95. i bilješka 12.

profesionalke, a dijelom i zato što su bile zaposlene i u KP ili NF pa su poslovima za KP/ NF davale prioritet.[68]

AFŽ nije imala članske iskaznice, niti članarinu. Ipak, su neke organizacije uvele članske knjižice i članarinu kako bi osjećaj obaveze žena prema AFŽ i zadacima bio jači, ali i da bi tim novcem financirale neke druge potrebe. Rezultat je bio da se dio žena nije htio upisati u AFŽ jer nisu mogle plaćati dvostruku članarinu, i u NF i u AFŽ. To je slabilo organizaciju, pa je vodstvo zahtijevalo da novac namijenjen financiranju posebnih projekata mora biti dobrovoljan. Primjerice, Šibenik je od dobrovoljnih priloga AFŽ-a financirao svoj vrtić.[69]

Ciljevi organizacije AFŽ-a ovisili su o potrebama i planovima KP i NF. Stalna zadaća AFŽ-a bila je omasovljenje organizacije pokušajima da se u organizaciju uključe sve žene od domaćica do aktivistkinja iz državnog aparata, zadruga, zdravstvenih, kulturnih i prosvjetnih ustanova. GO je redovito tražio od odbora nižih razina da vode evidenciju o radu i da preuzimaju konkretne zadatke za ostvarenje izgradnje zemlje, petogodišnjeg plana, političkog prosvjećivanja žena, osobito žena na selu i brigu za *nove naraštaje*.[70]

Organizacijska struktura Antifašističke fronte žena

Struktura organizacije AFŽ u poslijeratnom periodu mijenjala se ovisno o političkoj situaciji i procjenama vodstva KP o najpoželjnijim načinima korištenja organizacije žena za realiziranje političkih ciljeva. Zato je nužno objasniti na koji način se organizacijska struktura mijenjala i koji su dokumenti KP i NF oblikovali organizacijsku strukturu AFŽ.

Organizacijska struktura AFŽ-a bila je hijerarhizirana,[71] jer su republički kongresi AFŽ-a bili podređeni odlukama saveznog kongresa AFŽ-a koji je koordinirao i organizirao rad republičkih GO iako su niži organi imali donekle autonomiju u određivanju prioriteta svog rada i djelovanja, što je diktirala specifična lokalna situacija. Iako je postojala jasna hijerarhija odnosa u komunikaciji nižih i viših organa AFŽ-a, kao i AFŽ-a i NF, centar odlučivanja i tvorac plana i

[68] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 226, GOAFŽH, Inv. br. 158, 8.3.1948.
[69] Marija Šoljan, "Tko može biti član AFŽ-a“ *Žena u borbi*, rujan 43/1947., 18.
[70] "Zaključci s Trećeg plenarnog sastanka AFŽ Hrvatske", *Žena u borbi*, travanj 4/1948., 6.-8.
[71] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 27, GOAFŽH Inv. br. 222, 15.5.1948., 1; Sklevicky, *Konji, žene, ratovi,* 120., Slika 2: Odgojni model AFŽ (1945.-1947.); Pantelić, Ivana "Partizanke i AFŽJ", 90.

programa rada AFŽ-a bila je KPJ/ KPH što je bilo evidentno iz nastupa i tretmana govornika koji su dolazili kao predstavnici i glasnogovornici KP i službenih glasila KPJ/ KPH na kongresima AFŽJ/ AFŽH, ali i u tretmanu Josipa Broza Tita, generalnog sekretara KPJ u službenom glasilu AFŽH, *Ženi u borbi*. Kongresi su slali pozdravne brzojave Titu, obvezivali se na obnovu zemlje, izvršenje petogodišnjeg plana, obranu nasljeđa marksizma-lenjinizma[72] u vrijeme sukoba s IB-om, obranu granica vezano uz pitanje razgraničenja s Italijom. Osim toga, dva su temeljna dokumenta odredila organizacijsku strukturu AFŽ-a. To su Rezolucija Petog kongresa KPJ (srpanj 1948.) i Odluka Drugog kongresa KPH (studeni 1948.).

Peti kongres KPJ (21.-28.7.1948. u Zagrebu) donio je *Rezoluciju o osnovnim narednim zadacima organizacija KPJ* u kojoj stoji da AFŽ u organizacijskom pogledu treba biti gipkiji, raznovrsniji i približiti se svakodnevici radnih žena. AFŽ u suradnji s drugim organizacijama trebala je svojim radom obuhvatiti žene sa sela, koje su bile bez obrazovanja ili niskog stupnja obrazovanja, razviti sustav pomoći zaposlenoj ženi i majci, te organizirati masovnu kontrolu i inspekciju provođenja tih zadataka.[73]

Prema odlukama *Drugog kongresa KPH* (studeni 1948.) trebalo je raditi na učvršćivanju organizacije. AFŽ se našla u situaciji da nije mogla financirati svoj rad, osim dobrovoljnim prilozima, što više nije bilo niti dostatno, niti je bilo moguće imati zasebnu organizaciju bez riješenog pitanja njenog financiranja, kako rada kroz plaće, tako niti planiranih akcija. Zato je na Savjetovanju GO AFŽH 19. svibnja 1949. bio kritiziran rad odbora AFŽ-a. Zaključeno je bilo da kotarski i GO, nisu bili stvarna tijela, već samo reprezentativna, sastavljena od žena koje su bile aktivne tijekom rata, a da su članice KP u AFŽ-u radile samo zbog partijske discipline i bez osigurane plaće za koju su se morale obraćati i tražiti, *moljakati* od NF. Iz tog razloga se krenulo u učvršćivanje organizacije AFŽ-a pretvaranjem kotarskih i gradskih odbora u stvarna radna tijela, u kojima su trebale raditi profesionalke, članice KP, kojima je osnovni zadatak trebao biti politički rad u AFŽ-u. Raspravljano je bilo i o kadru GO pa je bilo zaključeno da za predsjednicu ne može biti postavljena osoba koja samo reprezentira organizaciju, već osoba koja će raditi i organizirati rad GO kao i rukovoditi cijelom AFŽH. Zato je AFŽ odlučila surađivati s drugim

[72] O ideologiji usp. raspravu Biljana Kašić "Marksizam-lenjinizam i KPJ 1945-1950 (Između programskog htijenja i ideologijske funkcije)" *Povijesni prilozi* 6(1987.)1: 139.-215.

[73] „Rezolucija Petog kongresa KPJ o osnovnim narednim zadacima organizacija KPJ“, Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 780.; Vida Tomšič, *Žene u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije* (Beograd: 1981.): 77.-79.

organizacijama i to prvenstveno NF i preuzeti politički rad sa ženama u okviru NF, a sva ostala pitanja prepustiti drugim organizacijama, npr. sindikatu za pitanja zaštite radne majke i djeteta, a preko sekcije majka i dijete surađivati s omladinskom i pionirskom organizacijom. AFŽ je trebala na taj način riješiti svoje financiranje tako da odbori svojim budžetom uđu u sastav NF.[74]

Drugi kongres NFH (siječanj 1949., Zagreb) prihvatio je KPH/ KPJ kao rukovodeću snagu društva, a time i sve njezine dokumente s time da su masovne organizacije koje su se borile za izgradnju socijalizma mogle biti njezini članovi. Program KPH/ KPJ postao je program masovnih organizacija, a AFŽ je bila dio NF, u nju *uranja*, te je postala sekcija NF.[75] Ovime se situacija za AFŽ bitno nije mijenjala, jer je AFŽ već 1944. prihvatila program i primat KPH/ KPJ u određivanju svojih ciljeva, kao i prvenstvo članica KP u odnosu na nepartijsko članstvo svoje organizacije. Djelatnost AFŽ-a se suzila na politički rad sa ženama. Na kongresima AFŽJ 1948. i AFŽH 1949. jasno se pokazalo da će organizacija postojati dok ima potrebe za preodgojem politički nesvjesnih žena, a što se pokazalo nužnim nakon Rezolucije IB-a.

Prvi prošireni Plenum AFŽ-a Hrvatske održan je 22. svibnja 1950. u Zagrebu. Teme o kojima je raspravljano bile su: zadaci AFŽ-a na socijalističkom odgoju mladih, pripreme za Treći kongres AFŽ-a Jugoslavije u listopadu 1950. u Zagrebu i izborima za odbore AFŽ-a.[76]
Kritizirana su bila poduzeća i kotarski i gradski NO-i zbog nerazumijevanja važnosti otvaranja dječjih ustanova, jer su se te stavke brisale iz budžeta uz izgovor o općem smanjivanju izdvajanja, a ne samo izdvajanja za dječje ustanove. Glavna teza Plenuma bila je da dotadašnji rad AFŽ-a na odgoju mladih u vrijedne i obrazovane građane socijalističke zajednice nije zadovoljio, jer se rad AFŽ-a sveo na brigu za materijalno zbrinjavanje djece, a ne na brigu za odgoj djece.[77] Ova samokritika i na ovaj način postavljen zadatak odgoja mladih može se razumjeti i kao subverzivno korištenje ideologije u cilju ostvarenja rodne ravnopravnosti žena i otvaranja prostora za žene za ulazak, kako u svijet rada, tako i javnog života.
Vodeće žene AFŽ-a kritizirale su članstvo na nižim razinama, jer je u svom radu ulazio u područja koja su u nadleštvu NF zbog čega je dolazilo do dupliranja u radu. Kako bi se izbjegla buduća smanjivanja izdvajanja za otvaranje dječjih ustanova, odlučile su se za jače povezivanje s

[74] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, kutija 1, Inv. br. 748-2, 19.5.1949., 2.-5.
[75] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 56.-71.; Tomšič, *Žene u razvoju*, 52.
[76] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 1493-1a, 22.5.1950.
[77] Ibid., Inv. br. 1493-3, 22.5.1950.

NF i uklapanje svoje organizacije u njega radi koordiniranja rada i rješavanja materijalnih preduvjeta potrebnih za odgojni rad s djecom i osposobljavanja stručnjakinja za rad s djecom. U okviru sekcije majka i dijete formirana je komisija za odgojni rad s djecom koja je trebala nadzirati i planirati taj rad.[78]

Nakon Rezolucije IB-a i približavanja zemljama zapada, promijenio se i odnos prema selu, pa se s planova o velikim seljačkim radnim zadrugama (dalje, SRZ) prešlo na poticanje sitnih grana gospodarstva, naročito peradarstva i povrtlarstva[79] koje od žena na selu nisu tražile uključivanje u zadruge, niti rad izvan obiteljskog doma, a s druge strane su im omogućile da prehrane obitelj. Ova promjena je vidljiva i u načinima na koji se prikazuju žena sa sela. Više nisu prikazivane kao poljoprivredne radnice koje brinu za visoku produktivnost rada, već kao majke, čuvarice tradicije, više nisu prikazivane na polju, već u kući i s djecom (Fotografije 2, 3, 4).

Fotografija 2.: naslovnica *Žena u borbi,* veljača, 2/1951.

Fotografija 3.: „Njega dojenčadi“ *Žena u borbi,* ožujak, 3/1951.

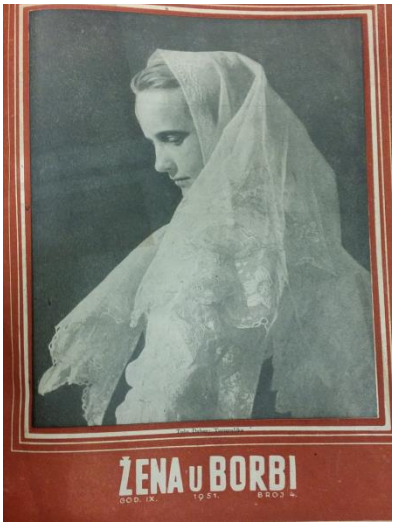

Fotografija 4.: naslovnica *Žena u borbi,* travanj, 4/1951.

Radu AFŽ-a nikako nije pridonijelo Direktivno pismo CK KPJ od 22. lipnja 1950.[80] kojim se tražio izlazak partijskih organizacija iz organa vlasti, debirokratizacija (uvlačenje i mobilizacija

[78] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 1493-1a, 22.5.1950.
[79] Ibid., Inv. br. 1493-1a, 22.5.1950.
[80] „Direktivno pismo CK KPJ svim centralnim komitetima KP republika“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 822.-825.; O tome se raspravlja i na sjednici Politbiroa CK KPH 24.6.1950. *Zapisnici Politbiroa CK KPH 1945.-1952.* Sv.2., 394.; Dušan Bilandžić, *Historija SFRJ: glavni procesi 1918.-1985.* (Zagreb: 1985.): 172.

masa na rukovodeće poslove) i promjena organizacije, posebno kotarskih komiteta (nije bilo potrebno da svi članovi budu profesionalni partijski radnici - političari, već je u rad tih komiteta trebalo uključiti i osobe koje su imale neku profesiju i radile u državnoj upravi ili proizvodnji), kao i uključivanja stručnjaka u rad organa vlasti (svijest da partijski rukovodioci mogu biti kao rukovodioci partije odlični, ali da ne zadovoljavaju kao rukovodioci u državnoj upravi ili privredi), nakon kojeg se smatralo da prestanak profesionalizma u AFŽ-u (u kotarskim i gradskim odborima, gdje su kao rukovodeće osobe postavljane članice KP)[81] znači i ukidanje AFŽ-a. Tako strukturirana organizacija kolektivno bi se trebala učlaniti u Socijalistički savez radnog naroda (dalje, SSRN), što se 1953. i dogodilo. Problem je bio što kotarske i gradske organizacije AFŽ-a nisu znale kakva će biti uloga organizacije AFŽ-a unutar NF-e. Ponegdje se nakon ovog Pisma uopće nije vodilo računa o izboru žena u odbore AFŽ-a.[82]

I vodeće žene politike i AFŽJ, Anka Berus[83] i Vida Tomšič,[84] u nekoliko su navrata naglasile da posebno ženskih pitanja nema, ali da postoje pitanja koja *leže* ženama i koja se kao takva moraju riješiti. To su, pitanja otpuštanja žena s posla i pravne zaštite žena. Za izdvojeno tretiranje tih pitanja nije bilo materijalne podloge u ženskim organizacijama,[85] a smanjen je bio i profesionalni aparat u NF-u za 52,12%. U vrlo kratko vrijeme potkraj 1950. od 802 profesionalno zaposlene osobe ostalo 418 osoba. Smanjen je bio broj komisija pri izvršnim odborima NF-a, a ukinut je bio i profesionalni kadar u odborima AFŽ-a.[86]

U skladu s odlukom Prvog proširenog Plenuma AFŽH o koordiniranom radu s drugim masovnim organizacijama, Izvršni odbor Narodne fronte Hrvatske uputio je Okružnicu svim kotarskim i gradskim odborima NF-a (7.9.1950.)[87] u vezi reorganizacije u organizaciji AFŽ-a, odn. ukidanja

---

[81] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, kutija 2, Inv. br. 748-2, 19. 5. 1949., 3. i 5.

[82] Ibid, f. 1228 – 1, Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (dalje, RKSSRNH), kutija 4, III. plenum Oblasnog odbora NF Rijeka, 16.8.1951.

[83] Ibid, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH Inv. br. 1316-3, 16.3.1950.

[84] Ibid, Inv. br. 1559-1, 15.6.1950.

[85] Izdvajanja za potrebe AFŽ se smanjuju. Na Trećem kongresu NFH podnesen je Izvještaj o financijskom poslovanju NFH iz kojeg je vidljivo da je GO AFŽH od NFH dobio 1949. dotaciju od 506.597 dinara, a 1950. od 492.875 dinara. Informacija o iznosu dotacije za AFŽ nalazi se u stavkama za troškove oko proslave Praznika rada, troškove nagrađivanja i pripomoći nekim organizacijama, agitacione troškove Drugog narodnog zajma. Paralelno su izdvajanja za funkcioniranje organizacije povećana zbog održavanja izbora za Sabor NRH i plenum NFH. *Treći kongres Narodnog fronta Hrvatske 31.3. – 1.4. 1951.* (Zagreb: Izdanje Komisije za agitaciju i propagandu GO NFH, 1951.): 58.

[86] *Treći kongres Narodnog fronta Hrvatske*, 48.

[87] O fazama NF 1945.-1952. i zadaćama NF u okviru tih faza u: Spehnjak, *Javnost i propaganda,* 56.-71.; Tomšič, *Žene u razvoju ,*52.

profesionalizma, čime odbori AFŽ-a postaju sekcije NF-a s kojima on izravno rukovodi. Pozitivno je za AFŽ bilo to da su sekcije u okviru NF-a i dalje ostale izborni organi, pa su se planirani izbori trebali provesti do 15. kolovoza za osnovne organizacije, a izbori za kotarske, rajonske i gradske konferencije trebale su se održati od 15. kolovoza do 15. rujna. Izvještaj o rezultatima izbora i aktivnostima žena trebalo je poslati sekcijama žena kao i dostaviti imena žena koje će iz kotara, odn. grada, ići kao delegatkinje na III. Kongres AFŽJ. Zadatak NF-a bio je da preko sekcija AFŽ-a mobilizira i aktivira žene na rješavanju naročito onih pitanja koja interesiraju žene, a to su: briga za zdravstvenu zaštitu majke i djeteta, briga o pravilnom odgoju djeteta u duhu socijalizma, pomoć narodnoj vlasti oko zbrinjavanja i odgoja socijalno ugrožene djece, te briga za unaprjeđenje domaćinstva. Uputa Okružnice NF-e je da tamo gdje su žene već bile aktivne na političkom i kulturno-prosvjetnom planu nije potrebno sa ženama razvijati posebne forme rada već ih pustiti da djeluju preko NF-e, a tamo gdje nisu bile aktivne rad je trebala organizirati AFŽ. Cilj ove reorganizacije bio je sprječavanje dupliranja rada NF-a i AFŽ-a. Iz tog razloga tamo gdje aktivnosti već postoje nije bilo potrebno organizirati posebne konferencije i sastanke. Planirane izbore za AFŽ trebalo je provesti, a izvještaj o rezultatima i aktivnostima žena trebalo je poslati kako bi se znali delegati na Trećem kongresu AFŽJ.[88] Nakon ove reorganizacije i uključivanja AFŽ-a u NF, smanjene su aktivnosti sekcija AFŽ-a.[89]

U navedenom Izvještaju o djelovanju AFŽ-a u 1950., Draginja Metikoš izvijestila je NFH kako je nakon Međugradske konferencije AFŽ-a (Zagreb, 15. i 16. lipnja 1950.) na kojoj je utvrđena nova organizacija rada, nastupila velika promjena, ali i zbunjenost članstva, jer se odluka o provođenju izbora za Treći kongres nije svuda jednako brzo provodila, a negdje su se izbori za odbore AFŽ-a (većina kotara Zagrebačke oblasti) prestali provoditi. Na intervenciju GO i nakon odlaska na teren izbori su provedeni do Trećeg kongresa AFŽJ. U novim uvjetima najbolje su radile sekcije Zagreba i Rijeke[90] što odgovara tvrdnjama i optužbama partijskog vrha, da je AFŽ

[88] HR, HDA, 1234, f.1228-1, RKSSRNH, kutija 2, GO NFH, 7.9.1950.
[89] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 69.
[90] HR, HDA, 1234, KZDAŽH, Inv. br. 1694, 27.12.1950.; Ibid., kutija 65, Inv. br. 1694, 27. 12. 1950.; o tome da rad donekle zamire nakon Direktivnog pisma iz lipnja 1950. i Ibid., f. 1228 – 1, kutija 4, tajništvo NFH, organizacioni odsjek, Oblasni odbor NF za Dalmaciju 1949.-1952.

bila dobro organizirana i imala najvećeg uspjeha u gradovima, dok je zanemarila rad sa ženama na selu.[91]

Zbog stanja u kojem se našala AFŽ, njihovim sekcijama ne pristupaju nove članice, pa nema niti mogućnosti za razgranavanja djelovanja AFŽ-a kao sekcije unutar NF. Čuli su se glasovi kako bi bilo potrebno točno razgraničiti polja djelovanja AFŽ-a u odnosu na NF. Nisu bili rijetki slučajevi da su niži organi NF-a kritizirali sekcije AFŽ-a za nerad odričući svaku odgovornost NF-a za to. Ali bilo je i glasova da je zadatak NF-a pružiti podršku sekcijama AFŽ-a kako bi se njihovi odbori učvrstili radi rješavanja specifičnih pitanja i zadataka.[92]

Vida Tomšič je 1952. napisala kako je u Jugoslaviji formalna, zakonska, strana *ženskog pitanja* dobro riješena, ali da iako razlog sporijeg odvijanja mnogih procesa jesu objektivne okolnosti u kojima se zemlja nalazi, ipak kod mnogih je to posljedica subjektivnog zalaganja, odn. nezalaganja KP. Nadalje, kao probleme je izdvojila nepovezanost akcija vezanih uz poboljšanje položaja zaposlene majke i brige za djecu, smanjivanje broja žena u organima vlasti, NF i KP, smanjivanje broja zaposlenih žena što za posljedicu ima gubitak svih prava koja žena ostvaruje kroz rad, a i onemogućava ju se da razvije sve svoje potencijale i da se ostvari kroz rad. Osobito opasnim je smatrala tvrdnje da je prirodno stanje žene da bude kod kuće, te da će s razvojem socijalizma to sve više biti slučaj. Objasnila je da bi prihvaćanje takvog stava značilo ideološko približavanje Jugoslavije stanju u kojem se nalaze žene u mnogim *buržoaskim* zemljama u kojima imaju politička, ali nemaju ekonomska prava. Agitaciju za sustav i ujedno njegovo opravdanje izrazila je tvrdnjom da žena u socijalizmu može ostvariti svoju ekonomsku slobodu, ali da se ne može očekivati da svaka žena u svakom trenutku bude zaposlena.[93]

Krajem 1952. bili su održani izbori za kotarske, gradske i općinske narodne odbore. Okolnosti u kojima su se održavali izbori pokazali su koliko je situacija na nižim razinama i u manjim i seoskim sredinama još uvijek bila nepogodna za ulazak žena u javni/ politički prostor. Naime, zabilježeni su slučajevi izravnog suprotstavljanja stavljanju žena na liste, ali i neosviještenost članova NF-a i organizatora izbora, koji na takve ispade nisu reagirali dajući na taj način podršku takvom stavu i onemogućavajući neku buduću kandidaturu žena. Na izborima 1949.-1950. u

[91] „Zapisnik sa sjednice CK KPH održane 1.3.1950.“ *Zapisnici Politbiroa CK KPH 1945.-1952. Sv. 2.* Zagreb. 2006., 319.
[92] HR, HDA, f. 1228 – 1, kutija 4, III. plenum Oblasnog odbora NF Rijeka, 16.8.1951.
[93] Vida Tomšič, "Postoji li kod nas žensko pitanje“, *Žena danas*, 99/1952., 1.-2.

Hrvatskoj je od ukupno izabranih 60.670 osoba, bilo 5.225 žena (8,53%), dok su podaci 1952. za Hrvatsku nepotpuni, ali su na razini Jugoslavije 1952. U odnosu na prethodno razdoblje niži za 5,87%,[94] a takvo značajno smanjenje bilo je u svim republikama. Razlog ovakvog rezultata bio je prelazak s glasanja za listu na glasanje za pojedinačnog kandidata. Rezultati su pokazali da žene nisu prihvatljivi predstavnici u organima odlučivanja i da im se ne vjeruje. Nevjerovanje ženama kao javnim osobama ne dolazi samo od muškaraca već i od žena, što pokazuje rezultat (nizak postotak) koji su žene ostvarile na izborima.[95] Način biranja koji je postojao do tada za žene nije bio poticajan, jer su politički aktivne žene, koje su se angažirale i time pokazale da žele sudjelovati u političkom/ javnom životu stavljane na dno izbornih lista i na taj način onemogućavane da budu izabrane za organe vlasti. No, izbori 1952. na kojima se glasalo za pojedinačnog kandidata pokazali su da nije došlo do promjene svijesti u tretiranju prava žena da sudjeluju u javnom/ političkom životu, na koju se sustav stalno pozivao.[96]

Izvršni odbor AFŽJ na sastanku u Skoplju dogovorio je da se 1953. mora održati Četvrti kongres AFŽJ početkom listopada (4. i 5.), najbolje u Beogradu zbog putnih troškova.[97] Ova potonja informacija govori u kakvoj se situaciji organizacija nalazila. Indikativno je da dolazi u pitanje mogućnost financiranja puta na Kongres što znači da niži organi ili uopće nemaju sredstava ili nemaju podršku NF-a ili su moguće obje opcije. Može se zaključiti da se položaj AFŽ-a pogoršao u odnosu na ranija razdoblja kada su niži organi upozoravali GO AFŽ-a kako partijske organizacije malo brinu i cijene rad organizacije AFŽ-a, da tajnice ne dobivaju redovito plaću, a da bi trebale biti plaćene kao i tajnici NF.[98] NF je zatražio i dobio djelomične podatke o plaćama tajnica AFŽ-a što je pokazalo veliki nerazmjer plaća tajnica AFŽ-a u odnosu na plaće rukovodilaca NF-a zbog čega su bile dane usmene direktive organizacijama AFŽ-a i NF-a da osiguraju plaće rukovodiocima AFŽ-a, ali pisane direktive nisu bile dane (1947.-1948.).[99] U vrijeme planiranja Četvrtog kongresa AFŽJ nije bilo profesionalnog kadra AFŽ-a.

---

[94] Na izborima 1949.-50. u FNRJ je ukupno izabranih 96.579, a od toga je žena 10.568 ili 9,19%, dok se značajno smanjenje dogodilo 1952. kada je od ukupno 78.269 osoba bilo 1.868 žena ili 3,32%. HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 56, Inv. br. 1896-3, 6.
[95] Ibid., Inv. br. 1896-3
[96] Pantelić, „Partizanke i AFŽJ (1945.-1953.)," 82.; Tomšič, *Žene u razvoju,* 62.
[97] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 56, Inv. br. 1839, 6.3.1953.
[98] Ibid, kutija 165, GO AFŽH, Inv. br. 514, 28.1.1949.
[99] Ibid f. 1228 – 1, RNSSRNH, kutija 1, NFH 1948 [I], Inv. br. 14. Izvješće o radu NF u 1947.

Novi način funkcioniranja odnosa NF-a i AFŽ-a vidljiv je u obavijesti Predsjedništva Glavnog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (dalje, SSRNH) Emiliji Šeparović iz tajništva GO AFŽ-a da će se sastanak Komisije za rad među ženama održati 7. svibnja 1953. na kojem je jedna od točaka dnevnog reda bila pripreme za Kongres AFŽJ. Komisija je raspravljala o potrebi postojanja AFŽ-a. Takvom tretmanu AFŽ-a na Komisiji suprotstavila se Soka Krajačić naglasivši da AFŽ ima svoj Izvršni odbor i Plenum, te da je nitko nema pravo ukidati dok Plenum AFŽ-a o tome ne donese odluku. Ponovila je zaključke Izvršnog odbora AFŽ-a 1953., da se AFŽ ne ukida već mijenja ime u Savez žena Jugoslavije, a da će sve daljnje forme rada donijeti Četvrti kongres žena na kojem će se raspravljati o problemima rada sa ženama na selu za koje se držalo da su još uvijek najzaostalije u smislu socijalističke izgradnje i da je s njima rad na političkom uzdizanju najpotrebniji, jer su bile pod *zaostalim* i *neprijateljskim* utjecajem *popova.*[100] Problem seoskih žena bio je odvojen se od problematike zaposlenih žena. Smatralo se da su žene na polju rada bile izjednačene s muškarcima, te da to pitanje nije potrebno odvajati od drugih društvenih i političkih problema, ali da žene i dalje svu svoju ravnopravnost ne mogu uživati zbog ukorijenjene tradicionalne podčinjenosti žena koja postoji i u svijesti samih žena, jednako koliko je prisutna u svijesti njezine okoline. Fokus je bio stavljen na podizanje obrazovnog nivoa žena što bi joj trebalo pomoći u uživanju svoja prava. Smatralo se da žena mora završiti obavezno osmogodišnje školovanje. Poseban je naglasak bio stavljen na zaštitu razvedenih žena srednje dobi (40-45 godina), koje su bile bez kvalifikacije, posla i sredstava za život, ali i bez znanja kako da se zaposle, s minimalnom naknadom koju su dobivale od bivših muževa od koje nisu mogle živjeti. Prijedlog je bio da se ženama u takvim slučajevima osigurao polovicu muževih prinadležnosti (prihoda).[101] Na takvim primjerima bilo je jasno da društvo nije bilo osviješteno da postoje različite i specifične potrebe žena koje izlaze iz okvira zaposlene žene-radnice. Osim toga, socijalističko društvo stvarno nije podupiralo zapošljavanje žena jer je nije imalo konkretan, sustavan i dugoročan plan zapošljavanja žena, već je zapošljavanje i uzdržavanje smatrao osobnom stvari za koju se žena sama mora pobrinuti.

U svjetlu svih događanja, vezano uz preustroj i funkcioniranje vlasti, te stvaranja Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (dalje, SSRNJ) kao političke organizacije koja je trebala izvršiti

[100] Na konferenciji u Bjelovaru naveden je primjer *popa* koji je rekao da se mlade djevojke na sastancima AFŽ i NF kvare zbog su im roditelji zabvranili da dolaze na sastanke u: Ibid., 1234, KZDAŽ, kutija 34, Inv. br. 1807, 26.6.1952.
[101] Ibid., kutija 56, GO AFŽHR Inv. br. 1841, 5.5.1953.

masovno okupljanje stanovništva u *drugu* političku organizaciju, a koja je prihvaćala program KPJ kao vlastiti, vršilo se i konačno preustrojavanje AFŽ u dio Socijalističkog saveza i njezino ukidanje kao posebne organizacije. U pripremama za Četvrti kongres AFŽJ na kojem se trebala donijeti odluka o raspuštanju AFŽ-a i stvaranju Saveza ženskih društava (SŽD), Izvršni odbor AFŽJ 1953. je donio odluku da je organizacijska forma AFŽ-a zastarjela i da ju je potrebno mijenjati, ali da neki tip organizacije žena mora postojati. Ta nova organizacija nije smjela imati krutu formu kakvu je imala AFŽ, to su trebala biti ženska društva, odbori ili sekcije. Sekcije su trebale biti uklopljene u SSRNJ, ali u gradovima gdje su žene već bile uključene u rad Socijalističkog saveza to nije bilo potrebno. Novo ime organizacije bilo bi Savez žena. Organizacija je trebala imati Centralni odbor, po republikama bi bili glavni odbori, a u kotarevima i gradovima odbori Saveza žena kotara ili grada. Ovakva forma organizacije bila bi potrebna zbog političkih veza sa ženama izvan Saveza.[102] O organizaciji žena i o pitanjima koja se njih tiču raspravljao je i Kongres SSRNH.

Članstvo AFŽH nije bilo uvjereno da će ravnopravnost žena potpuno doći do izražaja u Socijalističkom savezu. Ovu tvrdnju su potkrepljivale podacima o članstvu žena u narodnim odborima. U Socijalističkom savezu je situacija bila nešto bolja, ali i tu, ukoliko žene same nisu poticale rješavanje pitanja za koja su žene bile zainteresirane, nitko ih nije rješavao. Članstvo AFŽ se zalagalo za postojanje ženske organizacija koja bi trebala brinuti o uključivanju žena u javni život.[103]

Iz zapisnika s kotarskih i gradskih sastanaka AFŽ-a vidljivo je nezadovoljstvo ovakvom reorganizacijom. Žene su se pasivizirale u svom političkom radu, jer su reorganizaciju AFŽ-a shvatile kao umanjivanje svoje uloge i nepoštivanje njihovog rada, a promijenio se i položaj žena u organima odlučivanja jer „neki drugovi se ne ponašaju adekvatno prema ženama koje su u radničkim savjetima ili sindikatima jer njihovi prijedlozi nisu uzimani za ozbiljno“ i tražile su nastavak rada organizacije žena baš na političkom aktiviranju žena,[104] a za što nisu imale podršku lokalnih organizacija SSRN, jer kada su primjerice u kotaru Novska žene sazvale sastanak za koji im je trebala petrolejska lampa, a paralelno je tajnik Saveza organizirao ples pred Božić, uzeo im

[102] Ibid., kutija 34, GO AFŽ Bjelovar, 3.6.1953.
[103] Ibid.
[104] Ibid., Inv. br. 1886, 12.9. 1953.

je lampu jer je ples važniji od sastanka žena.[105] Žene su se osjećale diskriminirano i kao radna snaga, jer se sindikalna vijeća nisu bavila specifično ženskim problemima. Zato su držale da je postojanje ženske organizacije koja bi takve probleme nastojala riješiti nužno, uz zahtjev za političkim obrazovanjem žena kako bi se mogle boriti za ostvarenje svojih prava.[106]

Opći je dojam žena aktivnih u AFŽ-u, a i statistički pokazatelji to potvrđuju, bio, da je s ukidanjem AFŽ-a i novim izbornim zakonom (o čemu će više biti rečeno u odjeljku o političkoj participaciji) sve manji broj žena aktivan u političkom životu. Muškarci, *drugovi,* istisnuli su žene iz javnog života, a one su se s tim uglavnom pomirile. One koje to nisu prihvatile morale su poduzeti drastične mjere. U Severinu se jedna žena morala razvesti od muža, jer kada je postala predsjednica SRZ-a suprug nije mogao podnijeti da ona sudjeluje u javnom životu.[107]

4. KONGRESI ANTIFAŠISTIČKE FRONTE ŽENA: ZADAĆE ŽENA 1945.-1953.

Prvi Kongres AFŽJ održan je 17. - 19. lipnja 1945. u Beogradu. Govore su između ostalih održali Tito, Vida Tomšič, Mitra Mitrović-Đilas, Cana Babović. Tito je naveo zadatke žena nakon završetka rata, a koji su za novu državu bili presudni. To su bili čuvanje bratstva i jedinstva, nastavak borbe protiv neprijatelja nove države, pripreme za izbore za konstituantu, rad na obnovi zemlje, prosvjećivanje žena, humanitarni rad sa stradalim vojnicima u ratu, roditeljima poginulih, djecom koja su ostala bez roditelja i odgoj djece u duhu NOB-a. Od žena se zahtijevalo da nastave borbu koju su vodile u ratu udarničkim radom na obnovi zemlje. Socijalna politika smatrana je područjem kojim se prvenstveno trebaju baviti žene, pa je Tomšič to objasnila riječima da će „majke i žene odgojene u AFŽ-u biti najbolje majke i odgojiteljice ne samo svojoj djeci, već djeci čitave Jugoslavije.“[108] Iza toga je zatražila istinsku ravnopravnost, zaključivši da bez stvarne brige društva za majku i dijete, bez zaštite materinstva žene otvaranjem dovoljnog broja materinskih i dječjih domova, javnih kuhinja, državne brige za dijete, nema ravnopravnosti žena. Tomšič je ovakvim stavom naglasila zahtjev za poštivanje rodnih razlika,

[105] Ibid., Inv. br. 1856, 23.7.1953.
[106] Ibid., Inv. br. 1892, 21.9.1953.
[107] Ibid., kutija 224, 1953., 1. i 4.
[108] Ibid., kutija 55, I. kongres AFŽJ, GO AFŽH Inv. br. 4a, 16.

jer bez njihovog uvažavanja, žene nemaju mogućnosti izjednačiti se u pozicijama moći s muškarcima, kao što niti *žensko pitanje* ne može biti riješeno sve dok se majke-radnice ne rasterete brige za djecu i obitelj dok borave na radnom mjestu.[109] „Ženska ravnopravnost postaje fraza ako za njom ne dolazi izgradnja stotine i hiljade domova, obdaništa za djecu itd., koji će ženi omogućiti da ravnopravno vrši svoj posao u društvu, ostajući istovremeno nježna majka svoje djece.“[110] U ovoj rečenici vidi se emancipatorski element koji je tek u jednom dijelu bio izražen u praksi AFŽ-a. Kongres je poslao i ideološku poruku o nastavku borbe za pobjedu komunističke ideologije, naglašavanjem suradnje i „bratstva sa svim slavenskim narodima na čelu s velikim ruskim narodom“[111] i time pozvao na glasanje za listu NF i pobjedu na budućim izborima, ali i poslao poruku međunarodnoj zajednici o mobilizaciji masa na ostvarenju cilja formalnog preuzimanja vlasti.

Prvi kongres AFŽ-a Hrvatske održan je 21. - 23. srpnja 1945. u Zagrebu neposredno nakon jugoslavenskog Kongresa. Grad je bio posebno ukrašen, a na Trgu bana Jelačića, spomenik Banu bio je sakriven velikim crtežom žene. Tiskani su posebni plakati. Kongresu je pridavana velika važnost,[112] što je bilo vidljivo i po gostima koji su nazočili Kongresu. Nazočni su bili vodeći republički dužnosnici, predsjednik Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (dalje, ZAVNOH), Vladimir Nazor, predsjednik prve Vlade NRH Vladimir Bakarić, komesar[113] pri Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih odreda Hrvatske pukovnik JNA Rade Žigić, predsjednica AFŽJ Spasenija-Cana Babović. Članice radnog predsjedništva bile su: Kata Pejnović, Cana Babović, Mila Vučković, Anka Berus, Ruža Krnić, Pavka Jakšić, Dina Zlatić, Lida Adžija, Desa Miljenović, Slava Očko, Kata Govorušić, Kata Petković, Ruža Turković, Nada Sremec, Kata Vuga, Ersilia Rismondo, Kata Ivančić i Maca Gržetić, predsjednica AFŽ-a Hrvatske. Žene su poslale pozdravni telegram Titu u kojem su ga

---

[109] O povijesti feminističke pravne znanosti Ivana Radačić, "Feministička pravna znanost: neka neriješena pitanja" ur. Ivana Radačić, *Žene i pravo: feminističke pravne teorije* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2009.): 11.-13.

[110] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 55, I. kongres AFŽJ, GO AFŽH Inv. br. 4a, 23.

[111] „Prvi kongres antifašistkinja Jugoslavije“, *Žena u borbi* 16-17/1945., 8.-9.

[112] Atmosferu u Zagrebu je opisala Sklevicky, *Konji, žene, ratovi,* 97.; koje su zadaće AFŽ-a nakon Prvog kongresa AFŽJ i AFŽH oblikuje i CK KPJ u: "CK KPJ – centralnim i pokrajinskim komitetima“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.,* 717.-718.

[113] ‘’Statut proletrskih narodnooslobodilački udarnih brigada" opisuje ulogu političkog komesara, oni su "duša jedinica," pravi predstavnici i čuvari interesa naroda u jedinicama, inicijatori i rukovodioci političkog, vojničkog i ideološkog nivoa u jedinicama u: *Bilten Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke partozanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije* [Bez mjesta] februar-mart, 14-15 /1942., 2-3.

nazvale osloboditeljem i učiteljem.[114] Tito je bio ključna figura, tretiran kao stvaralac i jamac sigurnosti i pravičnosti. Oko njega se gradilo zajedništvo kako nove zemlje, koja bi, kako se govorilo, trebala biti temeljena na ravnopravnosti i jednakosti, bratstvu svih naroda i zato različita od *prve* Jugoslavije, tako i ravnopravnosti različitih slojeva društva. Žene su obećale da će odgajati nova *Titova pokoljenja*[115] što je i bio zaključak Kongresa AFŽJ, a mitski elementi pridavani vođi, koji je tvorac *nove* države, *novih* odnosa i novih tradicija i na ovom Kongresu su bili evidentni (Fotografije 5, 6, 7), iako još nije bilo riješeno pitanje legitimiranja novog sistema. Kongres je imao i međunarodni značaj, jer je u radu sudjelovala i Marion B. Sloan iz Girl Scout National Staff, SAD, koja je radila s jugoslavenskim izbjeglicama u El Shattu[116] što je za novu državu bilo važno, jer je imalo značenje priznanja u uvjetima gdje su mnoga pitanja bila još otvorena (pitanje razgraničenja, odnosa s vladom u Londonu, primanja pomoći i sl.).[117]

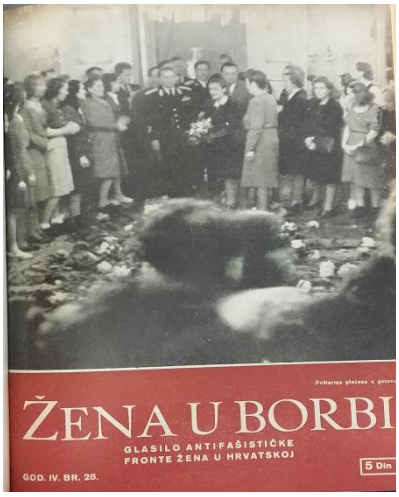

Fotografija 5.: Naslovnica prikazuje Tita i delegaciju žena, *Žena u borbi* lipanj 28/1946.

Fotografija 6.: "Živio organizator naših pobjeda i inicijator Petogodišnjeg plana, maršal Tito" *Žena u borbi* svibanj 39/1947., 1.

Fotografija 7.: "Govor maršala Tita na II. kongresu AFŽ Jugpslavije" *Žena u borbi* veljača 2/1948., 1.

[114] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, I. kongres AFŽH, Inv. br. 6-3, 22.-23.7. 1945.
[115] Ibid.
[116] Ibid., Inv. br. 6 (7-9), 22. - 23.7. 1945.
[117] Dušan Bilandžić, *Historija SFRJ: glavni procesi 1918.-1985.* (Zagreb: Školska knjiga, 1985.); Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Treća knjiga. Socijalistička Jugoslavija 1945-1988.* (Beograd: Nolit, 1988.); Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*. (Zagreb: Golden marketing, 1999.); Marijan Maticka, „Opskrba stanovništva u Hrvatskoj od 1945.-1953. godine." *Zbornik Mirjane Gross.* Zagreb. 1999.; Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest/ Školska knjiga, 2006.); Katarina Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.* (Zagreb: Golden marketing, 2006.)

Kongres je pozdravila predsjednica AFŽH, Maca Gržetić: „Ovaj Kongres još jednom potvrđuje, da smo mi žene u ognju i krvi razbile sve okove podređenosti, tame i neznanja.“[118] Iako ove pozdravne riječi imaju snažan emancipatorski značaj, najveći dio govora bio je posvećen novim zadacima žena: „daljnja pomoć našoj junačkoj Jugoslavenskoj armiji, izvršavanje zadataka još šire i svestranije pomoći našoj narodnoj vlasti za obnovu naše opustošene i opljačkane domovine“[119] i nije imao nikakve veze s nedavno izborenim pravom na ravnopravnost.

Predstavnici vlasti i vojske održali su pozdravne govore Kongresu. Govori su bili orijentirani na ciljeve zemlje koja je tek izašla iz rata. To je bilo uključivanje u obnovu zemlje, učvršćenje mira, suradnja Srba i Hrvata u Hrvatskoj,[120] pripreme za izbore 1945. Vladimir Nazor je naglasio kako su se žene tijekom rata borile kao lavice, a sada, tu domovinu, kojoj su dale život, žele obnoviti, u čemu su jednakopravne muškarcima. Osim toga, naglasio je da će žene znati svoju čežnju za domaćim ognjištem i obiteljskim stolom prenijeti na čitav narod i pretvoriti ga u jednu obitelj, u jednu kuću. Govori istaknutih osoba iz antifašističke borbe, a tada i vlasti, između ostaloga imali su svrhu ženama dati legitimitet rječnikom koji je slušateljima i slušateljicama bio jasan. Tako je Vladimir Bakarić rekao kako je žena u ratu unatoč svojim osjećajima, žrtvama koje je podnijela, pokazala da zna što je važno, jer je aktivno sudjelovala u borbi i suprotstavljala se neprijatelju. „Takvo držanje ženi je dalo pravo da danas bude ne samo ravnopravna već da se njome i ponosimo.“[121] Kongres je prepoznao kako nedostaje rada na privrednoj obnovi zemlje. A zaključak je bio da se ženama koje su sudjelovale u ratu ne smije dozvoliti da se sada, kada je u pitanju obnova zemlje *uspavaju*.[122]

Zaključna riječ Kate Pejnović sažela je zadatke koji su se stavljali pred AFŽH u neposrednom poslijeratnom razdoblju: na razini ideologije - učvršćivanje bratstava i jedinstava i narodne vlasti („Čitala sam zlatna slova,/ Da će biti nešta nova./ Da se nešto časna sprema,/ Da će biti kongres žena./ To će biti dan nam slavlja,/ Svaka žena ga pozdravlja./ Hrvatica i Srpkinja svaka tamo/

---

[118] Marija Šoljan (ur.) *Žene Hrvatske u NOB, knj. 2*. (Zagreb: Savez ženskih društava, 1955.): 74.
[119] Ibid.
[120] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH I. kongres AFŽ Hrvatske Inv. br. 6., 22.-23.7. 1945. Anka Berus u svom referatu naglasila je kako neprijatelji podjaruju nacionalne sukobe i strahove između Srba i Hrvata.
[121] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, I. kongres AFŽ Hrvatske govori, Inv. br. 6-3, 22-23.7. 1945.
[122] Ibid, Inv. br. 6-1, 22.-23. 7. 1945. Iz govora Milke Vranešević; Pantelić, „Partizanke i AFŽJ“, 84.; „Ekspoze predsednika vlade J. B. Tita o zadacima nove vlade“ Petranović, Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 701.-704.; „Zakon o ovlašćenju vladi FNRJ za donošenje uredbi po pitanjima narodne privrede, 1946.“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*., 704.; „Zakon o opštedržavnom privrednom planu i državnim organima za planiranje, 1946.“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 705.-706.

Mjesta ima," Maca Bukvič, *Pjesma iz Like),* i pomaganje JNA, na razini poslijeratne obnove to su izgradnja porušene zemlje („Zastavica vije se do neba,/ Ko odnese čestitat mu treba," Maca Bukvič, *Pjesma iz Like),*[123] uključivanje mladih u udarnički rad, na razini socijalne uloge žene skrbnice - briga za invalide i ranjenike, organizacija zdravstvene službe, osnivanje đačkih domova i kuhinja, na razini poboljšanja položaja žena - suzbijanje nepismenosti, edukacija žena putem stručnih tečajeva, i osiguravanje uvjeta za školovanje. Zanimljivo je da drugog dana Kongresa nisu bile nazočne političarke jer nije bilo dovoljno vremena za diskusiju.[124]

Prvi kongresi AFŽJ i AFŽH pitanjem položaja žena bavili su se tek načelno, bez stvarnog promišljanja o rješavanju *ženskog pitanja* okupljanjem svih žena i artikuliranjem njihovih potreba kako u poslijeratnom razdoblju, tako i u uvjetima dobivanja prava na političku participaciju. Rad sa ženama bio je ograničen na prenošenje političkih i ideoloških poruka vodstva države i KP o budućem uređenju države, zahtjevima da se u taj novi poredak uklope ispunjavanjem postavljenih zadataka.

Drugi kongres AFŽJ održan je 25.-27. siječnja 1948. u Beogradu. Spasenija Cana Babović u svom govoru povezala je ulogu i ciljeve AFŽ-a tijekom rata (organizaciono povezivanje najširih masa žena kako bi se učvrstilo jedinstvo radi pružanja sustavne pomoći narodnooslobodilačkoj vojsci, aktiviranje u izgradnji narodne vlasti i na razvoju političke svijest žena o ciljevima NOB-a), zadatke AFŽ-a poslije rata (učvršćivanje narodne vlasti pobjedom na izborima 1945., produbljivanje i jačanje bratstva i jedinstva, izgradnja zemlje), te buduće zadatke AFŽJ nakon Drugog kongresa.

Zadaci AFŽ-a na Drugom kongresu bili su određeni zadacima petogodišnjeg plana i industrijalizacije zemlje. Iz zadataka svih Kongresa AFŽJ, ali i AFŽH vidljivo je da nisu imali autonomiju i da su bili produžena ruka službene politike koju je provodila KP. Naime, zadaci su pratili tekuća politička i društvena pitanja, kao i predviđene načine njihovog rješavanja. Drugi kongres je od žena tražio *ulazak u privredu* i maksimalan angažman na izvršavanju petogodišnjeg plana, jer su žene za neke grane industrije predstavljale važnu rezervu radne snage, nadalje, tražilo se od žena da se stručno osposobljavaju za rad u industriji i pohađaju tečajeve, čime bi bile

[123]HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 6-3., AFŽ-4/584, 22.-23.7.1945.
[124] Ibid., I. kongres AFŽH, Inv. br. 6-2., 21-23.7.1945.

oslobođene kućnog rada. Da bi se petogodišnji plan mogao ostvariti, bilo je potrebno uključiti u njegovo izvršavanje i seoske žene (*Otvorite oči, jer nestade noći/ Svanuo je radosti dan/ Zanosno sada/ Sa pjesmom rada/ Sve žene naprijed/ Na petogodišnji plan*),[125] pa se od aktivistkinja AFŽ-a tražilo da među njima propagiraju ulazak u zemljoradničke zadruge[126] i NF, te da ih upoznaju s mjerama povećanja poljoprivredne proizvodnje. U svrhu ostvarenja plana bila je naglašavana važnost kulturno-prosvjetnog rada među ženama osiguravanjem dovoljnog broja analfabetskih tečajeva, čitalačkih grupa, te raznih drugih tečajeva, jer bez elementarno obrazovanih žena njihovo uključivanje u proizvodnju nije moglo imati očekivani efekt što je bilo potpuno prihvaćeno u Rezoluciji o narednim zadacima. Kako bi se žene mogle angažirati u radu u zadrugama ili u industriji bila je naglašena potreba rješavanja pitanja materinstva i pravo žene-majke da tijekom radnog vremena ima zbrinutu djecu i zato se tražilo otvaranje dječjih ustanova (jaslica, vrtića, dječjih kuhinja).

Tito je na Kongresu kao jedan od zadataka žena naveo odgoj djece, mladog naraštaja i budućih građana socijalističke zemlje,[127] jer bez brige o djeci i odgoju u duhu nove Jugoslavije neće biti moguće nastaviti rad na njezinoj izgradnji.[128] Za predsjednicu AFŽJ je bila izabrana Vida Tomšič. Da bi se ostvario plan Drugog kongresa osnovane su tri sekcije: organizaciona sekcija, sekcija za propagandu i kulturno-prosvjetni rad i sekcija majka i dijete. Svaka je sekcija imala specifične zadaće.

Na ***Drugom kongresu AFŽ Hrvatske*** koji je bio držan 10. i 11. srpnja 1949. u Zagrebu u prostorijama Velesajma nazočile su 633 izabrane delegatkinje, a u čast Kongresa bila je organizirana izložba *Majka i dijete*.[129] Za predsjednicu je bila izabrana Soka Krajačić, ujedno članica CK KPH, potpredsjednice su bile Kata Pejnović, također članica CK KPH, Beška Frntić i

---

[125] Pjesma Mare Brovet (*Pozdrav) II. kongresu AFŽ-a* HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 55, 12.2.1948.

[126] „Najvažniji zadaci AFŽ-a na selu. Na II. kongresu AFŽJ“ Petranović, Zečević *Jugoslavija 1918.-1984.*, 733.-735.; o kolektivizaciji u Jugoslaviji Melissa K. Bokovoy „Collectivization in Yugoslavia: Rethinking Regional and National Interests“*The Collectivization of Agriculture in Communnist Eastern Europe. Comparison and Antanglements* (ur.) Constantin Iordachi; Arnd Bauerkämper (Budapest/ New York, Central European University Press, 2014.), 293.-327.; Constantin Iordachi; Arnd Bauerkämper „The Collectivization of Agriculture in Communnist Eastern Europe: Comparison and Antanglements“ Ibid., 3.-26.; o kolonizaciji, agrarnoj reformi i stvaranju seljačkih radnih zadruga Marica Karakaš Obradov *Novi mozaici nacija u „novim poredcima“. Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom drugoga svjetskog rata i poraća* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.): 104.-107.; 185.-187.

[127] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 55, GO AFŽH, Inv. br. 834 – 3

[128] “Rezolucije o narednim zadacima AFŽJ“, *Žena u borbi*, ožujak 3/1948., 20.-21.

[129] O pripremama za Drugi kongres AFŽH raspravljalo se na Sjednici Politbiroa CK KPH od 28.6.1949. Izvještaj je podnijela Soka Krajačić. *Zapisnici Politbiroa CK KPH 1945.-1952*., sv. 2., Zagreb. 2006., 162. i 163.

Milka Bogunović. Tajnica je bila Emilija Šeparović. AFŽH je, po uzoru na AFŽJ, imao tri sekcije: organizacionu, čija je rukovoditeljica bila Stana Grahovac, propagandnu i kulturno-prosvjetnu sekciju koju je vodila Slava Ogrizović, i sekciju majka i dijete za koju je bila zadužena Draginja Metikoš.[130] Ovaj Kongres je bio održan godinu i pol nakon jugoslavenskog Kongresa zato što je u jeku bila kampanja protiv Rezolucije IB-a pa je trebalo pričekati da se usuglase stavovi vezani uz nju. Članstvo je na sastancima odbora AFŽ-a lokalnih razina postavljalo pitanja vezano uz nagli zaokret u politici prema Staljinu, do tada ključne figure i jugoslavenskog socijalizma čije su slike i dalje bile nazočne na službenim proslavama socijalističkih i državnih praznika i obljetnica revolucije, kao i prema zemljama *narodne demokracije.* Sastanci su trebali poslužiti i informiranju o prihvatljivim stavovima i načinima ponašanja, ali i sprečavanju eventualnog izražavanja nezadovoljstva novonastalom situacijom.

Organizaciona sekcija trebala je planski i sistematski razraditi zadatke postavljene pred AFŽ na Petom kongresu KPJ s ciljem aktiviranja svih žena na izvršavanju postavljenih zadataka i jačanja organizacije, briga za kadar i stvaranje novog kadra iz redova aktivnih žena.[131] Sekcija za propagandu i kulturno-prosvjetni rad imala je zadaću izvršiti zahtjev Petog kongresa KPJ za „svestranim ideološkim i kulturno-prosvjetnim preobražajem naroda“ u cilju izgradnje socijalizma.[132] Sekcija je imala dva odsjeka: propagandni odsjek, koji je trebao prilagođavati partijske i frontovske materijale u forme koje će ženama biti najprijemčivije za njihovo aktiviranje na izvršavanju postavljenih zadataka (forme su bile izložbe, tekstovi u *Ženi u borbi*, emisije na radiostanicama i sl.) i kulturno-prosvjetni odsjek, koji je imao zadatke iznaći forme preko kojih će najlakše podići kulturnu i prosvjetnu razinu žena (rad na opismenjavanju, organiziranju čitalačkih grupa na sijelima i prelima, predavanja, prosvjetne tečajeve, posjećivanje knjižnica i čitaonica, kulturno-umjetnička društva i sl.).[133] Sekcija majka i dijete trebala je ispuniti zadaće koje je na Drugom kongresu AFŽJ postavio Tito („briga o našoj djeci i njihovom odgoju.“)[134] Sekcija je imala odsjeke za: pitanje zdravstvene zaštite majke i djeteta (prenatalna zaštita, organiziranje tečajeva za trudnice, njegovateljice, organiziranje opskrbe za novorođenčad, otvaranje zdravstvenih savjetovališta, jaslica, dječjih igrališta, oporavilišta za djecu, čekaonica i

[130] "Popis Izvršnog odbora GO AFŽH", *Žena u borbi*, kolovoz 8/1949., 27.
[131] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 20, GO AFŽH, Inv. br. 387 – 5, 10.10.1948., 1.-7.
[132] Ibid, Inv. br. 387 – 7, 10.10.1948., 1.
[133] Ibid., 11. i 12.
[134] Ibid., Inv. br. 387 – 6, 10.10.1948., 1.

posebnih kupea u vlakovima za majku i dijete), pitanje odgoja djece i pomoć majci kao prvom odgajatelju (organiziranje predavanja, seminara, koordinacija suradnje doma i škole, organiziranje zajedničkog školskog prijevoza za seosku djecu, školskih kuhinja, opskrba djece odjećom i obućom, suradnja s pionirskom organizacijom, a za djecu koja u školu putuju vlakom organiziranje obdaništa kako djeca ne bi bila prepuštena ulici i kako bi izvršavala školske zadatke u tom vremenu), pomoć djeci pod državnom zaštitom (organizirano i redovito posjećivanje dječjih domova, preuzimanje patronata, brige oko osiguravanja potrebnog za dobro funkcioniranje doma i zadovoljenja potreba djece, briga za djecu pod starateljstvom, pronalaženje djece koja nisu bila evidentirana, pomoć djeci kod završavanja školovanja za zanat ili nastavak školovanja, rad sa starateljima, pronalaženje i briga za zapuštenu djecu i njihovo zbrinjavanje, organiziranje dječjih ljetovališta i logorovališta) i odsjek za pravnu pomoć majke i djeteta (organiziranje savjetovališta za pravnu zaštitu majke i djeteta, savjetovališta za trudnice u selima, a u gradu uz bolnice, davati upute po pitanjima imovinskih odnosa, udovica, rastave braka, pitanju vanbračne djece, suzbijanje prostitucije,[135] socijalna potpora[136]).[137]

Na Kongresu su između ostalih govorile predsjednica AFŽJ Vida Tomšič i predsjednica AFŽH Soka Krajačić. Vida Tomšič je u svom referatu naglasila važnost političkog rada među ženama, objašnjavanja važnosti otvaranja SRZ i pitanja radne snage kako bi se žene uključivale u proizvodnju radi izvršenja petogodišnjeg plana. Postalo je jasno da je glavna zadaća AFŽ organizirano se založiti za provođenje svih mjera vezanih uz izvršenje petogodišnjeg plana, čije je izvršenje nakon Rezolucije IB-a i prestanka ekonomske suradnje sa zemljama *narodne demokracije* došlo u pitanje. U tom smislu se naglasci Drugog kongresa AFŽH razlikuju od Drugog kongresa AFŽJ, jer je Kongres AFŽH održan nakon Rezolucije IB-a. Zadaci koje je Kongres postavio pred AFŽH bili su sljedeći: angažirati što više ljudi na izvršavanju plana i na taj način nadomjestiti manjak financijskih sredstava, potrebnih sirovina, kao i stranih obrazovanih stručnjaka koji su s Rezolucijom IB-a napustili Jugoslaviju/ Hrvatsku.

Stalna je zamjerka bila da se premalo pažnje posvećivalo olakšavanju položaja žena kako bi se mogle uključiti u privredni život zemlje, organe vlasti, kao i potrebu pružanja pomoći ženama zadrugarkama u izvršavanju postavljenih zadataka. Zaključak je bio da se samo sustavnom

[135] Ibid., 11. (dopisano rukom)
[136] Ibid.
[137] Ibid., 2-12.

brigom za dobrobit majke i djeteta može povećati broj žena u privredi, jer je to odgovor na pitanje problema stalnog zapošljavanja žena kao stabilne radne snage. Zadatak je bio i masovno uključivanje žena u sve organe vlasti od mjesnih odbora na više. Soka Krajačić je potvrdila te zadatke konkretiziravši kako AFŽ treba biti i podrška ženama zadrugarkama u razvijanju njihove inicijative za unaprjeđenje gospodarstva i domaćinstva, razvijanju ljubavi prema zadruzi. No u tome nisu uspjeli, jer nisu uspjeli aktivirati žene u raznim formama poljoprivrednog zadrugarstva.[138] Pomoć ženama zadrugarkama bio je novi zadatak AFŽ-a koji je bio direktna posljedica Rezolucije IB-a nakon koje je od 1949. država počela provoditi vrlo rigoroznu politiku kolektivizacije, osnivanja SRZ i obaveznog otkupa. Promidžbom putem AFŽ-a seoske žene su bile prisiljavane da se uključuju u zadruge i utječu na svoje ukućane kako bi se odazvali obaveznom otkupu i predali propisane *viškove* proizvoda. Kako bi SRZ mogle funkcionirati, bili su potrebni odgovarajući kadrovi, a zahtjev je bio da se kadrovi pronalaze unutar zadruga. Iz tog razloga bili su organizirani brojni tečajevi. Tečajeve je organiziralo republičko Ministarstvo poljoprivrede i Glavni savez poljoprivrednih zadruga NRH. Zadružni savez organizirao je tečajeve za evidentičare, knjigovođe, brigadire, a Ministarstvo tečajeve za peradarstvo, stočarstvo, povrtlarstvo, voćarstvo.[139]

AFŽ je nailazio na probleme vezano uz nezainteresiranost žena za sadržaje dijela ponuđenih tečajeva. Žene su uglavnom bile zainteresirane za tečajeve krojenja i za trgovački, domaćinski, kuharski, konobarski tečaj, a najmanje na evidentičarski, peradarski, slastičarski, traktorski, stočarsko-brigadirski[140] što pokazuje da su žene u uvjetima opće nestašice odabirale tečajeve koji su odgovarali tradicionalnim ženskim poslovima, koji su im mogli koristiti za opskrbu obitelji i za one za koje im dodatna infrastruktura nije bila potrebna, dok je za druge bilo malo zainteresiranih žena.[141] Kako bi uspjela potaknuti žene na upisivanje i pohađanje tečajeva koji im nisu bili interesantni, a za koje je država imala potrebu Kongres se pozvao na autoritet KP naglasivši da je AFŽ samo jedna forma rada KP koja je trebala okupiti sve žene. Kako bi se to ostvarilo odlučeno je da se organizaciju žena na selu ojača povezivanjem seoskih odbora i organizacija sa partijskim organizacijama kako bi se planovi rada i zadatci koje je KP postavljala

[138] Ibid, kutija 11, GO AFŽH, Inv. br. 834a, 10. i 11. 7. 1949.
[139] Ibid, kutija 224, GO AFŽH, Inv. br. 126, 17.1.1948., 7.-8.; Ibid, Inv. br. 834, 10. i 11. 7. 1949., 103.
[140] Ibid., kutija 212, GO AFŽH, 3/49, veljača 1948.
[141] Ibid., kutija 11, GO AFŽH, Inv. br. 834, 10. i 11. 7. 1949., 104.

pred AFŽ razrađivali na zajedničkim sastancima.[142] Kako bi se petogodišnji plan izvršio, zadatak je bio ženama sa sela pojasniti važnost izvršavanja obaveza prema državi jer od toga ovisila ishrana gradskog stanovništva i *radničke klase.*[143] Jedan od najvećih problema zadrugarki bilo je izvršavanje *trudodana.* Njih su žene u zadrugama rijetko izvršavale i općenito žene su se slabo uključivale u rad zadruga. Zato su ti zadatci predstavljani kao obaveze žena prema obitelji i domu (rad na okućnici, briga za djecu i ostali kućanski poslovi), a zadaća AFŽ je bila pomoći ženama da se uključe u taj rad osnivanjem vrtića, jaslica i drugih dječjih ustanova po selima u kojima bi žene nesmetano mogle ostaviti svoju djecu kako bi se uključile u rad zadruga.[144] Kako bi se žene sela mobilizirale za sudjelovanje u radu zadruga i izvršavanju petogodišnjeg plana, angažirano je bila i *Žena u borbi* koja se od tada više bavila selom. Planirano je bilo veći dio tiraže lista preusmjeriti na selo smanjivanjem tiraže koja se plasirala u gradu. Osim toga planirano je bilo aktiviranje lokalnih organizacija održavanjem sastanaka oblasnih i kotarskih odbora AFŽ-a. Velika se pozornost pridavala čitalačkim grupama, koje su se nastojale koristiti kao poligoni za prenošenje službene politike i ideologije. Žene su odbijale dolaziti na sastanke i ideološko-političke kružoke. Sadržaji sastanaka ženama nisu bili interesantni ili su im ideološki bili neprihvatljivi pa iz tog razloga nisu željele dolaziti, a uz obaveze koje su imale prema obitelji i kući nisu imale ni vremena koje bi mogle izdvojiti tim kružocima. Zato je bilo planirano iskoristiti tečajeve koje žene češće i u velikom broju posjećuju, domaćinske i krojačke, kako bi se ideja zadrugarstva i aktiviranje žena u njima povećalo.[145]

Kongres je donio Rezoluciju o narednim zadacima AFŽH. To je rad na političkom odgoju žena naročito seoskih (upoznavati ih s rezultatima rada radničke klase i objašnjavati s kojim se sve problemima u izgradnji socijalizma zemlja našla nakon Rezolucije IB), nastavljanje kulturno-prosvjetnog rada među ženama (likvidacijom nepismenosti i uključivanjem, naročito seoskih, žena u općeobrazovne tečajeve), izvršavanje zadataka petogodišnjeg plana (uključivanjem žena u privredu, dobrovoljne radne akcije i objašnjavanje obaveza prema državi od kojih zavisi ishrana stanovnika grada, koji opet svojim radom opskrbljuju selo industrijskim proizvodima) i učvršćenjem AFŽ-a.[146]

---

[142] Ibid., 110.
[143] Ibid., kutija 2, GO AFŽH, Inv. br. 787, 14.6.1949., 5.
[144] Ibid., kutija 11, GO AFŽH, Inv. br. 834-3, 10. i 11. 7. 1949., 2.- 3.
[145] Ibid., kutija 225, GO AFŽH, Inv. br. 894, 9. 9. 1949, 1.-3.
[146] Ibid., kutija 11, GO AFŽH, 11.7.1949. Inv. br. 834b

Pitanje majke kao prve odgajateljice socijalističkog naraštaja bilo je postavljeno i na partijskim kongresima 1948. (*Peti Kongres KPJ i Drugi kongres KPH*).

Još jedna od zadaća AFŽH bila je sakupljanje ženske građe o ženskim pokretima u predratnom, ratnom i poratnom vremenu. Odlukom Glavnog odbora na Drugom kongresu AFŽH bila je formirana Komisija za sakupljanje i obradu dokumentarnog materijala iz historije naprednog ženskog pokreta u Hrvatskoj i to za predratni, ratni i poslijeratni period uz obaveznu historijsku obradu konteksta. Prikupljanje građe o ženama postao je jedan od zadataka AFŽ-a. Rad Komisije postavljen je ozbiljno i široko, poštujući sve oblike rada i predratnog organiziranja žena bez obzira na ideološku i klasnu orijentaciju. Za predratni period bilo je odlučeno obrađivati aktivnosti i rad seljakinja, domaćica, radnica, intelektualki, uz sakupljanje materijala iz feminističke, sindikalne i klasne borbe, od prvih lutanja socijaldemokracije u pitanjima emancipacije žena do jasnog stava KP o pitanju prava žena, te njihovog masovnog sudjelovanja u NOB-u. Istraživanje ženskih organizacija trebalo je obuhvatiti ženska građanska društva od prvih karitativno-liberalnih, građansko-feminističkih do njihove diferencijacije pred rat. Planirana je bila i analiza tiska. Komisija je trebala sakupiti dokumentaciju za spomenicu prigodom 10-godišnjice AFŽ-a.[147] Rezultati istraživanja bili su objavljeni u *Ženi u borbi*[148] prigodom obilježavanje desete obljetnice osnutka AFŽJ kada su objavljena sjećanja na Prvu Zemaljsku konferenciju u Bosanskom Petrovcu. Sakupljena građa o djelovanju žena unutar narodnooslobodilačkog pokreta objavljena je 1955. u dvosveščanoj knjizi *Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi*, a bavila se biografijama i djelovanjem žena u partizanskim jedinicama (kao vojnikinje, bolničarke, kurirke, te konferencijama žena). Urednica je bila Marija Šoljan, a uz nju su u radu na ovom opsežnom djelu radile i brojne aktivistkinje koje su na terenu sakupljale građu, te suautorice koje su bile aktivne tijekom djelovanja AFŽ-a.[149]

Razdoblje između Drugog i Trećeg kongresa AFŽJ (1948.-1950.) bilo je obilježeno sukobom s IB-om koji je odredio zadatke i očekivanja od AFŽ-a i njenog mobiliziranja žena na suzbijanju posljedica blokade i političkih sukoba. Time se bavimo u odjeljku Antifašistička fronta žena i Informbiro.

---

[147] Ibid.
[148] *Ženi u borbi* prosinac 12/1952., 4.
[149] *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi,* I. i II.(Zagreb: Glavni odbor Saveza ženskih društava Hrvatske, 1955.)

Treći kongres AFŽ-a Hrvatske ne spominje se u arhivskoj građi fonda KZDAŽ, kao niti u organu AFŽ-a Hrvatske *Ženi u borbi*. ***Treći kongres AFŽJ*** održan je u Zagrebu 28.-29. listopada 1950. Iz Izvještaja o radu organizacije AFŽJ od Drugog do Trećeg kongresa koji je podnesen Kongresu, jasno je da je to razdoblje bilo obilježeno događanjima vezanim uz IB, prevladavanje poteškoća izvršavanja petogodišnjeg plana, ekonomske blokade od strane zemalja *narodne demokracije*, političkim i ideološkim promjenama.[150] Kongres je imao i međunarodni značaj i trebao je poslužiti vlasti za stvaranje novih veza sa zemljama Zapada povezivanjem sa ženskim organizacijama, budući su veze sa ženskim organizacijama zemalja *narodne demokracije* prekinute izbacivanjem Jugoslavije iz Međunarodne federacije demokratskih žena čemu je posvećeno posebno poglavlje. I dok su strane gošće na Prvom kongresu, koje nisu dolazile iz zemlja *narodne demokracije* uglavnom bile iz redova iseljenica ili strane gošće koje su tijekom rata radile s jugoslavenskim izbjeglicama i ranjenicima, Treći kongres nastoji stvoriti nove veze na strukovnoj razini (Međunarodna organizacija Univerzitetski obrazovanih žena, Međunarodna ženska zadružna organizacija), ali i zadržati ideološku *pravovjernost* nazočnošću žena koje su članice radničkih, socijalističkih (Udruženje žena socijaldemokrata, Švedska) ili komunističkih stranaka (Komitet demokratskog saveza Finske), ali koje su u vrijeme sukoba s IB bile na strani Jugoslavije (Komunistička partija Velike Britanije). Osim toga, pokušavaju se stvoriti nove veze sa zemljama koje su se borile za osamostaljenje od kolonijalnog statusa (Indija) što je odgovaralo retorici kojom se KPJ suprotstavljala Rezoluciji IB.[151]

---

[150] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 1683-1, 28. i 29. 10. 1950.

[151] Od gošća iz inozemstva bile su nazočne Leagh Manning iz Engleske bivši laburistička poslanica i članica KP Velike Britanije, koja je u sukobu SKP (b) i KPJ stajala uz KPJ, a u Jugoslaviji je boravila 1945. i 1947. Iz New Yorka Kongresu su prisustvovale predstavnice iseljenika Anka Pavlek, Margita Rajović i Ana Došen, predstavnice organizacije Progresivnih Slovenki Amerike Ana Tratnik i Ana Markel. Iz Nizozemske dr. Freie koje je bila predsjednica Nizozemskog nacionalnog ženskog saveza Međunarodne organizacije Univerzitetski obrazovanih žena, J. Revers podpredsjednica te organizacije i dr. filozofije, Anny Van Norden članica te organizacije. Gošće iz Nizozemske nisu došle kao predstavnice svoje organizacije već kao istaknute javne radnice i one su tijekom kongresa posjetile dr. Doru Filipović. Iz Noreške su došle Ingrid Johnson predstavnica Norveške nacionalne sekcije Lige žena za mir i slobodu i učiteljica na višoj školi koja je poslije Kongresa posjetila dr. Filipović. Ona je došla kao predstavnica Udruženja Univerzitet obrazobanih žena. Iz Norveške je došla i Kristen Brunvold, iz ženske sekcije Norveške radničke partije. Iz Finske je došla Wuolijoki Hella članica Komiteta demokratskog saveza Finske, narodna zastupnica i književnica koja je 1943. bila osuđena na doživotnu robiju jer se bila zalagala za sklapanje saveza Finske i SSSR. U vrijeme Kongresa bila je članica uprave Društva Finska – SSSR, a obišla je zemlje istočnog bloka i SSSR i bila gost njihovih ženskih organizacija. Iz Švedske je prisustvovala Westbeg Dise predsjednica Udruženja žena socijaldemokrata i glavnog urednika lista Morgenbris. Iz Indije su prisustvovale Kamaladevi Chatopadanu članica IO Socijalističke partije Indije i Anusij Liamoj predsjednica Omladinske dobrovoljačke organizacije socijalističke partije Indije. Ispred Međunarodne ženske zadružne organizacije prisustvovala je Švicarka Ela Eoli. Ibid., kutija 55, Inv. br. 1681, 21.10.1950.

Kongres je kao jedan od novih zadataka postavio borbu protiv visoke smrtnosti djece i zdravstveno prosvjećivanje majki.[152] Smrtnost djece u Hrvatskoj se poslije rata povećavala, da bi 1951. bila na vrhuncu, a uz dojenačku smrtnost (130,7‰ u Hrvatskoj i 139,8‰ u Jugoslaviji), vrlo visoka je bila smrtnost žena pri porodu, kao što je bio i veliki broj poroda bez stručne pomoći.[153] U Indiji je tada stopa smrtnosti dojenčadi iznosila 116 djece na 1.000 rođenih, u SAD-u 29 na 1.000 rođenih, Švedskoj 21 na 1.000 rođenih.[154] Podaci pokazuju socijalne prilike, naslijeđeno stanje prije rata, posljedice kolektivizacije na selu i kolonizacije, gdje su ljudi nenavikli na nove poljoprivredne uvjete, koji su zahtijevali nova znanja, znanja o drugačijim poljoprivrednim i voćarskim kulturama, nova/ drugačija znanja agrotehničkih mjera i suše.[155] Hrvatska je 1949. imala veću stopu smrtnosti dojenčadi (111,7‰) od prosjeka Jugoslavije (102,1‰), u svim ostalim godinama bila je niža ili identična stopi Jugoslavije. Smrtnost je ukazivala na krizu u kojoj se zemlja našla nakon Rezolucije IB-a i izolacije od strane IB zemalja, kao i na probleme, isključivu orijentiranost na SSSR i zemlje *narodne demokracije* i ovisnost o njihovoj pomoći, te potrebu mijenjanja politike prema selu (kolektivizacija, nacionalizacija i obavezni otkup, te odnosa prema *kulacima*).

Četvrti kongres AFŽJ održan je 26. - 27. rujna 1953. u Beogradu. Otvorila ga je predsjednica Vida Tomšič, a obratio mu se i predsjednik SSRNJ Milovan Đilas, muž Mire Mitrović Đilas, istaknute aktivistkinje AFŽJ.[156] Na kongresu je bila donijeta odluka o ukidanju AFŽ-a i formiranju Saveza ženskih društava. Bosa Cvetić, obrazložila je kako stvar nije u imenu AFŽ, već u suštini rada. AFŽ kao samostalna organizacija više nije mogla izvršavati zadatke na način koji bi ženama koristio, jer je postojao niz drugih organizacija, primjerice sindikat, Crveni križ, društva za unaprjeđenje domaćinstva, zaštitu majke i djeteta, koje su mogle zadovoljiti specifične potrebe žena bolje od isključivo ženske organizacije. Nova organizacija rada trebala je biti usmjerena na svestrani odgoj žena za sudjelovanje u svim organima vlasti i radničkog upravljanja

[152] Ibid., Inv. br. 1749, 3.3.1952.
[153] Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, 101. Tablica 5: Smrtnost dojenčadi po republikama
[154] S. Chandrasekhar, "Some observations on infant mortality in India: 1901-1951." *Eugen Review January* 1955.; 46(4): 213.–225.
[155]Oblasni odbor AFŽ Osijek 1866, 2. fascikl, pisano rukom, bez potpisa, 22.8.1952. Izvještaj iz Jarmine u kojoj su do kraja rata živjeli Nijemci, o životu kolonista, uglavnom Zagoraca, Ličana i Dalmatinki. Kolonisti su uglavnom uzgajali one poljoprivredne kulture koje su uzgajali u „starom kraju." Zato se stalno javljala potreba za njihovom edukacijom u uzgajanju kultura koje uspijevaju u Slavoniji.; O suši Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske,* 404.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 211.; Katarina Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.* (Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga, 2006.): 171.-172.
[156] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 56, GO AFŽ HR, 26-28.9.1953.

koji su trebali utjecati na rješavanje ne samo ženskog i za žene važnih pitanja (obitelji, djece) već i općedruštvenih pitanja.[157] Ovakvim poimanjem uloge nove organizacije koja bi se trebala baviti *ženskim pitanjem* prešlo bi se s aktivističkog rada sa/među ženama na profesionalni politički rad i specijaliziralo dio žena (i muškaraca) za bavljenje tim pitanjima.

Ukidanje je objašnjeno time da je ženska ravnopravnost opće društveno pitanje i da bi odvajanje žena u posebnu žensku organizaciju štetilo ostvarivanju pune ženske ravnopravnosti. Puna ženska ravnopravnost trebala je proizaći iz odgoja socijalističkih masa. Ovaj Kongres, više nego i jedan do tada, imao je snažan emancipatorski element naglašavanjem rodne različitosti žena i specifičnih potreba zaposlenih majki. Zaključeno je bilo da ravnopravnost žena nije zajamčena pravnom regulativom već popratnim sadržajima, koji bi ženi trebali omogućiti da se uključi u privredu, da bude zaposlena i da se uključi u javni život. Zato je bila potrebna pravilna društvena briga za djecu, otvaranje dječjih vrtića i jaslica (vrtići i jaslice se nisu gradili prema planu i bilo ih je sve manje). Rodno vrlo osviješteni bili su istupi žena na Kongresu koji su dovodili u pitanje ideju prava žena na rad ako se ženama omogućuje da budu s djecom dok ne odrastu (što je moglo trajati i deset godina), jer su žene time dugotrajno bile izvan profesije, nisu se usavršavale zbog čega su gubile mogućnost profesionalnog napredovanja. Zaključile su i da su reakcionarni i za položaj žena loši oni glasovi koji smatraju da je osnovna i jedina zadaća žene odgoj djece i da su dječje ustanove nerentabilne, te da je potrebno uvesti razne dodatke, primjerice na obitelj, za ženu i sl.[158]

Kongres se bavio i pitanjem položaja seoske žene i njezinog mjesta u poljoprivrednoj proizvodnji i društvu uopće, jer su na selu još uvijek bili prisutni ostaci tradicionalnih odnosa. Zaključeno je bilo da se neravnopravnost žena na selu najviše očituje u obitelji. Razlika u odnosu na tretman seoskih žena u odnosu na ranije kongrese, bio je u tome da se počinje razmišljati o tome kako je selu potrebna pomoć. Na selu su još bili dominantni individualni posjedi, a promjenu položaja žena trebalo bi ostvariti materijalnim uvjetima, novom mehanizacijom i novim zadružnim sistemom. Žene na selu bi trebalo obrazovati kroz zdravstveno prosvjećivanje, podizanje pismenosti i informiranje o pravima koje joj je zakon davao, te načinima konzumiranja tih prava.

---

[157] „Da bude što brži proces izrastanja žene u stvarno ravnopravnog građanina. Diskusija drugarice Bose Cvetić“, *Žena danas* 102/1952., 4.

[158] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 56, GO AFŽ HR, Inv. br. 1896-1, 26-28.9.1953.; objašnjavajući razloge ukidanja AFŽ-a isto prenosi i Tomšič, *Žene u razvoju,* 80.

Stvaranjem SŽD ženama bi se trebalo omogućiti da ostvare svoju prirodnu i društvenu funkciju, da se ostvare i kao majke i da u potpunosti sudjeluju u ekonomskim odnosima, političkom i društvenom životu.

Kongres je kritizirao političku pasivizaciju žena analizirajući mali broj kandidiranih žena na izborima 1952., kao i izgovor za slabu zastupljenost žena među kandidatima. Obrazloženje je bilo da se žene ne stignu baviti javnim radom, jer nemaju vremena zbog zauzetosti domaćim poslovima i brigom oko djece. Sudionice Kongresa ovakvo objašnjenje lapidarno su odbacile usporedivši kandidature s brojem žena koje su bile vrlo istaknute u akcijama SSRN u davanju dobrovoljnih radnih sati. Odnos dijela članova SSRN i dalje je bio *sektaški* prema ženama. Dio se i dalje protivio aktivnijem sudjelovanju svojih supruga u radu masovnih organizacija, a to su činili i komunisti, pa i same žene.

Činjenica je bila da se ženama nije vjerovalo da mogu obavljati i kreirati poslove od općeg interesa, kao i da je i dalje prevladavalo tradicionalno mišljenje kako politika i javni posao nije za ženu, što je dio žena i sam prihvaćao. Prevladavao još uvijek uvriježen stav kako žena u javnom životu može obavljati samo one djelatnosti koje korespondiraju s njezinom ulogom skrbnice i sociološkog majčinstva, te da im se mogu prepustiti poslovi koji zadovoljavaju tu potrebu žene. Situacija s obrazloženjima o malom broju kandidiranih žena i žena u politici niti pod kraj 1980-ih nije se promijenila.[159]

Ideološka pravovjernost na Kongresu bila je zadržana riječima Bose Cvetić kako su se žene Jugoslavije u posljednjih deset godina borile za svoju ravnopravnost ne na način feminističkih pokreta i raznih idealističkih zabluda, već povezujući se s najnaprednijim dijelovima društva, radništvom i KP, kako bi vlastitim naporima radile na promjenama društva prema ženi i kako bi razvijale drugačije odnose među ljudima.[160] Iz diskusije sudionica Kongresa može se zaključiti da borba nije dala velikih rezultata, a u nekim segmentima ona potvrđuje potpuni izostanak bilo kakvih promjena na relacijama tradicionalnih rodnih uloga i to ne samo kod muškaraca, već i kod žena. Ipak, sama činjenica da se postavljaju prava pitanja, makar njihov zvuk ne bio revolucionaran pokazuje da se pomak dogodio.

[159] Smiljana Leinert Novosel, *Žene politička manjina, (*Zagreb: Radničke novine, 1990.): 23.-32.
[160] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 56, Inv. br. 1896-1, 27. 9. 1953.

4. 1. Antifašistička fronta žena i Informbiro (IB)

Sukob sa SSSR-om 1948. i posljedično zemljama *narodne demokracije* bio je značajna prekretnica u životu ljudi Hrvatske/ Jugoslavije neovisno o političkim, ideološkim ili opće ljudskim stavovima o novoustrojenoj državi i dotaknuo je živote ljudi, jer je značio političku i gospodarsku prekretnicu koja će se dugoročno odraziti na živote građana. [161]

Forme političkog rada sa ženama: Antifašistička fronta žena, vezano uz sukob s IB-om,[162] imala je zadatak svojim aktivisticama na terenu prenijeti službene stavove CK KPJ/ KPH i Tita o zadacima koji se pred njih po tom pitanju postavljaju.

IB je prvi puta bio plenarna tema na Četvrtom kongresu GO AFŽH (10.10.1948. No, sa situacijom vezanom uz Rezoluciju IB-a žene su bile već ranije upoznavane na seminarima i užim sastancima koji su se održavali s predsjednicama i tajnicama organizacije AFŽ-a, kako bi one prenijele informacije članstvu,[163] o čemu se saznaje iz diskusije koja je uslijedila nakon čitanja referata Soke Krajačić o Petom kongresu KPJ i zadacima AFŽ-a.[164] Diskusija je pokazala kako je situacija u zemlji za obične građane bila zbunjujuća. Marica Brnica opisala je situaciju u kojoj su se nakon čitanja Rezolucije našle žene koje su prisustvovale seminaru o Rezoluciji IB-a. Žene jesu odbile Rezoluciju, ali im nije bilo jasno kako to da se do tada pisalo s ljubavlju o Sovjetskom

[161] O temi Informbiroa i posljedicama u Dennison Rusinow *The Yugoslav Experiment 1948-1974* (Berekly i Los Angeles: University of California Press, 1978.): 22.-80.; Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*. (Zagreb: Globus, 1990.); Dušan, Bilandžić *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing ,1999.): 274.-314.; o sukobu kao o prvom koraku u stvaranju blokovske podjele svijeta i *hladnog rata* Berislav Jandrić *Hrvatska pod crvenom zvjezdom. KPH 1945.-1952. Organizacija, uloga, djelovanje* (Zagreb: Srednja Europa, 2005.): 33.

[162] O početku sukoba sa SSSR-om i pismu koje je 27. 3. 1948. poslano Titu i članovima u kojem se optužuje rukovodstvo KPJ za odstupanje s linije marksizma-lenjinizma, uklapanju KPJ u NF (posljedično tome i ukidanje KPJ, scenarij koji su prije 40 godina pokušali menjševici), te podilaženju kulačkim elementima na selu i u gradu, kao i odgovoru jugoslavenskog partijskog rukovodstva o neistinitosti optužbi sadržaju i pisma Politbiroa Mađarske KP o prihvaćanju optužbi iz Rezolucije IB-a, pogledati „Pismo CKSKP (b) Titu i ostalim članovima CK KPJ“ Petranović; Zečević *Jugoslavija 1918.-1984.*, 747.-748.; „Odluka Politbiroa Mađarske partije o Staljinovim pismima Titu“ Ibid., 749.-750.; „Pismo CK KPJ drugovima J. V. Staljinu i V. M. Molotovu“ Ibid., 751.-755.; „Pismo CK SKP (b) drugovima Titu, Kardelju i CK KPJ“ Petranović; Zečević *Jugoslavija 1918.-1984.*, 756.-759. Sadržaji ovih pisama i praktično dokazivanje lojalnosti marksizmu-lenjinizmu u slijedećih nekoliko godina bitno će utjecati na politiku prema selu, ljudima koji od rada na poljoprivredi žive, a politički će obilježiti dio ljudi koji je po pitanju Rezolucije IB-a bio kažnjen.

[163] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, Glavni odbor AFŽ Hrvatske 10.10.1948. Inv br 387 – 1. O razrađenom načinu upoznavanja članstva u vlasti s partijskim dokumentima CK KPJ koja sadrže pisma o odnosima CK KPJ i CK SKP(b)-a pogledati u „Zapisniku sjednice CK KPH od 5.6.1948.“ *Zapisnici Politbiroa CK KPH 1945.-1952.*, sv. 1. Zagreb. 2005., 463.-469.; Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999.): 298.

[164] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, Glavni odbor AFŽH, Inv br 387 – 1, 10.10.1948.

savezu, sovjetsko-jugoslavenskim odnosima, a zatim se najedanput počela voditi *haranga* protiv Jugoslavije. Svoju privrženost CK KPJ, zemlji i Titu pokazale su slanjem brzojava podrške, ljubavi i povjerenja, masovnim posjećivanjem sastanaka, preuzimanjem obaveza učlanjenja u NF i dodatnim doprinosom dobrovoljnim radnim satima na izgradnji socijalizma (primjerice, uvriježena dva sata dobrovoljnog rada podigle su na šest sati rada).[165] Objašnjavanje opasnosti Rezolucije IB-a išlo je u smjeru naglašavanja dalekosežnosti posljedica za zemlju ukoliko bi se odustalo od izvršenja svih do tada postavljenih ciljeva i zadataka, kao što su obnova porušene zemlje, izvršenje petogodišnjeg plana, industrijalizacija i elektrifikacija, a dokaz ljubavi prema zemlji trebao bi biti pojačani rad na izvršavanju tih zadataka. Za žene je to značilo nastavak dodatnog, besplatnog rada za opće dobro uza sve obaveze koje su žene imale prema sebi i obitelji, na poslu i kod kuće uz otežanu poratnu opskrbu. Kako bi se Rezolucija IB-a shvatila ozbiljno, prenesena je poruka Petog kongresa KPJ o značenju IB napada na KP, CK i čitavu zemlju, čemu je krajnji cilj bio razbijanje jedinstva KP, jedinstva naroda, umanjivanje i omalovažavanje uspjeha i „razbijanje našeg velikog ugleda u svijetu, te poziv na građanski rat i uništenje naše zemlje."[166] Tu ozbiljnost situacije objasnila je i Maca Gržetić, članica Glavnog odbora sindikata Hrvatske, spominjući sudske procese protiv građana Jugoslavije u Sofiji i Budimpešti. Sigurno je na aktivistice AFŽ-a posebno jak učinak imala informacija o djeci kojoj nije bilo dopušteno vratiti se s boravka u SSSR-u kući. Kako im je predstavljeno, djeca su bila smještena u logorima i odgajana u mržnji prema domovini, Titu i roditeljima.[167]

Djeca su se kao sredstvo promidžbe koristila i u časopisu *Žena u borbi*. Časopis je iznio podatak da dijelu djece, koja su 1945. otišla na školovanje u SSSR, nakon Rezolucije IB-a nije bilo dozvoljeno vratiti se u zemlju, pisati roditeljima, te da ih se zadržava u nekoj vrsti zatvora. Jugoslavenski diplomati tražili su puštanje djece kućama, no to im nije bilo dozvoljeno. Kako bi ilustrirali nepravednost SSSR-a, korištenja moći jake države i dvostruka mjerila, navodi se drama sovjetskog pisca Sergeja Mihajlova *Hoću kući,* koja se bavila temom odnarođivanja sovjetske djece, koja su se pet godina nalazila u zapadnoj Njemačkoj u engleskim prihvatilištima. Drama se oslanjala na istinitu priču pa je časopis preuzeo rečenice iz drame „U ime časnih ljudi tražimo da

[165] Ibid.
[166] Ibid., Inv br 387 - 4
[167] Ibid., Inv br 387 – 12.; izašao je i tekst „Rezolucija Plenuma CO AFŽ protiv klevetničke kampanje koja se vodi protiv naše zemlje“ *Žena u borbi*, listopad 10/1948., 3.

se vrate! Nitko ne smije djeci oduzeti otadžbinu i dom!“[168]

Četvrti kongres GO AFŽ Hrvatske završio je parolom; „Živio naš voljeni Maršale druže Tito, koji nas nepokolebivo vodite iz pobjede u pobjedu, u bolji život za nas i našu djecu.“[169]
Odnos s IB-om pokazao je svu nedostatnost i nedosljednost političkog rada sa ženama. Neposvećivanje dovoljno vremena političkoj edukaciji žena bila je gotovo redovna tema diskusija na sjednicama viših i nižih organizacija AFŽ-a tijekom cijelog istraživanog razdoblja o čemu su najviši organi AFŽ-a, KPH i KPJ bili izvještavani, a što je bilo i dio programa rada AFŽ-a sa ženama. Apostrofirano je bilo kako žene nisu dovoljno informirane o svojim radnim pravima, obiteljskim pravima, kako se krše obaveze podruštvljavanja brige za djecu, obitelj i domaćinstvo što bi ženama trebali osigurati ravnopravnost u obitelji, političku ravnopravnost, a time i svaku drugu ravnopravnost, ravnopravnost s muškarcima i u društvu, te ključno na čemu počiva ideja marksizma, izjednačavanje žena na području rada, odn. osigurati im ekonomsku ravnopravnost.[170] Nedostatnost u političkoj edukaciji žena u tom smislu, osim načelnih prozivanja onih koji su direktno kršili radna prava žena ili političara i političarki nižih razina koji nisu mogli prihvatiti ravnopravnost muškaraca i žena, koji žensku organizaciju nisu shvaćali ozbiljno, ali i prozivanje samih žena za nezainteresiranost za konzumaciju svojih prava i informiranje o njima ostajali su na razini izvještaja i/ ili članka u *Ženi u borbi*. Za razliku od ovakvog stava prema potrebi informiranja i educiranja žena o političkim pitanjima koja su trebala pripomoći rješavanju *ženskog pitanja,* slučaju informiranja o IB pridavan je veliki značaj. Razlog je u tome što su u ovom slučaju pravilna politička informiranost, odn. za sustav (partijsko vodstvo) neispravni politički stavovi i držanje bili opasni, jer su ih direktno ugrožavali. Najevidentniji primjer neinformiranosti žena o IB-u, ali i neinformiranosti ljudi na lokalnoj razini, pa i nefunkcioniranje vertikale organizacije AFŽ-a[171], bila je prilikom natjecanja povodom

[168] „Zločin rukovodstva SSSR prema našoj djeci“ *Žena u borbi*, listopad 10/1949., 12.
[169] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, Glavni odbor AFŽH, Inv. br 387 – 8, 10.10.1948.
[170] Friedrich Engels, *Poreklo porodice privatne svojine i države* (Zagreb. Naprijed. 1973.).; Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifest komunističke partije* (Split. Marksistički centar. 1976.); Guesde, Jules „Omogućiti ženi da živi od svog rada“ (pr.) Đorđević *Žensko pitanje*,160.-162.; Françoise Navailh "The Soviet Model" *A History of Women in the West,* Thébaud Françoise (ur.) sv. 5 (Cambridge i London: Harvard University Press/ The Belknap Press, 1994.): 229-230.
[171] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 1633, 25.7.1950., partijski komiteti AFŽ-a često nisu vodili računa o radu organizacije i mislili su da je dovoljno imati ženu u kotarskom odboru AFŽ-a iako ona često puta nije kontaktirala s višim razinama AFŽ-a tako je bila prepuštena sebi. Neke žene su u tome bile samostalnije, a neke nisu. Navodi se i primjer tajnice kotarskog komiteta koja je bila informbiroaš i njoj nije bilo u interesu da se njezina organizacija učvrsti.

Dana žena 1949. u kotaru Čazma gdje se kao jedna od tri nagrade, uz zastavu i Titovu sliku, našla i slika Staljina, a trebalo je biti jasno da Staljin ne doprinosi napretku socijalizma u Jugoslaviji. Tekst o ovome objavio je dopisnik *Vjesnika*. Na sastanku, na kojem se o događaju razgovaralo, rečeno je kako žene o IB-u ne znaju ništa i da zato u svojoj sredini ne mogu prepoznati „kočničare u razvoju socijalizma," kako se govorilo o pristalicama Rezolucije, pa je zaključeno da je sa ženama potrebno raditi i upoznavati ih s tekstovima koji govore o IB-u.[172]

Izbori za Narodnu skupštinu u istraživanom razdoblju ozbiljno su shvaćani, a izborima 1950. pristupilo se s posebnom pozornošću, jer su shvaćeni kao plebiscit naroda o IB-u (Fotografija 8). Zato je GO AFŽH inzistirao da se u svim predizbornim referatima objašnjavaju uzroci IB sukoba, te da se preduhitre parole koje bi veličale Svesaveznu komunističku partiju (boljševika) (SKP (b)) tako da se na svaku parolu ima spremljen odgovor, ali da se ne napada ruski narod i Crvena armija. Naputak je bio da se izbori trebaju pripremati uz blisku suradnju s KP i NF kako niti jedna žena ne bi ostala neinformirana ili neuključena.[173]

[172] Kritiku iznio Marko Belinić „Zapisnik sa sastanka sekretarijata GO AFŽH", Ibid., kutija 2, Inv. br. 659, 29.3.1949.
[173] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 226, GO AFŽH, Inv. br. 1187, 28.1.1950.

Fotografije 8.: u povodu Dana žena kao poticaj drugim ženama da se politički angažiraju izašao je tekst „Naši kandidati“ *Žena u borbi* ožujak 2-3/1950., 24.-25.

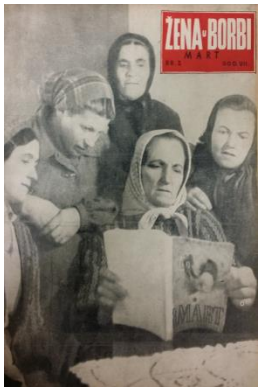

Fotografije 9.: naslovnica posvećena Danu žena, *Žena u borbi* ožujak 3/1949.

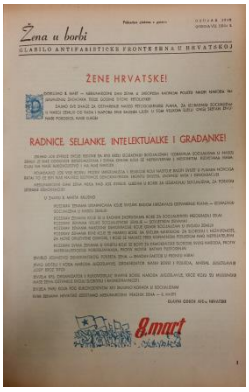

Fotografije 10.: u povodu dana žena izašao je pozivni tekst svim ženama bez obzira na pripadnost socijalnom sloju „Žene Hrvatske! Radnice, seljanke, intelektualke, građanke“ *Žena u borbi*,ožujak 3/1949., 1.

Fotografija 11.: naslovnica „Živio 8. Mart“ *Žena u borbi* ožujak 2-3/1950.

I obilježavanje ***Dana žena***[174] bilo je iskorišteno ***u službi borbe protiv IB***-a (Fotografije 8, 9, 10, 11). Za neposredno poratno vrijeme bilo je pravilo da se taj novi praznik koristi u svrhu političke promidžbe, ne samo novog socijalističkog sustava, ideologije i upoznavanje žena s njihovim pravima, već je korišten i za odašiljanje poruke ženama što se od njih očekuje kako bi opravdale dostojnost da se nazivaju nastavljačicama borbe sovjetskih žena za ravnopravnost radnika i radnica i socijalističku ideju, ali i da su dostojne žrtava koje su žene-partizanke podnijele u ratu. Obaveza žena da ulažu maksimalne napore na obnovi zemlje 1945.-1948. u prikazima Dana žena bila je poticana i podsjećanjem na prava koja su žene dobile pobjedom socijalističke revolucije

[174] Usp. Ida Ograjšek Gorenjak "Osmi mart-Međunarodni dan žena“ *Povijest u nastavi* II (2004) 3: 112.-141.; Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, 171.-174.

citiranjem odredbi Ustava iz 1946. (o čemu pogledati poglavlja koja se bave pitanjima zakonodavstva), kao i biografijama istaknutih političarki, radnica i primjerima sovjetskih žena koje su im trebale biti uzor (do 1950.-e i prekida sa SSSR-om) i dokaz da su žene i fizičkom snagom ravnopravne muškarcima.

Informiranje žena o političkoj situaciji moralo je biti masovno, a masovno je moralo biti i uključivanje žena u rad na ostvarivanju petogodišnjeg plana. Planiranje proslave Dana žena koji se u tim prvim poslijeratnim godinama slavio osmomartovskim *takmičenjima* prebacivanjem norme u tvornicama, na radnim akcijama, davanjem dobrovoljnih radnih sati i/ ili izgradnjom vrtića, otvaranjem čekaonica za majku i dijete na željezničkim kolodvorima, mogao je i bio je dobro iskorišten praznik za mobilizaciju žena na daljnjem uključivanju žena u privredu. Zato je obilježavanje Dana žena 1949. moralo imati karakter borbeno-međunarodnog Dana žena. Ženama se objašnjavala tekuća politička situacija, teorijski ih se obrazovalo i općenito više radilo kako bi se bile spremne angažirati na planu otvaranja dječjih vrtića, jaslica, preuzimanja onih radnih mjesta na kojima su do tada radili muškarci kako bi oni mogli otići u tešku industriju.[175] Natjecanja su trebala poticati uključivanje ženske radne snage u privredu, borbu za visoku produktivnost rada, uključivanje žena u frontovske brigade (u drvnu industriju i građevinarstvo), ostvarivanje većeg broja *trudodana* kod žena, za socijalistički preobražaj sela, osnivanje novih SRZ i učvršćivanje postojećih pružanjem pomoć radnoj majci.[176] U pripremama za proslavu Dana žena 1950. i dalje se kao zadatak pred aktivistkinje postavljala još jača inicijativa na mobilizaciji žena za uključivanje u sve poslove masovne izgradnje zemlje, ali i objašnjavanje optužbi IB-a da Jugoslavija razvija krivi put u socijalizam. Optužbe su bile odbačene tvrdnjom da se ustvari radi o imperijalizmu zemlja *narodne demokracije*,[177] jer „mi ne želimo biti mjesto od kuda se crpe sirovine već želimo napredovati i kulturno i industrijski.“[178] Časopis je političkim komentarima želio izazvati mobilizaciju i ujedinjavanje masa žena, u kako je prezentirano, pravednoj borbi oko zajedničkog neprijatelja.

Zahtjevi za permanentnim uključivanjem žena nastavljali su se. Brošura *Priručnik za aktivistkinje, 8. mart*, koju je tiskao Centralni odbor AFŽJ 1950. spominje sve uspjehe socijalističke izgradnje u kojoj su ravnopravno sudjelovale i žene, primjerice, izgradnja

[175] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 165, GO AFŽ HR, Inv br 512, 26.1.1949.
[176] Ibid., kutija 2, GO AFŽH, sekretarijat, Inv br 1077, 24.12.1949.
[177] Ibid., kutija 166., 1950. godina
[178] Iz Titovog ekspozea s izborne Narodne skupštine prema referatu Marije Šoljan, Ibid., kutija 138.

hidrocentrale na Kupi kod Ozlja, puštanje u pogon prve visoke peći u Željezokombinatu u Sisku, melioracija 4200ha Lonjskog Polja.[179] Time su se članstvu željele odaslati dvije poruke: ekonomska blokada nije uspjela i tome su doprinijele svojim radom i zalaganjem i žene.

Novonastala politička situacija vezana uz Rezoluciju IB-a snažno se odrazila i na ***gospodarske prilike*** u zemlji. U raspravama, na sjednici CK KPH 3. srpnja 1948., kada se govorilo o posljedicama Rezolucije IB-a, postavljalo se pitanje može li Jugoslavija graditi i izvršavati petogodišnji plan bez pomoći SSSR-a. KP je izrazila vjerovanje da se ugovori zbog obostranog interesa neće mijenjati, a da je razmjena sa SSSR-om, kao i pomoć koja se od njih dobiva, ionako mala.[180] Godina 1948. bila je druga godina petogodišnjeg plana. Izvršavanje Plana ovisilo je o trgovinskoj razmjeni sa zemljama *narodne demokracije,* koje su, kako bi pojačale pritisak na CK KPJ/ KPH, uvele ekonomsku blokadu kršenjem ugovora o trgovinskoj razmjeni s Jugoslavijom i ugovora o ekonomskoj suradnji na principu vrijednost za vrijednost (dogovorene isporuke robe su kasnile). Primjerice, Čehoslovačka je kasnila s isporukom bubnjeva za kotlove, kojoj je rok bila veljača 1948., a oni su bili isporučeni tek u prosincu. Mađarska i Čehoslovačka su kršile ugovorene cijene odobrene preko međunarodnih trgovačkih ugovora na svjetskom tržištu i to u rasponu 3-10 puta pa su primjerice, Mađari za dizalice za skladište brodišta tražili 337.000 dolara, dok je Zapadna Njemačka tražila 250.000 dolara.[181] Zemlje *narodne demokracije* su izvršile svega 6,3% od ukupno ugovorenog u ekonomskoj razmjeni s Jugoslavijom, a do 1949. je raskinuto 46 ugovora.[182]

Neizvršavanje dogovorenih obaveza nije započelo s Rezolucijom IB-a, jer je još 1947. SSSR obećanu pomoć za izvršenje petogodišnjeg plana u iznosu od 135 milijuna dolara ustegnuo (stiglo je 800 tisuća). Standard i osobna potrošnja su padale, a pala je i proizvodnja u odnosu na 1947. koja je tada rasla za 73%, dok je 1948. bila 53%, 1949. je 17%, a 1950. je iznosila svega 6% proizvodnje iz 1945.[183]

---

[179] Ibid., kutija 166., 1950. godina
[180] O tome u Zapisniku sjednice CK KPH od 3.7.1948. godine *Zapisnici Politbiroa CK KPH 1945.-1952.,* sv. 1. (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.): 483.-489.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji,* 224.-228.
[181] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv br 732 - 5, 26. 4. 1949. O prekidima trgovačkih ugovora i ekonomskih odnosa Banac, *Sa Staljinom,* 131.
[182] Bilandžić, *Hrvatska moderna,* 305.
[183] Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952.,* 284.-391.

Nakon sovjetskog napada na Jugoslaviju zbog neprihvatljive agrarne politike, zaštite *kulaka* i privatnih posjeda, radi dokazivanja pravovjernosti krenulo se u teror prema seljacima u cilju ostvarivanja kolektivizacije i predviđenih količina otkupa. Kolektivizaciju je trebalo dovršiti za 3-4 godine.[184] U Hrvatskoj je 1951. bilo kolektivizirano 14,13% zemljišta. Odluka o intenzivnoj kolektivizaciji donijeta je na Drugom plenumu CK KPJ u siječnju 1949. Selo je teroru kolektivizacije bilo izloženo do odluke o ukidanju SRZ koje je bila donijeta 1953.[185]

AFŽ je zbog ovakve situacije tražila od svojih organizacija na nižim razinama da ženama objašnjavaju ekonomske odnose s IB-om i izoliranost Jugoslavije koja joj je otežavala ostvarivanje petogodišnjeg plana zbog čega je nužno bilo da se žene što više uključe u rad.[186] Dio informacija koje AFŽ donosi odnose se na sve složeniju situaciju s izvršavanjem petogodišnjeg plana, koji je bio u trećoj godini. Navodi se kako su izdaci za njegovo izvršenje bili sve veći, jednako kao i izdaci za obranu zemlje, a sve se više kao neprijatelji naglašavaju *kulaci* na selu, koji se odupiru agrarnoj politici i dezavuiraju je.[187]

U izvještajima s vremenom se sve više odgovara na kritiku zemalja IB-a o nepravilnom vođenju ekonomske politike na selu, iako je Hrvatska/ Jugoslavija provodila vrlo rigidnu i potpuno prekopiranu sovjetsku politiku sela.[188]

Zbog teške ekonomske situacije u kojoj se našla, Jugoslavija se približavala Zapadu i dobivala ekonomsku i vojnu pomoć preko[189] 1 milijarde dolara od SAD-a i pomoć UNRRA-e 420 milijuna dolara. Do kraja 1952. dobila je od Zapada 20% redovnog utroška i šteta nastalih ekonomskom blokadom Istoka od čega 82,5% od SAD-a.[190]

---

[184] Bilandžić, *Hrvatska moderna*, 310.-314.

[185] Banac, *Sa Staljinom,* 134.-135.; Bilandžić, *Hrvatska moderna,* 310.-314.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji,* 196.; Dennison Rusinow, *Yugoslavia: oblique insights and observations* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2008.): 78.

[186] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 20, GOAFŽ, Inv. br. 156, 29.2.1948.; O tome kako su diplomatski krugovi u Beogradu već potkraj veljače uočili neuobičajeno ponašanje na relaciji Beograd – Moskva, razmjenu tajnih pisama između centralnih komiteta, te povlačenje sovjetskih stručnjaka iz Jugoslavije. Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici (1948-1963),* (Zagreb: Matica hrvatska, 2002.): 22.-23.

[187] Ibid., IO AFŽH 29. 1. 1949. Inv br 518, Zapisnik sa sastanka Izvrsnog odbora GO AFŽ Hrvatske

[188] Ibid., GO AFŽH Inv br 732, 24.4.1949.

[189] Bekić, Darko *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949.-1955.* (Zagreb: Globus, 1988.), 322.-344.

[190] Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952.*, 284.-391.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 224.-228.

Informbiraši

"Informbiraši imaju zadatak da ometaju izgradnju socijalizma u našoj zemlji, oni hoće da mi budemo ekonomski pa prema tome i politički ovisni o inostranim zemljama" parola je koja se u tom razdoblju koristila.[191] Što očekuje pristalice IB-a prenijeto je aktivisticama citiranjem Titovog govora na Drugom kongresu KPH u Zagrebu 21. studenog 1948.[192] "Jedna velika većina gradi socijalizam u našoj zemlji, ona neznatna manjina koja ometa izgradnju socijalizma koja neće da gradi socijalizam ili se mora pokoriti, ili će ih nestati."[193] Članstvo je bilo obavještavano da neprijateljima slijedi kazna i da će ona biti vrlo stroga. Ovime su s političkog vrha bili najavljivani događaji koji su uskoro uslijedili – kazneni progon *neprijatelja*. Iako su bile izricane i smrtne kazne, one su zamjenjivane vremenskim kaznama.[194] Ne samo da se pristalice IB željelo disciplinirati, nego i slomiti i poniziti, a na razini društva ih stigmatizirati, pretvarajući nekadašnje revolucionare i revolucionarke, često vrlo istaknute članove i članice KP u kriminalce.[195] Cilj kazne bio je preodgoj i upoznavanje s pravim načinom izgradnje socijalizma na način da na toj izgradnji kažnjeni članovi sudjeluju radom (isušivanjem Lonjskog polja ili na izgradnji raznih objekata).[196] Aktivistkinjama AFŽ-a, koje su same sudjelovale u ovim ili drugim sličnim masovnim radovima, ovakav način preodgoja nije morao pobuditi sumnju, iako je isljednica Marija Zelić kasnije sama rekla kako se moralo znati da su ti ljudi negdje izolirani i da je nemoguće da se za Goli otok nije znalo.[197] Pristalice Rezolucije IB-a bili su ljudi koji su ranije bili ili izbačeni iz KP ili su bili nezadovoljni svojim položajem u partijskoj hijerarhiji ili su stvarno vjerovali da su optužbe protiv rukovodstva CK KPJ/ KPH istinite. Članstvu, osobito onom *starijem* predratnom i ratnom[198] lako su bile prijemčive optužbe o korištenju položaja nekih partijskih rukovodilaca, tako da nije bilo neobično da su smatrali kako su optužbe o korištenju položaja istinite.[199] Na konferencijama AFŽ-a na lokalnoj ili republičkoj razini o

[191] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 732 – 2, 24. 4. 1949.
[192] *Žena u borbi*, prosinac 12/1948, 1.-3.
[193] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 732 – 4, 24. 4. 1949.
[194] Banac, *Sa Staljinom*, 232.
[195] O disciplinirangu žena, disciplinirangem njihovih tijela, te koliko je oduzimanja građanskih prava rodno obilježeno, te o Golom otoku kao totalitarnoj epizodi komunističkog nasilja Jambrešić Kirin, *Dom i svijet*, 80.-124.
[196] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 732 – 4, 24. 4. 1949.
[197] Usp. iskaz Marije Zelić Simić; Trifunović, *Ženski logor*, 240.; Jambrešić Kirin, *Dom i svijet*, 87.
[198] Simić; Trifunović, *Ženski logor* ,118.
[199] O kaznama zbog nemoralnog i nedostojnog života, korištenje privilegija, zlorabljenja položaja, nerada i zanemarivanja dužnosti, pa i krađa *Zapisnici Politbiroa CK KPH, sv. 1*., 437.-443.; sjednica 12.3.1948., 456.-458.; sjednica 26.5.1948., 459.-462.; sjednica 2.6.1948., 485.; sjednica 3.7.1948.

razlozima pristajanja dijela članstva uz IB nije se raspravljalo. Teme tih rasprava bile su nepravednost i netočnost optužbi, načini suprotstavljanja Rezoluciji IB i motiviranje na dodatni rad kako bi se negativne političke i gospodarske posljedice anulirale.[200] Informacije o napadima na granice Jugoslavije, upadima neprijateljskih grupa i diverzijama, viši organi odn. rukovodstvo KPH/ KPJ nastojalo je na svaki način ublažiti, prikazati neznatnim i okrenuti u korist vlastite propagande.[201] U tom smislu širila se parola o JNA: „Živila naša slavna armija, čuvar naše nezavisnosti i mirne izgradnje socijalizma u našoj zemlji" koja je trebala pokazati neprijateljima da se Jugoslavija ima čime braniti.[202] To je bila i namjera *Žene u borbi* (Fotografije 12, 13) koja je na zadnjoj stranici objavila fotografiju vojno-sanitetskog učilišta u Beogradu, dok je na naslovnici istog broja prikazana žena iz kotara Kutina kako potpisuje rezoluciju protiv ratnohuškačke politike i upotrebe atomskog oružja. Možemo protumačiti da časopis podsjeća žene kako su dobile pravo sudjelovanja u javnom/ političkom životu i pravo na političku borbu javnim iznošenjem političkih stavova (potpisivanje rezolucija, izborima, izlaganjem na skupovima), te da su jednako tako sposobne biti ratnice, odn. svoju ulogu skrbnice (fotografirane su časnice saniteta) u obitelji prenijeti na društvo.[203] Ukoliko bi ove dvije fotografije tumačili kroz kritiku koju je IB uputio Politbirou CK KPJ i Titu zbog po njima *buržoaske* politike prema selu i *kulacima* one su mogle imati dvostruki učinak, s jedne strane su mogle značiti obranu sela (tada je najveći broj članova KP dolazio iz redova seljaka), ali i prijetnju onima koje sustav bude shvatio kao neprijatelje.

AFŽ nije isticao imena kažnjenica, niti je o njima govorio, osim u slučaju kritike koju je uputio za neizvršavanje petogodišnjeg plana da je jedna od rukovodećih osoba bila optužena za pristajanje uz Rezoluciju IB-a, te da je zato sabotirala izvršavanje petogodišnjeg plana.

---

[200] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 20, GO AFŽH, Inv. br. 156, 29.2.1948.; Ibid., kutija 222, GO AFŽH, Inv. br. 257-3, 14.6.1948; Ibid., kutija 39, GO AFŽ, Inv. br. 454, 27.12.1948.; Ibid., kutija 165, GO AFŽH, Inv. br. 512, 26.1.1949.; Ibid., kutija 39, GO AFŽ, Inv. br. 1178, 26.1.1949.; Ibid., kutija 2, GO AFŽH, Inv. br. 659, 29.3.1949.; Ibid., GO AFŽH, Inv. br. 935, 5.10.1949.; Ibid., KZDAŽH, Inv. br. 1077, 24.12.1949.; Ibid., kutija 39, KZDAŽH, Inv. br. 1079, 24.12. 1949.; Ibid., kutija 229, Inv. br. 1043, studeni 1949.; Ibid., kutija 166, *8. mart,priručnik za aktivistkinje* (Beograd: COAFŽJ, 1950.); Ibid., GO AFŽH, Inv. br. 1515 – 1, svibanj 1950.; Ibid., kutija 225, GO AFŽH, 3/146, 22.1.1950.; Ibid., kutija 226, GO AFŽH, Inv. br. 1177, 25.1.1950.; Ibid., GO AFŽH, Inv. br. 1187, 28.1.1950.; Ibid., GO AFŽH, Inv. br. 1215, 10.2.1950.;

[201] O djelovanju ubačenih grupa, kao i emigranata pogledati u Banac *Sa Staljinom,* 210.-228.; Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske* , 284.-391.

[202] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv br: 732 – 10, 24.4.1949

[203] O prikazima žene u vrijeme rata usp: Reana Senjković "Domovina je ženskog roda" u Reanata Kirin Jambrešić i Tea Škokić (ur.) *Između roda i naroda Etnološke i folklorističke studije* (Zagreb: Centar za ženske studije/ Institut za etnolgiju i folkloristiku, 2004): 281.-297.

Fotografija 12.: naslovnica žena iz kotara Kutina potpisuje rezoluciju protiv upotrebe atomskog oružja *Žena u borbi,* prosinac 12/1948

Fotografija 13.: zadnja stranica, žene vojno-sanitetskog učilišta u Beogradu, *Žena u borbi*, prosinac 12/1948.

IB je bio predmet interesa javnosti, samim time što su informacije bile dostupne, naravno na način i u obliku u kojem je vlast KP to željela. U cilju propagande postavljena je dramska predstava *Osuđenici*, koja je optuživala zemlje IB-a za čistke jugoslavenskih građana koji se nisu željeli prikloniti IB-u.[204] Časopis, osim ove informacije, nije spominjao osuđene za suradnju s IB-om, njihov tretman, zatvore. Podatak o 4,76% žena Hrvatske u ukupnom broju osoba iz Hrvatske koje su u razdoblju 1949.-1952. bile kažnjene *društveno korisnim radom* na Svetom Grguru koji je za žene otvoren nešto kasnije, kao i podatak o 1,5% žena koje su izvršile kaznu *društveno korisnog rada*,[205] odgovara malom postotku žena aktivnih u političkom životu i možemo zaključiti da žene nisu imale političku moć i da ih je sustav kao takve i tretirao. Podatak o 2,72%

[204] "Dubravka Gall u ulozi Marije Bori", *Žena u borbi*, siječanj 1/1953., 4.
[205] Tabela 98. Kažnjeni, pušteni na slobodu, ostali i umrli IB-ovci na "društveno-korisnom radu" (dkr) – Goli otok 1949.-1952. Berislav Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom. KPH 1945-1949. Organizacija, uloga, djelovanje* (Zagreb: Srednja Europa, 2005): 313.

žena Hrvatske (1949.-1952.) koje su puštene iz logora prije isteka kazne,[206] još jednom potvrđuje mjesto i snagu žena u hijerarhiji i ukoliko se poveže s podatkom da su kućanice činile 17,4% kažnjenih žena, iza 44,57% službenica i 22,82% intelektualki,[207] može se zaključiti da su kažnjavane bile one žene koje su bile obrazovanije i na višim društvenim položajima. To je moglo dodatno obeshrabriti žene koje su imale obitelj da odustanu od sudjelovanja u javnom i političkom životu. Dio žena dijelio je sudbinu svog supruga optuženog za suradnju s IB-om.[208] Eva Grlić je 1949. provela tri mjeseca u istražnom zatvoru zbog sumnje da je, zajedno sa svojim mužem radila protiv interesa KPJ, oboje su tada radili kao urednici *Narodnog lista*. Obitelji optuženih po Rezoluciji IB-a bili su izbacivani iz stanova.[209]

Rezolucija IB-a u *Ženi u borbi*

Časopis *Žena u borbi*, kao službeno glasilo AFŽH, masovne organizacije koja je bila u sastavu NF, bio je forum za prenošenje službenih stavova KPH/ KPJ, oblikovanja mišljenja i usmjeravanja djelovanja lokalnih organizacija AFŽ-a, ali i šire javnosti. Na taj način treba razumjeti i tekstove objavljene u razdoblju 1948.-1953., a koji su izravno ili neizravno obrađivali IB sukob i napade na Tita i CK KPJ. Tekstovi se mogu grupirati na one koji objašnjavaju ideološku pozadinu sukoba i stajalište KPJ te se bave objašnjavanjem rezolucija i govora vodećih osoba KPJ, tekstove koji se bave pitanjima problematike ostvarivanja petogodišnjeg plana i agrarnom politikom koji nude gotove recepte kako se konkretno svaki pojedinac može i treba uključiti u borbu protiv IB-a i sprječavanja posljedica tog sukoba, te tekstove koji tematiziraju borbu za čistoću KP protiv malodušnika i onih koji podržavaju klevete IB-a, uzdizanje novih kadrova i ostvarivanje marksizma-lenjinizma.[210]

---

[206] Tabela 98. Kažnjeni, pušteni na slobodu, ostali i umrli IB-ovci na "društveno-korisnom radu" (dkr)– Goli otok 1949.-1952.) Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom.,* 313.
[207] Tabela 102. Socijalna struktura kažnjenih "društveno-korisnim radom" 1949.-1952. (žene) Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom,* 317.
[208] O stradavanju rodbine Bilandžić, *Hrvatska moderna,* 309.; o deportaciji prosvjednika, grupe Talijana, na sastanku u Mjesnom komitetu Rijeke koji su podržavali IB na prisilni rad u Željezaru u Zenici, Bosna i Hercegovina, pri čemu su deportirane i njihove obitelji u Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom.,* 261.; o kažnjavanju spružnika kroz primjer Olge Hebrang u Jambrešić Kirin, *Dom i svijet,* 82.
[209] Simić; Trifunović, *Ženski logor* ,118.
[210] „Rezolucija o osnovnim narednim zadacima KPH" *Žena u borbi*, prosinac 12/1948., 1.-3.

Kampanja protiv optužbi SSSR-a i zemalja Informbiroa u *Ženi u borbi* započela je u kolovoškom broju časopisa iz 1948. objavljivanjem Rezolucije IO GO AFŽH donesenoj na sjednici 18. srpnja 1948. nakon diskusije provedene povodom Rezolucije IB-a.[211] Iz ovoga je vidljiv mehanizam prenošenja odluka i direktiva KP od viših razina prema nižima što je vidljivo iz kronologije događaja i sjednice KP, NF i AFŽ, a AFŽ je kao sastavni dio NF bila transmisija KP. U tom hijerarhijskom odnosu je bila i *Žena u borbi* koja se je nakon objavljivanja Rezolucije u *Borbi* mogla i trebala uključiti u kampanju protiv Rezolucije IB. Već na naslovnoj stranici časopisa jasno je bio izražen stav službene politike, KPJ/ KPH, o optužbama koje je SKP(b) iznio o KPJ i Titu, kao i o budućem ishodu sukoba, prikazom Tita kao pobjednika i u borbi i u izgradnji. Ovakvim prikazom željelo se poručiti javnosti da će se svi postavljeni planovi realizirati bez obzira postoji li suradnja sa zemljama *narodne demokracije* ili ne, a isto tako da je Tito figura oko koje će se mobilizirati građani zemlje, koja je u netom završenom ratu izašla kao pobjednica i da će to opet biti. S druge strane čitateljstvu se šalje poruka o ozbiljnosti situacije i da zbog toga trebaju biti spremni izvršavati postavljene zadaće. U nastavku je donesen cjelovit tekst Rezolucije IO GO AFŽ-a, a koja kao klevetničke i nepravedne odbacuje optužbe protiv CK KPJ i Tita. Kako je problematika žena i *žensko pitanje* predmet interesa i bavljenja *Žene u borbi* časopis je svoju kritiku Rezolucije IB-a izrazio obrazlaganjem pravovjernost politike CK KPJ i Tita političkom i gospodarskom jednakopravnošću muškaraca i žena, zaključivši da je ona u Hrvatskoj/ Jugoslaviji u potpunosti realizirana.[212]

Titov Referat s Petog kongresa KPJ (21.7.1948.),[213] kojim odgovara na optužbe iz Rezolucije IB, donesen je u cijelosti kako bi upoznao čitateljstvo s pozicijama na kojima počiva odluka partijskog vodstva da ne prihvati tvrdnje iz Rezolucije. Objašnjavajući pozicije, istakao je kako se KPJ ne želi odreći uspjeha i krvi naroda i boraca, koju su oni dali za slobodu. KPJ je, samoinicijativno i planski organizirala ustanak naroda Jugoslavije protiv fašizma i nacizma čak i

[211] Rezolucija IB-a prvi puta je objavljena 30.6.1948. u *Borbi*, partijskom organu KPJ. Taj čin bio je početak prenošenja sukoba KPJ i SKP (b)-a u javnost iako je sukob započeo u ožujku 1948. pismom CK SKP (b)-a Titu i članovima CK KPJ s optužbama između ostaloga o tretmanu sovjetskih predstavnika u Jugoslaviji i oportunističkoj politici prema Zapadu. Prvi optuženi za špijunažu u korist IB-a, Sreten Žujović i Andrija Hebrang, isključeni su iz CK na sjednici CK KPJ 9.5.1948. Više o tome, te kronologiji i razlozima koji su prethodili Rezoluciji IB-a pogledati u disertaciji Jandrića *Komunistička partija Hrvatske*, 284.-391.; kao i u Banac, *Sa Staljinom*, 119.-126.; Bilandžić, *Hrvatska moderna*, 289.-298.; „RIB o stanju u CK KPJ“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*,. 765.-769.; „Izjava CK KPJ povodom RIB o stanju u KPJ“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 769.-773.

[212] "Rezolucija IO GO AFŽ-a“ *Žena u borbi*, kolovoz 8/1948., [bez broja stranice], unutrašnja stranica naslovnice

[213] „Josip Broz Tito – politički izveštaj CK KPJ na Petom kongresu KPJ“, Petranović; Zečević *Jugoslavija 1918.-1984.*, 692.

prije poziva SSSR. Sama je oslobodila svoj teritorij, a o dogovorenom zajedničkom djelovanju Crvene armije i bugarskog Otačestvenog fronta u oslobađanju dijelova Srbije i Makedonije bio je potpisan sporazum između sovjetske komande i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) odn. Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske (dalje, NOV) i Partizanskih odreda Jugoslavije (dalje, POJ) o čemu je izvijestio i Telegrafska agencija Sovjetskog saveza (TASS). Poruka poslana javnosti bila je jasna, KPJ je znala organizirati otpor, tada je stekla povjerenje naroda, a to povjerenje ima i sada. Obraćanje je imalo i dio kojim se opravdavalo pred optužbama o ideološkom zastranjivanju, da Jugoslavija Ustavom utvrđuje narodnu državu, provodi agrarnu reformu, nacionalizira zemlju, ne odstupa s puta marksizma-lenjinizma i ne stoji na pozicijama nacionalizma (odrekla se ratnih reparacija Bugarskoj),[214] te kako će se nastojati što brže popraviti odnosi sa SKP(b)-om.[215]

Časopis je u listopadu 1948. donio govor Edvarda Kardelja na Petom kongresu KPJ[216] o zadacima AFŽ-a preko kojeg KP vodi sistematsku borbu za ravnopravnost žena, a protiv buržoasko-feminističkih pokreta koji su težili razdvajanju borbe za ženska prava od borbe radničke klase, te su tako radile na rastakanju jedinstva radničke klase i radnih masa.[217] Ovime se kao prioritet postavljala radnička klasa i njezina rukovodeća uloga u društvu čime se izravno odgovaralo na optužbe Rezolucije IB-a i pozivalo seljake na uključivanje u SRZ. To pokazuje i odabir objavljene priče, Georgija Sokolova *Žena* u kojoj se govori o promjeni, koju je rat donio muškarcima, ali još više ženama pa i onima na selu. Priča je o Galji, ženi predsjednika seoskog sovjeta koji se vratio iz vojske. Galji su prije rata muž i obitelj bili sve, jer drugih obaveza nije imala, a sada radi u kolhozu i član je njegove uprave. Ujutro radi na polju, a na večer odlazi na sjednice uprave i raspravlja o planu žetve i zbog svog rada i zalaganja je nagrađena crvenim ordenom trudbenika za visok prinos raži i pšenice. Priča završava porukom ženama, ali i muškarcima, kako se trebaju ponašati, kakvi trebaju biti njihovi odnosi („Eto – to ti je žena! Nije uvijek bila takova! Promijenila se - na bolje! – Prijašnju ženu ja sam samo volio. A ovakovu

[214] „Vlada FNRJ se odriče prava na reparacije od NR Bugarske“ Petranović; Zečević *Jugoslavija 1918.-1984.*, 692.; Bilandžć, *Hrvatska moderna*, 209.
[215] „Referat druga Tita na petom kongresu KPJ 21.7.1948.“ *Žena u borbi*, kolovoz 8/1948., 1.-12.; O iznenađenosti građanstva optužbama Bakarić kao predstavnik hrvatskih komunista govorio je na Petom kongresu KPJ. O tome pogledati B. Jandrić *Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952.*, 369.; Banac, *Sa Staljinom*., 124.; Bilandžić, *Hrvatska moderna*, 298. bilješka 33.
[216] „Rezolucija Petog Kongresa KPJ o osnovnim naprednim zadacima organizacija KPJ“ 28. srpnja 1948. Petranović; Zečević *Jugoslavija 1918.-1984.*, 780.
[217] „Na petom kongresu KPJ govorio je drug Kardelj o AFŽ-u“ *Žena u borbi*, listopad 10/1948., 4.

kakva je sada, ne samo da volim nego se i ponosim njome.),“[218] ali i kakva treba biti ekonomska politika prema selu. Ovime se želio izvršiti još jači pritisak na selo za provođenje agrarne reforme, pridržavanje plana otkupa i plaćanje poreza. Jugoslavija je vodila vrlo represivnu politiku na selu, osobito prema bogatijim seljacima, te je i nakon Rezolucije IB-a nastavila provoditi vrlo oštru poreznu i otkupnu politiku, a od siječnja 1949. i kolektivizaciju.[219]

S vremenom se počinje voditi otvorena propaganda protiv IB-ovaca na teritoriju Hrvatske/ Jugoslavije. Na taj se način govorilo o problemima s kojima se Jugoslavija našla vezano uz Slobodni teritorij Trst (dalje, STT) gdje su Komunistička partija Italije (dalje, KPI) i Komunistička partija Slobodnog teritorija Trst (dalje, KPSTT) otvoreno stale na stranu IB-a i SSSR-a što je koristila i vlada Italije. Časopis je prenio izjave žena STT koje su iznijele probleme s kojima se susreću s fašistima, IB-ovcima i Vidalijevcima, pristalicama Vittoria Vidalia, člana KPSTT koji se protivio uklapanju teritorija STT u Jugoslaviju i prihvaćao optužbe iz Rezolucije IB-a.[220] Optuživale su ih da im ne dopuštaju slaviti Dan žena, napadaju ih i zastrašuju roditelje koji su svoju djecu željeli poslati na odmor u NR Sloveniju.[221]

Napuštanje shvaćanja SSSR-a i Staljina kao uzora socijalizma išlo je sporo. Tito je Staljina prvi puta izostavio iz krilatice o klasicima marksizma i priznao nekritičnost KPJ prema sovjetskom uzoru 5. ožujka 1950. vezano uz uvođenje *Zakona o radničkom upravljanju poduzećima,*[222] prvi puta ga je optužio za revizionizam 1951. u *Borbi*,[223] a na Šestom kongresu KPJ (studeni 1952., Zagreb) optužio ga je za iskorištavanje radničke klase.

---

[218] Georgije Sokolov, "Žena“ *Žena u borbi*, listopad 10/1948., 10.-11.

[219] O neopravdanosti optužbi da Jugoslavija štiti krupne posjednike Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske*, 284.-391.; Jandrić *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, 259; O prigovorima na račun agrarne politike pogledati u Banac, *Sa Staljinom,* 145.-209.; o politici Jugoslavije nakon IB i političkim i ideološkim ustupcima SSSR i IB u prvim godinama sukoba 1948. i 1949. u Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 835.

[220] O djelovanju grupe V. Vidalija, sekretara KPSTT, planovima za provođenje puča u mornarici, te broju uhićenih iz redova talijanske manjine u razdoblju 1949.-1952. po Rezoluciji IB-a pogledati u Jandrić *Komunistička partija Jugoslavije,* 309. i 328. bilješka 12, te 323. O zastupljenosti Talijana u strukturi uhićenih i osuđenih informbiroovaca, kao i razlozima sukoba KPI, KPSTT i KPJ, pogledati u Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 274., tablica 51.; o povijesti odnosa s KPI i o pitanju Trsta „Potpredsednik privremene vlade DFJ Edvard Kardelj o pitanju granica s Italijom“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 659.-660.; „'Borba' povodom izjave generalnog sekretara KPI Palmira Toljatija“ Petranović, Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*., 677.; „Ukaz o ratifikaciji ugovora o miru sa Italijom, 1947.“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 680.-682.; „Deklaracija FNRJ povodom potpisivanja mirovnog ugovora s Italijom“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 682.-683.

[221] „Zagrebački velesajam“ *Žena u borbi*, listopad 10/1949., 16.-17.

[222] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 287.

[223] Ibid, 287.

Kako je sukob s IB-om ulazio u dulje razdoblje i službena i javna politika sve se više osnaživala i prelazila u otvorenu kritiku, prvenstveno SSSR-a, a zatim i drugih zemalja IB-a naglašavajući privrženost KPJ/ KPH politici marksizma-lenjinizma dokazujući svoju demokratičnost. Ovakvo ponašanje bilo je potaknuto uspostavom veza sa zemljama Zapada i dobivanjem pomoći osobito od SAD, Velike Britanije i Francuske naročito od 1950., kao i stava SAD da će svaku agresiju smatrati napadom na samostalnost i nezavisnost.[224] U dvobroju *Žene u borbi* veljača/ ožujak 1950. u okviru Političkog pregleda citiran je Lenjinov tekst o pravu svakog naroda na samoodređenje i svake KP da u skladu sa svojim uvjetima i mogućnostima odluči na koji će način ostvariti socijalizam. Članak je naglasio da upravo to KPJ/ KPH radi, a da je zemlje IB-a i SSSR-a zbog toga bojkotiraju. Upućena je bila oštra kritika šovinističke i velikoruske politike SSSR-a zbog izrabljivanja drugih zemalja.[225] Kritika je bila izrečena u vrijeme kada je postojala mogućnost oružanog napada na Jugoslaviju. Njome je partijsko vodstvo željelo ukazati na razloge sukoba, rječnikom koji je prihvatljiv i socijalistima kojima su željeli objasniti razloge razlaza, i Zapadu (suverenitet i neovisnost, kao i ograničavanje sovjetskog utjecaja) od kuda dobivaju pomoć.[226] U razdoblju 1949.-1951. u Jugoslaviju su bile ubačene diverzantske grupe,[227] a postojao je i plan napada.[228] Zbog toga su na granicama u pripravnosti bile držane velike vojne snage što je zemlju ekonomski dodatno iscrpljivalo stalnim povećanjem vojnog proračuna. Proračun za vojsku je 1949. iznosio 10,2%, godine 1950. je povećan na 12,3%, godine 1951. ponovno je bio uvećan te je iznosio 14,51%, a 1952. je skočio na 21,5%.[229] Uz prigovore IB-u na slanje diverzanata[230] *Žena u borbi* je najavila *Bijelu knjigu*, službeni dokument vlade FNRJ o agresivnim postupcima SSSR-a i zemalja IB –a protiv Jugoslavije za 9.3.1951.[231]

Žena u borbi izvještavala je svoje čitateljice o pomoći koju je Jugoslavija dobivala sa Zapada, ali i o samostalnim uspjesima jugoslavenske privrede koja unatoč opstrukcijama IB-a otvara velika proizvodna poduzeća. Jugoslavija je 29. studenog 1949., simbolično na praznik Dana republike, u

---

[224] Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.,* 837.
[225] "Tko je kriv za kidanje kulturnih veza između naše zemlje i IB-a" *Žena u borbi*, veljača-ožujak 2-3/1950., 42.
[226] Rusinow, *The Yugoslav Experiment,* 32.
[227] Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.,* 813.-814., bilješka 2.
[228] Prema nekim izvorima Staljin je odustao od invazije na Jugoslaviju nakon intervencije SAD-a i UN-a u Koreji Banac *Sa Staljinom,* 131.; o gomilanju vojske socijalističkih zemalja Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.,* 794., bilješka 6.
[229] Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952.,* 284.-391., iste podatke i u: Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji.,* 271.; Banac, *Sa Staljinom,* 130.-131.
[230] "Izazivanja na našim granicama", *Žena u borbi*, ožujak 3/1951., 20.
[231] "Bijela knjiga naše vlade", *Žena u borbi,* travanj 4/1951., 4.

rad pustila tri velika poduzeća, visoku peć u Željezari Sisak, kemijsku tvornicu Jugovinil u Splitu, te radiostanicu u Deanovcu kraj Zagreba, čiji je odašiljač trebao doći iz Mađarske no kupljen je u Francuskoj, tako da je radiostanica počela s radom čak mjesec dana ranije.[232] Časopis je ovom informacijom ukazao i na prednosti slobodnog tržišta i suradnje za zemljama Zapada, ali i na ustupke i gubitke na koje je Hrvatske/ Jugoslavija bila primorana isključivom orijentiranošću na privrednu razmjenu sa zemljama *narodne demokracije*. Jugoslavija i Hrvatska u tom razdoblju značajnu su pomoć dobile od SAD-a, Velike Britanije i Francuske.[233] Političku afirmaciju nakon sukoba s IB-om Jugoslavija je dobila izborom u Vijeće sigurnosti UN,[234] što je za zemlju bilo od velikog značenja zbog pritisaka od strane IB-a i činjenice da je SSSR bio stalna članica Vijeća. Zemlje Zapada većinom su stale na stranu Jugoslavije i podržale izbor uz iznimno protivljenje SSSR-a.[235]

Kritiziranje sovjetske vanjske politike nastavilo se i u situaciji Koreje. Izravno se kritizirala sovjetska politika tvrdnjom da se rat mogao spriječiti na početku ili kada su Amerikanci došli na 38.-u paralelu, a okrivljavalo ih i za pokušaje uvlačenja Kine u taj rat. Upozoravalo se na dugoročno lošu sovjetsku politiku prema Kini, koja je svoju oslobodilačku borbu vodila sama bez pomoći Moskve, koja je u vrijeme građanskog rata u Kini bila na strani Čang Kaj Šeka.[236]

Jugoslavija je približavanjem zemljama Zapada uspjela preživjeti tešku ekonomsku i političku situaciju u kojoj se našla sukobom s IB-om, a Tito je dobro predvidio da Zapad neće dopustiti

---

[232] „Giganti naše petoljetke“, *Žena u borbi*, siječanj 1/1950., 16.-17.

[233] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 224.-228.; Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske*, 284.-391.; „Prepiska između vlada FNRJ i SAD u vezi sa zaključenjem sporazuma o pomoći u hrani i pomoći za potrebe jugoslovenskih oružanih snaga“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 831.-841. i 842.- 844.; Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, 43.

[234] ‘’Izbor Jugoslavije u Savet bezbednosti’’ 20.10.1949., Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 798.- 799.; „Govor Edvarda Kardelja na Plenarnoj sednici Generalne skupštine OUN’’, 24.9.1949., Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 794.- 796.

[235] "Jugoslavija najdosljedniji borac u OUN za mir i ravnopravnost svih naroda“, *Žena u borbi*, prosinac 12/1949., 18.-19.; ‘’Izbor Jugoslavije u Savet bezbednosti’’ 20.10.1949., Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 798.-799.; Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, 36.-37.

[236] I. M. "Tko je kriv da se opasnost rata širi“ *Žena u borbi*, prosinac 12/1950., 6.-7.; Rasprave o ovom sukobu također su zaokupljale članstvo i bile su dio kampanje protiv KPJ/ KPH, jer su intervenciju Kine pristalice IB-a dočekale s oduševljenjem, a miniranje sastanaka bilo masovnih bilo partijskih od stane pristalica IB-a razriješeno je stavom Vlade koji je u svom govoru prenio u Narodnoj skupštini Edvard Kardelj u prosincu 1950. O tome u Jandrić, *Komunistička*, 320.; Jugoslavija i Indija ostale su suzdržane u povodu rata u Koreji pogledati u: Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 282., Banac, *Sa Staljinom*, 138. ; prema nekim izvorima Staljin je odustao od invazije na Jugoslaviju nakon intervencije SAD-a i UN-a u Koreji, Banac, *Sa Staljinom*, 131.

Rusiji izlaz na Jadransko more i pokoravanje Jugoslavije svom utjecaju, što je bio njihov interes.[237]

Pomoć koju je Zapad dao Jugoslaviji u javnosti se prikazivala kao posljedica pozitivne slike Jugoslavije koja se širila unatoč klevetama IB-a[238] i to ne samo politički već i kroz umjetnost i kulturu. Zapad jest podržavao Jugoslaviju u njezinim nastojanjima da se oslobodi sovjetskog pritiska. Izvještavalo se o kulturnoj suradnji i pozitivnoj slici kojoj su pridonosili umjetnici, koji su gostovali u inozemstvu, a i strani tisak je pozitivno pisala o Jugoslaviji i njezinoj borbi. Primjerice, američki publicist John Ganter, Englez Stephen Clissold , Cler Dojčinović iz društva Francuska – Jugoslavija.[239]

S druge strane, časopis se uopće nije ustručavao kritizirati legendu socijalističke revolucije, Dolores Ibrraruri, španjolsku revolucionarku i borkinju za samostalnost Španjolske, optužujući ju za nedosljednost, jer je do IB-a hvalila partizane, Jugoslaviju i Tita, a onda po nalogu Moskve te iste jugoslavenske partizane je kritizirala.[240] Ovime je bio postignut dvostruki učinak. Kritizirana je istaknuta socijalistkinja, čiji su doprinosi socijalističkoj borbi neupitni, ali i žena s kojom su se čitateljice mogle poistovjetiti.

Kakav je trebao biti odgovor i uloga žena u borbi protiv IB-a?

Časopis je objavljivao tekstove kojima se željelo upozoriti čitateljstvo, prvenstveno žene, kako se ponašati u novonastaloj situaciji i kako mogu i trebaju pridonijeti učvršćenju vlasti. Iznesen je primjer Zagreba gdje su žene svojim radom pokazale privrženost KP i Titu. Tijekom rata i revolucije to su činile ilegalnim radom, nakon oslobođenja dobrovoljnim radom, brigom za majke, djecu i udovice palih boraca partizanskog pokreta, vođenjem čitalačkih grupa, radom na opismenjavanju, organiziranjem priredbi, izgradnjom i vođenjem obdaništa, gradnjom

[237] Ibid, 137.; O interesima Zapada za suradnjom s Titom i Jugoslavijom i značenjem te suradnje za protukomunističke snage, kao i ustupcima koje je morala napraviti pogledati u: Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 277.-280.
[238] Rusinow, *The Yugoslav experiment*, vii-viii.
[239] B. C. "Našu istinu je nemoguće uništiti, nju upoznaje svijet“, *Žena u borbi*, travanj 4/1950., 12.-13. Napominjemo da se imena navode onako kako su napisana u izvorniku.
[240] B. C. "Revolucionarna Španija ne odriče se svoje borbe za slobodu“, *Žena u borbi*, kolovoz-rujan, 8-9/1950., 20.-21.; o razgovoru D. Ibrraruri i Tita nakon što su se prilike izgladile pogledati u Banac, *Sa Staljinom*, 152. i bilješku 26.

autoputa,[241] a u vrijeme IB uključivanjem u sve aktivnosti AFŽ-a na javnim radovima davanjem radnih dana i sati. Ovime se upućivalo čitateljstvo na mogući smjer ekonomske politike, jer su zbog prekida odnosa sa zemljama IB-a petogodišnji plan i ekonomija, koja je ovisila o uvozu i pomoći iz tih zemalja, bili ugroženi.

Treći plenum CO AFŽ-a Jugoslavije naglašavao je da je borba protiv IB-a rad na socijalističkoj izgradnji zemlje političkom izgradnjom žena, radom na omasovljenju zadruga i utjecaju žena u njima, te otvaranjem dječjih i mliječnih jaslica kao načina rasterećivanja radnih majki brige o djeci dok rade.[242] Unatoč pisanju o poželjnim načinima rada AFŽ-a Hrvatske i potrebi organiziranog rada sa ženama na ideološkom i prosvjetnom planu, i dalje su se kao primjer navodile sovjetske žene.[243] Sovjetske žene su predstavljane kao uzor, čestitao im se Dan žena, ali su se paralelno slane poruke Tita i KPJ/ KPH o tome kako se Jugoslavija branila od optužbi za nacionalizam i borila za slobodu svojih naroda i ravnopravnost.[244] Kako je sukob s IB-om odmicao, a osobito nakon 1950. navođenje ženskih sovjetskih uzora se napustilo, a počelo se pisati o ženama iz Hrvatske/ Jugoslavije koje su prebacivale normu, radile kao inovatorice, ili su radile u zanimanjima koja su za žene još uvijek bila neobična.

Kako bi se pokazala nemoć Rezolucije IB-a i neuspjeh bojkota Istočnih zemalja, te snaga Jugoslavije da se svemu suprotstavi jednako dobro na svim poljima života, časopis je predstavio uspješnu znanstvenicu dr. Ružicu Glavinić koja je uspjela odgojiti nove vrste pamuka s dugim svilenim vlaknima. Zbog Rezolucije IB-a prekinula je doktorski studij u SSSR-u, nije prijavila disertaciju već se, unatoč nagovaranjima da ostane, vratila u Beograd.[245]

Časopis je izvijestio o godišnjoj konferenciji AFŽ-a Zagreba (16.12.1949.) na kojoj je tajnica Katica Kušec pohvalila Gradski odbor jer su natjecanja žena poprimila široke razmjere. Natjecanja su bila organizirana u povodu izvršavanja petogodišnjeg plana i IB-a. Bila su organizirana četiri dvomjesečna natjecanja, za Drugi kongres AFŽ Hrvatske, za Dan republike (29.11.), dječji tjedan i Dan žena.[246] Iako se u tekstu navodi kako su natjecanja, unatoč napadima

[241] "Naš rad – naš odgovor“ *Žena u borbi*, kolovoz 8/1948., 12.-13.
[242] „Treći plenum CO AFŽJ“ *Žena u borbi,* srpanj 7/1949., 12.
[243] P. Grigorjev, "Put sovjetske djevojke“, *Žena u borbi*, studeni 11/1948., 6.
[244] "Žene Hrvatske! Radnice, seljanke, intelektualke i građanke!“, *Žena u borbi* ožujak 3/1949., 1.
[245] N. Teoharova, "Bijelo zlato Dr. Ružica Glavinić odgojila je nove vrste pamuka sa dugim svilenim vlaknima“, *Žena u borbi*, kolovoz 8/1951, 12.-13.
[246] „Sa godišnje konferencije AFŽ Zagreba“, *Žena u borbi*, siječanj 1/1950., 6.

IB-a, polučila veliki uspjeh, konkretnih podataka nema osim opisnog ocjenjivanja uspješnosti koja se očitovala kroz osnivanje brojnih čitalačkih grupa, mnogo je brige bilo posvećeno djeci otvaranjem dječjih restorana i kuhinja u kojima su radile žene i u kojima su postigle visoku produktivnost. Drugi kongres AFŽ-a je pred žene postavio zadatak ideološko-političkog uzdizanja i upoznavanje s naukom marksizma-lenjinizma, što se radilo na čitalačkim grupama, ali je bila i dobra uključenost žena u ideološko-političke tečajeve. Veliki broj žena su bile udarnice, one su podizale normu, ostvarivale petogodišnji plan pri čemu im je veliku pomoć u tome pružila organizacija AFŽ-a organiziranjem aktiva za čuvanje djece, obdaništa i jaslice tako da su se žene mogle, sigurno i bez brige jesu li im djeca zbrinuta, posvetiti svojem radu. Preko ljeta AFŽ je organizirao ljetovanja i kutiće, dječje kuhinje, darivao djecu u dječjem tjednu, organizirao savjetovanja za majku i dijete, uspostavio suradnju grada i sela i organizirao žene na javnim radovima.[247] Rezolucijom IB ponovno je bila intenzivirana promidžba za uključivanje žena u dobrovoljan rad na obnovi zemlje, ostvarivanje petogodišnjeg plana i sudjelovanje u političko-ideološkim tečajevima, koji su trebali ukazati ženama da je Hrvatska/ Jugoslavija na *liniji* marksizma-lenjinizma, a s druge strane organiziranjem natjecanja kojima se obilježavao i Dan republike, *rođendan* nove države i nacije radilo se na narodnom okupljanju i izgradnji *novog* zajedništva.

Tito se u prosinačkom broju 1950. na naslovnoj stranici zahvalio ženama jer su unatoč napadima IB-a i SSSR-a na strani socijalističke domovine. [248]

4.2. Međunarodna demokratska federacija žena

Međunarodna demokratska federacija žena (dalje, MDFŽ) osnovana je na inicijativu žena iz Saveza francuskih žena koje su nakon svog prvog kongresa 1945. željele oformiti međunarodnu organizaciju žena, koja bi se bavila isključivo ženskim pitanjima i pitanjima koja zanimaju žene. Na inicijativu Eugénie Cotton sastavljen je inicijativni odbor od 15 članica na kojem je bila nazočna i jugoslavenska predstavnica, dr. Olga Milošević.[249]

---

[247] „Sa godišnje konferencije AFŽ Zagreba“, *Žena u borbi*, siječanj 1/1950., 6.
[248] „Govor maršala Titan a Trećem kongresu AFŽJ”, *Žena u borbi*, prosinac 12/1950, 1.-5.
[249] *Drugo zasedanje Izvršnog odbora Međunarodne demokratske federacije žena, održano u Moskvi 10.-15.10.1946.* (Beograd: COAFŽJ, 1946.): 5.

Prvi kongres MDFŽ održan je 26. studenog - 1. prosinca 1945. u Parizu. Jugoslavensku delegaciju činilo je šest članica. Glavni ciljevi MDFŽ bili su uništenje fašizma, ostvarenje ekonomske, pravne i društvene jednakosti žena, zaštita zdravlja s posebnim naglaskom na zdravlje djece. U cilju ostvarenja ovog plana dogovoreno je promidžbeno djelovanje među sindikalnim i omladinskim organizacijama, kao i održavanje mitinga. Prva predsjednica bila je Eugénie Cotton, a potpredsjednice su bile Nina Popova iz SSSR-a, Dolores Ibrraruri iz Španjolske, te dr. J. Weltfrish iz SAD-a. U Izvršni odbor (IO) MDFŽ iz Jugoslavije bila je izabrana Mitra Mitrović. Na Kongresu je bila donijeta *Rezolucija o ekonomskom, pravnom i društvenom položaju žena* u kojoj su se pozivale na veliki doprinos žena u ratu, ali su naglašavale da bez obzira na taj doprinos, u mirnodopsko vrijeme žene se opet u svojim pravima i društvenom tretmanu vraćaju na predratnu razinu. Zalagale su se za podruštvljavanje brige o djeci kako bi se žene mogle posvetiti svojim karijerama, za izjednačavanje muškaraca i žena u pravu na jednaku plaću za isti rad, izjednačavanja u pravima skrbništva nad djecom, političkim pravima, pravu na razvod braka i pravu na zajedničko raspolaganje supružnika imovinom. Iz ovog programa vidljivo je da je on identičan marksističko-lenjinističkom pogledu na *žensko pitanje* tako da kod delegacije AFŽJ nije bilo dilema oko njegovog usvajanja i rada po njemu. Mitra Mitrović je na kongresu upoznala žene s borbom jugoslavenskih žena u ratu pod vodstvom KP i o djelatnostima AFŽJ.[250]

Drugi Kongres MDFŽ bio je održan nakon Rezolucije IB-a 1. - 6. prosinca 1948. u Budimpešti. Bila je nazočna i jugoslavenska delegacija (bile su nazočne predstavnice 56 zemalja). Cilj Kongresa bio je političko zbližavanje žena kapitalističkih i kolonijalnih zemlja u borbi za mir i protiv *imperijalizma* i *kolonijalizma*.[251] Što se Jugoslavije ticalo Kongres je bio obilježen Rezolucijom IB-a i pokušajima izolacije i dezavuiranja jugoslavenske delegacije. Na račun delegacije i Federativne Narodne Republike Jugoslavije (dalje, FNRJ) bile su izrečene i neke uvrede. Sam dolazak delegatkinja iz Jugoslavije bio je onemogućavan, vize za prevoditelje stigle su dva dana prije Kongresa, onemogućeno im je bilo pozvati goste s obrazloženjem da nema mjesta u dvorani, dok je drugim delegacijama bilo omogućeno pozvati 20 ili 30 gostiju, iako je Statut predviđao 11 delegata s pravom glasa uz daktilografe i prevoditelje. Na sjednici Izvršnog

[250] Pantelić, *Partizanke kao građanke,* 86.-90.
[251] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, kutija 165, Inv. br. 518, 29.1.1949.

odbora sve su delegatkinje dobile mađarske novine s intervjuom delegatkinje iz Albanije, koja je iznijela tvrdnju kako je FNRJ pokušala kolonizirati Albaniju. Novine s crveno uokvirenim člankom bile su stavljene pred svaku delegatkinju. Na dan otvaranja Kongresa u sali nije bilo zastave FNRJ, a Informacioni bilten je objavio članak Jeanette Vermeche, članice Izvršnog komiteta Federacije i Saveza Francuskih žena, u kojem je vrijeđala jugoslavenski socijalizam pod rukovodstvom KPJ. Predstavnice žena Jugoslavije u Izvršnom komitetu Federacije Mitra Mitrović, Vida Tomšič,[252] Olga Milošević i Vanda Novosel[253] pokušale su staviti primjedbe na postupke prema Delegaciji no to im nije bilo omogućeno.[254] Unatoč diskriminaciji jugoslavenske delegacije, Mitra Mitrović je u Izvještaju, koji je podnijela Kongresu, iznijela uspjehe žena na obnovi zemlje i zbrinjavanju ratne siročadi. Političku težinu je imala tvrdnja da je Jugoslavija oslobođenje ostvarila samostalno, uz vodstvo Tita, što je bio izravan odgovor na optužbe iz Rezolucije IB-a. Ipak, kako je proces odvajanja od SSSR-a kao neprikosnovenog uzora pravilne izgradnje socijalizma bio dugotrajan, a i ondašnji stav KPJ bio je da se ne napada sovjetski narod, Mitrović je navela sovjetske žene, njihov položaj i tretman u društvu kao primjer kojeg treba slijediti.[255] Pohvale su se odnosile na položaj kolhoznica koje su imale pravo na mjesec dana bolovanja prije i poslije poroda i polovinu plaće u tom periodu, na položaj traktoristica koje su u vrijeme trudnoće imale olakšane uvjete rada, planirano proširenje kvalificirane medicinske pomoći ženama, povećanje budžeta za zdravlje i prosvjetu.[256] Sve pohvaljeno odnosilo se na sektore koji su u optužbi IB bili navedeni kao problematični. Zato se ova pohvala izrečena na međunarodnom skupu predstavnica KP zemalja IB može shvatiti i kao opravdavanje KPJ preko

---

[252] Vida Tomšič i Ogla Milošević bile su na Drugoj sjednici IO MDFŽ (Moskva, 10.-15.8.1945.) kao predstavnice AFŽJ *Drugo zasedanje Izvršnog odbora Međunarodne demokratske federacije žena, održano u Moskvi 10.-15.10.1946.* (Beograd: COAFŽJ, 1946.): 5.

[253] Ibid., Inv. br. 460-2, 28.12.1948. Sjednica Izvršnog odbora AFŽ, na kojoj je podnijet izvještaj jugoslavenske delegacije o radu i odlukama drugog međunarodnog kongresa žena u Budimpešti i rad jugoslavenske delegacije na Kongresu, riječ Mitre Mitrović – Đilas.

[254] Ibid., Inv. br. 460-4, 28.12.1948. još o stavovima prema problematičnom odnosu MFDŽ i propagandi protiv Jugoslavije pogledati u izvještajima; Ibid., kutija 39, Inv. br. 454, 27.12.1948., Ibid., kutija 165, Inv. br. 512 i 518, 29.1.1949.

[255] O skandiranju „Tito-Staljin“ nakon referata Tita na Petom kongresu KPJ 1948. u kojem je Tito odbijao optužbe iz Rezolucije, te o tadašnjem stanju ideološke svijesti i o kasnijim tumačenjima tih događaja od strane KP u Bilandžić, *Hrvatska moderna,* 299. i 304.; na Sedmom kongresu KPJ 1958. koji je održan u Ljubljani tražila se ocjena uloge Staljina u IB-u i 1948. što nije učinjeno. Kardelj je objašnjavajući tu odluku rekao da program SKJ ne treba opterećivati prošlim događajima o kojima trebaju govoriti povjesničari. Edvard Kardelj, "Povodom Nacrta programa SKJ." *Sedmi kongres SKJ*. Beograd. 1958., 186.-187.

[256]HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 460-2, 28.12.1948. (materijali sa sastanka Izvrsnog odbora AFŽ Jugoslavije koji održan 16. i 17. 12. 1948., Sjednica izvršnog odbora AFŽ, na kojoj je podnijet izvještaj jugoslavenske delegacije o radu i odlukama Drugog međunarodnog kongresa žena u Budimpešti i rad jugoslavenske delegacije na Kongresu, riječ Mitre Mitrović - Đilas

ženske organizacije, kao i najava na čemu će se u budućnosti raditi kako bi se pokazala odanost ideji socijalizma.

O događajima na Drugom kongresu MDFŽ raspravljao je Izvršni odbor AFŽJ (16. i 17. prosinca 1948.).[257] Delegatkinje, koje su bile na Konferenciji, izražavale su svoje nezadovoljstvo tretmanom jugoslavenske delegacije. Smatrale su da su svi incidenti bili smišljeni radi dezavuiranja Jugoslavije.[258]

Sukob s MDFŽ nastavio se i nakon Kongresa. Iznesene su bile kritike protiv Jugoslavije koje su ponavljale optužbe iz Rezolucije IB, optužujući predstavnice AFŽJ da nemaju legitimitet predstavljati žene Jugoslavije, a Jugoslavija je bila optuživana za imperijalizam. Jugoslavenskoj delegaciji bio je povučen poziv na plenum u Moskvi zakazan za kraj 1949. To je izazvalo nezadovoljstvo AFŽJ, jer je značilo novu izolaciju Jugoslavije iz međunarodnih odnosa, osobito prema onim zemljama koje su joj do tada bile u fokusu. U Jugoslaviji su bili planirani prosvjedi protiv diskriminacije (ne izbacivanja, jer se ono tada još nije dogodilo) jugoslavenske delegacije u glavnim gradovima svih republika (Fotografija 14).[259] Na moskovskom plenumu 8. prosinca 1949. Jugoslavija je bila isključena iz MDFŽ. Odluku o izbacivanju AFŽJ iz MDFŽ pročitala je Dolores Ibrraruri.[260]

Žena u borbi

GLASILO ANTIFAŠISTIČKE FRONTE ŽENA U HRVATSKOJ

ŽENE ZAGREBA

PROTESTIRAJU

Fotografija 14.: „Žene Zagreba protestiraju“, *Žena u borbi*, prosinac 1949., 1

[257] Ibid., Inv. br. 1030, 17.9.1949. o nedopuštanju da se u rad Federacije uključe i žene Jugoslavije pogledati i Ibid., kutija 166, 1950. Priručnik za aktivistkinje.
[258] Ibid., Inv. br. 460-2, 28.12.1948.
[259] Ibid., Inv. br. 1030, 17.9.1949. o nedopuštanju da se u rad Federacije uključe i žene Jugoslavije pogledati i HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, kutija 166, 1950. Priručnik za aktivistkinje.
[260] Pantelić, *Partizanke kao građanke,* 102.-106.

AFŽJ se tada preorijentirala na neke druge međunarodne ženske organizacije, u prvom redu strukovne, obnovljeno je Društvo univerzitetski obrazovanih žena, koje je ostvarilo suradnju sa sličnim društvima iz drugih zemalja, na Trećem kongresu AFŽJ bila je nazočna i predstavnica Međunarodnog saveza žena farmera, a povezuju se i na individualnoj razini s istaknutim društveno angažiranim ženama, te umjetnicama, znanstvenicama i sl. Tako je novi zadatak sekcije za propagandu i prosvjetno-kulturni rad 1950., bio nabaviti popis adresa što više žena u inozemstvu radi dopisivanja, te pisanje kritičkih članaka o MDFŽ.[261]

Prestankom sukoba s IB-om uspostavljeni su neki modeli suradnje, ali poziv da se ponovno uključe u MDFŽ nije prihvaćen.[262]

Žena u borbi redovito je izvještavala o događanjima vezanim uz MDFŽ ili događanjima koja su bila u programu Federacije, kao što je borba protiv imperijalizma, kapitalizma, kolonijalizma, za oslobođenje, za denacifikaciju i demilitarizaciju Njemačke. Tekstove u časopisu možemo podijeliti na one koji su izašli prije i poslije Rezolucije IB-a.

Prije Rezolucije tekstovi su prenosili pohvale i podršku MDFŽ Jugoslaviji, njenim ženama i politici. Tako je bio pohvaljen položaj sovjetskih i jugoslavenskih žena, a način rješavanja *ženskog pitanja* u te dvije zemlje predstavljen je kao najbolje riješeno pitanje prava žena.[263] Pohvala ne treba čuditi, jer su ciljevi i načini rješavanja *ženskog pitanja* iz Rezolucije MDFŽ s Prvog kongresa identični načinu na koje je to pitanje zakonom i ideologijom trebalo biti riješeno u SSSR-u i Jugoslaviji, a zakonska regulativa u te dvije zemlje gotovo da je bila identična. Federacija je dala podršku jugoslavenskoj politici u Trstu i Julijskoj krajini, obrazlažući da se slovenskom i talijanskom stanovništvu ne dopušta da svoju zemlju urede onako kako oni to žele.[264]

Časopis je s velikom pozornošću pisao o Kongresu MDFŽ 1945. Ukratko je prenio program Federacije, a bile si objavljene i fotografije istaknutih žena organizaciji (Fotografija 15).

[261] HR HDA 1234, KZDAŽ, kutija 212, GO AFŽH, 3/131,10.10.1949.
[262] Tomšič, *Žene u razvoju,* 149.
[263] Marija Šoljan, "Proslavimo 8. mart u radu“ *Žena u borbi*, ožujak 24/1946., 2.-3.
[264] "Rezolucija Izvršnog odbora MDFŽ o učešću žena u zaštiti mira i u borbi protiv aktivizacije snaga reakcije primljeno jednoglasno na plenarnoj sjednici (15.10.1946.)", *Žena u borbi*, ožujak 37/1947., 5.

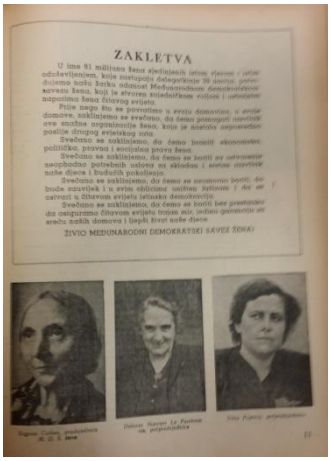

ZAKLETVA

U ime 81 milijuna žena sjedinjenih istom vjerom i jedinom odaševljenjem, koje zastupaju delegatkinje 39 naciju, povodujemo našu žarku odanost Međunarodnom demokratskom savezu žena, koji je stvorem zajedničkom voljom i ustrajnim naporima žena čitavog svijeta.

Prije nego kto se povratimo u svoju domovinu, u svoje domove, zaklinjemo se svečano, da ćemo pomagati rasvitak ove snažne organizacije žena, koja je nastala neposredno poslije drugog svjetskog rata.

Svečano se zaklinjemo, da ćemo bosniti ekonomskoj, političko, pravno i socijalno pravo žena.

Svečano se zaklinjemo, da ćemo se boriti za ostvarenje neophodno potrebnih uslova za skladan i sretan razvitak naše djece i budućih pokoljenja.

Svečano se zaklinjemo, da ćemo se neumorno boriti, da bude zauvijek i u svim oblicima uništen fašizam i da se ostvari u čitavom svijetu istinska demokracija.

Svečano se zaklinjemo, da ćemo se boriti bez prestanka da osiguramo čitavom svijetu trajan mir, jedinu garanciju za sreću naših domova i ljepši život naše djece.

ŽIVIO MEĐUNARODNI DEMOKRATSKI SAVEZ ŽENA!

Fotogragija 15.: Zakletva žena izabranih u IO MDFŽ,
Žena u borbi, siječanj 1946., 11.

U drugoj fazi časopis je sukob s MDFŽ i IB-om iskoristio za kritiku SSSR-a u kojem radnici ne upravljaju tvornicama i kolhozima, ali i za formaciju novog sustava kojeg je najavila KPJ i koji je bio predstavljen kao vlastiti i logičan put u socijalizam. Ta autonomnost u izboru vlastitog puta u socijalizam predstavljana je odlukom jugoslavenske Vlade da donese *Zakon o radničkim savjetima* po kojem tvornice direktno prelaze u ruke radnika čime se još više trebala razvijati socijalistička demokracija i što je trebao biti historijski doprinos Jugoslavije socijalističkom svijetu i borbi protiv birokracije.[265]

Mijenjanjem vanjskopolitičkih pozicija, a time i gospodarskom stabilizacijom zemlje, KPJ/ KPH želi ukazati na svoju različitost od zemalja *narodne demokracije* i pri čemu je koristila svaku priliku da se predstavi kao istinski nastavljač marksizma-lenjinizma.

[265] „Historijska prekretnica“, *Žena u borbi*, kolovoz-rujan, 8-9/1950, 1.-2.

5. ŽENE, POLITIKA I DRŽAVNI POREDAK

Socijalistički poredak jamčio je opću društvenu jednakost kojoj je sastavni dio politička participacija, što bi osim prava glasa, prava biti biran, značilo i pravo sudjelovati u svim procesima i segmentima društvenog života (u upravi, u obrazovnim, zdravstvenim, socijalnim, kulturnim djelatnostima/ politikama, pravo na udruživanje).

U ovom poglavlju ćemo se baviti političkom jednakošću/ jednakopravnošću žena s obzirom na aktivnosti koje je AFŽ organizirala/ provodila, zastupljenošću žena u tijelima odlučivanja, masovnim organizacijama i KP, te poželjnom slikom politički i društveno aktivne žene. [266]

2.1. Politička participacija

Pravo na političku participaciju žene su ostvarile *Ustavom* FNRJ 1946. i to: člankom 24. su bile izjednačene u svim područjima državnog, privrednog i društveno-političkog života, člankom 23. s navršenih 18 godina imale su pravo birati i biti birane, ako se protiv njih nije vodio sudski postupak ili ako drugim saveznim zakonom nisu izgubile to pravo, a člankom 33. su svima podjednako bile pristupačne pod zakonskim uvjetima sve javne službe.[267] Ista prava su bila ponovljena u republičkim ustavima, pa tako i u *Ustavu* Narodne Republike Hrvatske (dalje, NRH) 1947. člancima 24. i 25.[268] Ustavi FNRJ i NRH u člancima koji su tretirali pitanje žena, oslanjali su se na 122. članak Sovjetskog ustava iz 1936. godine.[269] Takva praksa izjednačavanja žena i muškaraca u pravima postojala je već tijekom Drugog svjetskog rata, što je vidljivo iz dva dokumenta iz veljače 1942.: *Zadaci i ustrojstvo narodnooslobodilačkih odbora* i *Objašnjenja i uputstva za rad narodnooslobodilačkih odbora u oslobođenim krajevima* (točka 1 - seoski su se narodnooslobodilački odbori i povjerenici birali na zboru sela od svih seljaka, muških i ženskih. Žene su također mole biti birane i za članove narodnooslobodilačkih odbora).[270] Treće zasjedanje ZAVNOH-a u Topuskom 1944. donijelo je *Deklaraciju o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske od 9.5.1944.* u kojoj je u točkama 3 („žene imaju sva prava jednako kao i

---

[266] O utemeljenju nove vlasti Marijan Maticka, „Problemi diskontinuiteta vlasti u Hrvatskoj“, *1945.- razdjelinica hrvatske povijesti* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005.): 19.-24.

[267] *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije od 31.1.1946.* (dalje, FNRJ) *Službeni list*, 1.2.1946., 77. i 93.; Ana Prokop Kulenović, *Ravnopravnost žene, brak i porodica po Ustavu FNRJ,* Zagreb. 1946., 35. i 39.

[268] *Ustav Narodne Republike Hrvatske od 18.1.1947.* (dalje, NRH), *Narodne novine*, 23.1.1947., 20.

[269] Constitution of the USSR 1936. (http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/36cons04.html 23.10.2014.); Jeraj, *Slovenke na prehodu v socijalizem*, 92. i bilješka 2.; Pantelić, *Partizanke kao građanke*, 50. i bilješka 102.

[270] Leon Geršković, (pr.) *Dokumenti o razvoju narodne vlasti. Priručnik za izučavanje istorije narodne vlasti na fakultetima, školama i kursevima.* (Beograd: Prosveta, 1948.): 8., 29.-37.

muškarci“) i 7 („pravo birati i biti biran u sva izborna tijela ima svaki građanin i svaka građanka koja navrši 18 godina“) bilo regulirano pitanje položaja žena izjednačivši žene i muškarce u pravima.[271]

U poslijeratnom razdoblju, prava žena komunistička promidžba je novouvedeno načelo prava žena dodatno argumentirala njihovim sudjelovanjem i doprinosom žena u ratu, bilo u vojnim operacijama ili pomaganjem oslobodilačke borbe ilegalnim radom u pozadini, ali i historijskoj borbi radničkih pokreta za jednakopravnost žena u društvu. U ratu je, procjenjivalo se, sudjelovalo oko dva milijuna žena u pozadini i u jedinicama, 100.000 je bilo u borbi, 25.000 je poginulo, a oko 282.000 žena je bilo ubijeno ili umrlo u koncentracijskim logorima.[272] Sudjelovanje žena u antifašističkom pokretu bilo je tumačeno kao njihova borba protiv *klasnog neprijatelja* koja je bila direktna posljedica *pravilnog rada Partije*.[273] Već je tijekom rata naglašavano kako se žene u narodnooslobodilačku borbu nisu uključile da bi ostvarile jednakopravnost već kako bi zemlju oslobodile od neprijatelja, a jednakopravnost se na tom putu

---

[271] *Narodne novine, službeni list Federalne Hrvatske*, 2/1945., 7. 8. 1945., 1. *Deklaracija* ima 11 točaka koje još reguliraju i potpunu ravnopravnost hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj, a nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurava sva prava na nacionalni život (1); svim građanima Federalne države Hrvatske jamči ravnopravnost i jednakost bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovjest (2); svakom građaninu jamči sigurnost osobe i imovine, vlasništvo i privatnu inicijativu u goposdarskom životu (4), svim građanima jamči slobodu vjeroispovjesti i slobodu savjesti (5), svim građanima jamči slobodu govora, zbora, dogovora, štampe, udruživanja, a za vrijeme rata građani ova prava imaju u okviru Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) (6), izborno pravo u demokratskoj Hrvatskoj vrši se na osnovu općeg, jednakog i neposrednog izbornog prava tajnim glasanjem. Pravo birati i biti biran u sva izborna tijela ima svaki građanin i svaka građanka koja navrši 18 godina, a borci Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i partizanskih odreda bez obzira na godine života. Od načela tajnog i nepsrednog glasnja za vrijeme rata može se odstupiti po odluci ZAVNOH-a, a maloumne osobe i oni koji se ogriješe o interese Narodnooslobodilačke borbe (NOB) lišavaju se prava iz točke 6 i 7 (7), dužnost je i čast svakog za oružje sposobnog građa bez obzira na narodnost da kao vojnik sudjeluje u NOV i partizanskim odredima, a izdajstvo, špijunaža i služba neprijatelju kažnjavaju se smrću (8), zabranjuju se i progone sve fašističke i profašističke djelatnosti (9), svakom građanu je zajamčeno pravo žalbe na rješenje organa vlasti na način koji to predviđa zakon, nitko ne može biti suđen bez prethodnog sudskog postupka (10), narodna državna vlast brine za uklanjanje nepismenosti i podizanje narodne kulture, te osigurava svim građanima besplatno prosvjećivanje (11); Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić, Mate Rupić (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti* (Slavonski Brod: Institut za suvremenu povijest, 2005.): 33.-34; Vladimir Geiger, Mate Rupić, Mario Kevo, Egon Kraljević, Zvonimir Despot (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti, Zagreb i Središnja Hrvatska* (Slavonski Brod/ Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 2008.): 69.-70; Vladimir Geiger, Mate Rupić (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti Dalmacija*, (Slavonski Brod/ Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 2011.): 67.-68.; Saša Zlatarić "Žene i pravo." *Žena u borbi* 12-13/1945., 20. - 21.; o zakonodavstvu i pravnoj praksi tijekom Drugog svjetskog rata na područjima pod kontrolom partizanskih jedinica u: Ferdo Čulinović, *Prvi kongres pravnika u Narodnoj Republici Hrvatskoj* (Zagreb, 1972.), 173. – 256.; *Narodono oslobodilačka borba naroda Hrvatske 1941.-1945*. (Zagreb: Savez antifašističkih boraca Hrvatske, 2012.): 65.; Geršković, (pr.) *Dokumenti o razvoju*, 316.-317.

[272] Barbara Jancar Webster *Women & Revolution in Yugoslavia, 1941-1945*. (Denver: Arden Press, 1990.): 46.

[273] HR,HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 1790, 2.6.1952., 2.; Mitra Mitrović, "Uloga Antifašističkog fronta žena u oslobodilačkom ratu", *Proleter, organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije*, [bez mjesta i godine], 31: 31.-34,

borbe za oslobođenje zemlje dogodila. Mitra Mitrović je napisala kako je žena ravnopravna i u vojsci i u pozadini, jer ravnopravno sudjeluje u radu NOO i AVNOJ-a.[274] Vodeći političari poslijeratnog vremena u svojim govorima su isticali kako su žene kroz oružanu borbu i u „nesmiljenoj borbi s okupatorima izvojevale ravnopravnost s muškarcima.“[275]

Naglašavanje da su žene Jugoslavije/ Hrvatske *izvojevale* svoje pravo oružanom borbom, da su se rame uz rame borile s muškarcima, nastavilo se i nakon rata. Vidljivo je to i iz riječi Vladimira Nazora, predsjednika ZAVNOH-a, na prvom Kongresu AFŽ-a Hrvatske 1945. u Zagrebu, kada je rekao „ona [žena] je danas jednakopravna muškarcu, a tu će jednakopravnost učvrstiti time, što će u svemu sudjelovati u miru, kao što je mogla i znala sudjelovati i u ratu.“[276] Naglašavanje te borbenosti u iznimnim, ratnim vremenima dovelo je žene u situaciju da ta *izvojevana* prava i slobodu moraju nastaviti jednako borbeno dokazivati i u miru. Najvidljivije je to u sadržaju *Žene u borbi* u kojoj su se redovito do 1950. objavljivale fotografije žena udarnica, borkinja za veću produktivnost rada, te se i na taj način njegovao borbeni/ revolucionarni karakter ostvarenja prava žena na političku participaciju. Objavljivali su se tekstovi koji su trebali podsjetiti da se položaj žena promijenio i poboljšao u odnosu na predratno razdoblje, ali i naglasiti kako su se žene i prije rata organizirale u borbi za radnička prava i prava žena radnica.[277] Odabrani način prezentacije žena u glavnom ženskom glasilu za Hrvatsku trebao je djelovati kako na žene, tako i na muškarce, da bi ih se podsjećalo da razlike u sposobnostima žena i muškaraca ne postoje. To je osobito bilo važno jer je sredina s vrlo malim postotkom obrazovanog (i pismenog) stanovništva, o čemu će više riječi biti u poglavlju o obrazovanju, koja je do prije četiri godine na žene gledala kao na ukras ili, kao u slučaju Hrvatske seljačke stranke (HSS), bila spremna postupno uvoditi pravo glasa za žene, trebala kontinuirano podsjećanje da su žene ravnopravne, jednakih sposobnosti, da im to treba priznati, ali i da bi žene morale preuzimati odgovornosti koje je pred njih postavljalo novo društvo. Iz tih razloga su i slikovni prilozi *Žene u borbi* bili borbeni i udarnički i namijenjeni širokoj publici kako muškoj, tako i ženskoj. Prateći ideološku izgradnju Jugoslavije/ Hrvatske, razdoblje djelovanja AFŽ-a 1945./1946.god. bilo je obilježeno pozivima za masovnim izlaskom na izbore i sudjelovanjem u obnovi i izgradnji ratom porušene zemlje,

[274] HR HDA, 1866, Oblasni odbor AFŽ Osijek, Izvršni odbor AFŽ Slavonija i Srem 1942., AFŽ-8/1019
[275] Ibid., AFŽ-8/1030, 26.9.1944., 1.
[276] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, I. kongres AFŽH, Inv. br. 6-3, 22.-23.7. 1945.
[277] Vera Jurić, "Kako smo nekad slavili 8. Mart", *Žena u borbi*, ožujak 24/1946., 3.-4.; D. P. "Radom dokazujemo svijest radnice", ibid., 6.-8.; " Povodom tridesetgodišnjice KPJ", Ibid., svibanj 5/1949.

period 1947. - 1951. ispunjavanjem obaveza iz petogodišnjeg plana, što je naročito bilo izraženo u vrijeme borbe protiv Rezolucije IB-a, a nakon tog razdoblja časopis prestaje biti isključivo borben i udarnički, manje je fotografija žena za radnim strojem i u poljoprivredi. Časopis se sve više posvećuje djeci i prosvjećivanju, što postaje ključna uloga i zadatak žene, odgoj *novog socijalističkog naraštaja*. Godine 1951. *Dan žena* slikovnim materijalom postaje *Majčin dan,* iako tekstovi i dalje govore o prazniku radne žene.[278] Tijekom 1952. i 1953. časopis je temama i izgledom sve više namijenjen gradskoj i zaposlenoj ženi, majci koja mora zadovoljiti sve svoje uloge. Posvećuje se sve više prostora modi, njezi, umjetnosti, primijenjenoj umjetnosti s prilozima o istaknutim domaćim umjetnicama, brizi o dječjim ustanovama i djeci.

Ideologija je vrlo jasno razgraničavala predratnu borbu raznih feminističkih i drugih ženskih organizacija koje nisu imale radnički i komunistički predznak kao nazadnjačke i usko usmjerene na ostvarivanje prava glasa za malu skupinu *buržoaskih* žena, bez borbe za suštinsku promjenu odnosa u društvu i ukidanja eksploatacije radnika i radnica. O tome su česti govori vodećih političarki AFŽ-a (Vide Tomšič, Soke Krajačić).

5.1.1. Žene na izborima i u vlasti

Žene su poslije rata prvi puta dobile pravo sudjelovati na izborima za Narodnu skupštinu (1945.).[279] Tome se pridavala velika pozornost i pripreme su bile vrlo ozbiljne. One su osobito obuhvaćale žene. Nastojalo im se objasniti da će rezultati izbora imati dalekosežne posljedice, te da žene oblikuju budućnost svoje djece, ali i budućnost svoje nove/ mlade domovine (Fotografija 16.).

[278] O razlici Dana žena i Majčinog dana Chatterjee, Choi Celebratin *Women. Gender, Festival Culture and Bolshevik Ideology, 1910.-1939.* (Pittsburg: University of Pittsburg Press, 2002.): 24.

[279] O formaliziranju nove vlasti i legitimiranju poretka KatarinaSpehnjak, *Javnost i propaganda Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.* (Zagreb: Dom i svijet 2002.), 20.-50. O kreativnoj primjeni zakona, te primarnosti društvene opasnosti pred protupravnošću i nepostojanje distinkcije prava od politike Nada Kisić-Kolanović „Pravno utemeljenje državnocentralističkog sistema u Hrvatskoj 1945.-1952. godine“ *Časopis za suvremenu povijest* 24 (1) 1992., 49.-99.; „'TANJUG' o Memorandumu prvaka Jugoslavenske političke emigracije Savetu ministara inostranih poslova velikih sila“ Branko Petranović; Momčilo Zečević *Jugoslavija 1918.-1984. Zbirka dokumenata.* (Beograd: Rad, 1985.): 646.-647.

Fotografija 16.: *Žena u borbi*, listopad 19/1945.

Tekst naslovnice: „Mama, glasaj za Tita i republiku da bi djeci bilo bolje i ljepše“

Inzistiralo se da žene što više izađu na izbore, a vršila se i politička promidžba oko toga za koga treba glasati. Paralelno je to bio rad na pripremanju terena za pobjedu liste NF, ali jednako tako i istim intenzitetom AFŽ je planirao i prikupljanje (ženske) građe za stvaranje arhiva povijesti ženskog prava glasa. To svjedoči o svijesti aktivistkinja AFŽ-a o važnosti događaja ne samo za novu državu, već i za žene i da je taj događaj bilo potrebno arhivirati. Jednako tako marksistička ideologija počivala je na uvjerenju da je društvo slobodno i napredno onoliko koliko su slobodne i u društvu ravnopravne žene,[280] pa je ovaj događaj imao i značenje davanja potvrde pravednosti novog sistema. Časopis *Žena u borbi* objavljivao je fotografije žena različitih dobnih struktura, iz najrazličitijih slojeva društva (seljanke, građanke, radnice), političkih i ideoloških orijentacija (partizanke, časne sestre) na biralištima (Fotografije 17, 18, 19) čime je želio pokazati demokratičnost nove vlasti davanjem mogućnosti izbora svima bez obzira na političku/ ideološku orijentaciju, rodnu/ spolnu pripadnost, masovnost izlaska na izbore, integriranost svih dijelova društva i na taj način legitimirati rezultat.

[280]Karl Marx „Privatno vlasništvo i komunizam“ *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985.): 274.; Karl Marks „Čovek i žena“, Jovan Đorđević, *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova* (Beograd: Radnička štampa, [bez godine]): 125.-126.; Karl Marks „Kapitalizam i porodica“ Ibid., 126.-127.; Fridrih Engels „Furije i emancipacije žena“ Ibid., 129.; Vladimir Iljič Uljanov Lenjin, *Dela,* tom 25 (Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, 1975.): 40.-41.; Vladimir Iljič Lenjin, „Licemerstvo vladajućih klasa“, Đorđević *Žensko pitanje*, 145.; Edvard Eveling i Eleonora Marks-Eveling „Žensko pitanje“, Ibid., 190.-210.

Fotografija 17.: *Žena u borbi*, listopad 19/1945., 20. Tekst ispod fotografije: „Mara Galek, 99 godišnja starica ide na izbore“

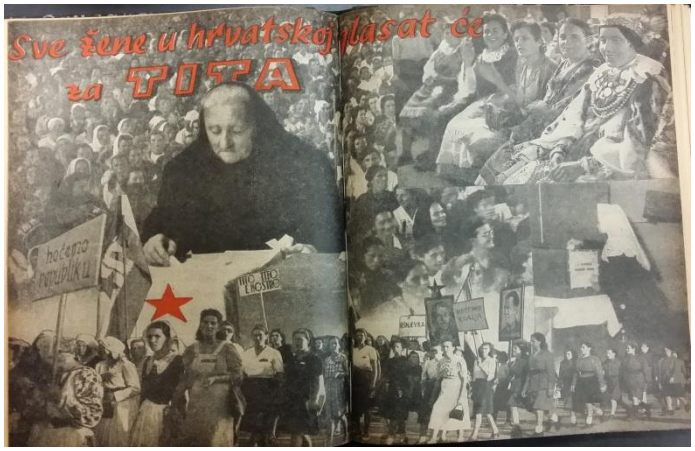

Fotografija 18.: *Žena u borbi*, studeni 20/1945., 20. Tekst iznad fotografije: „Sve žene u Hrvatskoj glasat će za Tita“

Zagreb je glasao

Fotografija 19.: „Zagreb je glasao“, *Žena u borbi*, prosinac 21/1945., 6.-7.

Aktivistkinje AFŽ-a su dobile zadatak da se po gradovima, kotarima, oblasnim odborima organiziraju i stupe u vezu s izbornim komisijama, da vode računa o pristupanju žena izborima, njihovom broju i načinu. Tražio se broj žena uvršten u biračke spiskove, kako bi se znalo koliko je žena sudjelovalo na izborima, a koliko je apstiniralo. Odmah se pristupilo i stvaranju nove tradicije i povijesti ženskog prava glasa,[281] jer je bilo planirano da uz svako biračko mjesto bude prisutna žena koja će bilježiti kako žene pristupaju izborima, glasanju, kako prilaze glasačkoj kutiji, što govore. Tražilo se da budu zastupljene žene iz svih slojeva društva, radnice, seljanke, borci, intelektualke uz bilježenje njihovih imena, dobi i zvanja. Gradski i kotarski odbori su dobili zadatak da angažiraju pismene žene koje će na dan izbora prilaziti ženama pojedinačno i u skupinama i objašnjavati im važnost i značenje izbora, bilježiti razmišljanja žena o pravu da biraju narodne poslanike i zašto su glasale za listu Narodne fronte. Planirano je bilo stvarati i fotodokumentaciju o ovim događajima i iz tog razloga se tražilo da stupe u kontakt s fotografskim radnjama i osobama koje imaju fotoaparate.[282] Dokaz je to svijest žena o povijesnoj važnosti ovog događaja i to ne samo za žene nego za društvo uopće. Ti prvi izbor za žene mogu se shvatiti i kao simbolični čin inicijacije, ulaska u punoljetnost žena i preuzimanju pune i svjesne odgovornosti za sve odluke koje će donositi. Također u uvjetima u kojima su se izbori događali, postojanja samo liste NF i tek naknadno dodane kutije bez liste kao i apstinencije malobrojne opozicije, za nezadovoljni dio građanstva ovakav je pristup izborima bio pritisak.

Organizacija predizborne kampanje bila je dobro isplanirana, a započela je u rujnu.[283] Zadatak AFŽ-a je bio angažirati aktivistkinje na lokalnim razinama (gradskim, kotarskim, seoskim), kako bi organizirale međusobna natjecanja, sastanke, mitinge, konferencije, izvještavale o broju žena s biračkim pravom, educirale žene o važnosti glasanja za listu NF, agitirati za upis u nju, upoznavale žene s kandidatima i na dan izbora organizirale zajednički svečani polazak žena na biralište, te redovito o svemu obavještavale gradske odbore.[284] Republike su se međusobno natjecale u broju žena koje će pristupiti izborima.[285] U Hrvatskoj je na prve izbore za Sabor 1946.

---

[281] Blaženka Despot kritizirala je ovakvu prigodničarsku praksu prikupljanja građe, radi ulaska u povijest, bez suštinskih promjena kojima bi se problem žena riješio, Blaženka Despot, *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje* (Zagreb: CEKDE, 1987.): 89.
[282] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 226., GO AFŽH, 29.11.1945. Pismo GO AFŽ-a svim kotarskim i gradskim odborima AFŽ-a o tome kako se približava dan izbora 11.11. 1945. na kojima će žene po prvi put glasati.
[283] Spehnjak, *Javnost i propagand*., 130. i 135., pogledati i bilješku 205.
[284] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 226., 23.9.1946. Inv. br. 44.
[285] Ibid., Inv. br. 45, 6. 10. 1946. Najava takmičenja između Srbije i Hrvatske.

izašlo 92,03% žena.[286] Visok postotak izlaznosti ima veze s političkim pritiskom da se izađe na izbore i straha od mogućih posljedica neizlaska.[287]

Ma kako se vrh AFŽ-a trudio kod žena pobuditi uzbuđenje zbog stvaranja jedne nove tradicije i upisati taj dan u povijest i svijest žena, Vida Tomšič[288] je u svom obraćanju Prvom plenumu CO AFŽJ izrazila žaljenje što taj dan ipak nije za sve žene imao značenje okretanja/ upisivanja nove stranice u povijest žena i što naboj tog dana nije duže trajao.[289] Kada iskaze žena o značenju izbora koje je prenjela *Žena u borbi* usporedimo s iskazima svjedokinja vremena, može se vidjeti da svijest o važnosti tih izbora, kao prvih izbora za žene, kod velike većine žena nije postojala. Razlog tome može biti i u revolucionarnom i ideološkom karakteru izbora i u vrijednostima koje je zastupao novi socijalistički poredak, a koje su se kod nekih žena kosile s vlastitim (tradicionalnim, građanskim) vrijednostima, tako da ti izbori nisu imali emancipatorski karakter za dio stanovništva Hrvatske /Jugoslavije. Iz građe AFŽ-a vidljivo je da je bilo i nagovaranja i pritisaka na izlazak na izbore pa mali postotak žena nije pristupio izborima ili je glasao onako kako su glasali njihovi muževi i očevi. Koliko god pravo glasa bilo važno, stječe se dojam da je samo uski krug žena, koje su neposredno i aktivno sudjelovale u radu AFŽ-a i NF i drugih masovnih organizacija, koje su bile u partizanima i prihvaćale novu ideologiju socijalističkog poretka, prigrlile izbore kao realizaciju svojih prava. Dio stanovništva je izbore shvaćao kao farsu.

---

[286] Ibid., Inv. br. 51, 30.10.1946.

[287] Spehnjak, *Javnost i propaganda,* 140.; Spehnjak, Katarina „Funkcioniranje plebiscitarne demokracije u Hrvatskoj 1945.-1952.“ *Časopis za suvremenu povijest 23 (1-3).* Zagreb. 1991., 229.; Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest/ Školska knjiga, 2006.): 74. – 76.

[288] Vida Tomšič, pravnica i ministrica socijalne politike narodne vlade Slovenije. U političkom životu Slovenije sudjeluje još od 1934. Kroz rad brojnih studentskih udruženja, zbog ilegalnog rada protiv režima proganjana je i zatvarana nekoliko puta. Tijekom rata ilegalno je organizirala Narodnu frontu. Talijanski fašisti su je ulovili i osudili na 25 godina robije. Pobjegla je iz zatvora u Italiji i pridružila se slovenskim partizanima. Izabrana za narodnog poslanika u srezu Novo Mesto. HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 138, *8 mart* (Beograd: AFŽJ, 1946.): 6.

[289] Pantelić, „Partizanke i AFŽJ (1945.-1953.)“, 86.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1945.god. u *Ženi u borbi*

„11. novembar bio je najljepši dan u životu naših žena. Dan kada smo mi po prvi puta u povijesti naših naroda mogli da odlučimo o sudbini naših naroda, o sudbini naše države. Ovaj dan nećemo mi nikada zaboraviti. Ogromna pobjeda Narodne Fronte Jugoslavije djelo je i nas žena.“[290]

Prvi poslijeratni izbori održani su 11. studenog 1945.[291] Ženama se u promidžbi i agitaciji za izbore nastojalo pokazati da trebaju izaći na izbore, ali i da time dobivaju moć birati i oblikovati budućnost (Fotografija 20).

Fotografija 20.: *Žena u borbi*, rujan, 18/1945.
Tekst na naslovnici: „Oglas, predloženi kandidati“

Izbori su imali izuzetnu važnost za novo rukovodstvo koje je iz svog sudjelovanja na pobjedničkoj strani baštinilo pravo odlučivanja o budućoj sudbini zemlje, povratku kralja ili uspostavi republike. Kako se na državnoj razini ozbiljno pristupalo izborima i nastojalo mobilizirati stanovništvo da izađe na izbore, takva se situacija ogledala i u tisku. *Žena u borbi* prenosila je proglase koji su upućivani ženama da izađu na izbore i glasaju za listu NF. Agitacija je išla u smjeru da ukoliko netko apstinira od izbora, ustvari glas daje opoziciji, kralju i izbjegličkoj vladi ili kako to *Žena u borbi* prenosi „onima koji žele zavesti naše narode i koji spremaju nove ratove,“[292] te da su žene u tom smislu najranjivije, jer do tada nisu imale iskustva s glasanjem i izborima, te da opozicija računa na tu neupućenost žena. U agitaciju su uključene brojne istaknute žene iz najrazličitijih segmenata društvenog života. U objašnjavanje važnosti

[290] " Iz pisma Glavnog odbora AFŽ Hrvatske Maršalu Jugoslavije, narodnom heroju Josipu Brozu Titu”, *Žena u borbi* prosinac 21/1945.
[291] O izbornom zakonodavstvu, okolnostima u kojima su se izbori događali, ulogama NF i KP pogledati u Spehnjak, *Javnost i propaganda,* 128.-135.; Spehnjak, Katarina "Funkcioniranje plebiscitarne demokracije u Hrvatskoj 1945.-1952.“ *Časopis za suvremenu povijest* 23, 1-3 (1991): 215.-224.; Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza.* (Zagreb: Školska knjiga/ Hrvatski institut za povijest, 2006): 58., 61. i 73.
[292] Anka Berus, "Apstinencija – nemoć opozicije i reakcije“ *Žena u borbi*, listopad 19/1945., 3- 4.

prava glasa za žene i uopće, časopis je prenio mišljenja: Božene Begović, književnice, koja je izjavila kako je pravo glasa važan faktor u razvitku socijalnog i intelektualnog života žene, a uskraćivanje tog prava u prošlosti bio je apsurd samom činjenicom da su žene mogle izaći iz svoga doma, studirati, raditi u zvanjima s velikom odgovornošću, primjerice liječničkom. Osim toga žena je kao i muškarac, čovjek, kako je zaključila Begović. Uz ovaj opći stav, Begović je jasno procijenila i naglasila očekivanja koja se postavljaju pred žene, u obitelji i društvu, istaknuvši da skupoća, nezaposlenost i sve posljedice rata, u većoj mjeri opterećuju žene nego muškarce. Časopis je prenio i riječi književnice Jane Koch, kako će 11. studeni biti praznik žena, jer će odlučiti o sudbini svoje djece, a Terezija Šimunić je, govoreći u ime žena katolkinja, pozvala na pravdu, pravo poštivanje vjere, slobodu savjesti i pravo shvaćanje ljudskih prava za sve.[293]

Časopis je agitaciju nastavljao navođenjem primjera žena koje su bile aktivne u javnom životu i politici. To su bile Spasenija - Cana Babović, predstavljena kao tekstilna radnica i članica Narodne skupštine, Maca Gržetić, također predstavljena kao tekstilna radnica koja je u gradskom narodnom odboru i rukovodi socijalnim odjelom, Anka Berus, republička ministrica financija Hrvatske ili Mitra Mitrović, ministrica prosvjete u Srbiji.[294] Predstavljanjem na ovakav način istaknutih žena u političkom i javnom životu, časopis kao poželjno predstavlja radničko/ proletersko podrijetlo svojih budućih aktivistkinja, zanemarujući pri tome njihovu ideološku pripadnost iako su sve navedene žene imale bogato predratno i ratno političko iskustvo i rad.[295]

---

[293] "Živila nam naša ženska prava i Tito koji nam ih dava“ *Žena u borbi*, listopad 19/1945., 6.-7., o važnosti izlaska na izbore i glasanja za listu Narodne fronte govorile su i književnica Ivanka Laszowski, te kršćanka Josipa Vujičić.

[294] Ružica Turković, "Radnice prvi puta pred slobodnim izborima” *Žena u borbi*, listopad 19/1945., 14-15.

[295] Spasenija – Cana Babović je kao tekstilna radnica bila već prije rata aktivna u sindikalnom i radničkom pokretu. Bila je članica Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) od 1927., a zbog svog revolucionarnog djelovanja u više je navrata bila zatvarana. Članica je Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) postala je 1928., a od 1940. članica Centralnog komiteta (CK) KPJ. Završila je partijsku školu u Moskvi, a 1942. bila je postavljena za zamjenika političkog komesara II. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade. Organizirala je Prvu zemaljsku konferenciju AFŽJ 1942. u Bosanskom Petrovcu, bila je delegatkinja na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a, a na Drugom zasjedanju je bila izabrana u njegovo Predsjedništvo. Godine 1933. rodila je sina kojeg je zbog svog ilegalnog rada i po naputku CK KPJ predala na čuvanje u dječji dom u SSSR. Vidjela ga je tek po oslobođenju Beograda 1944. godine. Usp. Pantelić, *Partizanke kao građanke,* 136.-139.; Naređenje vrhovnog štaba narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojke Jugoslavije" *Bilten Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije,* februar-mart 14-15/1942., 3.

Marija - Maca Gržetić, kako rano je ostala bez majke zbog črga se morala sama uzdržavati i 12-18 godine je radila kao kućna pomoćnica. Nakon toga je radila kao tekstilna radnica, bila je aktivna u sindikatu. Godine 1935. organizirala je u suradnji s drugim sindikalistima štrajk, a kao povod štrajku, kako navodi njezina biografija, bio je udarac inžinjera koji je u tvornicu došao uvesti rad po *sistemu normi* (*rad na akord*). Iste godine postala je članica KPJ. Zbog političkog rada bila je zatočena u logorima Lepoglava, Jastrebarsko i Danica kraj Koprivnice. Od 1942. je

Osim kratkog predstavljanja ovih političarki i javnih radnica, časopis je nastojao ohrabriti žene da se odluče izaći na izbore i sudjelovati u političkom životu dajući im niz primjera žena SSSR-a, kao i načine političkog rada i djelovanja: obilaziti svoj kotar, između posjeta komunicirati s biračima pisanim putem i primati ih ukoliko žele riješiti neki svoj problem ili imaju prijedloge.[296]

Poslije rata žene sudjeluju u političkom životu, na izborima za Ustavotvornu skupštinu Jugoslavije 1945. sudjelovalo je 85% žena od onih koje su dobile pravo glasa, jer je biračko pravo nekim skupinama bilo oduzeto. To su bile osobe za koje se procijenilo da su se tijekom rata držale neprijateljski, a borcima NOV i POJ je dobna granica pomaknuta ispod 18 godina kako bi ostvarili biračko pravo.[297] Za skupštine narodnih republika 1949. glasalo je 98% žena.[298] Razlog ovako velikog izlaska žena na izbore najvjerojatnije je bila agitacija oko izbora, koji su se događali u vrijeme Rezolucije IB-a, političke napetosti i smatrani su plebiscitom protiv IB-a, a za

---

u partizanima. Tijekom rata je obavljala važne partijske dužnosti i bila aktivna u AFŽH. O biografiji M. Gržetić u: *Enciklopedija Jugoslavije knj. 4*, (Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1986.), s. v. "Gržetić – Kovačić, Marija"; *Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi I*., (Zagreb: Savez ženskih društava, 1955.), 303.-304.

Anka Berus je prije rata bila profesorica, aktivna u komunističkom i radničkom pokretu, članica KPJ od 1934., a zbog svog djelovanja je bila zatvarana više puta. Organizirala je žene koje su u Splitu 1935. zatražile pravo glasa, u narodnooslobodilačku borbu (NOB) je stupila 1941., a od 1942. je instruktorica CK KPH u Hrvatskom primorju i članica Politbiroa CK KPH. Organizirala je Prvu konferenciju žena Hrvatske u Otočcu, bila je vijećnica AVNOJ-a i ZAVNOH-a. O biografiji A. Berus *Partizanke Hrvatske u NOB* (Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2013.), 36.-37.

Mitra Mitrović je završila Filološki fakultet u Beogradu. Bila je aktivna u komunističkom pokretu, a od 1933. je članica KPJ. Organizirala je štrajkove radnika. Pripadala je *Ženskom pokretu*, te je 1936. jedna od osnivačica časopisa *Žena danas* u kojem je objavljivala tekstove o ravnopravnosti žena. Tijekom rata je radila u Agitpropu i redakciji *Borbe*. Organizirala je Prvu zemaljsku konferenciju AFŽJ i bila delegatkinja Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Bila je udata za Milovana Đilasa. O biografiji M. Mirović u Pantelić, *Partizanke kao građanke*, 131.-133.

[296] „Poslanik – sluga naroda Šeker Erangambetova iz Kazahske SSSR" *Žena u borbi*, listopad 32/1946., 20.- 21.

[297] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 128.-129.

[298] *Ustavotvorni sabor NRH* (28.XI.1946.-18.I.1947.), Stenografski zapisnici. Izdanje Sabora NRH, Zagreb, 1949., 279.-285.; Pitanje državnopravnog statusa Istre, Rijeke, Zadra, Cresa, Lošinja, Lastova i Palagruže, sa stajališta međunarodnog prava tada još uvijek nije bilo riješeno. Zato ti dijelovi Hrvatske nisu mogli sudjelovati u izborima za Sabor, niti imati svoje zastupnike u njemu. No, kako je istarski Okružni NOO, Izvršni odbor ZAVNOH-a i Predsjedništvo AVNOJ-a 1943. donijelo odluku o priključivanju tih dijelova Hrvatskoj i Jugoslaviji odlučeno je da ti krajevi mogu imati svoje predstavnike u Ustavotvornom saboru Hrvatske kao goste, promatrače. Iako su samo opunomoćeni predstavnici mogli govoriti, Zlatan Sremec predsjednik Sabora zamolio je da se i ovim predstavnicima dozvoli aktivno sudjelovanje u radu Sabora što je bilo prihvaćeno. Rješenje istarskog pitanja i sjedinjenje Istre i Rijeke s Hrvatskom odn. Jugoslavijom bilo je nakon Mirovnog ugovora s Italijom (1947.). Izbori za Saveznu skupštinu održani su 30.11.1947., a 8.12. iste godine za Hrvatski sabor. Sukobi Jugoslavije s Italijom oko teritorija Istre (zone A – talijanska i zone B – jugoslavenska, koja je podijeljena na kotar Buje, hrvatski i kotar Kopar, slovenski) nastaviti će se i kasnije tijekom 1950-ih godina do 1954. i Londonskog protokola, kada je konsituiran državno-pravni teritorij odn. do Osimskih sporazuma 1975. O prijelaznom razdoblju sjedinjenja Istre i Rijeke s ostatkom Hrvatske i Jugoslavijom u: Darko Dukovski, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918.-1947.)* (Zagreb: Leykam international, 2010.), 126.-156.; Darko Dukovski, *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice (1943.-1955.)* (Pula: C. A. S. H., 2001.), 167.-177; Šetić, Nevio "Prvi narodni zastupnici iz Istre u Hrvatskom saboru u Zagrebu 1947. godine" *Društvena istraživanja* 16, br. 6 (2007.) 92: 1219.-1237.; Dina Zlatić, "Istra je postala zauvijek sastavni dio naše državne zajednice" *Žena u bor*bi, siječanj 47/1948.

podršku vlasti, te bi neizlazak na izbore bio protumačen kao neprijateljski čin i mogao rezultirati zatvaranjem.

I dok je pravo žena da biraju bilo nedvojbeno ostvareno, izuzev onih kojima je to pravo zakonskim propisima bilo uskraćeno, i dok su ga žene koristile s više ili manje želje, a neke samo zato što su morale, pitanje ostvarivanja ***mogućnosti da žena bude izabrana*** sasvim je drugačije.

Unatoč visokom postotku izlaznosti žena na ***izbore za Saveznu skupštinu 1945***. bile su izabrane 22 poslanice.[299] Prema *Zakonu o Ustavotvornoj skupštini* (21. kolovoza 1945.) Ustavotvorna skupština je imala dva doma: Saveznu skupštinu (u kojoj se birao jedan poslanik na 40.000 građana) i Skupštinu naroda (biralo se po federalnim jedinicama 25 poslanika, te 15 poslanika iz Vojvodine i 10 poslanika iz Kosova i Metohije). U Saveznoj skupštini je na izborima 1945. bilo izabrano 10 žena (iz Hrvatske, Milka Kufrin) od 348 poslanika, što je 2,87% žena. U Skupštinu naroda bilo je izabrano 12 žena (iz Hrvatske, Anka Berus i Kata Pejnović) od 175 poslanika što je 6,86% žena.[300]

Svake je izbore vlast koristila kako bi naglasila svoju vezanost uz narod i ispravnost novog društvenog uređenja objašnjavajući važnost kako izbora, tako i prava žena, kao sastavnog dijela naroda da odlučuju o svojoj sudbini.[301] ***Prvi izbori za Ustavotvorni sabor Hrvatske*** bili su 10. studenog 1946.[302] U Saboru Hrvatske je 8, odn. 4,62% žena,[303] dok je iz Istre od 18 zastupnika bila 1 žena.[304]

---

[299]HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 138., govor Marije Šoljan održan u Pučkom otvorenom učilištu, 8.3.1949.

[300] *Od AVNOJ-a do delegatske skupštine: većnici, poslanici, delegati, dokumenta* (pr.) Branislav Ilić; Ljubinka Šuković; Ljiljana Janjatović (Beograd: Radnička štampa, [bez godine]): 147.-168.

[301] "Živjeli prvi izbori za ustavotvorni sabor Hrvatske" *Žena u borbi*, listopad 32/1946., 1-2.

[302] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 135.-141.; Spehnjak, Katarina „Funkcioniranje plebiscitarne demokracije u Hrvatskoj 1945.-1952." *Časopis za suvremenu povijest 23 (1-3). Zagreb*. 1991., 224.-230.

[303] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, govor Marije Šoljan održan u Pučkom otvorenom učilištu, 8.3.1949.

[304] *Ustavotvorni sabor NRH* (28.XI.1946.-18.I.1947.), Stenografski zapisnici. Izdanje Sabora NRH, Zagreb, 1949., 279.-285.; Pitanje državnopravnog statusa Istre, Rijeke, Zadra, Cresa, Lošinja, Lastova i Palagruže, sa stajališta međunarodnog prava tada još uvijek nije bilo riješeno. Zato ti dijelovi Hrvatske nisu mogli sudjelovati u izborima za Sabor, niti imati svoje zastupnike u njemu. No, kako je istarski Okružni NOO, Izvršni odbor ZAVNOH-a i Predsjedništvo AVNOJ-a 1943. donijelo odluku o priključivanju tih dijelova Hrvatskoj i Jugoslaviji odlučeno je da ti krajevi mogu imati svoje predstavnike u Ustavotvornom saboru Hrvatske kao goste, promatrače. Iako su samo opunomoćeni predstavnici mogli govoriti, Zlatan Sremec predsjednik Sabora zamolio je da se i ovim predstavnicima dozvoli aktivno sudjelovanje u radu Sabora što je bilo prihvaćeno. Rješenje istarskog pitanja i sjedinjenje Istre i Rijeke s Hrvatskom odn. Jugoslavijom bilo je nakon Mirovnog ugovora s Italijom (1947.). Izbori za Saveznu skupštinu održani su 30.11.1947., a 8.12. iste godine za Hrvatski sabor. Sukobi Jugoslavije s Italijom oko teritorija Istre (zone A – talijanska i zone B – jugoslavenska, koja je podijeljena na kotar Buje, hrvatski i kotar Kopar, slovenski) nastaviti će se i kasnije tijekom 1950-ih godina do 1954. i Londonskog protokola, kada je konsituiran

Izabrane su bile Maca Gržetić, Anka Berus, Kata Pejnović, Milka Kufrin, Beška Frntić, Ana Mrkoci, Cvita Gilić i Mileva Cetušić. Njihove fotografije objavljene su u *Ženi u borbi* kako bi se i druge žene potaknulo na veći angažman u javnosti, ali i kako bi se svjedočilo da su žene u novoj državi stekle potpunu ravnopravnost.[305] Često su one u novinama svjedočile o ravnopravnosti žena dajući izjave o položaju žena, AFŽ-u, ali i o stanju u svojem resoru.[306] Osim razgovora o stanju u njihovim resorima, časopis je često davao i biografske podatke ministrica vezanih uz njihov ilegalni rad prije rata, ratovanju i slično, nastojeći pokazati kako su se žene izborile za svoju ravnopravnost, te na taj način dokazujući njihove sposobnosti.[307]

Novi izbori za Saveznu skupštinu bili su održani 26. ožujka 1950.[308] Ovi izbori su bili od posebne važnosti, jer su bili organizirani u jeku IB-ove kampanje i protukampanje, pa se i na namještanje izbornih rezultata nije reagiralo. Namještanje se ogledalo u potenciranju postotka izašlih na izbore, onih koji su glasali za listu NF i smanjivanje postotka kutije bez liste. Namještanja izbora za lokalne organe vlasti za Sabor NR Hrvatske 11. rujna 1950. nije bilo.[309]

Pratimo li ***zastupljenost žena u Saboru Hrvatske i Narodnoj skupštini DFJ/ FNRJ*** (Tablica 1.), vidjet ćemo kako taj broj od 1945. opada, sve do uvođenja *delegatskog sistema* 1953. kada ponovno raste i dostiže neposredno poratnu *revolucionarnu* brojku. Podaci o zastupljenosti žena u Skupštini NR Slovenije (godine 1946. je bilo 7,5%, godine 1947. bilo je 6,8%, godine 1951. bilo je 9,6%, a godine 1953. je bilo 9,3%)[310] pokazuju da su žene u Sloveniji bile više zastupljene u predstavničkim organima vlasti u svim godinama istraživanog razdoblja. Pratimo li 1946. vidimo da je u Sloveniji u Skupštini bilo 2,79% žena više nego u Saboru NRH, a 4,05% više nego u Narodnoj skupštini DFJ. Taj se veći postotak zastupljenosti žena u slovenskoj Skupštini

---

državno-pravni teritorij odn. do Osimskih sporazuma 1975. O prijelaznom razdoblju sjedinjenja Istre i Rijeke s ostatkom Hrvatske i Jugoslavijom u: Darko Dukovski, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918.-1947.)* (Zagreb: Leykam international, 2010.): 126.-156.; Darko Dukovski, *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice (1943.-1955.)* (Pula: C. A. S. H., 2001.) : 167.-177; Šetić, Nevio "Prvi narodni zastupnici iz Istre u Hrvatskom saboru u Zagrebu 1947. godine" *Društvena istraživanja* 16, br. 6 (2007) 92: 1219.-1237.; Dina Zlatić, "Istra je postala zauvijek sastavni dio naše državne zajednice" *Žena u bor*bi, siječanj 47/1948.

[305] "Žene – narodni zastupnici", *Žena u borbi*, ožujak 37/1947., 3.

[306] "Razgovor s ministrom financija NRH," *Žena u borbi*,ožujak 37/1947., 6-7.

[307] Zora Matijević, "Primjer Dine Zlatić, ministrice komunalnih poslova u vladi NR Hrvatske" *Žena u borbi*, ožujak 3/1948., 3-4.

[308] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 226., Izbori za predstavnička tijela (1945.-1963.), GO AFŽ Hrvatske, 25.1.1950. Inv. br. 1177. Zapisnik sa sastanka sekretarijata u vezi pripreme i kampanje za izbore.

[309] Spehnjak, *Javnost i propaganda* 146.-152.; Spehnjak, „Funkcioniranje plebiscitarne demokracije“, 234.-237.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 81.- 82., 86.

[310] Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem,* 314.

zadržao i na kraju istraživanog razdoblja 1953. kada je razlika u odnosu na zastupljenost žena u oba vijeća Sabora NRH veća za 3,51%, odn. na razini oba vijeća Savezne skupštine je veća za 2,35%. Razlog tome možemo naći u dugoj tradiciji političke borbe, višem stupnju obrazovanja, te boljoj informiranosti žena. Naime, 1931. u Sloveniji je bilo 50,6% manje nepismenih žena od ostatka Jugoslavije.[311] Iste godine u Hrvatskoj je bilo 16,6% manje nepismenih žena nego u ostatku Jugoslavije.[312] U Sloveniji se nepismenost sustavno smanjivala od uvođenja osmogodišnje obavezne škole 1869., a u međuratnom razdoblju je gotovo 100% djece školske dobi išlo u školu. Broj apsolventica učiteljskih škola je gotovo 100% premašivao broj apsolvenata.[313] Žene su u Sloveniji nakon revolucionarnih zbivanja 1848. u Habsburškoj monarhiji, kada su izborna prava bila vezana uz plaćanje poreza i posjedovanje imetka ušle u biračke spiskove, iako nisu same imale pravo izaći na izbore. Tada, ukoliko su bile udane, umjesto njih je mogao glasati suprug, a ukoliko nisu bile udane ili su bile udovice, mogao je glasati muškarac kojeg su same ovlastile. Žene Slovenije su imale pravo sudjelovati na općinskim izborima, a 1910. u Ljubljani su na inicijativu Slovenske narodne stranke dobile puno pravo osobnog sudjelovanja na izborima.[314] Žene u Sloveniji su imale dužu tradiciju sudjelovanja u političkom životu, bile su bolje obrazovane od žena ostatka Jugoslavije što su razlozi da je postotak žena u Slovenskoj skupštini bio veći od postotka zastupljenosti žena u ostatku Jugoslavije i u Hrvatskoj iako je i tamo bila mala zastupljenost žena, svega desetina. No, ne možemo zanemariti ideologiju koja je prožimala cijelo društvo i bila zajednički nazivnik svim procesima u zemlji. Iz tog razloga važno je navesti da je u Sloveniji najviše žena bilo proglašeno narodnim herojima,[315] a upravo su te žene koje su bile uključene u partizanske jedinice činile poslijeratnu žensku političku scenu.

---

[311] Ibid. , 21.

[312] U Hrvatskoj je bilo 39,8% nepismenih žena, Bosni i Hercegovini 84%, Vojvodini 23,4%, a u užoj Srbiji 78,7%, u *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine. Knjiga V. Stanovništvo po pismenosti*. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1955): xx.

[313] U Jugoslaviji je 1931. bilo 32,3% nepismenih muškaraca iznad 10 godina i 56,4% nepismenih žena, a iste te godine nepismenih žena u Sloveniji je bilo 5,8%, Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem* 21; Istovremeno tada je bilo 77,3% nepismenih žena u Crnoj Gori, 81,7% u Makedoniji, 93,9% na Kosovu i Makedoniji, Kecman, *Žene Jugoslavije,* 25.

[314] Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem* , 25.

[315] Od 92 žene proglašene za narodne heroje u Jugoslaviji bila je 21 Srpkinja, 2 iz Kosova, 6 iz Vojvodine, 17 je bilo Hrvatica, 6 Makedonki, 11 iz Bosne, 8 Crnogorki i 21 Slovenka u Jancar Webster *Women & Revolution in Yugoslavia,* 65.

Smanjivanje postotka žena zastupnica u predstavničkim tijelima (Jugoslavije, Hrvatske, Slovenije) treba tražiti u patrijarhalnom poimanju revolucionarnih zbivanja i ratovanja kada se granica između pozadine i bojišnice briše i zato dozvoljava ravnopravno sudjelovanje u ratnom djelovanju i muškarcima i ženama, bez da se umanji dominacija i moć muškaraca. Situacija se mijenja povratkom u *normalno* funkcioniranje društva nakon revolucionarnog osvajanja vlasti, pri čemu žene bivaju vraćene svojim *prirodnim*/ ženskim ulogama i mjestima, a tek dio žena ostaje u javnom životu na razini reprezentacije.[316]

[316] Creveld prema Jambrešić Kirin, u Renata Jambrešić Kirin *Dom i svijet*. (Zagreb: Centar za ženske studije, 2008): 64.

Tablica 1. Rodna zastupljenost u Saboru NR Hrvatske i Skupštini DFJ/ FNRJ 1945.-1953.

Zasjedanje Sabora NRH		Ukupno zastupnika N	Muškarci N	Žene N	Žene %
Četvrto zasjedanje Narodnog sabora Hrvatske - ZAVNOH (24.-25.7.1945.)		201	188	13	6,46
Treće zasjedanje AVNOJ-a i Privremene Narodne skupštine (7.-26.8.1945.)		493	476	17	3,45
Ustavotvorni Sabor NRH (1946.)		173 18 iz Istre	165 17 iz Istre	8 1 iz Istre	4,62 5,6
Ustavotvorna Skupština DFJ (1945.)	Savezna skupština	348	338	10	2,87
	Skupština naroda	175	163	12	6,86
Prvo redovno zasjedanje Sabora NRH (1950.)		250	238	12	4,8
Narodna skupština FNRJ (1950.)	Savezno vijeće	405	390	15	3,7
	Vijeće naroda	215	194	21	9,77
Sabor NRH (1953.)	Republičko vijeće	155	147	8	5,16
	Vijeće proizvođača	104	97	7	6,73
Narodna skupština FNRJ (1953.)	Savezno vijeće	282	265	17	6,02
	Vijeće proizvođača	135	123	12	8,89

Izvori: *Stenografski zapisnici Sabora NR Hrvatske, Četvrto zasjedanje Narodnog sabora Hrvatske (24.-25.7.1945.).* Zagreb 1950., 124-126.; *Ustavotvorni sabor NRH (28.11.1946.-18.1.1947.).* Zagreb 1949., 279.-285.; *Prvo redovno zasjedanje Sabora NRH (2.-4.12.1950.).* Zagreb 1951., 101.-107.; *Treće zasjedanje Sabora NRH (16.12.1953.-22.1.1953.).* Zagreb. 1956., 121.-129.; *Od AVNOJ-a do delegatske skupštine: većnici, poslanici, delegati, dokumenta* (pr.)

Branislav Ilić; Ljubinka Šuković; Ljiljana Janjatović (Beograd: Radnička štampa, [bez godine]), 147-395.

AFŽ je bila svjesna da unatoč visokom postotku izlaznosti žena na izbore, žene ipak malo participiraju kao poslanice u Saboru NRH ili saveznoj Narodnoj skupštini, te to smatraju neuspjehom. Kao razlozi su se navodila patrijarhalna poimanja o ulozi žena u društvu i obitelji. Kritike za neuspjehe žena na izborima, kao i slabo uključivanje žena u rad AFŽ-a, usmjerene su bile na lokalne organizacije AFŽ-a, te im je bilo prigovarano da nisu pazile na različite interese različitih skupina žena (intelektualke, radnice, seoske žene, službenice) tako da su se te žene, kako bi zadovoljile svoje različite potrebe i interese, uključivale u rad drugih masovnih organizacija (npr. sindikata, NF ili kroz dobrotvorni rad i sl.), te da je to razlog što AFŽ nije uspjela postati masovna organizacija. Vodeće žene AFŽJ/ AFŽH prigovarale su kako su intelektualke bile vrlo slabo uključene, i to samo preko dobrotvornog rada ili analfabetskih tečajeva, a jednako tako da su rad u AFŽ-u izbjegavale i bivše sudionice NOB-a, koje su se udale.[317] Također je bilo prigovarano ženama, članicama KP što se nisu angažirale u radu AFŽ-a, što nisu dolazile na sastanke, dok su bile spremne izvršavati druga zaduženja koja su se smatrala važnijima i vrjednijima.[318]

Iako je ideologija kao uzor nametala sovjetske žene udio žena u političkom životu Hrvatske/ Jugoslavije neusporediv je s udjelom politički aktivnih žena u SSSR. Razlog tome je što su žene u SSSR imale dužu tradiciju participiranja u političkom životu. U Sovjetskom savezu je 1947. u vrhovnim organima vlasti, Vrhovnom sovjetu SSSR, najvećem organu državne vlasti bilo 17% žena, u lokalnim organima vlasti 32,50%. Predsjednica i potpredsjednica Vrhovnih sovjeta saveznih republika bilo je 27,3%, žene su bile članovi Vrhovnih sudova, predsjednica moskovskog sovjeta bila je žena, Marija Vasiljevna Saričeva koja je bila posjetila Zagreb. Žene su zauzimale visoke položaje u vojsci, primjerice, Jevdokija Nikulina imala je čin gardijskog majora i komandirke eskadrile bombardera, a žene su bile i ministrice u vladama sovjetskih republika.[319]

[317] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 1., Inv. br. 534., 4. 2. 1949.
[318] Ibid, kutija 33., Inv. br. 868. i 873.; o takvom stavu partijaca i prema ostalim masovnim organizacijama u Lydia Sklevicky, *Konji, žene, ratovi* (pr.) Dunja Rihtman Auguštin (Zagreb: Ženska infoteka, 1996.): 110.
[319] „Sovjetska žena na upravi države“ *Žena u borbi*, studeni 47/1947.

Žene su u Parlamentu Mađarske 1949. bile zastupljene sa 17%, a isti je postotak zadržan i 1953. s time da je tada u Mađarskoj bio jednopartijski sustav, dok je na izborima 1945. i 1947. bilo moguće birati između više opcija. U Mađarskoj su žene predstavljale značajnu izbornu bazu. Zato je 1945. osnovan Mađarski demokratski savez žena (dalje, MNDSZ) blizak Komunističkoj partiji Mađarske (dalje, KPM) kojemu je cilj bio političko pasiviziranje žena drugačijih političkih i ideoloških stavova, okupljanjem svih aktivnih žena u jednu organizaciju koja u svom programu nije bila politička, ali je provodila politiku KPM. Iako su žene bile zastupljene u Mađarskom parlamentu, nisu imale utjecaja na oblikovanje politike o *ženskim pitanjima*, jer su se odluke donosile na drugim mjestima moći, u KPM. Kako žene nisu imale političkog iskustva nisu niti mogle uspjeti oblikovati i realizirati svoje potrebe.[320]

Osim izbora za Narodnu skupštinu i skupštine republika, održavani su ***izbori za niže organe vlasti***, osnovne narodne odbore. Poslije rata na teritoriju Hrvatske zamjećuje se rast broja žena u mjesnim narodnim odborima (dalje, MNO). Godine 1945. u MNO bilo je 1.154 žene, 1947. bilo je 2.629 žena, 1948. ih je bilo 2.620, a 1949. je u MNO 4.588 žena.[321] Iako je rast vidljiv, on nije bio proporcionalan, jer su od 1949. u interesu boljeg rada birani mnogo širi odbori nego ranijih godina,[322] ali podatak da broj žena na nižim razinama odlučivanja raste, bez obzira na udio u ukupnom broju zastupnika, pokazuje da su žene bile zainteresirane za aktivno sudjelovanje u rješavanju problema svoje zajednice.

Žene nisu bile zadovoljne tretmanom svoje organizacije od strane NF na lokalnoj razini. Prilikom izbora za Narodnu Frontu Hrvatske (dalje, NFH) 1948. bilo je slučajeva da je NFH otežavao, pa čak i omalovažavao rad AFŽ-a i njezinih aktivistica, zbog čega se u Izvještaju zaključuje kako je potreban sustavan politički rad s članovima NFH-a.[323] Jednako je tako iz izvještaja kotarskih organizacija AFŽ-a vidljivo da aktivistkinje razloge nalaze i u vlastitom članstvu. Kritizirale su dio svog članstva na nižim razinama koje nije ozbiljno shvaćalo organizaciju AFŽ-a, niti postavljene zadatke. Primjerice, bila je izrečena kritika na rad predsjednice kotarske organizacije

[320] Andrea Petö, "Hungarian women in politics 1945-51". Breuning, E.; Lewis, J.; Pritchard, G. ur. *Power and the people. A social history of Central European politics 1945-56.* (Manchester and New York: Manchester University Press, 2005.): 266. – 279.
[321] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 226., GO AFŽH, Inv. br. 1046., 5.12.1949.; ibid kutija 138., referat Marije Šoljan u POU 1949.; "Naši kandidati," *Žena u borbi*, veljača-ožujak, 2-3/1950., 24-25.
[322] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 226., GO AFŽ Hrvatske, Inv. br. 1046, 5.12.1949.
[323] HDA, f. 1228-1, Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (dalje, RKSSRNH), kutija 1, GO Narodna fronta Hrvatske (dalje, NFH), 1948 [I], Izbori za NF (Izvještaji)

AFŽ Zadar jer je pokazala kako joj je više stalo da izvrši zadatke koje pred nju stavlja komitet, nego zadataka koje pred nju postavlja organizacija AFŽ.[324] Identičan je primjer kritike bio upućen radu oblasnog i kotarskog odbora AFŽ-a Zagreba na izborima za narodne odbore 1949. koji je tek na površinskom nivou brinuo za aktivizaciju žena u političkom životu. Zadatak i uloga AFŽ-a bila je privlačenje žena u rad narodnih odbora kako bi i na taj način žene bile aktivnije i ravnopravnije uključene u izgradnju socijalizma zbog čega je AFŽ na izborima za MNO nastojao kandidirati što više žena. U zagrebačkoj oblasti na izbore za MNO izašlo je 85% žena, a u kotaru Zagreb je glasalo 96,28% žena. Unatoč tome, pokazalo se da se organizacija AFŽ-a nije dovoljno borila da većina predloženih žena bude i izabrana u narodne odbore. Rezultat toga je bio da je veliki broj žena kandidatkinja otpao, iako su bile vrlo aktivne u socijalističkoj izgradnji, a AFŽ im nije pružila podršku.[325]

I dok je na razini ideologije i socijalističkog poretka postojala svijest o potrebi brojnijeg sudjelovanja žena u politici kako na saveznoj, republičkoj tako i na lokalnoj razini, na lokalnoj razini, u stvarnosti, to je bilo rjeđe i teže provesti. Peti kongres KPJ (1948.) konstatirao je kako se sve više smanjuje broj žena u narodnoj vlasti osobito ako se taj broj usporedi s brojem žena koje su sudjelovale u ratu. Zato je postavio zadatak da što veći broj žena konzumira anktivno i pasivno biračko pravo. Bili su svjesni da je sa ženama potrebno politički raditi kako bi ih se upoznalo s važnošću njihovog sudjelovanja na izborima.[326] Jasno je da je bila osviještena potreba obrazovanja žena za politički rad, jer mnoge žene nisu imale nikakvog iskustva u političkom životu i radu i javnom istupanju. Zato se inzistiranje GO AFŽH da što više žena sudjeluje u obilježavanju raznih događaja, na način da žene drže govore (primjerice prilikom obilježavanja Dana žena), kao i uputa da ih se pri pripremanju javnog nastupa uputi na suradnju i pomoć koju im može pružiti Savez kulturno-prosvjetnih društava,[327] treba shvatiti kao dubinski politički rad sa ženama i ohrabrivanje za istupanje u javnosti.

---

[324] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 226., GO AFŽH, Inv. br. 158, 8.3.1948.
[325] M. Š., "Učešće žena u izborima za mjesne narodne odbore" *Žena u borbi*, srpanj 7/1949., 9.
[326] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 226., GO AFŽH, Inv. br. 707, 3.5.1949. Ukaz prezidiuma Sabora NR Hrvatske od 1.4. 1949. Raspisani su izbori za osnovne organe Narodne vlasti u NR Hrvatskoj
[327] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 165., 11. Proslave; 11.2. Dan žena, GO AFŽ 1950 Inv. br. 512. - 4., Plan takmičenja za 8. mart 1949. godine; Savez kulturno - prosvjetnih društava Hrvatske osnovan je 30. svibnja 1948. preuzimajući ulogu Pjevačkog saveza koji je osnovan 1907. i koji je djelovao do početka Drugog svjetskog rata. Savez se uklopio u rad na masovnom i ubrzanom podizanju prosvjetne i kulturne razine stanovništva. Bavio se i problemima kulturno-prosvjetnog rada, okupljao je kulturnoumjetnička društva, saveze nacionalnih manjina, priređivao festivale, smotre i natjecanja. Savez kulturno - prosvjetnih društava Hrvatske od 1955. djeluje pod

Veliko povećanje žena u članstvu NFH vidljivo je 1949., kada je u NFH bila uključena 913.981 žena, u odnosu na 1948. kada je u NFH bila uključena 741.331 žena.[328] Razlog ovako velikog povećanja je sukob s IB-om i propaganda za uključivanje u NF koja je nakon toga uslijedila. Cilj je bio izvršenje petogodišnjeg plana kroz *dobrovoljni rad,* premašivanjem zadanih normi udarničkim radom u brigadama NF.[329] Sustav je podršku naroda dokazivao prezentiranjem brojki o sudjelovanju na *dobrovoljnom radu* članstva masovnih organizacija, a osobito kroz prebacivanje zadanih normi. Pritisak na prebacivanje norme i udarnički rad vidljiv je iz podatka da je u NRH 1947. bilo 4.454 udarnica, 1948. broj udarnica pada na 2.540, a 1949. se taj se broj vraća na 4.393 žene.[330]

Taj povećan broj žena u članstvu NF nije se odrazio na njihov veći angažman u organima odlučivanja. U odborima NFH bilo je svega 8,6% žena. Na to je upozorio Treći kongres AFŽJ (1950., Zagreb), kritizirajući takvo stanje jer ono nikako nije odgovaralo stvarnom angažmanu žena i njihovom doprinosu zajednici. Razlog tome nalazili su u predrasudama da politički rad nije za žene i da one trebaju biti kod kuće, zbog čega sve aktivne žene nisu uspijevale biti i izabrane u lokalna predstavnička tijela.[331] Iz izvještaja je vidljivo da su žene bile postavljane na zadnja mjesta izbornih lista, za kandidaturu je bilo predviđeno premalo žena ili su žene na listama bile tek kao zamjenici što je bio razlog da nisu niti mogle ostvariti mogućnost ulaska u organe vlasti.[332] Uza sve ovo AFŽH je kao glavnog krivca za ovakvo stanje navodio vlastitu organizaciju, jer nije dovoljno radila na političkom osvještavanju žena. Ovu samokritiku treba gledati u kontekstu vremena, jer se KP nije mogla kritizirati, a samokritika je u komunističkoj komunikaciji bila vrlo popularna i poželjna što je osobito bilo vidljivo u jeku IB-a. SKP (b) je kao jednu od otegotnih okolnosti Politbirou CK KPJ 1948. navela nedostatak samokritike. Na

---

nazivom Prosvjetni sabor Hrvatske, 1983. kao Kulturno - prosvjetni sabor Hrvatske, a 1991. mijenja ime u Hrvatski sabor kulture. O Savezu kulturno-prosvjetnih društava Mirjana Jukić, „Od Saveza kulturno-prosvjetnih društava Hrvatske do Hrvatskog sabora kulture (1948-1991): prilog poznavanju povijesti kulturno-umjetničkih društava Hrvatske“ *Arhivski vjesnik*, br. 52 studeni 2009.,183.-196.

[328] Ivka Šegović, “Pripremajmo se za drugi kongres AFŽ Jugoslavije,” *Žena u borbi*, siječanj 47/1948., 6; HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 176., GO AFŽH, . Inv. br. 400, 9.11.1948.

[329] Spehnjak, *Javnost i propaganda,* 59.

[330] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 225, GO AFŽH, Inv. br. 1622, 13. 7. 1950.

[331] Ibid, kutija 55, GO AFŽH, Inv. br. 1683-1, 28.-29.10.1950.

[332] Ibid, SSRNH, f.1228-1, Glavni odbor (GO) Narodnog fronta Hrvatske (NFH), kutija 2, Izborna komisija, Bilten br. 10., 2.5.1949.

lokalnim izborima za organe NFH za 1952. negdje su bile skidane kandidature već kandidiranih žena.[333]

Tretman žena u političkom životu bio je određen tradicionalnim očekivanjima od žena, uvjerenošću da je za žene najbolje da ostanu kod kuće ili neuvažavanjem potrebe rješavanja *ženskog pitanja* o kojem su govorili još ideolozi marksizma[334] od strane samih partijskih krugova, te su s neuvažavanjem tretirali i jedinu žensku organizaciju AFŽ. Tako ne postupaju samo muškarci, nego i žene članice KP. Primjerice, u Oblasti Bjelovar bio je održan Plenum sekcije AFŽ na koji je komitet pozvao članove KP. Plenumu je nazočilo 65 žena, no članice KP se nisu odazvale, što su u Plenumu sekcije okarakterizirali kao da „članice KP na organizaciju AFŽ gledaju s visoka." Zaključak je bio da je neuspjeh plenuma rezultat osobnih neslaganja AFŽ-a i sekretara osnovnih partijskih organizacija, ali bez obzira što su neuspjeh prebacile na osobnu razinu, naglasile su da bi sekretare trebalo pozvati na odgovornost.[335]

Treći kongres NFH (1951., Zagreb)[336] kritizirao je AFŽ, jer nije osmislila vlastiti politički rad, već je radila isto što i NF (primjerice organizirala masovne sastanke). AFŽ je kao sekcija NF-a trebala raditi na specifičnim pitanjima koja zanimaju žene, iako je navedeno kako je obavljala zadatke NF-a u vezi brige za djecu i da je bila vrlo uspješna. Time se od AFŽ-a tražilo da suzi prostor svog djelovanja na usko područje skrbi za djecu i žene, odričući svaku mogućnost da bi žene osim bavljenja socijalnim pitanjima imale želju baviti se i nekim drugim područjem društvenog/ političkog rada.

Ukoliko pogledamo (prema održanim Kongresima) sastav Zemaljskog odbora (ili republičkog izvršnog odbora) NFH iz 1946. žene su u njemu bile zastupljene s 13,33%, od 45 članova, 6 su bile žene.[337] U Izvršnom odboru iz 1949. zastupljene su s 10%, od 50 članova bilo je 5 žena,[338] a 1951. u Izvršnom odboru bilo je 9,80% žena, odn. od 51 člana bilo je 5 žena.[339] Reformama NF-a i promjenom imena 1953. u Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske (dalje, SSRNH) Glavni

---

[333] Ibid, Oblasni odbor NF Zagreb, 1949.-1952. Izvještaj s oblasne konferencije NF Zagrebačke oblasti, 20.3.1952.
[334] Marx „Privatno vlasništvo i komunizam" *Rani radovi*, 274.; Engels „Furije i emancipacije žena", Đorđević *Žensko pitanje,* 129.
[335] HR, HDA, SSRNH, f.1228-1, kutija 3, GO NFH, 12.11.1951.
[336] *Treći kongres Narodnog fronta Hrvatske* 31.3. – 1.4. 1951. (Zagreb: Izdanje Komisije za agitaciju i propagandu GO NFH, 1951.)
[337] Spehnjak, *Javnost i propaganda,* 66.
[338] Ibid. 68.
[339] Ibid.,70.; „Zapisnik sa sjednice CK KPH od 29.3.1951." *Zapisnici Politbiroa CK KPH 1945.-1952. Sv 2.*, (pr.) Branislava Vojnović (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006.): 109. i 710.

odbor je imao 11,49% žena, od 148 članova, 17 je žena. Nadzorni odbor je imao 10,53% žena, odn. od 19 članova, 2 su žene, a u Predsjedništvu je bilo 13,34% žena, odn. od 30 članova, 4 su žene.[340] Ukoliko pogledamo imena članica ovih tijela, to su uglavnom sve aktivistkinje AFŽ-a. Primjerice: Anka Berus, Beška Frntić, Maca Gržetić, Kata Pejnović, Soka Krajačić, Milka Kufrin, Marica Zastavniković, Dina Zlatić. Analizirajući (Tablica 2) podatke o ženama aktivnim u NFH, zastupnicama u Saboru, AFŽ-u vidljivo je da se imena ponavljaju. Za sudjelovanje u javnom životu bitno je bilo biti blizak sistemu, imati iskustvo revolucionarnog rada, dokazano biti na liniji KP i socijalističkog poretka. Možemo zaključiti da je u istraživanom razdoblju to jedan isti krug politički aktivnih žena. Sukobe koji su se događali na nižim razinama između NF i AFŽ treba tražiti u uskom grlu podobnosti režimu koji nije omogućavao ulazak većeg broja žena i muškaraca na mjesta odlučivanja, ali i nepromijenjenim tradicionalnim rodnim odnosima u obitelji i društvu.

[340] „Zapisnik sa sjednice Izvršnog komiteta CK KPH od 2.4.1953.“ Ibid. *Sv. 3.*, 65. - 70.

Tablica 2. Politički aktivne žene u NRH (članice Izvršnog odbra NFH, AFŽH, Sabora NRH, CK KPH)

Ime i prezime	AFŽ	NF	Sabor NRH	Vlada NRH	Narodna skupština FNRJ	CK KPH	CK KPJ	ostalo
Anka Berus	+	+	1945., 1950., 1953.	Ministrica financija	1945., 1950.	+	+	-član politbiroa CK KPH -narodni heroj
Beška Frntić	+	+	1950.		1945., 1950., 1953.	+		-nositeljica Spomenice 1941.
Maca Gržetić	+	+	1945., 1950., 1953.			+		Urednica *Žene u borbi*
Soka Krajačić	+	+	1950.		1953.	+		-nositeljica Spomenice 1941. odlikovana
Milka Kufrin		+	1945., 1950.		1945., 1950., 1953.	+		-narodni heroj
Kata Pejnović	+	+	1945., 1950., 1953.		1945., 1950.	+		-narodni heroj
Marija Šoljan Bakarić	+	+						Urednica *Žene u borbi*

Marica Zastavniković	+	+	1950., 1953.					Tijekom rata kurirka CK KPH, odlikovana Ordenom bratstva i jedinstva II. reda, Ordenom zasluga za narod II. reda, Ordenom i Medaljom za hrabrost
Dina Zlatić	+	+	1947., 1950.	Ministrica komunalnih poslova	1947., 1950.	+		-nositeljica Spomenice 1941.

Izvor: "Drugi Kongres KPH", *Žena u borbi*, prosinac 12/1948., 1-3.; *Zapisnici Politbiroa CK KPH sv. 1.*; *Zapisnici Politbiroa CK KPH Sv 2.*; *Zapisnici Politbiroa CK KPH Sv. 3.*; *Treće zasjedanje Sabora NRH* (16. prosinca 1953. - 22. siječnja 1953.). Zagreb. 1956.; *Treći kongres Narodnog fronta Hrvatske* 31.3. – 1.4. 1951. (Zagreb: Izdanje Komisije za agitaciju i propagandu GO NFH, 1951.); *Ustavotvorni sabor NRH (28.XI.1946.-18.I.1947.), Stenografski zapisnici.* Izdanje Sabora NRH, Zagreb, 1949.; Spehnjak, *Javnost i propaganda*; *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi,* I. i II.(Zagreb: Glavni odbor Saveza ženskih društava Hrvatske, 1955.)

Povežemo li to sa situacijom smanjene aktivnosti AFŽ-a, odn. njezinog članstva reorganizacijom 1950., te s činjenicom da nije stvoreno novo *profesionalno* članstvo, kao i s ukidanjem AFŽ-a 1953. i stvaranjem SŽD koji nije bio isključivo ženska organizacija i koji se više bavio teoretskim pitanjima položaja žena, možemo zaključiti da je *revolucionarna* generacija žena propustila

odgojiti novu generaciju žena koje bi se bavile rješavanjem konkretnih potreba žena (otvaranje jaslica, vrtića, dispanzera, dječjih kutića i sl.), ali i žena koje će raditi na političkoj edukaciji žena i njihovom masovnijem uključivanju u politički život.

Broj žena koje su bile članice KP smanjuje se od početne godine istraživanja (1945.) kada je dosegao 33% do zadnje godine (1953.) za 11,27%. Broj članica SK će se smanjiti 1958., tako da prema evidenciji Četvrtog kongresa SKH (7. - 10. travnja 1959.) on iznosi 21,59%.[341] Usprkos (Tablica 3) ovom opadanju broja žena u KP, poslijeratni trend bio je povećanje članstva KP kako bi se ostvarilo preuzimanje vlasti i imala vodeća uloga u društvu, te realizirali planovi o obnovi i izgradnji zemlje, a osobito nakon Rezolucije IB-a kada se smanjenje članstva, isključenjima zbog Rezolucije, nastoji nadomjestiti novim članstvom. Žene se iz članstva isključuju i zato što nisu mogle dolaziti na sastanke partijske organizacije iz obiteljskih razloga. Aleksandar Ranković, organizacioni sekretar SKJ, kritizirao je „stari način rada i stara shvaćanja da žene ne žele, ali i da se ne trebaju uključivati u politički život.“[342] Zastupao je stajalište da je jedan od ključnih problema sastava SKJ u tome što je premalo žena i da zato treba napraviti sve potrebne korake kako bi se ta situacija popravila. Naglasio je da su mnoge žene nepravedno isključene iz članstva samo zato što su kao majke preopterećene, ne samo brigom za djecu i cjelokupnim kućanstvom, već i poslom u uredu ili tvornici i da zato treba pokazati razumijevanje prema ženama i njihovim potrebama. Zaključio je da bi ženama trebalo davati lakše zadatke koje će, uz druge obaveze koje imaju, moći ispuniti. Kriteriji za članstvo su se počeli mijenjati, *snižavaju se*, a u nekim situacijama se i donose odluke o tome koliko novih članova KP treba primiti u određenom razdoblju.[343] No, bez obzira na sve ovo, broj žena članica KP se smanjuje jer KP iako je kao ideološku podlogu imala i rješavanje *ženskog pitanja* kao segmenta rješavanja eksploatacije čovjeka po čovjeku nije vodila rodnu politiku pri uključivanja novog članstva. Razlog tome je bilo nedovoljno povjerenje u žene da mogu aktivno sudjelovati u političkom životu,[344] zbog čega im je bilo onemogućeno da se aktivno uključe u politički rad i život, za što je članstvo u KP bilo

[341] *Četvrti kongres SKH* (Zagreb: Naprijed Stenografske bilješke, 1959.), 74.
[342] „O sprejmu žena v ZKJ“ *Komunist* 7, 8/1955.; 87.-89.
[343] Berislav Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952. Organizacija, uloga, djelovanje* (disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 1995): 74.-89.
[344] "Izvještaj CK SKH o radu SKH od Drugog do Trećeg kongresa. Treći kongres SKH (26.-28.5.1954.)" (Zagreb: Kultura, 1956.): 61.-63.

poželjno, pa i neophodno.[345] Ženama je time bilo onemogućeno i otežano napredovanje. Ovakvim tretmanom žene su se vraćale u privatnu sferu, manje su bile zastupljene u javnom životu i imale manju mogućnost napredovanja u karijeri.

Tablica 3.: Žene članovi KP Hrvatske

1945.	33,61%
1948.	23,79%
1953.	22,34%

Izvori: HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 176, GO AFŽH, 9.11.1948. Inv. br. 400. za razdoblje 1945.-1948.; *Treći kongres Saveza komunista Hrvatske, 26.-28.5.1954*. Kultura-Zagreb. 1956., 62[346] za 1953. godinu

Prisutan je bio stalni trend smanjivanja broja žena kako kod zapošljavanja u privredi, tako i u broju članica KP, koja je bila neosporno mjesto podobnosti i davala je razne mogućnosti lakšeg napredovanja. Dodatno je na smanjenje broja zaposlenih žena utjecalo uvođenje prava na dječji doplatak (o ovoj važnoj reformi će se raspraviti u poglavlju žene i zaposlenje). Time se žene smještaju u domaćinstvo, čime gube mogućnost izlaska u javnu sferu, jer izvan radnih odnosa, ulazak u politički život gotovo da nije bio moguć. Bitno smanjenje broja žena u KP dogodio se kada su bile ukidane ulične partijske organizacije pri čemu su ti članovi uključivani u organizacije pojedinih poduzeća. No, nije se sa svim ženama postupalo po tom principu, jer je bilo slučajeva da te žene, članice uličnih partijskih organizacija, neka poduzeća nisu htjela primiti i da su o tome odlučivale osobe koje za to nisu bile zadužene. Čak se i AFŽ na svojim sastancima žalila kako nema podataka o broju žena koje obnašaju vlast. Razlog tome je podcjenjivanje žena, jer i kada su žene dobile mogućnost obnašati neku dužnost, zadatci nisu odgovarali ženama, pa zato žene *otpadale*. Primjerice, komiteti su žene zaduživali za pitanje otkupa što je ženama bilo teško obavljati. Čak i žene intelektualke, koje bi zbog svojih kvalifikacija i obrazovanja trebale

[345] O članstvu u KP, prelascima i razlozima prelazaka iz drugih stranaka, primjerice HRSS, SDS pogledati u Berislav Jandrić „O jednom aspektu uspostave partijskog monopola u Hrvatskoj 1946.-1953. Promjene u stranačkoj pripadnosti narodnih zastupnika članova Prezidijuma i Vlade Sabora NRH.“ *Radovi (Zavoda za hrvatsku povijest)* 31 (1998.): 141.-151.

[346] Podaci o članstvu žena u SKH za 1948. se razlikuju u evidenciji KZDAŽ (23,79%) i Trećeg kongresa Saveza komunista Hrvatske 1954. (24,21%) „Izvještaj CK SKH o radu SKH od Drugog do Trećeg kongresa.“ *Treći kongres SKH (26.-28.5.1954.),* (Zagreb: Kultura-Zagreb, 1956.): 61.-63.

biti u boljem položaju, bile su zaobilažene, nisu postavljane na rukovodeća mjesta. Zaključak AFŽ-a je bio da su žene u partijskim organizacijama dobivale samo sporedne zadatke, te da je zadatak partijske organizacije trebao biti uzdizati žene adekvatnim zaduženjima.[347] Djelokrug žena u vlasti sveo se uglavnom na socijalno i zdravstveno područje.

AFŽ s vremenom sve više zahtijeva od žena, koje su članovi KP, da se angažiraju na edukaciji žena za sudjelovanje u javnom životu, jer je i dalje ostalo uvriježeno mišljenje kako je ženi mjesto u kući, naročito nakon što je povećanjem dječjeg doplatka potaknuto ostajanje majki izvan radnog odnosa, a time i političkog života.[348] Podrške nije bilo.

Razlozi za to leže i na samom vrhu AFŽ-a koji je ostajao na službenoj liniji i ustvari samo provodio instrukcije viših razina, bilo da se radilo o NF ili partijskim odlukama. Odgovornost leži i na rukovodećim osobama sistema i KP (muškarcima) koji nisu na uključivanje žena u javni život gledali s podrškom pa su to uključivanje priječili primjerice svojim suprugama. Primjerice, niti Jovanka Broz, Titova supruga (vjenčali su se 1952.) nije bila aktivna u javnom životu. Odgovornost leži i na samim ženama koje su bile aktivne u političkom i javnom životu ili su bile članice KP, a koje su angažman oko pitanja važnih za žene smatrale drugorazrednim. Sve to upućuje na *stari* stav o tome kako žene nemaju vremena za bavljenje politikom i za veći angažman u javnosti, jer su zauzete domaćim poslovima i brigom za djecu.[349]

5.1.2. Samoupravljanje i žene

Uvođenjem radničkog upravljanja državnim kolektivima, AFŽ je vidio novu mogućnost za žene da se aktivnije angažiraju u donošenju odluka vezanih za privređivanje, planiranje proizvodnje i upravljanje sredstvima poduzeća putem radničkih savjeta, a time i specifičnih interesa žene radnice. Razlozi uvođenja samoupravljanja i radničkih savjeta posljedica su teškog gospodarskog stanja u kojem se zemlja našla nakon Rezolucije IB-a, prekida svake gospodarske suradnje sa zemljama *narodne demokracije* koje su u tom neposrednom poratnom razdoblju bile osnovni partneri trgovinske razmjene FNRJ, te potrebi da se dokaže ispravnost jugoslavenskog

[347] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 1., GO, Inv. br. 1822., GO AFŽH 6. 10. 1952., Izvještaj sa sastanka u Ljubljani
[348] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 34., GO AFŽH, Inv. br. 1807., 26. 6. 1950.
[349] Ibid, kutija 56., GO AFŽH, Inv. br. 1896-1, 27.9.1953.

modela socijalizma i njegova dosljednost u provođenju osnova marksizma-lenjinizma, ali i pokušaj da se poveća proizvodnja i uvede veća odgovornost radnika.[350]

Samoupravljanje je uvedeno 27. lipnja 1950. *Osnovnim zakonom o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva*. Radnički savjeti trebali su biti odgovor na tešku ekonomsku situaciju u kojoj se zemlja nalazila uslijed ekonomske blokade Istoka s ciljem motiviranja radnika za angažmanom u proizvodnji, spuštanjem razine odlučivanja na lokalnu, prelaska s administrativnog socijalizma u socijalističko društvo. Samoupravljanje je trebalo biti dodatni dokaz autentičnosti i različitosti jugoslavenskog socijalizma, od socijalizma zemalja *narodne demokracije* kao i neistinitosti optužbi iz Rezolucije IB-a. Nadležnost upravljanja poduzećima prešla je u nadležnost republika, čime je bila smanjena savezna administracija za 100.000 ljudi.[351]

Samoupravljanje u *Ženi u borbi*

Politika časopisa bila je upoznati žene s novousvojenim zakonima, prezentirati ideološku pozadinu i vrijednost uvođenja zakona za radnike i specifično za žene. Na taj način se časopis bavio i uvođenjem radničkog samoupravljanja, predstavljeni su zakoni koji su regulirali pitanje samoupravljanja. Članaka o samoupravljanju je u časopisu malo, jer je i samoupravljanje uvedeno tek na kraju istraživanog razdoblja. Prema *Zakonu o upravljanju radnih kolektiva*

[350] O uvođenju samoupravljanja, razlozima odabira tvornice *Prvoborac* iz Solina za prvu tvornicu u kojoj je uveden sindikat, te vezi i razlikama *Upute o osnivanju i radu radničkih savjeta državnih privrednih poduzeća* iz 1949. i *Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva* iz 1950., nesnalaženjima i kontradiktornim uputama poduzećima, te odluci da se radnički savjeti moraju formirati do srpnja, odn. 15. kolovoza 1950. za područje Zagreba, Osijeka, Splita i Rijeke usp. Zdenko Radelić, „Pitanje uvođenja radničkih savjeta s gledišta kontinuiteta i diskontinuiteta (radnički savjeti u 1949. i 1950. godini)." *Časopis za suvremenu povijest 22(3)*. Zagreb. 1990., 67.-88.; o *Osnovnom zakonu o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva* pogledati u: Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 284.-290.; „Osnovni zakon o upravljanju državnim i privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva" u: Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 857.-858.; Jandrić *Komunistička partija Hrvatske*, 391.- 409.; Bilandžić, *Hrvatska moderna*, 318. i 322.; Dušan Bilandžić, *Historija SFRJ: glavni procesi 1918.-1985.* Zagreb. 1985., 168.-172.; „Uputstvo o osnivanju i radu radničkih saveta državnih privrednih preduzeća" u: Petranović, Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 852.-856.; Vida Tomšič, *Žene u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije.* Beograd. 1981., 35.; o Jugoslavenskom putu i uvođenju *tržišnog socjalizma* u: Dennison Rusinow *Yugoslavia: oblique insights and observations* (Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 2008.): 62.-70.

[351] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 284. i 287.-288.; Tomšič, *Žene u razvoju*, 34.; Zdenko Radelić, „Pitanje uvođenja radničkih savjeta s gledišta kontinuiteta i diskontinuiteta (radnički savjeti u 1949. i 1950. godini)." *Časopis za suvremenu povijest 22(3)*. Zagreb. 1990., 68. i 88.

državnim privrednim poduzećima (27. lipnja 1950.),[352] u radničkom savjetu direktor je imao vodeću ulogu i najveće ovlasti. U upravni odbor biralo se 2/3 radnika, s time da je u novi saziv odbora mogla biti izabrana 1/3 saziva odbora iz prethodne godine. Ovakvom strukturom radničkih savjeta željelo se osigurati što veće sudjelovanje radnika u u odlučivanju. Radnički savjet je odobravao osnovni plan i završni račun poduzeća, donosio zaključke za upravljanje čime su radnici postali gospodari viška rada i raspolagali dijelom akumulacije koja je ostajala na raspolaganju poduzeću. Upravni odbor odgovarao je za izvršenje plana i pravilno poslovanje poduzeća.[353]

Suprotno najavljenom i očekivanom posljedica prelaska na samoupravljanje bila je otpuštanje mnogih žena, nekih s pravom, a nekih ne. Primjerice, smatralo se da su nekvalificirane radnice, generator velikih gubitaka poduzeća, jer su prilikom proizvodnje radile greške, te da je to razlog što su poduzeća poslovala s gubitkom, jer robu s greškom nisu mogla prodati. Žene su bile prikazane kao glavni krivci za poskupljivanje proizvodnje i kao razlog nekonkurentnosti poduzeća. Prijedlog AFŽ-a i sindikata je bio da se nekvalificirane radnice najprije zapošljavaju na jednostavnijim poslovima kako bi se mogle naučiti poslu, a kada ga svladaju da ih se prebaci na složenije poslove. Kako se ovakve situacije ne bi događale i kako ne bi žene bile najviše na udaru otkaza, tražio se veći angažman žena. Kako bi se žene uspjele izboriti za prava žena radnica i kako bi aktivno sudjelovale u rješavanju problema zaposlenih žena, bilo je predlagano veće uključivanje žena u radničke savjete, upravne odbore i sindikalne organizacije.[354]

---

[352] „Osnovni zakon o upravljanju državnim i privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 857.-858.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 286.
[353] “Izabrali smo radničke savjete” *Žena u borbi*, listopad 10/1950., 2.; o odnosima unutar poduzeća, pravima direktora i radničkog savjeta Bilandžić, *Hrvatska moderna*, 325. i 326. te bilješka 88.
[354] Marko Belinić, "Jedno praktično pitanje”*Žena u borbi*, ožujak 3/1953., 8.-9.

Tablica 4 Članice radničkih savjeta i upravnih odbora u Hrvatskoj

Godina	Radnički savjeti N	Radnički savjeti žene	Radnički savjeti %	Upravni odbori N	Upravni odbori žene	Upravni odbori %
1952.	53.655	5.172	9,64 %	15.093	1.245	8,24%
1953.	53.892	7.499	13,91%	14.411	1.242	8,62%

Izvor: HR HDA, KZDAŽ, kutija 177, GOSŽDH Inv. br. 2049, 16.10.1956., 6.

Analizirajući zastupljenost žena u radničkim savjetima i upravnim odborima (Tablica 4) vidljivo je da su žene u njima relativno malo zastupljene s obzirom na postotak žena radnica u ukupnoj radnoj snazi. Razloge zašto su žene malo zastupljene možemo naći u općenito maloj zastupljenosti žena u politici (u cijelom istraživanom razdoblju žena je u Saboru NRH i Narodnoj skupštini DFJ/FNRJ bilo manje od 10%) zbog čega one imaju i manje političkog obrazovanja i iskustva, a manje ih je i na mjestima odlučivanja kako u politici, tako i privredi (o čemu će biti kasnije više govora), imaju niži stupanj obrazovanja (što će se razmatrati u poglavlju o obrazovanju), a tome nikako nije doprinijelo niti uklapanje AFŽ-a u NF, a zatim i ukidanje te jedine isključivo ženske organizacije kojoj je zadaća bila i političko obrazovanje žena.

Uloga i moć radničkih savjeta nije bila velika, jer su zaduženja o tome kako i što proizvoditi i raspodijeliti bila hijerarhijom unaprijed određena na republičkim i saveznoj razini. Zbog malog broja žena zastupljenih u radničkim savjetima i upravnim odborima poduzeća, može se zaključiti da je utjecaj žena, da pitanja planiranja proizvodnje i organizacije rada riješe poštujući rodnu ravnopravnost i da vlastitim prijedlozima utječu na bolji položaj radnica u poduzećima bio nemoguć ili rijedak. Radnički savjeti nisu bitno utjecali na poboljšanje položaja radnica niti su se javila nova promišljanja o poboljšanju položaja radnica. Donekle se otvorio prostor za inicijativu direktora poduzeća i stvaranje industrijskog tržišta. Istraživano razdoblje je vrijeme tek uvođenja i uspostave samoupravljanja, jer je tek 1953. *Ustavnim zakonom* samoupravljanje institucionalizirano[355] uvođenjem Vijeća proizvođača na saveznoj i na republičkoj razini.[356]

[355] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 285.-290.; „Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ i saveznim zakonima“ Petranović; Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.*, 862.-866.

Vijećem proizvođača uveden je delegatski sistem prema kojem radnici delegiraju svoje predstavnike.[357]

Postotak žena u republičkom Vijeću proizvođača (Tablica 1) kojeg su birali zaposleni u industriji, poljoprivredi, transportu i trgovini za 1,57% je veći od zastupljenosti žena u Republičkom vijeću, koje je bilo političko vijeće i veći je od postotka zastupljenosti žena iz neposrednog poratnog vremena (1945.). Razlozi tome leže u načinu delegiranja u Vijeće proizvođača. Delegiranje se vršilo unutar poduzeća/ ustanova i otvaralo širi prostor za sudjelovanje žena kao njihovih predstavnica u procesu odlučivanja o konkretnim pitanjima iz rada i profesije.[358] Time se pitanje odlučivanja o položaju žena, radnica smještalo u neposrednu okolinu u kojoj je žena radila. Time se željelo postići da se sami radnici bave pitanjima zaštite svojih radničkih prava, izvan pomoćnog i podržavajućeg sustava socijalnog rada.[359] Ukoliko ovo povežemo sa zadovoljstvom sugovornica koje su bile delegirane u Vijeće proizvođača što su imale mogućnost sudjelovati u odlučivanju o pitanjima iz svoje profesije za koja su se smatrale kompetentnima, možemo zaključiti da su svoje biranje/ *delegiranje* doživljavale isključivo kao potvrdu svog profesionalnog rada i uspješnosti u svojoj profesiji, a ne kao uspjeh u političkoj karijeri.

***

Djelovanje AFŽ-a u poslijeratnom periodu (1945.-1953.) može se podijeliti u tri razdoblja:[360] prvo 1945.-1946., određeno odlukama Prvog kongresa AFŽH/ AFŽJ, drugo 1947.-1948., vezano uz odluke Drugog kongresa AFŽH/ AFŽJ i Rezolucije IB-a, te treće 1949.-1953. određeno promjenama o kojima govori Pismo CK KPJ iz lipnja 1950. i uvođenja samoupravljanja. U cijelom tom periodu AFŽ je bio poluga vlasti.[361] Sklevicky navodi tri modela funkcioniranja AFŽ-a. Odgojni model AFŽ (1945.-1947.) u kojem je svaka žena mogla biti aktivistica AFŽ-a bez razlike je li podržavala ili nije podržavala sustav, a politički svjesnije i izgrađenije žene, one *na liniji NF* mogle su ući u NF. Sklevicky za ovu fazu tvrdi da je imala najviše potencijala da od

---

[356] Bilandžić, *Hrvatska moderna,* 344.; Tomšič, *Žene u razvoju,* 47.
[357] Politička enciklopedija. Beograd: Savremena administracija, 1975., 135.-137.; Enciklopedija samoupravljanja: Beograd: Savremena administracija, 1979., 84.-85.; Tomšič, *Žene u razvoju,* 34.
[358] Ibid., 51.
[359] Ibid., 36.
[360] Usp. Lydia Sklevicki, koja na drugi načini s drugih pozicija periodizira poratno djelovanje AFŽ-a Sklevicky, *Konji, žene, ratovi,* 117.-138., Usp. Jeraj, koja djelovanje AFŽ Slovenije također dijeli na tri razdoblja, koja su bliža periodizaciji koju ovdje navodimo. Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem,* 122.
[361] Pogledati hijerarhiju odnosa KP, NF, AFŽ u Sklevicky, *Konji, žene, ratovi,* 120. Slika 2., 129. Slika 3., 132. Slika 4.

AFŽ-a stvori samostalnu žensku organizaciju koja bi radom sa ženama od njih učinila samosvjesne žene, aktivne u političkom i javnom životu. Slijedi model inovacije u unutrašnjem ustrojstvu AFŽ-a 1948.-1949. kojim se od organizacije AFŽ tražilo uklapanje u NF, a tada je statusu AFŽ-a u odnosu na NF bio nejasan. Dodatno su se odnosi na relaciji AFŽ – NF zakomplicirali u direktivnom modelu AFŽ (1948.-1949.) koju je obilježilo jačanje utjecaja KP vezano uz Rezoluciju IB-a koji je obilježen dokazivanjima pravovjernosti i čistkama.

Kako je AFŽ služila vlasti odn. KPJ/ KPH za mobilizaciju žena na izvršavanju svih političkih i ekonomskih zadataka ovisno o direktivama koje je dobivala bilo bi periodizaciju poslijeratnog djelovanja AFŽ-a najbolje odrediti s obzirom na političke i društvene okolnosti u kojima je djelovala. Tako je prva faza poslijeratnog djelovanja AFŽ bila određena učvršćivanjem nove političke i ideološke grupacije na vlasti kroz izbore 1945. i 1946., te kroz angažman besplatne ženske radne snage na masovnoj obnovi i izgradnji zemlje. Druga faza bila je obilježena borbom protiv IB-a i izvršavanjem petogodišnjeg plana nastavkom, ali i dodatnim intenziviranjem dobrovoljnog neplaćenog rada žena i prebacivanjem zadanih normi (1947.-1948.), kao i stalnim zahtjevima za što većim uključivanjem žena u privredu, kako bi se plan mogao ostvariti. Treća faza bila je određena posljedicama Rezolucije IB-a i zaokretom u vanjskoj i unutarnjoj politici, a realizirala se kroz iskazivanje većeg interesa za žene sela i njihovo sudjelovanje u preobražaju sela, ali i u stalnom naglašavanju nužnosti edukacije žena za dobre odgajateljice novog socijalističkog naraštaja. Tada je učiteljsko/ odgajateljsko zanimanje postalo najprihvatljivijim i najtraženijim zanimanjem za žene. Ono što su bile žene udarnice u drugoj fazi djelovanja AFŽ-a u trećoj su postale učiteljice koje su postale model poželjne socijalističke žene, odane i predane u materijalnoj i društvenoj izgradnji socijalizma kako bi se socijalistički društveni odnosi i KP/SK odn. tadašnja rukovodeća garnitura političara i političarki kao vodeće društvene snage učvrstila (1949.-1953).

Iako su se politički prioriteti mijenjali, AFŽ nikada nije ideološki odstupao od načina rješavanja *ženskog pitanja*, a to je kroz ekonomsko i društveno izjednačavanje muškaraca i žena, te uspostavom poluga koje će ženama omogućiti konzumiranje ekonomske slobode i jednakosti, otvaranjem dječjih jaslica, vrtića, kuhinja, praonica i svih ostalih sadržaja koji su ženama trebali pomoći u rasterećenju poslova u domaćinstvu.

Pozitivna uloga AFŽ-a je što je na sastancima, od nižih do viših razina, upozoravala na nepostojanje nužne infrastrukture (dovoljnog broja jaslica, vrtića, dječjih kuhinja i drugih popratnih sadržaja) koja bi ženama omogućila zapošljavanje, a zaposlenim ženama olakšala izvršavanje svakodnevnih obaveza, radnih i obiteljskih. Zatim, na nepovoljan i neravnopravan tretman žena angažiranih u AFŽ-u za razliku od tretmana muškaraca i žena, angažiranih u radu drugih masovnih organizacija. Kritiziran je bio i nedovoljan broj žena u javnom i političkom životu, kao i nepoštovanje pozitivnih zakonski propisi u nekim poduzećima (koji bi ženama trebali omogućiti usklađivanje obiteljske i profesionalne uloge). U nekim je slučajevima AFŽ kritizirala pojedince koji su zloupotrijebili sustav, a bilo je ukazivano i na neprihvatljivost i nepravilnost otkupne i porezne politike na selu u razdoblju neposredno nakon IB-a. No, niti po jednom od ovih pitanja AFŽ nije uspjela pronaći rješenje.

5.1.3 Realno i idealno – o politici, iskustva svjedokinja vremena

Pitanje sjećanja na politički život u socijalizmu u bitnoj mjeri je određeno pitanjem odnosa privatnog i javnog.[362] Socijalizam, kao svaki kolektivni poredak, briše granicu između privatnog i javnog, ali s druge strane baš zbog tog nepostojanja granice između privatnog i javnog, na razini svakodnevnog života pojedinca taj kolektivni karakter socijalističkog poretka predstavljao je i oštru razdjelnicu između privatnog i javnog,[363] zbog želje i potrebe pojedinca da izbjegne njegovom nadzoru. Osobito je ta kontrola sveprisutnog kolektivnog socijalističkog poretka bila izražena u prvim poratnim godinama, kada se poredak gradio i usustavljivao, država utvrđivala svoje granice,[364] a partijska nomenklatura preuzimala/ učvršćivala vlast.[365]

Antifašistička fronta žena: Ženama su nakon rata bila proglašena/ dana/ zajamčena vrlo važna politička prava. Dobile su pravo političke participacije i kreiranja javnog života. Žene su zauzele

[362] O odnosu privatnog i javnog čak i o postojanju usmene kulture sjećanja na komunističko/ socijalističko razdoblje i u komunističkom/ socijalističkom razdoblju uslijed straha da bi izjašnjavanje o bilo čemu, pa i na prvi pogled nevažnoj stvari moglo biti iskorišteno za političke procese, osobito u prvim poslijeratnim godinama u Mađarskoj 1945.-1951., te zbog toga samocenzure pri iznošenju stavova o javnim/ političkim događajima ili onome što se smatralo javnim usp. Andrea Petö "A Missing Piece? How Hungarian Women in the Communist Nomenklatura are not Remembering" *East European Politics and Societies* SAGE 16, 3/2002., 948.-949.

[363] usp. Nira Yuval Davis *Rod i nacija* (Zagreb: Ženska infoteka, 2004.): 99. i 105.

[364] Pitanje razgraničenja s Italijom

[365] Pitanje pobjede na izborima, povratka kralja, odnosa s reliktima nekih predratnih stranaka, odnosa s IB-om, neprijateljima poretka onako kako ih je poredak vidio

vrlo utjecajne političke položaje, postale su ministrice, ušle su u Sabor, postale profesionalni politički činovnici,[366] natjecale se na izborima, osvajale glasove birača, imale su vlastitu političku organizaciju, AFŽ. Socijalizam je kao egalitaran sustav proklamirao jednakopravnost i negirao postojanje razlika, a kao kolektivan poredak, ono što je vrijedilo za uski krug politički aktivnih žena, prikazivao je kao postignuća ukupne ženske populacije, tzv. *običnih* žena koje nisu bile politički aktivne i koje nisu imale revolucionarno iskustvo.

AFŽ se kao ženska politička organizacija, borila za što veći ulazak žena u politički život na lokalnoj i državnoj razini, bilježila zastupljenost žena u tijelima odlučivanja, zaposlenost žena, obrazovanje, radila na edukaciji žena, smanjenju nepismenosti, podizala razinu svijesti kod žena, ali i šire javnosti o doprinosu žena, učvršćenju poretka i zemlje, radom na obnovi, izvršavanjem postavljenih zadataka, petogodišnjeg plana, brigom za djecu bez roditelja i dr.[367] S vremenom se ženska politika svela na brigu i zaštitu obitelji i djece.[368] Petö je to nazvala „pseudo-rodnom-jednakošću državnog socijalizma,“[369] a način rješavanja *ženskog pitanja* u socijalizmu „državni feminizam.“[370] Aktivistice AFŽJ nisu se smatrale feministicama i u organizaciju žena su se uključile prvenstveno radi rješavanja ženskog pitanja kroz šire revolucionarne i socijalne promjene. Tako se deklarirala Vida Tomšič u istraživanju Jancar Webster,[371] a niti druge vodeće žene AFŽ nisu smatrale potrebnim posebno izdvajati žensko pitanje, već ga rješavati u ukupnom radničkom i socijalističkom pitanju.[372]

Kazivačice s kojima se razgovaralo bile su organizirane, a ukoliko nisu, nastojalo ih se organizirati. Bile su organizirane u AFŽ, NF, Savez komunističke omladine Jugoslavije (dalje, SKOJ). Pripadnost organizaciji ovisila je o dobi žene: *... ja sam bila u toj omladinskoj, omladina je to bila tako nešto, tak se to... Još smo tu u Zagrebu morali ići raditi.* – ID 10; *Nisam bila član*

[366] Tzv. *Profesionalke* u AFŽ-u

[367] I druge socijelističke zemlje imale su političke organizacije žena nakon Drugog svjetskog rata, koje su imale identično postavljene zadatke za žene. Takva je u SSSR-u bila Zhenotdel, ženska sekcija KP. Ciljevi su joj bili: smanjenje nepismenosti, postavljanje kvota za zapošljavanje žena u sovjetima, briga za djecu bez roditelja, nadzor ustanova u kojima su smještena, opskrba usp. Navailh "The Soviet Model" , 235.; u Mađarskoj takva ženska organizacija je bila Demokratski savez mađarskih žena (MNDSZ) usp. Andrea Petö "Hungarian women in politics 1945-51". Breuning, E.; Lewis, J.; Pritchard, G. ur. *Power and the people. A social history of Central European politics 1945-56*. (Manchester and New York: Manchester University Press, 2005.): 267.

[368] Nametnuo svođenje ženskog interesa za politiku i u politici isključivo na pitanja zaštite obitelji i djece, socijalnu politiku bilo je i imanentno i drugim socijalističkim zemljama usp. Andrea Petö "A Missing Piece? How Hungarian 3/2002., 955. Navailh "The Soviet Model" , 241.

[369] Ibid., 955.

[370] Petö "Hungarian women in politics 1945-51", 267.

[371] Webster, *Women & Revolution*, 70.

[372] Pantelić, *Partizanke kao građanke,* 180.

AFŽ-a, znala sam za AFŽ, dakako da sam znala, ali nisam bila, jer sam bila član centralne studentske narodne omladine. – ID 6.

Može se reći da su samo žene koje su aktivno bile članice AFŽ-a zbog članstva u organizaciji i dobile određenu količinu slobode, te da im je to članstvo davalo određenu snagu za promjenu [373]

Iako je namjera postojanja AFŽ-a od njezinog osnutka 1942. bila okupljanje svih žena na oslobođenju, a kasnije obnovi i izgradnji zemlje kroz široku nepolitičku organizaciju koja bi bila prihvatljiva svima, vidljivo je da takvo shvaćanje AFŽ-a u ženskoj populaciji nije bilo prisutno: *Nisam bila u AFŽ-u, ali znam za AFŽ jasno. A sad čuj, to ti je bila organizacija isto totalno partijska, a ja nisam bila u partiji i nisam bila u AFŽ-u.* – ID 28. Iz odgovora se može iščitati i nejasnoća tko je/ može biti, članica AFŽ-a, što je bila logična posljedica nepostojanja *Statuta AFŽ* sve do 1948., kojim se svaka žena aktivna na obnovi zemlje (što je bilo gotovo nemoguće izbjeći, jer je postojala obaveza '*dobrovoljnog'* rada), mogla smatrati članicom. S vremenom se taj pritisak odlazaka na lokalne radne akcije, nakon redovnog posla, smanjio. Takvo poimanje članstva i prisilno organiziranje gotovo cijele populacije države na zajedničkim/ kolektivnim poslovima kojima se brisala granica privatnog i javnog, imalo za posljedicu i nedoumicu kazivačice koja nije mogla sa sigurnošću reći, je li bila članica AFŽ-a ili ne, kao niti je li AFŽ bila organizacija u kojoj su žene bile profesionalno zaposlene, što jest bio slučaj nakon Drugog kongresa AFŽH 1949. na kojem je bila donesena odluka o jačanju organizacije *Ja mislim da nisam bila kad sam bila u radnom odnosu, ... čitala* [sam] *taj list i znala, samo član nisam bila zato što sam bila u radnom odnosu*. – ID. 11; *nisam bila član AFŽ-a. Ne, ja sam radila u školi puno....* ID 15 i *ma jesam, ja sam bila član predsjedništva AFŽ-a, i bila sam u tom odboru za nagrade itd., ali nisam bila profesionalac*. – ID 2.

Usporedbom arhivske građe, izvještaja KZDAŽ i iskaza sugovornica možemo zaključiti da, iako su žene dobile pravo i mogućnost aktivnog sudjelovanja u političkom i javnom životu i iako se o tome javno govorilo, a časopis *Žena u borbi* redovito o tome izvještavao i kreirao sliku poželjne aktivne *socijalističke žene,* odnosi su u društvu ostali tradicionalni,[374] i na žene u javnom životu nije se gledalo kao na poželjno ponašanje. Iz iskaza tri sugovornice može se zaključiti da se na

[373] Usp. Luisa Passerini, *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009.): 130.
[374] Jambrešić Kirin, *Dom i svijet*, 24.-25.

aktivne žene gledalo kao na nešto loše, loš primjer kojeg se treba kloniti, pa i da su nazivane neprimjerenim imenima, a razlozi njihovog aktivizma dovodili su se u pitanje. To dokazuje da su odnosi moći i dalje biti rodno uvjetovani. *Bože oslobodi. Uopće nisam bila u tim organizacijama niti me to zanimalo to je za mene predstavljalo nekakvi, ja sam se bojala tih baba. Nemojte mi zamjeriti, to su bile siktače. Ja uopće mislim žene koje se jako eksponiraju, osobito po tim uličnim, ulici, otvorima i tako.* – ID 5. Ili m*islite, AFŽ, SKOJ, ne, ne. A zapravo premlada sam bila za AFŽ, a ono vrijeme kad je postojao AFŽ, za to nisam bila zainteresirana. Zapravo tu su bile dosta starije žene, nije tu bilo mlađarije. Znate sve su vam to bile ledič dame, koje su bile slobodne, one su išle i na sječu drva, išle su one tamo malo ofirat s muškima, tamo je bilo dosta muških, zapravo njih je bilo dosta više nego nas omladinaca. Ne, nisam bila nikad zainteresirana za nikakvu organizaciju.* – ID 25. Jambrešić – Kirin je ovakav stav povezala s konzervativnim stajalištima političkih protivnika koji nije bio vidljiv samo u hrvatskim/ jugoslavenskim prilikama već i u drugim ratovima i revolucijama (primjerice u Grčkoj) kao i u jakoj predratnoj propagandi protiv komunizma, predstavljenog kao rušitelja *zapadnih, kršćanskih vrijednosti*.[375] I iskaz, j*a baš nisam u ono vreme puno razmišljala. Ja nisam nikoga ni poznavala 'ko je bio u AFŽ-u. Znam samo da je to meni izgledalo pretjerano nekako žensko udruženje koje se borilo, šta ja znam, za neka prava koja uostalom kao ni sad nemaš.*- ID 28.

Potpuno je drugačiji stav bio žena koje su bile aktivne u AFŽ-u. One su imale osjećaj vrlo važnog rada i žrtvovanja za dobrobit zajednice, *ja sam radila za AFŽ, Društvo Naša djeca sam plaćala članarinu, bila sam aktivni član godinama i godinama. Svuda sam po Crvenom križu radila i tako dalje. I skupljala novce, ja znam svaku kuću, jer sam skupljala novac za partiju*. – ID 19. Politički angažman žena, koji je vidljiv u ovom iskazu, žensku politiku je sveo na socijalni i karitativni rad, kao i na čuvanje tradicija revolucije organiziranjem obilježavanja socijalističkih praznika, *poslije rata bilo je dosta djece palih boraca, pa je imala zbrinjavati tu djecu, preko Crvenog križa, brinuti da im se dodjeli da idu u školu, da dobiju nekakve stipendije. Jedan ujak mi je obješen, isto je bio u partizanima. Iza njega četvero djece je ostalo. Sjećam se bilo je nekoliko žena koje su vodile to. Pa su onda ako je 8. mart, organizacija, pa to proslavu, praznici, Prvi maj i 29. 11. i tako. Ono dok je trebalo tu djecu zbrinuti da im se dodijele stipendije za školovanje i tako.* – ID 1. Pobjedom revolucije na kraju Drugog svjetskog rata žene su vraćene u

[375] Ibid., 64.-65.

svoje *prirodne* uloge skrbnica i majki, s time da su te uloge proširene na cijelo društvo,[376] pa su žene *majke sve djece*,[377] ili su majke narodnih heroja palih za domovinu, pa su prema tome i majke-skrbnice, čuvarice domovine i čuvarice sjećanja na socijalističku revoluciju.[378]

Neovisno o situaciji u kojoj su se žene našle nakon rata, neovisno o tome koliko su se osjećale prevarene, … *Žene su bile zakinute i to jako, žene su prevarene, nije ostvareno ni ono što smo mi pričale u propagandi prije rata.* – ID 7, smanjenjem djelokruga političkog rada na tradicionalna ženska područja rada, … *to se nije moglo tako jednostavno jer su tako odgajane i žene i muškarci i to mora da prođe jedno vrijeme. Vi morate educirati žene kao broj jedan da one odgajaju svoju djecu prema ravnopravnosti, a vi ako to niste učinili onda niste niša a to nismo učinili*. – ID 7, AFŽ je imao važnu i značajnu ulogu u svijesti nekih žena da se i one mogu uključiti u javni/ politički život, ali i kod dijela mladih žena potaknuo osjećaj divljenja i ponosa, ali i ambiciju za istupanjem u javnosti i/ ili barem sudjelovanja u političkim/ javnim događajima/ aktivnostima, *moja mama je bila predsjednica AFŽ-a, sjećam se sastanaka. Na sastanke je mama išla, onda su joj se mnogi divili, uvijek je vodila glavnu riječ i tak'.* – ID 1. Žene postaju uzori zbog svog javnog djelovanja.[379] Posljedice djelatnosti AFŽ-a na žensku svakodnevicu kazivačice su ocijenile: *Mislim da je to neobično pozitivna organizacija bila, ako ništa drugo, radi toga što su žene bile niš koristi, zadnja rupa na svirali* – ID 14.

Postignuće poratnog vremena svakako je pravo žena na političku i ekonomsku jednakopravnost, što iskazi sugovornica i potvrđuju *imali smo pravo glasa* – ID 14, ali ista sugovornica vrlo jasno očitava zadržanost patrijarhalnih odnosa u društvu i obitelji, te prepoznaje čvrste preostatke patrijarhalne moći *To je druga stvar, kaže, znam, mama veli idem glasat dobila sam pravo glasa. Moj pokojni tata je rekao, mama ja sam tebi dao pravo glasa. Nije ti zakon dao. Međutim naše žene* ...– ID 14. Otac ove kazivačice, učitelj po struci, obavljao je većinu tzv. tradicionalno ženskih poslova, pripremao je zimnicu, prao podove, prozore, rublje i potpuno preuzeo brigu o djeci do te mjere da kazivačici sašio higijenske uloške kada je dobila mjesečnicu i objasnio joj promjene koje se događaju u ženinom tijelu. Također je bio upućen u njezine ljubavi i prvi poljubac. Kada joj je otac umro, ona i braća i sestre, su plakali, majci je, koja im je zamjerila

[376] Baranović, prema Jambrešić Kirin, *Dom i svijet*, 48., bilješka 29.
[377] HR HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 55, GO AFŽH, Inv. br. 4a, (VI) 1945.
[378] Jambrešić Kirin, *Dom i svijet*, 30.
[379] Istupanje žena u javnosti i na javnim skupovima HSS-a opisala je Suzana Leček „Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila", 102.-107.

dugotrajnu tugu i plač, rekla, da su smrću oca izgubili i oca i majku, dok bi njezinom, majčinom smrću, izgubila samo jednog roditelja.[380] Treba naglasiti da je razlog zašto je otac sve ovo radio bilo posljedica njegovog stavljanja na pijedestal tradicionalne uloge žene kao majke i roditeljice, kojoj je to najvažnija i najsvetija uloga, a djeca najveći dar.[381]

Politički aktivna kazivačica, objašnjavajući što se smatralo da bi trebala biti politička djelatnost AFŽ-a, objasnila je da je to bila briga za žene radnice i žene u obitelji i rješavanje problema s kojima su se žene susretale na način na koji su žene mislile da bi te probleme trebalo rješavati. Djelatnost AFŽ-a opisala je kao ženski politički rad, *to je bilo prvenstveno zato da bi se žene okupile, jer im je to bilo bliže nego da idu u neku političku organizaciju. To je bila dosta jaka organizacija, i bilo je tu dosta pametnih žena i manje više intelektualke su vodile. Bavila se političkim radom ako se to može nazvati tako, recimo briga o porodici, ja smatram da je to i politički rad, ne samo socijalni, o djeci, ... I neki muškarci bili uključeni u neke aktivnost, Konferencija žena, pa smo znali držati neke govore na nekim većim skupovima itd. ... smatralo se da su žene zainteresiranije i kvalificiranije da govore o tim problemima odgoja, o standardu, o porodičnim problemima pa čak i o stambenim problemima koji su ženi bili bliski. To se nije ograničavalo da se diskutira samo o ženskim pitanjima, nazovimo ih uvjetno tako, nego da se diskutira o tim problemima onako kako ih žene vide. Jer su često puta baš bile žene koje su pokretale, u mnogim sredinama ... Onda je bio taj časopis 'Žena', koji je često puta pokretao više teoretska pitanja, nego ona praktična, tako da su često puta žene iz tih sredina seoskih znale to i kritizirati jer njima to nije bilo toliko blisko. One su trebale praktičnu pomoć.* – ID 2. Govoreći o časopisu *Žena*[382] koji je bio sljednik časopisa *Žena u borbi* kazivačica je neizravno kritizirala rad ženskih organizacija kao teoretiziranje, a ne kao djelovanje koje bi stvarno utjecalo na poboljšanje položaja žena i rješavanje pitanja koja je za dobro funkcioniranje žena bilo nužno riješiti. Naglasila je da socijalizam nije prihvaćao različitosti potreba koje su žene, obzirom da su pripadale različitim društvenim skupinama imale. U istraživanom razdoblju to je bilo najevidentnije u priznavanju različitih potreba radničkih i seoskih žena izdvajanjem seoskih žena iz AFŽ-a 1951. u posebnu sekciju žena zadrugarki u okviru Glavnog zadružnog saveza FNRJ,

[380] Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 125.-126.
[381] Ibid., 125.
[382] *Žena u borbi* je 1958. promijenila ime u *Žena, list za porodicu i domaćinstvo*. Aktualne teme su i dalje bile vezane uz *ženske poslove* u kući, a posebno se pisalo o selu gdje su uvjeti življenja bili lošiji nego u gradu. Usp. Niemčić, Dijanić; „Sjećanje – ženske životne priče“, 77.

koji je imao svoje republičke saveze.[383] Iako su seoske žene bile izdvojene u posebnu sekciju i dalje su se pitanjima tih žena bavile vodeće žene AFŽ-a što potvrđuje da su pitanja žena, kao i sva ostala pitanja u državi i društvu rješavana u malom krugu politički podobnih osoba rukovođenih ideologijom, a ne realitetom života. To potvrđuje arhivska građa. Naime, ne samo da su rukovodeće žene zadružne sekcije bile iz redova AFŽ-a, već su to i na lokalnim razinama,a jer je rad kotarskih zadružnih sekcija zapinjao, jer u kotarskim savjetima nije bilo žena koje su mogle rukovoditi tim sekcijama, već su to obično radile članice kotarskog odbora AFŽ-a. Zadaće sekcije žena zadrugarki bile su identične onima iz AFŽ-a (osnivanje sezonske dječjih ustanova, slanje žena zadrugarki na tečajeve za odgojiteljice, uključivanje žena u upravljanje zadrugom).[384]

Petö, objašnjavajući problematičnost djelovanja ženskih organizacija u neposrednom poratnom razdoblju u zemljama u kojima se socijalizam učvršćivao na vlasti, je naglasila da je problem tih organizacija bio u tome što se na razini institucionalne politike nisu imale dovoljno snage suprotstaviti joj se,[385] što potvrđuje i korištena arhivska građa u ovom istraživanju. Ostaje pitanje koliko su se žene željele suprotstaviti politici, jer stvarno mjesto odlučivanja nisu bile masovne organizacije, već KP, a vodeće žene AFŽ-a bile su njezine aktivne članice i oblikovateljice njezinih službenih stavova o *ženskom pitanju* koja su prenošena članstvu, a prenosile su ih upravo one.

Unatoč tome, iskaz sugovornice potvrđuje navode aktivistica AFŽ-a, da se AFŽ u krugovima članstva KP, neovisno o rodnoj pripadnosti, doživljavala kao manje vrijedna, a njezin rad nevažan, tako da žene, članice KP nisu željele sudjelovati u akcijama AFŽ-a. *Ništa, ništa, bar ja nisam ništa radila. Nije me interesiralo, jer sam stalno bila u sukobu, npr. organiziraju tečaj za šivanje, a sve su žene radile, onda sam ja skočila i rekla da je to bezobrazluk, šta ćeš je ti još tjerati da šiva, dosta joj je još i svega ostaloga posla. Ja se s tim, ne mogu se složiti s AFŽ-om, nikad ni prije ni danas. Ne s ovakvim kakav je bio zamišljen u socijalizmu* – ID 7. Ovaj iskaz suprotstavlja se iskazima aktivistkinja na sastancima AFŽ, jer je interes za tečajeve krojenja bio najveći. Tako da su aktivistkinje, kako bi odradile direktive *odozgo* o održavanju tečajeva opismenjavanja ili tečajeva ideološko-političkog rada sa ženama čitanjem odgovarajuće

[383] HR, HAD, 1234, kutija 225, GO AFŽH, Inv. br. 1721, 12.5.1951.
[384] Ibid., Inv. br. 1727, 29.6. 1951.
[385] Petö "Hungarian women in politics 1945-51", 276.

literature, koristile tečajeve krojenja i šivanja da bi okupile žene i po tim zadacima. Podatak da je AFŽ organizirala te tečajeve na traženje *baze*, potvrđuje da su uz poštovanje hijerarhije obaveza, radile i na zadovoljavanju potreba žena, bez obzira bile one aktivne članice AFŽ-a ili samo zainteresirane za ponuđeni tečaj krojenja i šivanja. I sama sugovornica se demantirala, a demantirala je i svoj feministički stav (jer se izjasnila kao feministkinja) o preopterećivanju žena, jer *na svoju inicijativu, bila je jedna partijska organizacija, nije nas bilo sedmero-osmero i onda smo jedna moja prijateljica i ja vidjeli kako žene ne znaju niti kuhati ni ništa i onda sam ja poduzela nešto i organizirala sam domaćinski tečaj s jednom učiteljicom, ali to je bio moj projekt. To nije imalo veze s AFŽ-om, to je imalo veze s komitetom, jer sam ja išla u komitet i komitet je to odobrio, ali to nije imalo veze s AFŽ-om, ja nikada nisam ništa radila u AFŽ-u i meni se od AFŽ-a diže stomak.*– ID 7. Iz iskaza ove kazivačice možemo vidjeti opće nezadovoljstvo radom AFŽ-a koja je od žena tražila dosta dodatnog rada na obnovi, za realiziranje petogodišnjeg plana, pomoć zaposlenim majkama i sl. zbog čega ga možemo shvatiti i kao nezadovoljstvo općom preopterećenošću žena, te da je zbog zamjene u sjećanju,[386] tečajeve krojenja i šivanja, za koje su žene bile vrlo zainteresirane stavila u istu kategoriju. Organiziranje domaćinskih tečajeva bila je obaveza AFŽ-a u cilju podizanja higijenskih i zdravstvenih prilika, osobito na selu, ali i radi smanjenja nedostatka hrane i gladi, jer se učilo i kako tretirati hranu za dugotrajno spremanje, *organizirani su tečajevi po selima, recimo moja sestra je tu bila jako aktivna, to je tek onda počelo, da se žene bave malo kvalificiranijim spremanjem zimnice, vođenjem kućanstva, odgojem djece, itd. Tako da je u tome taj AFŽ odigrao dosta značajnu ulogu. Danas je druga situacija, žene su obrazovanije, više idu u školu, televizija je tu jako puno učinila, a u ono vrijeme nije bilo televizije, svaka deseta kuća je imala radio* – ID 2.

Kazivačice su kao apsolutno veliki doprinos AFŽ-a navele rad na opismenjavanju žena kojih je bilo više nego nepismenih muškaraca. Opismenjavanje je bila zadaća svih masovnih organizacija, za koje je bilo odgovorno Ministarstvo prosvjete, ali je AFŽ u tome dala najveće rezultate. Aktivizam i koordiniranje rada na opismenjavanju žena otvorio je mnoge suradnje među ženama, ali i drugim osobama, u prvom redu učiteljima i učiteljicama, koje su mogle pomoći u realizaciji vrlo ambicioznog plana, a to je bila potpuna likvidacija nepismenosti za sve osobe do 45 godina starosti, *bilo je žena koje uopće nisu išle u školu ... tako da od tečaja za opismenjavanje koje su*

[386] Usp. Portelli, *The death*, 1.-26.

žene jako forsirale, pomagale su, organizirale su negdje, inicirale ... Sa učiteljima, je bila dosta velika suradnja, s konferencijama žena, pa je sve to vuklo jednom napretku. – ID 2.

Prvi poslijeratni izbori: U učvršćivanju vlasti žene su imale vrlo važnu ulogu naročito na prvim poslijeratnim izborima. Tome je pridonijela i neposredna poratna demografska slika, jer žene su činile većinu populacije. Ta je ženska populacija trebala odlučivati na izborima i sudjelovati u obnovi zemlje.

Analizirajući intervjue kazivačica, možemo zaključiti da je političku participaciju obilježila zakonska mogućnost žena da sudjeluju na izborima. Sve kazivačice sjećaju se izbora, a dvije nisu imale pravo sudjelovati na izborima, prema ranije spomenutom *Zakonu o državljanstvu DFJ od 23.8.1945.*[387] Obitelji obiju kazivačica bile su tretirane kao neprijateljske. Jedna je zajedno s roditeljima neposredno poslije rata bila zatvorena zbog neprihvaćanja ideologije novog poretka, a druga je zajedno s majkom bila zatvorena (otac je već prije rata umro) jer je bila njemačkog podrijetla. Socijalizam je kao egalitaran sustav proklamirao jednakopravnost i negirao postojanja razlika, no sjećanja su na prve izbore podijeljena.

Iako je država i KP, koja je koordinirala svim segmentima političkog i javnog života,[388] izbore smatrala iznimno važnima, a politički rad, *agitaciju,* među ženama, koje tada dobivaju povijesnu priliku izaći na birališta i odlučivati, važnom karikom u tome, iz većine iskaza se može zaključiti da na osobnoj razini oni nisu imali to značenje. Sjećanja variraju, od vrlo živih sjećanja, do potpunog negiranja ikakvog sjećanja na izbore, *Prvih, ne mogu se baš sjetiti. Kao u magli, to je bilo jako svečano, obično se to u školi obavljalo*.- ID 1.

Način na koji su kazivačice govorile o prvim izborima pokazuje kakav je njihov odnos bio prema novom socijalističkom poretku, ali i kakav je odnos poretka bio prema njima i njihovim obiteljima, te na čemu su se gradile socijalne mreže u novonastaloj situaciji. Iskazi pokazuju i neslobodu i nemogućnost odlučivanja hoće li se pristupiti izborima ili ne, pokazuje nemogućnost i minimalnog zaštićivanja privatne sfere: *Pa, prvi izbori su bili 45. godine, naravno da nisam išla, ja mislim da nisam išla jer sam imala 20 godina. Ja mislim da nisam išla, ne sjećam se da sam išla. Ja znam da je moja mama išla jer baka je bila teško bolesna i da je došao fijaker u N. S.*

[387] „Zakon o državljanstvu DFJ od 23.8.1945.“ u *Zbornik zakona, uredaba i naredaba. Stvarno kazalo za 1945.* sv. 1-12: 592.-596.

[388] O političkoj indoktrinaciji kao obilježju prve poratne faze konsolidacije društva usp. Jambrešić Kirin, *Dom i svijet*, 28.

po nju, da je uopće bila ovako dosta smiješna jedna situacija, moja baka je rekla da ne može ići na izbore, bila je bolesna i onda su joj poslali fijaker u N. S. i ona je s fijakerom došla na izbore. Izbori su mi ostali u sjećanju sa bakom i fijakerom kojim je išla, moja mama je išla, međutim ja nisam išla, ja se ne sjećam da sam išla. – ID 6.

Sjećanja na prve izbore pokazuju i isključivanje dijela populacije iz socijalistički kolektivnog oduzimanjem tog prava: *Kako ne. Sjećam se '45-e, bila sam u Zagrebu, ali ja nisam imala pravo glasa, živila sam, u Filipovićevoj ulici. ... mi koji smo '45-e stradali, mi smo bili ostavljeni na milost i nemilost, samo ljudima dobra srca, eto. Ti ljudi dobra srca su nas spasili, a inače smo bili, k'o ona kako bih rekla, k'o ona divljač puštena u šumu koju je mogao, na odstrel, samo se trebalo, tko se znao snaći. Veliš živila sam, živila sam zato mirno, ne mogu reći mirno, jer sam bila u granicama, toliko sam bila pametna da živim u granicama zakonitosti.*– ID 5. Kasnije se to pravo moglo realizirati dokazivanjem privrženosti sistemu sudjelovanjem na radnim akcijama,[389] *da bih ja mogla dalje nastaviti živiti. I tako sam ja otišla na prugu Šamac-Sarajevo,...ja sam se opet istakla, pa su me poslali u kulturnu ekipu glavnog štaba, ... I onda sam ja dobila to rješenje, da sam oslobođena toga, amnestiju* - ID 5.[390] U iskazima sugovornica koje je poredak u nekom razdoblju percipirao kao *neprijatelja*, osjeća se stalna izmjena pritiska poretka koji isključuje i kažnjava i nade i obećanja da bi mogle biti prihvaćene i uključene.

Neke sugovornice su se izbora sjetile kroz pripreme prostorija u kojima su se izbori održavali: *Bila je to općina ili škola, bilo je svečanije, kako ne, omladina i žene iz AFŽ-a su to morale malo urediti* - ID 30, neke su na pitanje o prvim izborima govorile o svojoj mladosti, školovanju, budućnosti, koja se pred njima otvarala i veselju zbog same te činjenice *mi smo imali pravo kad smo bili 18 godina, imali smo pravo, punoljetnost i onda smo tada išli u škole, tada sam završila 18 godina, ovako već sam počela i raditi. I ovaj, onda sam bila vesela što sam ja bila omladinka, to se sjećam, i pravili smo se važni.* – ID 10.

Neke kazivačice u svojim iskazima izborima nisu davale ni politički niti povijesni značaj. Opisale su ih kao svoju obavezu, koju su bile dužne izvršiti i koju su izvršile. Ovakvim iskazima su željele pokazati svoju suzdržanost prema sistemu. *Na sve sam izbore išla i tada i sada, uvijek sam vlast poštivala, ali ne sjećam se prvih izbora, niti to meni nije ostalo baš nekako u sjećanju,*

[389] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 81.
[390] Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 81.-123.

kažem ja i politika das ist nichts, pravda da, ali politika …- ID 11; *kako ću se sjećati atmosfere, mi smo otišli, ubacili onu kuglicu i zdravo.* – ID 7.

Iako je vrijeme neposredno poslije rata bilo politički obojeno, tek su dvije kazivačice izbore vezale uz političku pripadnost i dale naslutiti da bi možda, osim njihovog stava i osjećaja prema izborima i političkim događajima koji su nastupili, mogli postojati i osjećaji drugačiji od njihovih, premda za njih nisu iskazale razumijevanje.[391] Obje su kazivačice bile sudionice NOP-a tijekom rata, a poslije rata su bile aktivne u političkom životu: *Vrlo veselo. Ja ne znam kako su se drugi osjećali, to ja ne znam, samo znam da moj krug i mi, mi smo svi bili za tu novu Jugoslaviju i tu nije bilo nikakvih dilema i nikakvih priča. To je sve bilo jako normalno i očekivano*. – ID 7; *Izbori su bili, po mom mišljenju možda ja nisam znala, ali po mom mišljenju su bili apsolutno demokratski. Bilo je rasprava koga ćemo kandidirati, 'ko je bolji, tko je gori, tko će u ovoj sredini bolje proć', tko u onoj. Tako da se po mom mišljenju, tu su bili vrlo odgovorni ljudi s tim kuglicama... bili su dosta široki ti izborni odbori koji su o tome vodili računa, brojili to, to je bilo dosta pristupačno svakome tko je htio vidjeti i znati ... to jedna građanska dužnost da čovjek radi što misli o kome i o čemu. ... Mi smo mislili da je to dovoljno demokratično, tko nije za tu vlast. ... Već ti prvi izbori poslije rata svi su mogli glasati koji su imali godine starosti.* – ID 2. [392]
Neslaganje sa sustavom jedna sugovornica je izrazila ispričavši događaj i na taj način izvrgnuvši ruglu sistem. Sugovornica je bila zatvorena u vrijeme IB čistki. Izgovaranjem te šale u intervjuu, obračunala se sa sistemom koji ju je vrlo oštro kaznio za nešto što prema njezinom iskazu nije bila kriva, ... *Ali se sećam jednog vica iz tog vremena. E. Š. i njegova M. Kak nikad nije naučio hrvatski, … oni odglasali i rekel je: 'Sad smo obavili naša socijalistička nužda.'* – ID 16.

Sudjelovanje u političkom i javnom životu: Kazivačice su više sudjelovale u radu rukovodećih tijela svojih poduzeća i u njima su preuzimale razne zadaće i kroz poduzeće se društveno aktivirale, u sindikalnoj organizaciji ili radničkom savjetu (od njihovog osnivanja), dok je manji broj (2) bio politički aktivan. Naravno, svako političko napredovanje moralo se poklopiti s partijskom pripadnošću.

Rodna neravnopravnost novog egalitarnog društva najbolje se očituje na primjerima žena aktivnih u AFŽ, SKOJ, NF, pa i među članicama KP. Patrijarhalni odnosi moći dozvoljavali su i

[391] Usp. Jambrešić Kirin, *Dom i svijet*, 41.
[392] Usp. Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 39.-81.

smatrali normalnim da se od žena i nakon rata i izvan vlastite obitelji traži žrtvovanje, razumijevanje i prihvaćanje unaprijed donijetih odluka partijske nomenklature. Iako o maloj zastupljenosti žena u predstavničkim tijelima dovoljno govore statistički podatci, rječitije od svega govore iskazi kazivačica, *onda su poslije oslobođenja došli izbori, bio je tamo jedan čovjek, od moje pokojne snahe brat, bio je najbogatiji i najugledniji HSS-ovac, i moj otac je bio HSS-ovac i sestra i brat, davali su priredbe. I taj čovjek, on je bio najbogatiji u cijelom kraju, isto je bio veliki simpatizer i onda kad su došli prvi izbori, bili smo kandidati za okružni odbor i on i ja. A pošto sam ja išla puno više po terenu i znali su me ljudi, onda sam dobila i više glasova. Pozvali su me na razgovor ovi političari i rekli su mi kakva je situacija ... da sam dobila više glasova, ali da on treba ući u Narodnooslobodilački odbor kao HSS-ovac. To su bili ti minusi koje je politika u to vrijeme imala. Ali to je u neku ruku bilo i dobro, jer je on kao HSS-ovac mogao možda više doprinijeti razvoju odnosa. On to nije znao* - ID 2. Moguće je da se takva situacija u ondašnjem društvu premreženom patrijarhalnim odnosima moći ne bi dogodila da je protukandidat članu HSS-a bio muškarac. Smatralo bi se to rezultatom njegovog rada. U ovom slučaju je aktivizam i samoprijegoran rad žene koja je obilazila teren, radila s ljudima, upoznavala ih, postupala točno onako kako je *Žena u borbi* u svojim člancima učila žene kako biti dobrom zastupnicom/ zagovornicom naroda, potpuno zanemaren i nepoštovan. No, nije samo nepoštovan rad žene, već je oduzeta moć i AFŽ čiji su naputci ženama, ali i muškarcima o potrebi promjene paradigme zanemareni. Iskaz kazivačice o načinu rada nomenklature vezano uz *žensko pitanje* najbolje govori o tome koliko i s kakvom ozbiljnošću odn. neozbiljnošću se pristupalo toj tematici, *stalno se pričalo kako bi trebalo više žena, ali ih nisu birali i ništa se nije naročito poduzimalo da bi se omogućilo da se žene bolje uključuju. To je bilo ovako, što se tiče žena i feminizma tu se socijalizam nije iskazao. Nigdje, čak ni u Rusiji, nigdje se nisu iskazali. Na sastancima su pozivali uključite se, ali su odmah objašnjavali kako žene imaju porodicu pa neće, pa ovo, pa ono, zbog djece.* – ID 7.

Neke žene su željele biti aktivne u javnom životu, sudjelovati u donošenju odluka važnih za svoju zajednicu, pomagati. Željele su da ih se prepozna kao vrijedne članice zajednice kojoj doprinose svojim radom, ali ne partijskom ili političkom pripadnošću. Ta potreba žena da doprinesu i da njihov rad bude priznat, vidljiv je iz njihovih svjedočenja. Zato su odabirale rad u sindikalnim organizacijama poduzeća ili kasnije (u nekim poduzećima od 1950.) u radničkim savjetima. Takav rad su smatrale rezultatom svog radnog uspjeha i iskazale su zadovoljstvo jer su mogle

pridonijeti promjenama, *ono što nisam u potpunosti našla na poslu ili kad bih se s poslom zasitila onda sam se okrenula društvenom životu. Obzirom da sam bila na poslu, kako svi kažu, jako dobra i stručna vrlo lako sam se mogla uključiti u društveni život, jer je to bio jedan od prioriteta, da si bio dobar, stručan, samim tim onda si imao i neke uvjete, znači ljudi su te uvažavali, cijenili i tako. Bila sam predsjednik radničkog savjeta. I uopće se nisam nadala da ću ja dobiti tako neku, to je bila velika funkcija i to su me predložili na društveno-političkom aktivu. I sad, obzirom da ja nisam bila član SK, a imala sam vrlo veliki ugled, jako su me uvažavali, o tome su počeli raspravljati mogu li ja to ili ne mogu. I sad u to vrijeme, to bih ja čak rekla da je bio presedan, jer do tada nitko nije bio, nijedan predsjednik radničkog savjeta, a da nije bio član SK. I tako da sam ja ipak postala predsjednik radničkog savjeta i to ni manje ni više nego dva puta za redom.*- ID 8. Kazivačica nije ušla u SK. Neke žene su planirale i oblikovale svoju javnu djelatnost kroz niše koje su im bile tada otvorene. Na tu polarizaciju političkog i profesionalnog u profesionalnoj sferi, ukazale su i druge kazivačice, od kojih su neke potpuno odustale od bilo kakvog društvenog angažmana, smatrajući ga političkim, te su se preorijentirale na kvalitetno obavljanje svog posla i bile zadovoljne priznanjem da su kvalitetne radnice [bila sam aktivna] *samo ono što se ticalo rada, tu sam radila za troje tako su bar rekli kad sam odlazila, na vaše mjesto trebat će sigurno dvije ako ne tri* – ID 11., ili *neke stvari su se mogle čisto stručno progurati. Mnoge stvari su se mogle, a naravno politika se nije mogla. To mene nije ni zanimalo*- ID 7, kao i [bila sam] *aktivna, ali u vezi struke. U radničkom savjetu, ali kažem u vezi struke* - ID 15.

Iako je bio prisutan stalan pritisak da se žene uključuju što više u javni život, na čemu je osobito inzistirala Vida Tomšič,[393] jer se nova socijalistička žena nije smjela zadovoljiti samo kućom i obiteljskim obavezama, dio žena svoj je život organizirao oko djece i nije našao vrijeme koje bi mogao odvojiti od djece, *nisam radi djece nikad imala vremena.* – ID 28.

Odnos prema sustavu i KP: Među kazivačicama bilo je 7 članica KP i 23 nečlanice s time da je jedna bila izbačena nakon rezolucije IB-a. To znači da je 30% kazivačica bilo u KP (što je veći postotak od stvarnog), a dvije su bile u Saboru i to nakon 1953.

[393] HR HDA, 1234, KZDAŽH, kutija 2, GO AFŽH sekretarijat, Inv. br. 621, 15.3.1949.

Nositelji sustava bili su članovi KP što im je omogućavalo da se zaposle u komitetu, završe neku školu za funkcionare npr. Visoka privredna škola (ID 18., ID 2), a onda od tuda napreduju dalje u politiku ili sindikat.

Stavovi o članstvu u KP i o tome koliko je ono osiguravalo napredovanje i privilegije[394] dvojaki su. Prema iskazima nekih kazivačica, u KP se uključivalo isključivo iz ideoloških/ idejnih razloga, radi ostvarenja ideje egalitarnosti i socijalne pravde. Stavovi su kompleksni i kontradiktorni. Prema nekim kazivačicama članstvo je omogućavalo školovanje ili nastavak školovanja u okviru posebno organiziranih tečajeva i/ ili škola koji su bili namijenjeni isključivo pripadnicima KP i rukovodiocima, omogućavalo je napredovanje na poslu i u karijeri, zauzimanje rukovodećih položaja, pa i veću plaću.
U predstavničkim tijelima žena je bilo malo, a mali je bio i postotak žena među članstvom KP, što pokazuju i statistički podaci. Neke su se kazivačice od najranije mladosti bavile politikom, *od malih nogu sam se bavila politikom, na svim sastancima sam imala svoje mišljenje, tako da su vas ljudi zapažali i predlagali dalje.*– ID 2., a u članstvo KP su ušle *već tijekom rata 1944*. (ID 7). Te su kazivačice uzor za bavljenje politikom imale u svojim obiteljima, roditeljima, braći i sestrama, koji su prije rata ili bili članovi i podupiratelji HSS ili su bili aktivni u radničkom i komunističkom pokretu. Ove su kazivačice kao članice KP obavljale odgovorne poslove, ali oni nisu bili prepoznati kao važni. Kazivačice su bile svjesne da ti poslovi nisu bili smatrani kreativnim već administrativnim i reproduktivnim *dolazila sam na sastanke, zapisnike sam vodila, bila sam glavni zapisničar .... te su konferencije dugo trajale i po nekoliko sati, bilo je naporno ... nisam imala funkciju* – ID 1. Ostale kazivačice koje su bile članice KP radile su na poslovima različite hijerarhijske važnosti. Bilo je radnica, novinarki, političarki, sveučilišnih profesorica, učiteljica, žena na odgovornim funkcijama u poduzećima, jedna je bila direktorica no kako je sama rekla odustala je od direktorskog mjesta, jer nije mogla uskladiti obiteljske obveze samohrane majke i direktorska zaduženja, jer je način ugovaranja poslova zahtijevao odlaske na poslovne večere i vikende za što ona nije imala vremena, pa je nakon toga radila u sindikatu.

Sugovornice su progovorile i o privilegijama. Na privilegije se gleda različito i to neovisno je li sugovornica bila članica KP ili ne. Nisu sve članice KP ili simpatizerke sistema smatrale da privilegije i moć nisu postojale. *Svaki grad ima svoje šerife. Ti šerifi su bog i batina. Sve jedna*

[394] Privilegije se napuštaju 1953. za članove partijskog aparata, Uprave državne bezbednosti (UDB), vojske. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 291.

vlast se oslanjala i oslanja na manje vrijedne ljude i manje znane ljude (...) Od takvih glava boli. - ID 14. Ali bilo je i pozitivnih iskustava. *Ja se sjećam, dobro se sjećam jednog sastanka, bio je sekretar partijski, veli on vi gimnazijalci, djeco moja brzo učite, brzo dođite da me zamijenite. On je bio u gradskom odboru nešto. Da me zamijenite. Ja sam navikao, on je bio šnajder, na svoju iglu i s njom znam baratat pa da vi dođete gdje vam je mjesto. Inače ... Sjećam se jako dobrih ljudi. Jako dobrih ljudi.*- ID 14.

Suprotno tome, druga je kazivačica, smatrala da je pozicija njezinog muža davala pravo da dobije stan na korištenje, iako je tada stambenog prostora bilo iznimno malo. U Zagrebu je u jednom stanu živjelo nekoliko obitelji, 23,23% ljudi živjelo u kategoriji stana 4,1-8m^2, a 2,75% ljudi u kategoriji stana 25,1-40m^2.[395] Ni druga kazivačica nije bila svjesna privilegija od mogućnosti da dobije stan, pa do odjeće, koju prema pravilima o opskrbi drugi nisu mogli dobiti. *Ne bih rekla da smo imali kakvu korist. Korist je, ako je to korist, mi smo dobili stan u Zagrebu. Jer je on tu i radio. Mi smo dobili ispražnjeni ustaški stan. Međutim, ja sam svaku stvar koju sam tamo, ja naravno nisam imala ništa, ali svaku stvar koju sam u toj kući dobila, došla je komisija pa je popisala i ja sam to morala kupiti na otplatu. Ja sam to otplaćivala i to ne baš, tako možda godinu, dvije. Tako to je bilo jedno, dobro ispočetka smo imali besplatno stan i hranu, ali nismo ni plate imali, ali čim smo dobili plate, to je valjda bilo za tri mjeseca, mi smo sve to unatrag morali platiti, jer smo i unatrag dobili platu. ... kada sam ovdje počela da radim u SUP-u, svako jutro sam štopala svoje cipele da mogu uopće otići. E, onda sam dobila nešto ovdje, dobila sam nekakav materijal, nešto se je dobilo, ali ništa to nije bilo. E, onda pošto je moj muž naišao na jednoga prijatelja ovdje, isto, onda sam i kod njega nekakve haljine dobila i tako se je nešto skrpilo da nisam bila gola, a nešto su nam dali i u Vojvodini, jer su došle nekakve donacije i nešto, ja se sjećam, onda kažu, evo ovako možeš izvaditi dvije haljine, i nije sad to nešto da makneš u džep.*- ID 7.

Rezignaciju ondašnjom politikom pokazala je i ID 19 koja nije htjela izravno odgovoriti na pitanje o tome je li imala privilegije. U KP se učlanila u vrijeme kolektivizacije i formiranja SRZ. *Meni su partizani dodijelili, kad sam se udala i u ime muža, 11 jutara zemlje su mi dali. Niti motiku, niti pluga, ničega ... niti krave. Na ime muža, što mi je muž bio u partizanima. A ja lijepo ... tu je moja sestra stanovala u Zagrebu i ja njoj pišem, sekica draga, je li bi ti htjela meni naći posla tu u Zagrebu, da se ja riješim ove muke, jer sam bila uvijek tuđi samo radnik ... I za ono*

[395] *Statistički godišnjak Zagreba*. (Zagreb: 1955.): 170

malo što sam imala okućnicu, za to sam morala svaki dan drugom ići raditi da su mi ono izorali - ID 19. Ova kazivačica je prije rata radila kao sluškinja da bi zaradila za miraz i da bi se mogla udati, a nakon udaje je radila kako bi zajedno s mužem mogla kupiti kuću. Ona je privilegiju doživjela kao teret, jer nije više željela ostati na selu i s drugima razmjenjivati rad.

„Neprijatelji“: Sustav je kao *neprijatelje* novog poretka označio Folksdojčere na koje je prebačena kolektivna krivnja zbog pripadnosti Njemačkoj zajednici, one koji su pristajali ili ih je sustav prepoznao kao pristalice Rezolucije IB-a, te one čija je obitelj ili su oni sami pripadali drugoj ideologiji.

Nesigurnost i ovisnost o odanosti sustavu u istraživanom razdoblju najbolje se može vidjeti kroz rezoluciju IB-a i njezine žrtve.[396] Među ispitanicama dvije su bile zatočene na Golom otoku. Zatvaranje na Golom otoku, sugovornice ne spominju Sveti Grgur koji je bio ženski logor, jer vjerojatno naziv Goli otok koriste kao opće ime, doživjele su kao otvaranje očiju i okrutno suočavanje s realnošću. Obje su kazivačice bile optužene za podržavanje Rezolucije IB-a iako to nije bio slučaj i obje su bile žrtve ženskih vrijednosti, brižnosti i suosjećanja prema drugima. Iskustvo zatočeništva za sugovornice je imalo značenje samoizgradnje, rada na sebi, potvrde vlastite čovječnosti. Nepristajanje na gubitak čovječnosti u odnosu prema drugim zatočenicama, na što ih je logorski sustav prisiljavao, za njih je bio njihov doprinos vraćanju odnosa na pravo mjesto na odnose ljudskosti.

Došli smo do toga da su svi dogmatizmi i sva jednoumlja štetna zapravo, i samo ljude iskorištavaju i manipuliraju. Naime, taj proces sa Golim otokom me doveo do saznanja da je politika jedna manipulacija s ljudima, de fakto. I prvo što sam na Otoku pomislila je da se ja više neću dat' manipulirat od nekoga, da mi je toga dosta. I čim te slomi ...To je kao kod religioznih kad ti slomi ...Neko te uvjeri da nema Boga ili da ...Da se nešto mijenja u čovjeku. Da ono u što je vjerovao ne postoji, jel'. Prvo je taj Sovjetski Savez bio ideal, onda se vidjelo da je tamo nešto posve drugo ...Postoje logori staljinski ...I da milioni ljudi da trunu po logorima i da nestaju. To sve mi nismo znali .... Da on odbacuje Rezoluciju, ali možda ima nešto u tome da nema dovoljno demokracije u jugoslavenskoj Komunističkoj partiji. I to je bio razlog da njega zapru odmah. Mislim da je bilo oko 600 žena. Bila sam dvije godine. Došla sam jednoga dana, u decembru,

[396] Isksutva partizanki, logirašica optuženih za pristajanje uz Rezoluciju IB Pantelić, Ivana „Dante ništa nije znao“. Informbiro i bivše partizanke, *Istorija 20. veka* 3/2010., 97.-106.

početkom prosinca, kak' se veli ...Trebali smo za Božić ... Kupovali darove i bor i tak' dalje. Mislim da je ... 5. decembra su upali policajci, rano u zoru. Rajko je skakutal po krevetu, još je bio ... To je bilo '50... Optužba je bila da sam zakašnjavala na pos'o, jer sam [sina] *vodila u vrtić, pa bi koji put zakasnila na pos'o. Meni nikad nije bila baš osobina da točno stižem. A to je kod prvog hapšenja, da je naš stan bio azil za Informbiro. 'Ko god je ostao bez stana da je dolazil k nama stanovat. Te moje prijateljice. ... Tim vagonima za stoku smo stigli ... Zima je bila, decembar. Pa na brod ... Uglavnom, kad smo izlazili iz tog broda su nas ...Neke se sjećaju da su ih za kosu izvlačili. Dočekalo nas je užasno urlanje, tobože pjevanje, borbenih pjesama i parola. To je bio jedan špalir, dvored žena, sijede, krezube, musave ... I onda su nas mlatili sa svih strana, 'ko je mog'o jače, i derali se pritom užasno. ... Onda su te odvukli u neku baraku gdje si se mog'o skinuti. Dali su ti onu nošnju tam'... Strašno. I odma' drugi dan smo već išli raditi. Kamenolom ili nošenje tralja. To je najgore bilo, to nošenje tralja. Tralje su ove... Sa jedne strane jedan drži te ručke, a spreda drugi i sad se tovare... Ja se vraćam '53., u januaru s Golog otoka* - ID 16

To rijetko tko zna.[397] *Ja sam završila na Golom otoku. Bila sam od '49. – '51. godine u zatvoru. Evo zašto. Bilo je ferije i ja, kao najmlađi član Partije, bila sam sekretar partijske organizacije u mom rajonu. Tu su ti šerifi glavni. U gimnaziji sam bila sekretar svih skojevskih grupa u gimnaziji. I meni je ... došla sekretar jednog razreda i rekla da joj je obećao B. Ć. da će postati član SKOJ-a i član partije ako se riješi malograđanskih navika i smatrati da je moral između nogu. I on je nju prevrnuo u Komitetu na taj način. Kad je ona to meni rekla, meni ... Inače za sebe ne bi mnogo učinila, ali za drugog bi sve učinila u komitetu. I kažem da ćemo pisati pismo centru, jer sam smatrala da je to sve pošteno. Centralnom komitetu. A tamo je najviše leglo, ali čemu? ... Rekli su da koristi svoj položaj za bludne radnje. Jer sa mnom je to pokušao, ali je dobio šamar i pocijepanu košulju. To je druga stvar, ali ovo se dogodilo. Na sastanku, tamo gdje sam ja bila predsjednik, došla su nam pisma IB-a kako napadaju naše rukovodioce da koriste svoje položaje da ovo da ono, da ovako da onako. Što ja znam svega i svačega. I na tom sastanku kao sekretar Komiteta dolazi taj. Ja čitam tu rezoluciju IB-a, a tu je i otac učenice koju je on prevario. ... Reko' ovdje ima skandaloznih laži, ali ima i istine. Gdje ima dima ima i vatre. Da se*

[397] O problemu prezentiranja iskustava žrtava DDR Anselma Gallinat „Life –Stories in Interviews in Socialist Interaction 'Victims' of the GDR Talk and Argue about the past“ Julia Obertreis; Anke Stephan, (Essen: Klartext Verlag, 2009.): 275.-265

koriste položaji, koriste. To sam se osvjedočila. On prekida meni sastanak. Takvo je naređenje. Navečer dolaze po mene ... Odvedoše oni mene. 3 mjeseca sam bila u mostarskom zatvoru. 7 mjeseci u sarajevskom zatvoru, Centralnom zatvoru i 2 mjeseca u beogradskom zatvoru. Za to vrijeme za mene nitko živ nije za mene čuo ... Ako možeš iscijeliti ranu, iscijeli ali nemoj otvarati ... Meni nije jasno, jer da se postupa sa čovjekom tako ... To je meni neshvatljivo bilo ... Isprebijao boga u meni .... Kad kaže vlast kvari. Ne, ne to je u njemu. To je u čovjeku ... Lažeš na drugog da bi sebe obranio. Reko' to je raport ... I velim ti svako društvo, svaka vlast traži pripuze, a ne čestite ljude ... Ne, ja sam ovdje čovjek i tražim čovjeka. – ID 14.[398]

Istraživana arhivska građa, kao niti tekstovi u *Ženi u borbi* nisu spominjali odvođenje i zatvaranje Folksdojčera u Jugoslaviji.[399] Jedna sugovornica bila je zatočena s majkom 1945.-1948. u Rudolfsgnadu (Knićaninu) jednom od koncentracijskih logora za Folksdojčere[400] pod optužbom za suradnju s neprijateljem. U svjedočanstvu kazivačica je opisala svoju snagu suprotstavljanjem režimu sabotiranjem, oduzimanjem uroda u vrijeme kada je taj sistem oskudijevao u prehrambenim artiklima i provodio mjere otkupa uroda na selu. U svjedočenju se tri puta narugala sistemu pokazujući njegovu slabost baš na onim mjestima gdje je on želio pokazati snagu. Najprije, stvaranjem etničke zajednice žena- logorašica, Njemica, koju sistem nije uspio uništiti već homogenizirati, naravno u uvjetima logora, koji homogenizaciju stavlja u specifične uvjete. Ta je zajednica žena uništavala usjeve, što čuvari, koji su nosili na svojim uniformama simbole države i sistema koji ih je zatvorio, nisu uspjeli otkriti. I na kraju, uspjela je prevariti sistem i ostati s majkom i nakon puštanja iz logora, iako tako nije bilo predviđeno.

I tako smo vam mi, velim 12.5. [1945.] *odvedeni, na način da smo u roku deset minuta smjeli ponijet ono što nam je bilo prvo pri ruci ... kaput, cipele. Ručni sat mi je odma' bio oduzet. Nisam ga smjela stavit' na ruku. Sreća, kratko je bilo iza bombardiranja Sarajeva, pa je još stajao kofer sa tako vrjednijim stvarima ... Iz tog Windhorsta odnosno Nove Topole, kako se broj povećavao,*

---

[398] Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 141.-146.; O slučajevima tijekom 1970-ih i obračunom s prosovjetskom opozicijom u Bosni, Crnoj Gori i Srbiji Cvetković, Srđan „Neoibeovci. Obračun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ i kidnapovanje Vlade Dapčevića" *Istorija 20. veka*, 2/2012., 147.-164.

[399] Usp. Geiger, Vladimir "Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945" *1945.- razdjelinica hrvatske povijesti* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005.): 271.-289.; o istraživanju sudbine Folksdojčera i uopće Njemačke manjine u Hrvatskoj/ Jugoslaviji Michael Portmann, *Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav Territory during and after WWII (1943-1950)* (Munchen: GRIN Verlag, 2004.): 3., 17.

[400] Vladimir Geiger i Ivan Jurković *Što se dogodilo s folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji* (Njemačka narodnosna zajednica/Volksdeutsche Gemeinschaft: Zagreb, 1993.), Vladimir Geiger *Nestanak Folksdojčera* (Zagreb: Nova stvarnost, 1997.)

tako su se širila i mjesta gdje smo bili smještavani. Mi smo bili u zgradama domaćinstava, to nisu bile velike zgrade, staje, tih bivših Švaba ili Poljaka ili ne znam koga. To je trajalo otprilike do 26. siječnja 1947-e ili 1946-e. Ne znam točno. Morala bih pogledati. ... Rudolfsgnada. ... Isuse Bože, pa to je kazamat u što ulazimo. I nema, ušli smo i gotov ... Radili smo uglavnom na poljima Kopali smo kukuruz i slične priče. Naravna stvar, ako smo bili dobro organizirani, kao što sam recimo ja, jer sam dobro govorila srpski, kako su oni rekli, mene su izabrali da budem desetarka. Švabice namjerno nisu htjele govoriti, a znale su, samo sa mnom. Ja sam, kao desetarka, vodila grupe na kopanje kukuruza i onda sam s njima imala dogovor:'Djevojke ili žene, slušaj te, svaki četvrti je naš i samo ga potkopaš i usadiš. Naravno, za četiri, pet dana nema ga.' Jako puno štete smo napravili. Stvarno, jako puno štete. Čujte, barem na taj način smo se odužili tim strahotama, a o hrani da ne pričam ... Uspjeli smo ostati živi, ali o tome da je netko od tamo bio pušten, nitko. Svi smo bili predviđeni, cijeli taj Knićanin, njemački Rudolfsgnad, bili smo predviđeni za Sibir. Međutim, hvala dragom Bogu, došla je '48-a, Tito se posvađao sa Staljinom i tako smo se mi spasili ... moja majka i ja izlazimo van iz logora ... Dakle, iza toga kako smo izašli iz logora, nismo mogli gdje smo mi htjeli, nego gdje su nas uputili. Mi smo bili upućeni u Pančevo ... Odmah su nas zaposlili, ali naravno, bili smo ljudi bez državljanstva. To znači, bez prava, slobode kretanja uopće ... Dakle, opet rastava od matere. Strahovito sam se borila, išla od jednog do drugog, nekako sam uspjela, ali zapamtite nikad moljakat nego čak šta više sam i lagala. Petljala i lagala i kad sam shvatila da se da lagati i da to laganje uspije ... čak šta više uspjela sam dokazati u Ministarstvu građevinarstva da sam prije logora studirala medicinu. Zamislite, a ja s četrnaest godina zatvorena. Mislim, koji si ti vol, da si samo malo poslušao, vidio bi da lažem. To je upalilo, moja sreća. Stanovali smo kod mamine sestre i tako je onda počeo lijep život. – ID 21[401]

O Rezoluciji IB-a i iskustvu logoraša/ logorašica koji su završili na Golom otoku i Svetom Grguru dugo se šutjelo,[402] a tek 1980-ih postaju predmet javnih rasprava, književnih djela i tekstova u novinama. Bez obzira na to što je tema Golog otoka bila u javnosti prisutna, sugovornice koje su bile bliske sistemu i u njemu imale aktivnu ulogu u svojim sjećanjima, negirale su da su znale za logor i tretman ljudi u njemu. U svjedočenju o ovoj, kao i u

[401] ID 21 objavljeno Dijanić [et al], *Ženski biografski leksikon*, 189.-207.
[402] O šutnji onih koji su bili na Golom otoku, Ibid., 103.

svjedočenjima o drugim temama, govorile su o različitim razinama informiranosti u socijalističkoj hijerarhiji odnosa.

Mi smo manje više bili zbunjeni. Zbunjeni smo bili, drugo je to kod tih političara u vrhu koji su znali što se zbiva, kako se to kuha, međutim nas je to ošinulo kao grom iz vedra neba, i trebalo se sad izjasniti za koga si. A do jučer si dizao Staljina u nebesa, sad treba reći, 'neću s tobom više'. Tako da to nije čudno. I mislim da su neki negativci kroz tu aferu s Informbiroom, obračunavali se s ljudima na osobnoj osnovi. Mislim da je i toga bilo, 'nije mi se dopao, pa sam jedva dočekao da mu nešto podmetnem, da ga mogu po toj liniji maknuti'. To je bilo u manjoj mjeri, ali je ipak bilo ... Ja i danas i mislim, a i drugi misle, da je trebalo neke koji su kolovođe u tome protiv Jugoslavije, a za politiku Sovjetskog Saveza ... Mislim da je taj Goli otok imao svoje opravdanje da se ljudi izoliraju, ali se ne slažemo s onim što se poslije tamo dešavalo. Tako da mi mnogi nismo uopće znali što se tamo događa. ... mislili su da bi taj Informbiroovac mogao još i politički izgrađivati na svojoj liniji, pa su zbog toga formirali taj Goli otok da budu izolirani. – ID 2.

Neke kazivačice uopće ne vjeruju drugoj strani. *Vjerojatno se nešto malo i preuveličava ovo o Golom otoku, uvijek ga... Svi ga tumače onako, kako njima odgovara. Ja tumačim, da je trebao bit!* – ID 13.

Političke elite: Intervjui pokazuju da se u formativnoj fazi socijalističkog poretka, ali i već tijekom rata u NOP-u, počela stvarati nova politička elita pa i među ženama-političarkama. Neke političarke su bile intelektualke, ali dosta je onih koje su dobile šansu iz sela doći u grad, te ubrzanim tečajevima steći obrazovanje (gotovo 80% žena Jugoslavije je bilo nepismeno).[403] Tako stečenim obrazovanjem i političkom podobnošću ušle su u svijet politike. Žene su u politici bile malo zastupljene, a i kada su dolazile na sastanke, malo ih je bilo spremno iznositi vlastite stavove. Iz iskaza sugovornica vidi se da žene nisu imale samopouzdanja istupati i iako im je zakon jamčio glasačko pravo, patrijarhalna sredina to pravo im nije priznala, *ja sam na sastancima rađe šutila. Ja nisam imala dar govora. Zaboravljala sam. Nekako, nije mi išlo, onda bolje da sam šutila. Ja sam išla na svaki sastanak! Drugi su govorili, jel', muški, pričali, a mi smo šutili. Bilo je žena. No ne puno. Dugo se nije moglo to srediti, da ravnopravnost imaju žene sa muškima. Muškarci su se odupirali. Rekli su da trebaju pomagati u kući ženama, oko djece i čišćenja, jer i žene rade u tvornici. To se govorilo na sastancima*– ID 19.

[403] Jancar Webster, *Women & Revolution*, 65.

Pokazalo se da je za mnoge kazivačice problem bio sjetiti se političarki iz tog vremena, a i kada bi se sjetile, to nije značilo da su i cijenile političarke ili njihov angažman u političkom/ javnom životu. Sugovornice su prepoznale raslojavanje i izdvajanje političke elite što su kritizirale, *ni član partije nisam bila, al' sam uvijek bila na toj socijalističkoj liniji. Sjećam se Anke Berus... Pa, supruge Vladimira Bakarića, ove Šoljanice. Pa dosta toga sam i zaboravila, sad tek vidim, da sam puno toga zaboravila. Ženske političarke? Pa, i tada je bilo dosta tih političarki, ne da bi ti se sviđale ili ne, što rade, nego ... Ponekad, pristup običnom čovjeku. Vidila se neka, šta ja znam, mala-mala visina, koju ja nisam nikad podnosila, niti ju sad podnosim. Mislim, svaki čovjek zaslužuje da se prema njemu ljudski ponaša.* – ID 13.[404]

Krug političke elite bio je uzak i zatvoren, rezerviran za predratne i ratne revolucionare i revolucionarke, a još ga je zatvorenijim činila potreba da osoba bude od povjerenja. U patrijarhalnom društvu i KP je funkcionirala na taj način. Obiteljske veze su bile izražene. Mnoge političarke s vrha hijerarhije bile su supruge istaknutih političara. To nije ulijevalo povjerenje u njihov rad, već je izazivalo nezadovoljstvo i osjećaj nepravednosti zbog takve situacije, *to je bilo još iz partizana, to su bile preko muža i šta ja znam. Recimo k'o ona. Ona je bila k'o nekakav političar, M-ova žena. Ali ona je kao nešto u predsjedništvu, mislim AFŽ-a ili socijalističkog saveza, više ni ne znam. Muž joj je bio na funkciji pa je i ona bila na funkciji. Te me žene, nit su me interesirale, nit su mi imponirale. A. B. se sjećam još iz partizana i nije me impresionirala.* – ID 7.

U nekim slučajevima netrpeljivost prema političarkama je proizlazila iz osobnog poznanstva, n*e mogu se sjetiti, sjetila sam se profesorice, dvije ili tri profesorice moje gore iz Gimnazije su ubijene za vreme kad je došla Titova Jugoslavija. A jedna je bila ministrica, kakva zločesta iz hrvatskog, ma užas. Ta je bila par godina, gledala sam je na televiziji već kao udata. Smrklo mi se svaki put kad sam je vidla, B. Profesorica B., ona je bila ministar ne znam čega, sad se više ne sjećam. Znam da je bila na televiziji.* – ID 28.

***

[404] Kirin i Senjković zaključuju kako unatoč hvaljenju ženskih napora na izgradnji socijalizma, poredak nije proizveo niti jednu istaknutu heroinu Renata Jambrešić Kirin; Reana Senjković, „Legacies of the Second World War in Croatian Cultural Memory. Women as Seen trough the Media" Aspasia Volume 4, 2010: 71-96, DOI 10.3617/asp. 2010.040105.

Rezultati istraživanja potvrđuju hipotezu da su žene ostvarile zakonsku jednakopravnost, a ne i stvarnu. Iako je pravo na političku participaciju bilo neupitno, mogućnost žena da napreduju u političkoj hijerarhiji je na više načina bila ograničena. Žene su bile, kao i muškarci, ograničene političkom i partijskom podobnošću bez koje se ozbiljnije napredovanje u političkoj hijerarhiji nije moglo zamisliti. Dodatno je ženama napredovanje u politici bilo onemogućeno patrijarhalnim mentalitetom društva koje nije podržavalo žene da se politički angažiraju izvan svoje profesije i poduzeća, jer iako su neke žene bile aktivne u sindikatu, radničkom savjetu, nisu ostvarile daljnju političku karijeru, jer se na njihov angažman gledalo, ali su ga i one same doživljavale, kao potvrdu svojeg kvalitetnog rada i neku vrstu priznanja, a ne kao jednu od stepenica za daljnje uspinjanje u političkoj hijerarhiji. Neke žene su ipak zauzele visoke političke pozicije, no njihov je broj bio mali, jer je izbor bio ograničen na partijsku elitu. To je kod ostatka žena izazvalo otpor i daljnju pasivizaciju, te orijentiranost isključivo na obitelj. Dio samih žena je smatrao da politika nije za žene, pa su se izjasnile da ih ona nije zanimala i /ili da zbog obiteljskih obaveza nisu imale slobodnog vremena za bavljenje politikom. Dio žena, iako ih je politika zanimala, zbog razočaranja privilegijama partijske elite postepeno su napuštale političke pozicije i angažman, a neke su bile neprijateljski raspoložene prema sistemu.

Pitanje AFŽ-a kao političke organizacije žena pokazalo je kako joj većina žena nije pridavala veće značenje, pa čak nije imala niti pozitivan dojam o njoj, aktivistkinjama AFŽ-a i/ ili njenoj djelatnosti. Ipak, sučelimo li iskaze kazivačica i arhivsku građu možemo zaključiti da je AFŽ bila politička organizacija žena, ali nju osim aktivistkinja AFŽ-a u stvarnosti nitko nije tako doživljavao niti joj je želio dopustiti takvo značenje. Aktivistkinje AFŽ-a bile su motivirane i aktivne na novim zadacima (političkim i socijalnim) i vrlo su rado sudjelovale u radnim akcijama i govorile o njima, jer je to bila mogućnost da se njihov rad učini vidljivim i javnim. No, ukupni učinak, bez prave podrške bilo NF, KP, institucija društva, pa i samih žena bio je slab.

6. ŽENE I ZAPOSLENJE

6. 1. Zakonski propisi o zaposlenim ženama 1945.-1953.

Socijalistička ideologija proklamirala je ravnopravnost muškaraca i žena, a ravnopravnost žena je smještala u širi okvir rješavanja klasnog pitanja i klasne eksploatacije.[405] Rješenjem klasnog pitanja, pobjedom revolucije i uspostavom socijalističkog poretka bilo je riješeno i pitanje ravnopravnosti žena, smatrala je politička nomenklatura socijalističke Hrvatske/ Jugoslavije. Zakonodavstvo predratne Jugoslavije nije dopuštalo da muškarci i žene imaju jednake plaće za isti rad, žene su bile i ograničene u napredovanju, zakon nije dopuštao da žena pravnica postane sudac, u Narodnoj banci žena je mogla biti samo daktilografkinja i brojačica novca bez obzira je li fakultetski obrazovana, do 1939. žene su bile lakše otpuštane, plaće su im snižene za 30%-50%, a učiteljice koja se nisu udale za učitelja gubile su pravo na rad.[406] U novoj državi jednakopravnost muškaraca i žena na polju rada jamčio je prvi Ustav (1946.).[407] Prema riječima suvremenika i suvremenica žene Hrvatske/ Jugoslavije svoju ravnopravnost nisu dobile, one su je izborile ravnopravnim sudjelovanjem s muškarcima u NOB.[408]

Zaposleni su bez obzira na rod imali jednaku plaću za isti rad, socijalno i zdravstveno osiguranje. Nizom zakona zaposlenoj majci bilo je osigurano korištenje prava na rodiljni, naknadu,[409] pravo na skraćeno radno vrijeme nakon poroda radi dojenja, bio je zabranjen noćni rada trudnicama i dojiljama.[410] Ista prava imale su i udane žene koje nisu radile: pravo da preko supruga ostvaruju

---

[405] S. Đuranović-Janda povezuje borbu radničke klase protiv eksploatacije s borbom žena za skraćivanje radnog vremena. U: Saša Đuranović-Janda, *Žena u radnom odnosu*. Zagreb: Naprijed, 1960., 172.; o fazama pogleda na rješavanje ženskog pitanja u socijalizmu kroz rješavanje klasnog pitanja putem zakonodavstva, politike jednakih plaća, zaposlenju majke i podruštvljavanje brige za djecu, a s druge strane nerješavanje patrijarhalnog funkcioniranja društva, te razlikama državnog socijalizma i socijalističkog samoupravljanja s pozicija ženskog pitanja u: Despot, Blaženka *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje*. Zagreb. 1987., 107.-143.

[406] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 138., , 8. 3. 1949., referat Marije Šoljan; Kecman, *Žene Jugoslavije*, 45.-49., 52.-55. i 218., 61. i bilješke 202, 203 i 204; Ograjšek Gorenjak, "Rodni stereotipi", 259.

[407] *Peti kongres KPJ 21.-28.7.1948. Stenografske bilješke*. Zagreb. 1949., 428., diskusija Vide Tomšič

[408] Gjurkić, „O privrednoj aktivnosti žena Jugoslavije 1918.-1953.“, 819. i 820.; Žene su same sudjelovale u svom oslobođenju rekla je Vida Tomšič u svojoj diskusiji na Petom kongresu KPJ., *Peti kongres KPJ 21.-28.7.1948. Stenografske bilješke*. Zagreb. 1949., 429., diskusija Vide Tomšič

[409] *Uredba o dopustu žena prije i poslije poroda*, *Službeni list FNRJ, broj 56/1946*, 12.7.1946.; *Rješenje o dopunskom snabdijevanju novorođene djece, trudnica i porodilja od 28.1.1950.*, *Službeni list FNRJ, broj 7/1950*, 1.2.1950., 120.

[410] *Zakon o državnim službenicima*, *Službeni list FNRJ, broj 62/1946*, 2.8.1946.; *Uredba o zaštiti trudnih žena i majki od 4.4.1949.*, *Službeni list FNRJ, broj 31/1949*, 9.4.1949., 441.-443. Uredba iz 1949. godine koja je ženama dopuštala prekide za dojenje minimalno se koristila, zato što se u slučaju skraćenog radnog vremena plaća smanjivala za 25%. Đuranović-Janda, *Žena*, 180., bilješka 17.; *Uredba o zabrani zapošljavanja žena i maloljetnika na određenim poslovima od 5.3.1952.*, *Službeni list FNRJ, broj 11/1952*., 7.3.1952., 164.-165. AFŽ je 1947.

socijalno i zdravstveno osiguranje, kao i sva prava rodilje. Ista prava zakon je jamčio nezaposlenom suprugu radnice.[411] Iako je malo vjerojatno da su muškarci koristili to pravo, jer niti današnja situacija nije bitno drugačija, sama činjenica da je postojala ta mogućnost govori da ne samo da su se žene približile pravima koja su do tada bila rezervirana za muškarce, nego je zakonodavac predvidio mogućnost mijenjanja rodnih uloga. Nizom uredbi koji su regulirali položaj zaposlene majke ženama su olakšani uvjeti rada nakon poroda mogućnošću da koriste skraćeno radno vrijeme, lakšim uvjetima rada, zadržavanjem primanja.

Cilj je bio zakonodavstvom zaštititi sve zaposlene žene uvažavajući njihove specifičnosti posebnom zaštitom zaposlenih žena i zaštitom materinstva zaposlenih žena.[412]

Prema *Uredbi o zabrani zapošljavanja žena i maloljetnika na određenim poslovima od 5.3.1952.*, bilo je predviđeno da na poslovima koji su štetni po zdravlje, opasni po život i koji su fizički teški, žene ne smiju raditi, a trudne žene su morale biti preraspodijeljene na lakše poslove uz zadržavanje postojeće visine plaće. Za izvršavanje ove *Uredbe* brinula je posebna komisija. Osim toga, trudnoj ženi se nije mogao dati otkaz.[413]

Žena radnica pozitivnom pravnom diskriminacijom bila je zaštićena prilikom odlaska u mirovinu 37. člankom *Zakona o socijalnom osiguranju radnika, namještenika i službenika* privilegijom da je s obzirom na svoju konstituciju imala pravo pet godina ranije otići u mirovinu od muškarca, a 45. člankom nezaposlena udovica je imala pravo na obiteljsku mirovinu.[414]

Unatoč nizu dobrih i pozitivnih pravnih propisa, koji su prepoznavali specifične potrebe zaposlene žene, koja je majka, koja s obzirom na svoju konstituciju nije moga obavljati teške fizičke poslove, unatoč priznavanju ženama prava na ranije umirovljenje, te priznanjem dvostruke opterećenosti žena radom na radnom mjestu i kod kuće, ipak je izostala mogućnost da

---

kritizirao uredništvo časopisa *Rad* zbog neodgovornog pisanja i pozivanja na zapošljavanje žena kao druge radne snage u rudarstvu. Đuranović-Janda, *Žena*, 195., bilješka 45.

[411] *Zakon o socijalnom osiguranju radnika, namještenika i službenika*, u: *Službeni list FNRJ, broj 65/1946*, 13.8.1946.; *Zakon o socijalnom osiguranju radnika i službenika i njihovih porodica od 21.1.1950., Službeni list FNRJ, broj 10/1950*, 8.2.1950., 189.-205.

[412] Đuranović-Janda, *Žena*, 298.

[413] *Uredba o zabrani zapošljavanja žena i maloljetnika na određenim poslovima od 5.3.1952., Službeni list FNRJ, broj 11/1952*, 7.3.1952., 164.-165.

[414] *Zakon o socijalnom osiguranju radnika, namještenika i službenika*, u: *Službeni list FNRJ, broj 65/1946*, 13.8.1946.; *Zakon o ustanovljenju prava na mirovinu i o umirovljenju državnih službenika* u: *Službeni list FNRJ, broj 93/1946*, 19.11.1946.; *Ispravak zakona o socijalnom osiguranju radnika i službenika i njihovih porodica od 20.2.1950.* u: *Službeni list FNRJ, broj 13/1950*, 22.2.1950., 309.

žene ostvare jednakost. Razlog tome je što nije bilo sustavnog praćenja uvjeta rada i planskog otvaranja za žene onih sektora proizvodnje, koji bi im osigurali mogućnost lakšeg rada, napredovanja, boljih uvjeta, veće plaće, boljeg standarda i položaja u društvu koje je bilo omogućeno muškarcima. Posredovanje rada nije bilo regulirano na način da zadovolji potrebe žena, jer takvog specifičnog programa za žene nije bilo, iako je zakonom bilo predviđeno savjetovanje radnika i vođenje evidencija o potrebi radnika na tržištu rada.[415] Iz tog razloga je bilo malo učenica u privredi, u školama s praksom i u industrijskim školama. *Uredbom o organizaciji službe posredovanja rada od 29.3.1952.*, na republičkoj razini taj se problem, koji je posebno pogađao žene, nije riješio, jer posredovanja koje bi se bavilo posebno ženskim radom, nije bilo.[416]

Osnovnim zakonom o upravljanju radnih kolektiva državnim privrednim poduzećima uvedeno je samoupravljanje. Od radničkog samoupravljanja očekivalo se mnogo, između ostalog i povećanje proizvodnje, napuštanje državne, planske privrede i koliko-toliko smanjenje gubitaka i razvijanje tržišta.[417] Uvedeni su radnički savjeti. Cilj je bio da što više radnika uđe u njih, ali je direktor i dalje imao vodeću ulogu i najveće ovlasti. Time se smatralo da će i žene imati šansu ući u radničke savjete i rješavati probleme koji tište ženu radnicu.[418] Radnički savjet je donosio zaključke o upravljanju poduzećem, a radnici su raspolagali dijelom akumulacije koja je ostajala na raspolaganju poduzeću. Upravni odbor je odgovarao za izvršenje plana i pravilno poslovanje poduzeća. Cilj uvođenja radničkog samoupravljanja bila je debirokratizacija, decentralizacija i deetatizacija,[419] pa se odmah išlo sa smanjenjem broja zaposlenih u administraciji, tj. došlo je do prelijevanja zaposlenih iz uprave u privredu. Administrativni aparat se smanjio za 30-40% (najviše upravni) u razdoblju 1950.-1951.[420] To se odrazilo na zaposlenost žena. Objašnjenja za gubitak radnog mjesta bila je nekvalificiranost žena zbog koje su poduzeća imala velike

---

[415] *Službeni list FNRJ, broj 53/1946.*, 2.7.1946.
[416] *Uredba o organizaciji službe posredovanja rada od 29.3.1952.* u: *Službeni list FNRJ, broj 16/1952.*, 31.3.1952., 256.-257.
[417] Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Treća knjiga. Socijalistička Jugoslavija 1945-1988.* (Beograd: Nolit, 1988.), 288.-316.
[418] „Izabrali smo radničke savjete“ *Žena u borbi*, listopad 10/1950., 2.
[419] Usp. Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb. 2006., 284. -290.; Dušan Bilandžić, *Historija SFRJ: glavni procesi 1918.-1985.* Zagreb. 1985., 168.-172.; Zdenko Radelić, „Pitanje uvođenja radničkih savjeta s gledišta kontinuiteta i diskontinuiteta (radnički savjeti u 1949. i 1950. godini).“ *Časopis za suvremenu povijest 22(3)*. Zagreb. 1990., 67.-88.; Berislav Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952.*, 391.- 409.; Vida Tomšič, *Žene u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*. Beograd. 1981., 33.
[420] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 214.; Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 59.-60.

financijske probleme. Kao moguće rješenje, predlagala se daljnja izobrazba žena, postavljanje na najjednostavnije poslove i uključivanje u organe upravljanja poduzećem, kako bi se otkazi spriječili i kako bi se novopridošlim ženama pomoglo da se uključe u rad poduzeća i napreduju.[421] No, ova rješenja dolaze iz politike i predstavljaju planove *odozgo* o izjednačavanju žena radnica u njihovim radničkim pravima, a manje je to bila posljedica svijesti o pravima i potrebama žena da sudjeluju u javnom životu, da su zaposlene i da se kroz posao osobno realiziraju.[422] Informacije koje su dolazile iz poduzeća govore da su žene otpuštane, jer se mislilo da će udanu ženu, muž uzdržavati.[423] Ovaj stari argument iz vremena krize 1929.-1934.[424] pokušao se iskoristiti i u vrijeme jugoslavenske krize izvršenja petogodišnjeg plana i procesa debirokratizacije kojim se nastojao smanjiti broj radnika, smanjivanjem zaposlenih u administraciji i *bezbolno* riješiti taj problem vraćanjem žena u kuću.

Nizom uredbi nastojalo se regulirati takvo kolektivno otpuštanje radnika (pet i više radnika) kada je kao razlog bilo navedeno smanjenja obima posla. Kako bi se kontrolirala zakonitost i opravdanost takvog otpuštanja, za njega je bilo potrebno dobiti, suglasnost nadležnog sindikalnog vijeća. Ukoliko se ona ne bi dobila u roku tri dana, kao arbitar je postavljana lokalna vlast s time da se trebalo paziti mogu li na tim mjestima raditi žene, jer je bilo propisano da se žene što više zapošljavaju na radnim mjestima koja odgovaraju ženama.[425]

Ove uredbe koje su pozitivno diskriminirale zaposlene žene bile su teže ostvarive pa su zato veći negativan učinak imale one uredbe koje su nenamjerno pogoršale položaj žena poput *Uputstva o plaćanju materijalnog obezbeđenja (hranarine)* iz sredstava fonda plaća, prema kojem su poduzeća morala sama plaćati hranarinu[426] za bolovanja do sedam dana.[427] To je bio razlog da

---

[421] Marko Belinić, „Jedno praktično pitanje“ *Žena u borbi*, ožujak 3/1953., 8.-9.
[422] Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, 108.
[423] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, kutija 55, Inv. br. 1683-1, 28. i 29. 10. 1950.
[424] Ograjšek Gorenjak, "Rodni stereotipi", 259., 270.; Kecman, *Žene Jugoslavije*, 45.-49., 52.-55., 61. i 218.
[425] „Uredba o postupku otkazivanja radnog odnosa radnicima i službenicima privrednih organizacija od 10.4.1952.“ u: *Službeni list FNRJ, broj 20/1952.*, 7.8.1952., 373.-374.; „Uputstvo za izvršene uredbe o postupku otkazivanja radnog odnosa ranicima i službenicima privrednih organizacija od 28.4.1952.“ u: *Službeni list FNRJ, broj 26/1952.*, 9.5.1952., 524.-526.; „Uredba o izmjeni Uredbe o postupku otkazivanja radnog odnosa radnicima i službenicima privrednih organizacija od 18.6.1952.“ u: *Službeni list FNRJ, broj 33/1952.*, 26.6.1952., 638.
[426] Hranarina je pomoć, najčešće novčana koju dobiva zaposlena osoba u vrijeme bolovanja. *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (Zagreb: Novi Liber, 2002.): s. v. „hrana“
[427] „Uputstvo o plaćanju materijalnog obezbeđenja (hranarine) “, *Službeni list FNRJ, broj 20/1952.*, 7.8.1952.; „Uputstvo o dopuni Uputstva o Evidencijama za provedbu socijalnog osiguranja na radnom mjestu od 3.4.1952.“, Ibid.,401.

poduzeća nisu željela zapošljavati žene, jer se uvriježio stav da žene više koriste ta kraća bolovanja uslijed bolesti djece.

O higijensko tehničkoj zaštiti postojao je *Opći pravilnik o higijenskim i tehničkim zaštitnim mjerama pri radu od 18. 2. 1947.* u kojem se o specifičnim potrebama žena govorilo kroz obavezu postojanja odvojenih umivaonica za muškarce i žene, te da su poduzeća s preko 50 radnica morala imati odvojene sanitarije (nužnik) za žene, iako se navodi da bi bilo dobro, ako je poduzeće u mogućnosti, to napraviti i za manje radnica. Pravilnik nije naglašavao da bi za žene trebao brinuti poseban tvornički higijeničar, koji bi po opisu posla trebao komunicirati s inspekcijom rada.[428] *Uputstvo o tvorničkim higijeničarima od 30. 4. 1947.* utvrđuje da je njihova zadaća brinuti za pravilan raspored trudnica na odgovarajuća radna mjesta.[429]

Udarac nastojanjima da se olakša položaj zaposlenih majki bilo je odnošenje *Uredbe o donošenju republičkih propisa o organizaciji, upravljanju i financiranju ustanova,* 1953. čime se financiranje i upravljanje ustanovama prebacuje u nadležnost republika. U Hrvatskoj su to bile socijalne ustanove, a osnovan je fonda za njihovo financiranje.[430] Financiranje i osnivanje jaslica i vrtića više nije bilo obaveza poduzeća, već se ona samofinanciraju, samostalnim budžetom ili iz budžeta neke druge ustanove, a bila su pod nadleštvom savjeta za prosvjetu, socijalne zaštite, društvene organizacije i poduzeća. Samofinanciranje je zahtijevalo participiranje roditelja što se negativno odrazilo na njihov opstanak.[431] Sve je to utjecalo na smanjenje broja vrtića i jaslica. Ista sudbina je zadesila i dječje kuhinje u školama. Briga za odgoj djece i pomoć zaposlenoj majci sve se više vraćala u sferu roditelja, a društvo, iako se deklarativno govorilo o važnosti društvene brige za djecu, obitelj i zaposlenu majku, sve više je napuštalo tu sferu i na crti brige za djecu, roditelji-škola-društvo, društvo se sve češće nalazilo na zadnjem mjestu.

[428] *Službeni list FNRJ, broj 16/1947.*, 25.2.1947., 185.-200.
[429] *Službeni list FNRJ, broj 40/1947.*, 13.5.1947., 480.-481.
[430] Đuranović-Janda, *Žena*, 264. – 265. i bilješka 132.
[431] Ibid., 266. i bilješka 134.

6.2. Žene u tvornici: *Udarničkim radom grade bolju budućnost svome narodu*[432]

Ženama Hrvatske/ Jugoslavije kao uzori nudile su se sovjetske žene. Propaganda je nastojala dati sliku žene koja je sada u tvornici sretna, jer su radnici organizirani, uvjeti rada bolji, jer se radnicima pomaže i radi se za narod.

Nekvalificirani poslovi su za neke žene bili prilika za poboljšanje životnih uvjeta, napredovanje i realizaciju vlastitih ambicija. Iako su dolazile u tvornice kao nekvalificirana radna snaga, najčešće da bi radile u kuhinji, žene su se s vremenom dokvalificirale i nastavile raditi kao stručne radnice na poslovima koje su do tada radili muškarci (kao elektrovarioci, varioci, kovinotokarke). Broj žena zaposlenih u industriji u Hrvatskoj se do 1948. povećao za 40% u odnosu na 1945.[433] Časopis je kritizirao različit odnos prema muškarcima i ženama na radnom mjestu. Žene su bile borkinje za produktivnost rada, koju su nastojale povećati ne samo među ženama,[434] no bez obzira na to, nisu bile jednako tretirane kao i muškarci u pitanju napredovanja i uvažavanja rada koji su obavljale. Većina žena bila je zaposlena u tekstilnoj industriji (u *Pamučnoj industriji* Duga Resa radilo je 56% žena, a od toga u predionici 90%). Iako su žene često bile udarnice i premašivale normu, nije se ulagalo u strojni park tih tvornica, ali se smanjivao administrativni kadar u kojem su radile i žene, a radno vrijeme se nastojalo u potpunosti iskoristiti.[435] Žene su radile i u metalnoj industriji, primjerice, u Požeškoj ljevaonici je od 200 zaposlenih bilo 55 žena (27,5%) i to 27 polukvalificiranih i 28 kvalificiranih. Te su radnice bile višestruke udarnice, no kada je o pozicijama odlučivanja u poduzeću riječ, žene su bile malo zastupljene. U radničkom savjetu su od 31 člana bile samo 4 žene, što je 12,9%, ukupnog broja zaposlenih, a u Upravnom odboru nije bila niti jedna žena. Časopis je kritizirao rad partijske organizacije poduzeća, jer nije radila na političkom uzdizanju žena.[436]

---

[432] „Udarničkim radom grade bolju budućnost svome narodu“, *Žena u borbi*, ožujak 37/1947., 12.-14.
[433] Cana Babović, „AFŽ u izgradnji zemlje“, *Žena u borbi*, veljača 2/1948., 4.-8.; GO AFŽH, Inv. br. 834-3, Cana Babović, Drugi kongres AFŽJ, 6.
[434] „Savjetovanje najboljih“, *Žena u borbi*, veljača-ožujak 2-3/1950., 18.-19.
[435] L., „Pamučna industrija Duga Resa“, *Žena u borbi*, listopad 10/1950., 10.-11.
[436] „Od glačala i ploča za štednjake do poljoprivrednih strojeva“, *Žena u borbi*, studeni 11/1950., 14.

Uz tvornice, primjerice *Sladorana* u Županji, gradili su se gotovo novi gradovi, sa svijetlim i prostranim stanovima za radnike, a ženama su bili osigurani vrtići kako bi bile sigurne za svoju djecu dok rade.[437]

Premašivanje norme opterećivalo je žene fizički, a časopis je izborom žena-primjera želio pokazati njihove izuzetne sposobnosti. Objavio je priču o udarnici i uspješnoj šahistkinji, Ružici Carić koja je radila u tvornici *Naprijed* (Zagreb) i koja je četiri puta osvojila naslov udarnice. Uz Ružicu tamo su bile zaposlene još četiri udarnice. Ružica Carić je 1949. bila u reprezentaciji Hrvatske u natjecanju sa Slovenijom. Na svim natjecanjima ona je bila jedina radnica i zato joj je bilo teže. I u ovoj priči, koja je poslužila kao primjer, podržavao se stereotip o radnicima kao klasi potlačenih kojima je revolucija dala slobodu i priliku.[438]

Dio žena, a ponegdje i čitave tvornice, unaprijed su izvršile petogodišnje planove. Žene su, kako bi povećale proizvodnju, bile inovatorice i tražile načine kako bi povećale produktivnost. Radnice *Domaće tvornice rublja* u Zagrebu u prosincu 1949. izvršile su petogodišnji plan lančanim principom rada, tako da jedna žena nije radila cijelu izradu, primjerice košulju, već su je podijelile na radne operacije i na taj način povećale proizvodnju.[439]

6.3. Žene i dobrovoljni rad: *Naprijed žene, drug nas Tito zove na obnovu domovine nove*[440]

Pitanje obnove zemlje bilo je prvorazredno pitanje nove države, a rad na obnovi i izgradnji izjednačavan je sa sudjelovanjem u ratu. Potican je besplatan rad u brojnim akcijama. Vrlo često su žene na tim akcijama brojnije, jer zamjenjuju muškarce koji su zauzeti drugim poslovima (kao namještenici, u sindikalnim podružnicama). Iako je za žene bio predviđen radni doprinos davanjem priredbi, otvaranjem vrtića, opremanjem internata hranom, opismenjavanjem, one rade i teške fizičke poslove. Aspekt jednakosti na svim razinama izuzetno je važan element na kojem počiva poslijeratno društvo. Inzistiranje ide toliko daleko da se žene i muškarci natječu u rezultatima fizičkog rada. Žene rade na fizički vrlo teškim poslovima zavarivanja, prevoženja

[437] B. C., „Iz *Sladorane* u Županji“, *Žena u borbi*, prosinac 12/1948., 10.
[438] P. „Žene – borci za ostvarenje Titovog petogodišnjeg plana“, *Žena u borbi*, listopad 10/1949., 20.
[439] „U 'Domaćoj tvornici rublja Zagreb' – izvršili smo svoj dio Petogodišnjeg plana“, *Žena u borbi*, svibanj 5/1950., 4.-5.
[440] B. N., „Naprijed žene, drug nas Tito zove na obnovu domovine nove“, *Žena u borbi*, svibanj 27/1946., 12.

tački (šezdesetogodišnja žena vozi tačke) i sl.[441] Žene rade i kao komandiri. Istaknuti radnici na radnim akcijama za svoj su rad dobivali priznanja u obliku znački. Primjer koji vrlo dobro ilustrira višestruku opterećenost žena prouzročenu dodatnim *dobrovoljnim* radom je sudjelovanje na izgradnji autoputa *Bratstvo i jedinstvo,* na kojem su neke žene u razdoblju od kraja lipnja do kolovoza 1947. za rad bile nagrađene (28 žena zlatnom, 30 srebrnom i 120 mjedenom značkom).[442] Ukoliko nisu radile direktno na obnovi, žene su pružale pomoć skupljanjem novca, izradom odjeće (čarapa, rublja).[443] Radile su i na izgradnji infrastrukture (dječjih vrtića, parkova) potrebne društvu, kako bi se ženama omogućilo da rade izvan obitelji. I tu su žene radile besplatno i premašivale normu, neke i 40%-100%. Ženama s djecom bilo je potrebno organizirati čuvanje djece. Svjesno se od žena tražilo da rade dvostruki, pa čak i trostruki posao, kod kuće, na poslu (ukoliko su bile zaposlene) i na radnim akcijama. AFŽ je podržavala ovakva opterećenja žena, povlačeći znak jednakosti s opterećenjima i žrtvom koje su žene dale u NOB, to je bio dokaz i sredstvo u borbi za jednakost. To je bio njihov doprinos obnovi zemlje, boljoj budućnosti i izgradnji novog društva i novih odnosa.[444] Za neke je to bio način ulaska u svijet novog socijalističkog društva,[445] a time i novog/ boljeg položaja u njemu.

6.4. Nove perspektive: *U novom zvanju*[446]

Za izvršenje petogodišnjeg plana bilo je potrebno mnogo radne snage, a u industriji je bilo radnih mjesta za koja se mislilo da bi na njima mogle raditi žene kako bi se muškarci oslobodili za rad na radnim mjestima na kojima se tražila veća fizička snaga. Tako su žene počele raditi u tvornici *Metal* kraj Zagreba za tokarskim strojem. U tvornici je bilo zaposleno 69 žena, što je 23% od ukupno zaposlenih. Najviše žena u tvornicu je došlo *starom stazom,* kroz kuhinju. Sustav je takve primjere navodio kako bi dokazao jednake mogućnosti za sve. Navodili su se primjeri žena koje su obavljale poslove u kuhinji, a zatim su prešle u valjaonicu lima i kontrolu kvalitete gotove robe. Mnoge od tih poslova obavljali su muškarci, no pokazalo se da ih žene bolje, brže i

[441] „Zagrepčanke rade na Autostradi“, *Žena u borbi*, svibanj 39/1947., 15.
[442] „Treća konferencija AFŽ Zagreba je nov doprinos u okupljanju svih žena na ostvarenju petogodišnjeg plana“, *Žena u borbi*, kolovoz 42/1947., 10.-12.
[443] T. F., „Omladinska pruga Šamac-Sarajevo najljepši je dar Narodne omladine Jugoslavije svojoj domovini“, *Žena u borbi*, godina ožujak 38/1947., 6.
[444] Tatjana Marinić, „Učimo se raditi i živjeti na nov način“, *Žena u borbi*, listopad 44/1947., 22.-24.
[445] Spehnjak, *Javnost i propaganda,* 40.
[446] S., „U novom zvanju“, *Žena u borbi*, listopad 44/1947., 6.-8.

kvalitetnije obavljaju, premašuju normu u tim poslovima, a to su bili poslovi za koje je uz spretnost bilo potrebno i znanje.[447] Naglašavanjem ovog momenta željelo se potvrditi žene kao kvalitetne radnice, sposobne da se obrazuju u struci i napreduju. Žene su radile kao zidari i tesari na izgradnji tvornice šećera i pratećeg radničkog naselja u Županji i to tako da su se u prijepodnevnim satima obrazovale, a poslijepodne su naučeno primjenjivale i odmah gradile.[448] Žene su osim toga radile i kao vozači tramvaja,[449] u brodogradilištima kao kovači-bušači, kao elektrovarioci, mehaničari - frezeri, radile su na prekooceanskim brodovima, školovale se za brodske kapetane. Žene su bile svestrane, željele su biti astronauti, zrakoplovci, padobranci.[450]

Pod kraj istraživanog razdoblja, kada se počinje razvijati domaća industrija i nova radna mjesta, časopis se odmiče od promocije svemoćne žene, koja se može u snazi mjeriti s muškarcem i počinje promovirati nove industrije i nova područja proizvodnje i rada koja su više odgovarala fizičkoj konstituciji žene i koja su zahtijevala višu kvalifikaciju, čime su se ženama otvorile mogućnosti za napredovanje i bolji standard života. Primjerice u optičkoj industriji. Taj rad je vrlo osjetljiv i zahtjeva preciznost. Za njega je bilo potrebno trogodišnje stručno školovanje ili mala matura.[451]

***

Propagirao se ulazak žena u svijet rada kako bi se potakla proizvodnja i ostvarivali postavljeni planovi, ipak se uočavalo i govorilo o specifično ženskom radničkom položaju. Naglašavala se važnost revolucije za poboljšanje položaja žena bez koje to ne bi bilo moguće. Revolucija je omogućila ženama da postanu ravnopravni i potpuni ljudi pa se zato u javnosti i njeguje takva slika poželjne žene. Osim što se javno govorilo o radnicama – udarnicama, što su se isticala njihova imena, nastojalo ih se potaknuti da javno istupaju. Sve se više govorilo i o novoj kategoriji žena inovatorica, koje su pridonijele tehničkom prilagođavanju strojeva potrebama društva i planske privrede, čime su omogućile bolje iskorištavanje radnih strojeva i vremena.[452] Time su društvu uštedjele novac i vrijeme, a nisu dobile čak niti ono značenje kakvo su dobili

[447] S., „U novom zvanju“, *Žena u borbi*, listopad 44/1947., 6.-8.
[448] Bora Pavlović, „Žene zidari tesari, u Županji se gradi tvornica šećera i radničko naselje“, *Žena u borbi*, srpanj 41/1947., 10.-11.
[449] „Mi volimo svoje zvanje i trudimo se da ga savjesno vršimo“, *Žena u borbi*, lipanj 6/1949., 8.
[450] Nataša Jurišan, „Moj prvi skok padobranom“, *Žena u borbi*, lipanj 6/1949., 12.
[451] Vanja Žanko „Zabilješke iz optičke industrije“, *Žena u borbi*, studeni 11/1953., 2.
[452] M.Š., „Surađujmo s omladinskom i sindikalnom organizacijom“, *Žena u borbi*, lipanj 28/1946., 15.-16.

muškarci – radnici, primjerice Alija Sirotanović[453], zato što se i dalje muški rad smatrao težim i važnijim. U časopisu *Žena u borbi* takve su žene bile izjednačavane s njime, dok u ostatku društva njihov rad nije imao isti odjek i težinu. Za žene je to bila Elza Wegman, radnica u tvornici *Neva*, koja je skratila izvođenje pojedinih operacija kod proizvodnje melema za šesnaest sati, zbog čega je dobila naslov racionalizatora.[454]

Časopis je obilovao prilozima o radnicama. Priloga o direktoricama je bilo vrlo malo. Kao razlog se navodila povijesna marginalizacija žena, ali i radništva uopće. Naglašavano je bilo kako je žene, ali i radništvo općenito potrebno politički obrazovati. Tekstovi su jasno poručivali da je pitanje emancipacije žena, ustvari pitanje emancipacije radnica, a ne emancipacije žena. Isticali su se pozitivni primjeri tvornica u kojima su žene bile direktorice. Objašnjavao se njihov životni i revolucionarni put, a zaposlenje i obavljanje direktorskih i uopće rukovodećih funkcija smatralo se nastavkom tog revolucionarnog puta. Često žene na rukovodećim pozicijama, a to se može preslikati na društvo u cjelini, nisu završile formalno obrazovanje, već tečajeve za industrijske rukovodioce. Pretpostavljalo se da je radničko i/ili seljačko podrijetlo, sudjelovanje u NOB-u i završetak općeobrazovnih tečajeva, kao i tečajeva za rukovodioce, dovoljna kvalifikacija za uspješno obavljanje posla.[455] Bilo je i iznimaka, poduzeća u kojima su direktorice bile žene sa završenim fakultetima i stručnim kvalifikacijama koje su im pomogle da kvalitetno i stručno obavljaju svoj posao. Takav primjer je bila direktorica smolarenja u Gornjoj Maoči, Mila Tomić, inženjerka šumarstva, koja ne samo da je svojom organizacijom ostvarivala planove, već je i premašivala postavljene norme.[456]

AFŽ je cijelo vrijeme svog djelovanja pozivala vlast da ukoliko želi zaposliti više žena, ženama mora omogućiti nastavak obrazovanja i doškolovanja, jednako kao što mora osigurati dovoljan broj jaslica i vrtića.

---

[453] Na novčanici od 1000 dinara nije Alija Sirotanović već Arif Heralić u: Tomislav Anić, „Junakinje i junaci rada“ *Refleksije vremena1945.-1955. katalog izložbe.* Zagreb. 2013., 57.; O iskorištavanju radnika, podčinjenosti Sindikata partiji, promidžbi fizičkog i dobrovoljnog rada u Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji,* 219.-221.; Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske,* 241.- 241.

[454] Vera Miler, „Naše žene u proizvodnji“, *Žena u borbi*, ožujak 3/1948., 16.-18.

[455] A. M., „Svuda gdje radiš, bilo u državnim ustanovama ili u preduzećima, daj sve od sebe u općim narodnim naporima - Tito“, *Žena u borbi*, svibanj 39/1947., 8.; Đana Vrcić, „Žena direktor tvornice“, *Žena u borbi,* lipanj 6/1949., 9.; Bilandžić, *Hrvatska moderna*, 224.

[456] Nataša Popovicki, „Maoča“, *Žena u borbi*, siječanj 1/1952., 9. -10.

U razdoblju 1945.-1953. smanjio se broj zaposlenih žena u privredi (Tablica 5) . Razlog tome je usustavljivanje tržišta rada, industrije i proizvodnje, te prelazak na mirnodopsko funkcioniranje države, društva, proizvodnje, obrazovanja. Završila je faza mobilizacije svih snaga društva na obnovi. Više kvantiteta nije značila i kvalitetu. Pozicija žena na području rada povezana je s njihovim niskim stupnjem obrazovanja što je bio razlog da žene ostaju na manje složenim radnim mjestima, nižih kvalifikacija i manjih plaća. Nove tehnologije u proizvodnji, koje bi ženama omogućile da se zaposle na bolje plaćenim i fizički lakšim radnim mjestima zahtijevale su određeni stupanj kvalifikacije što većina žena nije imala. Zakonska regulativa koja je pomagala zaposlenoj majci bila je odlično riješena i najuspješnija je mjera socijalističkog društva u pokušaju rješavanja pitanja zaposlene žene. S druge strane, pokušaji rasterećenja žena, točnije izgradnja i subvencioniranje socijalnih servisa, ustanova za djecu, kuhinja, podruštvljavanje poslova u domaćinstvu, što bi olakšalo ženama poziciju dvostruke opterećenosti i na poslu i kod kuće, nisu uspjeli. Svijest društva da su kućanski poslovi ženski, sporo se mijenjala. Iako se broj zaposlenih žena stalno povećavao njegov je rast pred kraj istraživanog razdoblja usporen.

6.5. AFŽ i problematika ženskog plaćenog rada

Zadaća AFŽ-a bila je politički raditi sa ženama, kako bi im se podigla svijest, *jer još uvijek ima žena koje žele biti domaćice*[457] i pomoći ženama da se uključe u proizvodnju, jer žene moraju osjetiti svoju punopravnost.[458] Da bi se žene mogle uključiti u rad bilo na obnovi zemlje i/ili u industriji obećano je podruštvljavanje brige o djeci osnivanjem dječjih vrtića, jaslica, kuhinja, čekaonica. Uz praćenje provođenja te pozitivne zakonske regulative, AFŽ-a je praktično pomagala ostvarivanje tog plana kako bi ženama olakšali obavljanje radnih obaveza i odluku da se zaposle.

Pitanje rada na obnovi zemlje smatralo se i dokazom ljubavi prema domovini, koji je po značenju identičan sudjelovanju u obrani zemlje u vrijeme rata. Zato je taj rad bio i obavezan.[459] Iz tog razloga izjave AFŽ o potrebi osnaživanja žena da koriste svoju punopravnost, treba uzimati s

[457] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 2, GO AFŽH, Inv. br. 621., 15. 3. 1949.; O kritici kućnog rada žena kao nazadnom u: Đuranović-Janda, *Žena*., 284. i bilješka 165.
[458] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 20, GO AFŽH, Inv. br. 387 – 11, 10. 10. 1948., referat Vide Tomšič
[459] Bilandžić, *Hrvatska moderna*, 236; Zapisnik sa sjednice Politbiroa CK KPH od 1.5.1946. U: *Zapisnici Politbiroa CK KPH sv. 1*., 211.; O posljedicama za one koji su odbijali raditi u: Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 216. -219.; Maticka, „Opskrba stanovništva u Hrvatskoj“, 390.

rezervom kada se radi o pitanjima korištenja ženske radne snage u obnovi zemlje i izvršavanju petogodišnjeg plana. Puno je važniji razlog bila obnova i korištenje ženskog rada od brige da žene prakticiraju svoju ravnopravnost. Kako bi ženama bilo omogućeno sudjelovati u obnovi zemlje, bila su organizirana česta, a u slučajevima obilježavanja Dan žena i obavezna natjecanja među kotarskim, mjesnim i rajonskim odborima u pomaganju radnoj majci. Pomoć zaposlenim majkama, bila je čuvanje djece u vrijeme natjecanja i jutarnja opskrba mlijekom i kruhom.

Povremeno su se ti teži poslovi plaćali, naročito ukoliko je bilo nužno brzo riješiti pitanje sirovine koja je nedostajala u industriji. Tada su žene preko masovnih organizacija bile organizirane kao ispomoć. Zbog potreba drvne industrije bile su angažirane na sječi drva, pri utovaru i istovaru sitnijeg drveta, popravljanju šumskih putova, u pilanama, kuhinji, pospremanju baraka, pranju i krpanju rublja, u sanitetskoj službi. Za ovaj posao bile su plaćene 10-18 dinara na sat, a za prekovremeni rad su dobile još 50% plaće.[460] Ne samo da je država tražila od žena da se uključe u obnovu zemlje, već su žene i same zbog neimaštine i nemogućnosti zadovoljenja osnovnih potreba obitelji, bile primorane raditi, jer je plaća koju su dobile za rad, ponekad bila jedini izvor prihoda njihovih obitelji.[461]

6.6. Ženski rad u *Ženi u borbi*

Socijalizam je, kao što smo već naveli, na ženu gledao kao na potencijal iz kojeg se crpi radna snaga potrebna za izvršenje petogodišnjeg plana kao i planske privrede. koja je brzom industrijalizacijom utjecala na promjene u strukturi stanovništva i doseljavanja značajnog broja ljudi iz sela u gradove. Mobilnost ljudi na svim razinama i segmentima življenja bila je vrlo izražena u istraživanom razdoblju.[462]

Časopis *Žena u borbi* bio je službeno glasilo AFŽ-a, a time i socijalističke ideologije i društva. Svojim člancima pokrivao je sve segmente života, pa je tako prenosio i službenu, poželjnu sliku socijalističke žene radnice. Veličala se slika žene, fizičke radnice zaposlene u industriji. Posebno su se isticane udarnice koje su svojim zalaganjem prebacivale normu zbog čega su trebale biti uzor mladim naraštajima, dobitnice ordena rada, inovatorice koje su svojim kreativnim radom

[460] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH kutija 222, Inv. br. 327, 6. 8.1948.
[461] Ibid., Inv. br. 1179, 26.1.1950.
[462] Tomšič, *Žene u razvoju,* 80.

unijele promjene na strojevima te ubrzale i umnožile industrijsku proizvodnju, žene koje sudjeluju na radnim akcijama na obnovi zemlje, zaposlene majke.[463] Malo je bilo članaka o službenicama, uglavnom se žele naglasiti pozitivne promjene u tretmanu službeničkog zanimanja prije rata i u socijalističkoj Hrvatskoj /Jugoslaviji. Posao je postao složeniji i zahtjevniji, a činovnice su dobile sindikat kojim su ostvarivale svoje interese (ekonomske, socijalno-političke i kulturne).[464] Time se htjelo naglasiti da su od sada i činovnice radnice, te da kao takve trebaju uživati sva prava iz rada.

Časopis je otvarao prostor za bavljenje pitanjima kršenja radnih prava žena vezanih uz prava zaposlenih majki, pitanja alimentacije razvedenih žena, a progovarao je i o nepravilnostima koje su postojale u praksi. Časopis je do kraja provodio ideologiju kada je pisao o tretmanu radničkog pitanja i o radnim mjestima na kojima su žene bile zaposlene, no kada je pisao o odstupanjima od poželjnog, proklamiranog i zakonskom regulativom propisanog u pitanjima položaja radnica, pisao je kroz prizmu opće teške poslijeratne situacije, dok je izostala bilo kakva sindikalna i radnička borba.[465] Ipak, je problematizirao pitanje davanja otkaza ženama kako bi se zaštitila radna mjesta muškaraca, pa je na tu temu izašlo i nekoliko karikatura, no, izostalo je ozbiljno tematiziranje postojećih patrijarhalnih odnosa na radnom mjestu i prevladavajuće svijesti da je ženama lakše i *prirodnije* dati otkaz u vrijeme krize nego muškarcima. Također se časopis nije bavio specifičnim pitanjima položaja zaposlenih intelektualki, nego je fokus bio na radnim pravima.

6.7. Uključivanje žena u *radničku klasu* – pitanje zapošljavanja žena

Nova država nastojala je provesti ubrzanu izgradnju i obnovu porušene zemlje, industrijalizaciju i elektrifikaciju što je bio cilj petogodišnjeg plana. Za to je bio potreban veliki priliv radne snage. Baza za privlačenje takve radne snage bilo je selo, muškarci, ali i žene, koje su dolazile sa sela u gradove gdje su se zapošljavale kao nekvalificirane ili polukvalificirane radnice. Godine 1948. u Hrvatskoj je u ukupnom stanovništvu bilo 51,6% aktivnog stanovništva, a od toga 62,4%

[463] usp. Melanie Ilič „*Traktoristka*: Representations and Realities“, *Women in Stalin Era* (ur.) Melanie Ilič (New York; Palgrave: 2001): 110.-131.; Susanne Conze „Women's Work and Emancipation in the Soviet Union 1941-50“, *Women in Stalin Era* (ur.) Melanie Ilič, (New York; Palgrave: 2001): 216.-235
[464] Aglaja Puhovski, „Činovnica u našoj državi“, *Žena u borbi*, prosinac 21/1945.,
[465] Usp. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 220.

poljoprivrednog stanovništva.[466] Iste godine bilo je 66,9% seoskog stanovništva, 25,1% gradskog i u mješovitim naseljima 7,9%. stanovništva.[467] Prema popisu stanovnika iz 1948. godine 1.026.598 žena ili 82,51% je aktivno zarađivalo u poljoprivredi,[468] što je za 16,51% više od republičkog prosjeka koji je iznosio 66%[469] što pokazuje da je manje žena od muškaraca bilo uključeno u industrijalizaciju. Politikom elektrifikacije i industrijalizacije zemlje dolazi do prelaska stanovnika iz sela u grad i njegovog ulaska u industriju.[470] U zanatsko-industrijskim zanimanjima žene su kao aktivno stanovništvo bile zastupljene s 3,5% ili 43.583 žene.[471] Najviše žena zaposlenih u industriji i zanatstvu bilo je zastupljeno u dobnoj skupini 20-24 godine.[472] Snaga promjene ležala je u tom mladom stanovništvu koje je bilo spremno doći iz sela u grad i zaposliti se u industriji i raditi puno i udarnički.[473]

U kojoj mjeri i u kojim sektorima će se žene zapošljavati, ovisilo je o državi i politici planske privrede.[474] Osnovni zadatak petogodišnjeg plana (obnove i industrijalizacije zemlje, kojeg su Vlada i Savezna skupština usvojile 1947., a trebao je biti proveden u razdoblju 1947.-1951.)[475] bio je ondašnjim rječnikom rečeno, likvidirati tehničku zaostalost kako bi se ostvario rast industrijske proizvodnje, koji je trebao biti pet puta veći u odnosu na 1939. Savezni plan je

---

[466] *Razvoj Jugoslavije 1947.-1981. Statistički prikaz*. Beograd. 1982., 198.
[467] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji,* 213.
[468] Prema popisu stanovništva iz 1948. zanimanja u poljoprivredi su: radnici u poljoprivredi, poljoprivrednici članovi seljačkih radnih zadruga, poljoprivrednici bez zemlje, poljoprivrednici s poljoprivrednim gazdinstvima od 0,01ha do preko 50ha i gazdinstvima nepoznate veličine. U: „Stanovništvo po zanimanju – žensko stanovništvo po grupama starosti i zarađivanju“, *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15.3.1948. godine,* Knjiga III. Beograd, 1954., 70.
[469] Vladimir Serdar, *Uvod u statistiku stanovništva. Demografska statistika*. Zagreb. 1953., 89.
[470] *Razvoj Jugoslavije 1947.-1981. Statistički prikaz*. Beograd. 1982., 199.; primjerice do 1949. u Jugoslaviji je 29% muškaraca i 15% žena napustilo selo i otišlo raditi u grad u: Ana Barbič [et al], „Seoske žene zaposlene izvan gospodarstva“, *Sociologija sela* 83-86/1983., 64.
[471] U šumarskim zanimanjima je bilo 0,03%, transportnim zanimanjima 0,14%, u ribarskim zanimanjima, članovima ribarskih zadruga i ribarima – vlasnicima sredstava za ribolov bilo je 4,03% žena, aktivnih službenica i namještenica bilo je 4,38%, zanatlija 0,33% žena, trgovaca 0,22% žena, slobodnih profesija 0,06% žena, privatnika je bilo 1,17% žena, učenica u privredi je bilo 0,45%, penzioniranih službenica, namještenica i radnica je bilo 0,86%, uzdržavane 2,3% žene i neznatno zastupljenih žena kojima je zanimanje bilo nepoznato u: „Stanovništvo po zanimanju – žensko stanovništvo po grupama starosti i zarađivanju“, *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15.3.1948. godine,* Knjiga III. Beograd, 1954., 70.
[472] „Stanovništvo po zanimanju – žensko stanovništvo po grupama starosti i zarađivanju“, *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15.3.1948. godine,* Knjiga III. Beograd, 1954., 70.-73.
[473] O većem sudjelovanju novopridošlog stanovništva u gradove u industriji, kao i većoj spremnosti na promjene od *starog* gradskog stanovništva u: Tomšič, *Žene u razvoju,* 90.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji,* 222.; Bilandžić, *Hrvatska moderna,* 237.
[474] Plan je bio likvidirati privrednu i tehničku zaostalost, jačati obrambene snage, učvrstiti državni socijalistički sektor privrede i socijalističke izgradnje, podići opće blagostanje zemlje u: Bilandžić, *Hrvatska moderna,* 238.; o preuzimanju obaveza iz petogodišnjeg plana, njegovoj razradi na republičkoj razini i planu agitacije raspravljalo se i na sjednicama Politbiroa CK KPH 5.5.1947., 17.5.1947. i 5.6.1947. *Zapisnici Politbiroa CK KPH sv. 1.*, 347.-354., 364. i 368.
[475] Bilandžić, *Hrvatska moderna,* 237.

predviđao razvoj teške industrije (metalne i strojarske, proizvodnjom kamiona, traktora, lokomotiva, turbina i alatnih strojeva), dok je republički plan bio ograničen na reguliranje manje važnih područja, razvoj lake industrije[476] (predmeta potrošnje, proizvodnju dizalica i transportnih uređaja, parnih kotlova, motorkotača, uređaja za mlinove, građevinskih strojeva, tkanina itd.). Planirana je bila izgradnja tvornica (primjerice, alatnih strojeva u Zagrebu). Za građevinsku industriju bio je planiran rast od osam puta u odnosu na 1939. (planirana je bila izgradnja mostova: Kupa kod Karlovca, Veliki Strug kod Novske, željezni most u Osijeku za spajanje Baranje sa Slavonijom, Sava kod Stare Gradiške). U drvnoj industriji planiran je bio porast od 2,8%, u tekstilnoj industriji za 3,7 puta i to korištenjem domaćih sirovina, u prehrambenoj industriji povećanje od 4,5 puta, industriji kože i obuće 5 puta, metalnoj industriji 5 puta, a na saveznoj razini u industriji šećera porast za 2,1 puta, zbog čega je u Županji puštena u pogon najveća i najmodernija tvornica šećera na Balkanu *Sladorana*. Savezni zakon je predviđao u Hrvatskoj korištenje 3 puta više kWs električne energije u odnosu na 1939., široke sisteme vodova visokog napona, izgradnju trafostanica i manjih električnih centrala, a savezni plan je predviđao izgradnju velikih električnih centrala, te hidrocentrale za što je tvornica *Rade Končar* trebala proizvoditi električne strojeve.[477] Stopa rasta koju je plan predviđao bila je vrlo visoka (16%), no ostvarenje je bilo značajno manje (5,5%), a neki su smatrali da će njegova provedba dovesti do gladi, jer mu je svrha više bila promidžbena nego stvarno poboljšanje.[478]

Sve je više žena bilo uključeno u proizvodnju; u odnosu na 1939. broj radnica se povećao za 90%.[479]

Tablica 5. Zastupljenost žena u privredi 1946.-1952.

1946.	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.
31,76%	28,47%	31,48%	Nema podataka	27%,	24%,	24%

Izvor: HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, kutija 216, Inv. br. 1790, 2. 6. 1952.; HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, kutija 55, Inv. br. 1683-1, 28. i 29. 10. 1950.

[476] Ibid., 239.
[477] „Plan industrijalizacije i elektrifikacije naše zemlje“, *Žena u borbi*, listopad 44/1947., 4. i 5.
[478] Usp. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 223.
[479] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 55, GO AFŽH, Inv. br. 1683-1, 28. i 29. 10. 1950.

Iako se govorilo o povećanju udjela žena u privredi, taj se udio od početka uspostave socijalističkog poretka smanjivao (Tablica 5.). Razlog tome je što je u prvim poslijeratnim godinama cilj bila brza obnova i proizvodnja radi zadovoljavanja trenutnih potreba. Kako s vremenom dolazi do izgradnje sustava, a time i proizvodnje, više nije bilo moguće prihvaćati radnike koji nisu imali specifična znanja potrebna za rad (za što je bilo potrebno obrazovanje, a nisu se sve žene bile spremne obrazovati ili ne u struci koju joj je država nametala). Osim toga pokazalo se da ipak, nije bilo radnih mjesta za sve, a muškarci su imali prednost.

Tablica 6. Zastupljenost aktivnog stanovništva 1953. u pojedinim granama privrede

	Muškarci	%	Žene	%	Ukupno	%
Rudarstvo	20.667	1,105	1.576	0,084	2.243	0,119
Industrija	105.322	5,633	48.531	2,595	153.853	8,229
Poljoprivreda	664.648	35,551	498.670	26,673	1.163.318	62,225
Promet	39.787	2,128	23.428	0,001	63.215	3,381
Šumarstvo	14.590	0,780	1.097	0,058	15.687	0,839
Građevinarstvo	46.803	2,503	5.205	0,278	52.008	2,781
Saobraćaj	46.974	2,512	5.692	0,304	52.666	2,817
Zanatstvo	78.136	4,179	11.918	0,637	90.054	4,816
Usluge	10.413	0,556	8.949	0,478	19.362	1,035
Uprava	79.787	4,267	41.267	2,207	121.054	6,475
Izvan djelatnosti	98.228	5,254	9.694	0,518	107.922	5,772
Nepoznato	6.511	0,348	1.637	0,087	8.148	0,435
Ukupno	1.211.866	64,8	657.664	35,2	1.869.530	100

Izvor: *Ekonomska obilježja stanovništva. Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike*. Popis stanovništva 1953., knj. 2. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1960): LXXII.

Žene su značajnije bile zastupljene (Tablica 6.) u upravi i drugim djelatnostima (kulturno-prosvjetna djelatnost, zdravstvene ustanove, socijalne službe, stambeno-komunalne, slobodne profesije, vjerske profesije, masovne organizacije, djelatnosti zabave i razonode). Navedene

djelatnosti, više službeničke, tradicionalno se smatraju prihvatljivijim za žene, a i *novo* socijalističko društvo je propagiralo zapošljavanje žena unutar tih djelatnosti koje je otvoreno nazivalo ženskima, pa čak i tražilo da se na neka mjesta jave isključivo žene. Godine 1948. službenica i namještenica bilo je među zaposlenim ženama 4,38% ili 54.522 žene,[480] dok se udio žena zaposlenih u upravi 1953. povećao za 1,62% (Grafikon 1.).

Grafikon 1. Zastupljenost aktivnog ženskog stanovništva 1953. u pojedinim granama privrede

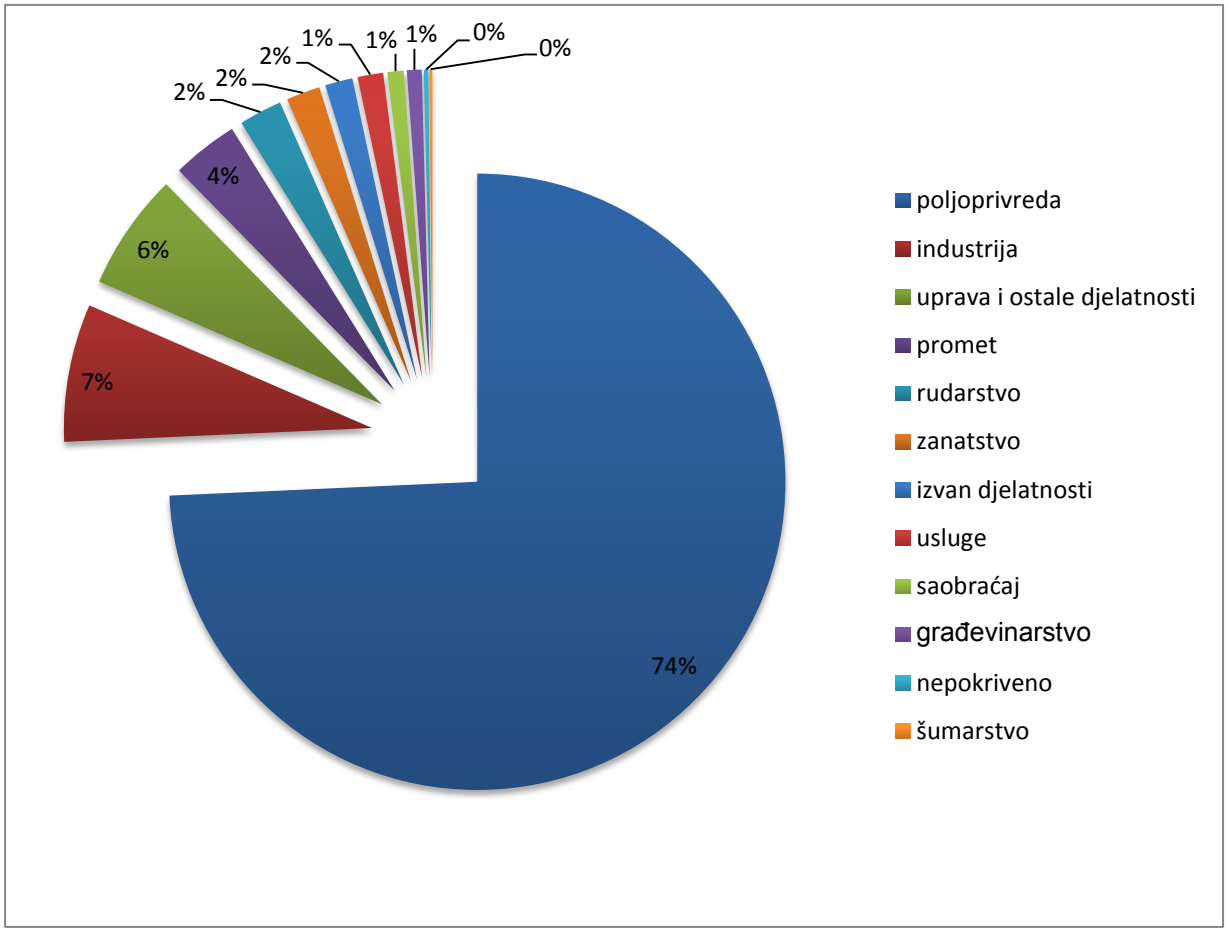

Izvor: *Popis stanovništva 1953. godine, knjiga 2., Ekonomska obilježja stanovništva, Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike,* Beograd, 1960., 62.-67.

Iz zastupljenosti aktivnog ženskog stanovništva Hrvatske 1953. (Grafikon 1.) vidljivo je da su žene i dalje najviše bile zastupljene u poljoprivredi. Ipak, taj se postotak u odnosu na 1948. smanjio za 8,51%, a povećao se postotak žena u zanatskim i industrijskim granama, s 3,5% ili

[480] „Stanovništvo po zanimanju – žensko stanovništvo po grupama starosti i zarađivanju“, *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15.3.1948. godine,* Knjiga III. Beograd, 1954., 70.

43.583 žene, 1948. (kada je statistika vodila skupnu evidenciju za te grane privrede)[481] na 9% ili 60.449 žena, 1953. Možda bi se to smanjenje žena u poljoprivredi moglo promatrati u kontekstu intenzivnog promoviranja uključivanja u izvršenje petogodišnjeg plana, ali i potrebe za prihodima od rada izvan kuće.

Situacija je bila što se tiče zastupljenosti žena na vodećim pozicijama poduzeća, jednako kao i u politici, loša. Analizom podataka (Tablica 7.) o zastupljenosti žena u rukovodećem kadru privrednih poduzeća vidljivo je da je žena u ukupnom broju tog kadra bilo malo, najviše su bile zastupljene na mjestima rukovoditeljica pošta, što nije bila novina, jer žene na tim mjestima rade od kraja 19. stoljeća.[482] Po načinu funkcioniranja i organizaciji ta su mjesta odgovarala službeničkom zanimanju, hijerarhijski bez ekonomske i političke moći. Viši udio žena na mjestima rukovodioca banaka i osiguravajućih zavoda (9%) može se objasniti time da te pozicije u istraživanom razdoblju nisu imale neovisnost koja bi osiguravala moćnu poziciju donošenja važnih financijskih odluka, već su uglavnom imale ulogu izvršitelja odluka donesenih na političkoj razini, dok su na mjestima komercijalista i financijskih direktora poduzeća (1,75%), te direktora industrijskih i zanatskih poduzeća bile minimalno zastupljene. Udio žena na rukovodećim položajima privrednih poduzeća bio je viši tek na mjestima pomoćnica rukovodioca što opet nisu bile pozicije koje su omogućavale samostalnost rada, rukovođenja i inicijative, već su zahtijevala odanost u izvršavanju postavljenih zadataka. Nešto je bolja situacija bila sa zastupljenošću žena na mjestima rukovodećih osoba u trgovinskim, ugostiteljskim i turističkim poduzećima.[483]

---

[481] „Stanovništvo po zanimanju – žensko stanovništvo po grupama starosti i zarađivanju“, *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15.3.1948. godine,* Knjiga III. Beograd, 1954., 70.

[482] Ovakvo stanje je dijelom naslijeđeno i iz međuratnog razdoblja. Naime, *Zakonom o državnom prometnom osoblju* 1931. ženama sa srednjom, višom i visokom školom bilo je zabranjeno raditi u takvim poduzećima. One nisu mogle biti inspektorice, savjetnice, načelnice, sva viša zvanja su im bila zabranjena. Mogle su raditi samo kao telefonistkinje, telegrafistkinje, blagajnice i daktilografkinje. Takva ograničenja postojala su i u poštansko-telefonsko-telegrafskoj službi gdje je 1934. primijenjen tzv. numerus clausus, a 1935. žene s fakultetskom naobrazbom se uopće nisu mogle zaposliti. Kecman, *Žene Jugoslavije*, 61.; Ograjšek Gorenjak, "Rodni stereotipi", 259.; protiv ovoga je istupio još 1914. Stjepan Radić smatrajući da je to nepravedno. U: Boban, Branka "*Materinsko carstvo* zalaganje Stjepana Radića za žensko pravo glasa i ravnopravan položaj u društvu" u: *Žene u Hrvatskoj,* pr. Feldman, Andrea (Zagreb: Ženska infoteka, 2004): 192.

[483] I ovdje se vidi nastavak prijeratnog trenda. Usp. Kecman, *Žene Jugoslavije*, 28.-36.

Unatoč promidžbi, postojala je svijest da je jako mali broj žena direktorica. Godine 1953. u Hrvatskoj na rukovodećim mjestima ustanova su bile 632 žene odn. 24,20%, od ukupnog broja od 2.612 osoba,[484] no to su uglavnom bile gospodarski manje važne funkcije.

[484] *Ekonomska obeležja stanovništva. Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike. Knj.2. Popis stanovništva 1953.* Beograd. 1960., 548.

Tablica 7. Zastupljenost žena u rukovodećem osoblju poduzeća u Hrvatskoj 1953. godine

Rukovodeće osoblje poduzeća	Ukupno N	Žene	Žene %
Direktori industrijskih i zanatskih poduzeća	1915	25	1,3
Rukovodioci banaka i osiguravajućih zavoda	178	16	9
Rukovodioci poduzeća za bavljenje prometom	230	5	2,17
Rukovodioci pošta	605	260	43
Rukovodioci trgovinskih, ugostiteljskih i turističkih poduzeća	1548	56	3,62
Rukovodioci ostalih poduzeća	1165	23	1,97
Komercijalisti i financijski direktori poduzeća	228	4	1,75
Pomoćnici rukovodioca privrednih poduzeća	708	92	13
Rukovodeće osoblje privrednih poduzeća bliže neodređeno	-	-	-
UKUPNO	6577	481	7,31

Izvor: *Ekonomska obeležja stanovništva. Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike. Knj.2. Popis stanovništva 1953.* Beograd. 1960., 548.

Povremeni besplatni i plaćeni rad na obnovi zemlje: Žene su na razne načine sudjelovale u obnovi, najčešće besplatnim radom. U okviru masovnih organizacija NF, AFŽ ili Omladinske organizacije radile su na poslovima sijanja lana i konoplje, u povrtlarstvu i peradarstvu, preuzimanju obveza pri otkupu vune, osnivanju zadruga npr. za uzgoj svilene bube i kućnu radinost, na izgradnji kuća, putova, igrališta, dječjih vrtića, dojilišta, jaslica i savjetovališta za majku i dijete. Planirani su bili tečajevi za likvidaciju nepismenosti, čitalačke grupe, zajednički posjeti kinima i kazalištima kako bi se žene educiralo za obavljanje ovakvih zadaća.[485] I na razne druge načine su žene sudjelovale u obnovi zemlje, a najčešće su, jer su bile nekvalificirane, obavljale fizičke poslove. Slane su na pošumljavanje, obnove pruga. Žene iz sela uz prugu bile su angažirane na prikupljanju starog željeza od oštećenih pruga,[486] sudjelovale su u izgradnji vodovoda,[487] u Lici na tucanju kamena radi izgradnje putova.[488] Pri tome se nastojala dati slika da su i u tom fizičkom radu svi izjednačeni, bez obzira na rod, obrazovanje, životno iskustvo. Naročito se naglašavala dobrovoljnost tog rada i odricanje od vlastitog slobodnog vremena žena,[489] kao i sudjelovanje žena iz grada u obnovi i izgradnji porušene zemlje.

Žene su sudjelovale i u radnim akcijama republičkog i saveznog značaja i izvan Hrvatske npr. na izgradnji Novog Beograda, dovršenju tvornice *Ivo Lola Ribar*, na autoputu *Bratstvo i jedinstvo*. Osim fizičkog rada, radile su i *ženske poslove,* u kuhinji, praonicama rublja, te u ostalim domaćinskim poslovima, brinule su se za opskrbu brigada, higijenu i slobodno vrijeme mladih.[490] U prvih sedamnaest dana gradnje autoputa *Bratstvo-jedinstvo* sudjelovalo je 30.408 žena,[491] za dva mjeseca broj se povećao na 156.873 žene, koje su dale 470.349 dobrovoljnih radnih sati i iskopale 67.193m^3 (1947.).[492] Ukupno je do kraja godine na autoputu radilo 404.227 (49,27%) žena i 416.151 (50,72%) muškaraca.[493] Osim što su sudjelovale neposredno na radnim akcijama, žene koje su ostale doma su imale zadaću brinuti se za obitelji brigadira koji su bili na radnim akcijama, kako bi se brigadiri mogli bez brige i nesmetano posvetiti obnovi zemlje.[494]

---

[485] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH kutija 222, Inv. br. 82., 18.6.1947.
[486] Ibid., 13. 2. 1948.
[487] Ibid., Inv. br. 294, 7.7.1948.
[488] B. N., „Naprijed žene, drug nas Tito zove na obnovu domovine nove“, *Žena u borbi*, svibanj 27/1946., 12.-15.
[489] Tatjana Frković, „Vrijedne ruke grade novi Zagreb“ *Žena u borbi*, kolovoz) 30/1946., 8.-9.
[490] Ibid., kutija 223, Inv. br. 231, 22.5.1948
[491] „Zagrepčanke rade na Autostradi“, *Žena u borbi*, svibanj 39/1947., 15.
[492] Tatjana Frković, „Autocesta 'Bratstva i jedinstva' u Zagrebu“, *Žena u borbi*, srpanj 41/1947., 22.-23.
[493] Vjeka Marušić, „Što nas je naučila autostrada“, *Žena u borbi*, prosinac 46/1947., 12.-13.
[494] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH kutija 223, Inv. br. 1063, 11.12.1949.

Cilj saveznih i republičkih organa vlasti i AFŽ-a bilo je uključivanje žena u privredu i njihovo pretvaranje u stalnu radnu snagu. Rješenje se željelo ostvariti na razini sustava,[495] jer se tržište intenziviralo nakon što je donesen petogodišnji plan kojem je cilj bio ubrzana industrijalizacija zbog čega je nedostajalo radne snage (na selu je bilo 30% viška žena).[496] Bez obzira na kampanje koje su se provodile o zapošljavanju žena, poduzeća to nisu poštovala, jer se žene i ženska radna snaga nisu shvaćale kao radna snaga s kojom se ozbiljno računa, već kao zamjena za mušku radnu snagu koja je obavljala fizički teže i složenije poslove. O tome se raspravljalo na konferencijama Ministarstva rada kada se odlučivalo o planu i uzdizanju kadrova i zapošljavanju ženske radne snage u proizvodnji.[497]

Problemi s kojima su se susretale zaposlene žene: Unatoč zahtjevima za jednakim zapošljavanjem muškaraca i žena u praksi su postojali brojni problemi. Ovdje ćemo izdvojiti one koji su najčešće spominjani: otpor zapošljavanju žena, neadekvatni uvjeti rada, otpuštanje i otkazi koje same žene daju.

Mnogi rukovodioci poduzeća nisu željeli primati žene s opravdanjem, koje to ustvari nije bilo, da kod njih nema radnih mjesta za žene. U drvnoj industriji je nedostajalo 1.900 radnika, ali žene nisu bile zapošljavane.[498]

Kritizirani su bili i rukovodioci tvornica koji nisu planirali obrazovanje i osposobljavanje mladih radnica (tzv. učenica u privredi) već su ih automatski zapošljavali kao nekvalificirane radnice. Učenica u privredi 1948. je bilo 5.799 ili 0,29% od ukupnog broja žena koje su se prema popisu tretirale kao radno aktivno stanovništvo[499] što nije bilo dovoljno da bi postale radna snaga s kojom se moglo ozbiljno računati.

Industrijska poduzeća, koja nisu imala planove obrazovanja kadrova u koji je ulazilo i planiranje zapošljavanja žena i otvaranja tečajeva za žene na kojima bi one mogle stjecati kvalifikacije i

---

[495] O potrebi stvaranju plana radne snage, sprječavanja fluktuacije radne snage i sezonskog rada brigom za kvalitetne uvjete rada, obrazovanje i plaću prema rezultatima rada govorila je Cana Babović na Petom kongresu KPJ. U: *Peti kongres KPJ, 21.-28.7.1948. Stenografske bilješke.* (Zagreb: Kultura, 1949.): 713.

[496] B. E.“Više brige ženskoj radnoj snazi važan faktor rješenja pitanja radne snage“ *Naprijed, organ KPH*, 8/1950., broj 24. Zagreb. 9. 6. 1950., 4.

[497] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽ, kutija 216, Inv. br. 140, 12.2.1948.

[498] B. E.,“Više brige ženskoj radnoj snazi važan faktor rješenja pitanja radne snage“, *Naprijed, organ KPH*, 8/1950., broj 24. Zagreb. 9. 6. 1950., 4.; O lošim uvjetima rada unatoč dobroj zakonskoj regulativi u: Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 214.

[499] „Stanovništvo po zanimanju – žensko stanovništvo po grupama starosti i zarađivanju.“ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15.3.1948. godine.* Knjiga III. Beograd. 1954., 70.

polukvalifikacije, trebala su oformiti komisiju u kojoj bi bili predstavnici sindikata, poduzeća, AFŽ-a i narodne omladine. Cilj komisije bio je istražiti kolike su stvarne mogućnosti za zapošljavanje žena i na kojim radnim mjestima bi žene mogle zamijeniti mušku radnu snagu. Umjesto komisija, odluke o tome što jest, a što nije ženski posao, i dalje su donosili muškarci, koji su najčešće bili na rukovodećim mjestima.

Pokazalo se da su žene bile najveće žrtve trenda debirokratizacije koja je započela nakon Rezolucije IB. U trendu smanjivanja kvote radne snage, najviše su bile otpuštane žene kako bi u poduzeću ostala fizički *bolja* radna snaga (što je također bio izgovor za zadržavanje muškaraca u zaposlenju). Primjerice, u Zagrebu je pri tome bez posla ostalo 400 radnica koje niti sljedeće 1950. nisu dobile posao.[500] O smanjivanju broja zaposlenih žena najbolje govore podatci u tablici 8. (uzeto je da je 1947. broj zaposlenih žena 100) koji pokazuju velik pad zapošljavanja žena u razdoblju 1947.-1951. Podaci iz tablice 8. potvrđuju da je zapošljavanje žena od završetka rata bilo posljedica potrebe za radnom snagom na obnovi zemlje, a zatim i političke odluke o realizaciji petogodišnjeg plana i industrijalizacije, koja je njime bila predviđena, kada je izvršeno masovno zapošljavanje seoskog stanovništva, pa time i žena u gradovima.[501] Nakon Rezolucije IB, ali i napuštanja forsirane industrijalizacije, premašivanja normi i udarništva, te odustajanjem od petogodišnjeg plana, nastupa stagnacija zapošljavanja žena.

Tablica 8. Kretanje indeksa zaposlenih žena u NR Hrvatskoj 1947.-1951.

Godina	Zaposlene žene (indeks)	Stopa promjene
1948.	179	-
1949.	241	+ 34,64
1950.	201	-16,59
1951.	179	-10,95

Izvor: HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽ, kutija 216, Inv. br. 1790, 2.6.1952.

Sama KP iznijela je samokritiku partijskih organizacija jer nisu reagirale na postupke rukovodilaca poduzeća koja nisu planirali trajno riješiti problem ženske radne snage, jer nisu

[500] B. E.,"Više brige ženskoj radnoj snazi važan faktor rješenja pitanja radne snage", *Naprijed, organ KPH*, 8/1950., broj 24. Zagreb. 9. 6. 1950., 4.; O lošim uvjetima rada unatoč dobroj zakonskoj regulativi u: Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 214.
[501] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 216.

razvili sustav koji bi pratio sve potrebe žena. Primjerice, u šumarskoj industriji u 28 poduzeća je radilo između 50 i 900 žena, što su brojevi koji obvezuju, a one nisu imale osnovne higijenske uvjete, praonice, bile su smještene u barakama, ishrana je bila loša. Poduzeća nisu vodila brigu oko upoznavanja žena s procesom rada kako bi od nekvalificiranih radnica postale kvalificirane, tako da je 1949. preko 79,5% žena još uvijek bilo nekvalificirano, nestručno i nisu mogle predbacivati normu.[502] Problemi s uvjetima rada su se nastavljali i sljedećih godina.[503] U brodogradilištu *3. maj* u Rijeci žene su radile na čišćenju brodova na 10m visokim skelama, u Osijeku u tvornici sapuna *Schicht* žena je radila na stroju teškom 480kg, koji je podizala ručnom dizalicom. Direktor poduzeća je ženu ostavio na ovako teškom poslu, jer se vodio *direktivom* da žene trebaju zamijeniti muškarce. Paralelno s ovim radnim mjestom, postojalo je fizički lakše radno mjesto na kojem je bio zaposlen muškarac.[504]

Uvijek važno pitanje kada se govori o zaposlenim majkama je mogućnost zbrinjavanja djece dok je majka na poslu.

Zaposlenost žena (Grafikon 2.) smanjuje se od 1949., a još veći pad zapošljavanja žena nastupa nakon uvođenja samoupravljanja (1950.), kada dio poduzeća na žensku radnu snagu počinje gledati kao nepouzdanu i smetnju ostvarivanju financijskih planova.

[502] B. E.,"Više brige ženskoj radnoj snazi važan faktor rješenja pitanja radne snage", *Naprijed, organ KPH*, 8/1950., broj 24. Zagreb. 9. 6. 1950., 4.; O lošim uvjetima rada unatoč dobroj zakonskoj regulativi u: Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 214.
[503] Loši uvjeti rada ne pogađaju samo žene u Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 214.
[504] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽ, kutija 216, Inv. br. 1790, 2.6.1952.

Grafikon 2. Zaposlene žene u NR Hrvatskoj 1948.-1951.

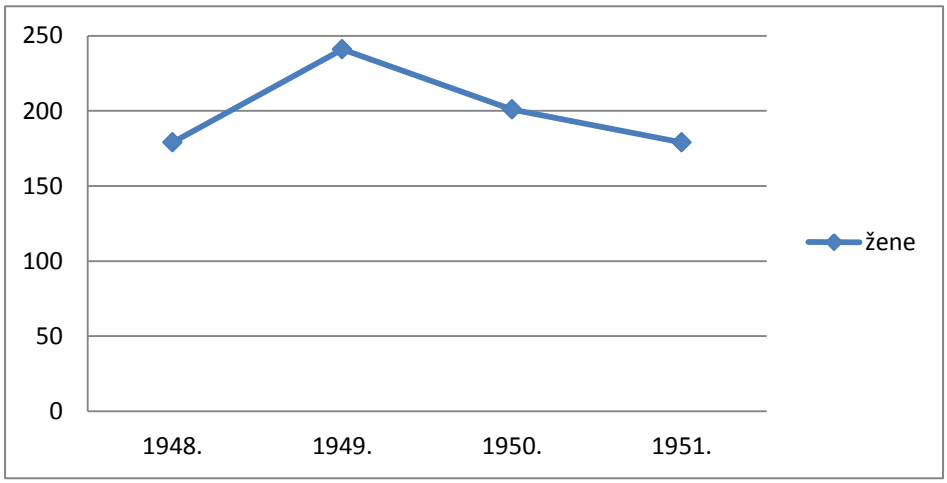

AFŽ je zbog toga tražio koordiniranu akciju Sindikata i raznih ministarstava u osiguravanju ostvarivanja i poštovanja prava žena radnica. Od Sindikata je tražio da planove zapošljavanja nadopuni planovima za poticaj zapošljavanju i zadržavanje žena u radnom odnosu, da kontrolira niže razine u provođenju tih planova, angažira se na otvaranju dječjih ustanova, kuhinja i svega onoga što ženama olakšava odluku dolaženja na posao i miran rad. Od ministarstava rada, zdravlja, socijalne skrbi po republikama tražilo se da pojačaju rad na poticanju otvaranja dječjih ustanova, jaslica i vrtića, zdravstvenih i obrazovnih ustanova; kontroliraju ispunjavanje zakonskih propisa u cilju većeg zapošljavanja žena, te da Ministarstvo zdravlja organizira tečajeve za dječje njegovateljice i kontrolira kvalitetu uvjeta rada za radnice.[505]

Uvjeti rada u tvornicama nisu uvijek bili prilagođeni ženama. *Žena u borbi* je o tome otvoreno pisala i prenosila saznanja kako žene ponegdje rade bose, da nemaju mogućnosti zadovoljiti osnovne ženske higijenske potrebe (nisu imale odgovarajuće prostorije u tvornici gdje bi mogle održavati osobnu higijenu) ili su imale vrlo kratke pauze. Kako bi se ti problemi radnica riješili zaposlena je bila industrijska psihologinja koja je ženama nastojala i stručno pomoći. Dio posla koji je obavljala mogao bi se opisati kao posao sindikata, a to je traženje boljih uvjeta rada za žene produženjem odmora na 30 minuta, topli čaj u pauzi, otvaranje kantine, a za žene koje su sa sela dolazile rano ujutro na posao, da dobiju čašu toplog mlijeka. Dio njezinih poslova bio je vezan uz edukaciju žena puštanjem dijafilmova, provođenje testiranja žena i izrada personalnih kartona u kojima je evidentirala socijalno stanje radnica, odlazila je u kućne posjete, educirala

[505] Ibid., kutija 67, Inv. br. 1069, 16.12.1949.

žene o načinima održavanja intimne higijene, pomagala je djeci koja nisu bila uspješna u školi, u odgoju, dogovarala posjete savjetovalištima i sl.[506]

Malo je bilo propisa koji su regulirali higijensku zaštitu žena (ne isključivo trudnica) na radnom mjestu,[507] a s vremenom se postavio zahtjev za uspostavljanjem žena inspektorica rada kako bi se radnicama olakšala komunikacija jer se žene, u vezi svojih specifičnih ženskih potreba, lakše otvaraju i komuniciraju sa ženama. U Zagrebu i Splitu inspektorice rada su bile pravnice.[508]

Žene nisu niti pravno niti higijenski bile zaštićene jer se zakoni nisu poštovali. Primjerice, u *Poljoopskrbi* u Zagrebu je dio žena prije odlaska na rodiljin dopust dobio otkaz, a u nekim poduzećima su trudnice bile na popisu viška radne snage iako je prema *Uredbi*[509] to bilo zabranjeno. Časopis *Naprijed,* koji je objavio ove informacije, kritizirao je partijske i sindikalne organizacije tih poduzeća, jer se nisu založile protiv kršenja socijalističkih prava radnica kao i socijalističkih temelja privrede. *Naprijed* kritizira i AFŽ koja nije preodgojila žene uvjerivši ih u njihove vrijednosti i radne sposobnosti. Kritika jasno upućuje na hijerarhijski odnos, ali i na zadaću AFŽ kao masovne organizacije da mobilizira žene na tržište rada radi uklapanja u opću ideološku sliku o Hrvatskoj/ Jugoslaviji kao zemlji radnika.[510]

Kako bi se smanjio broj nezaposlenih žena donesena je 1951. *Uredba o zaposlenju žena u privredi* prema kojoj su žene trebale imati prednost pri zapošljavanju i radu na onim mjestima koja ženama fizički više odgovaraju. *Uredba* je značila snažno državno uplitanje u zapošljavanje. Na taj je način dio žena koje su dobile otkaze vraćen na posao, neki otkazi su povučeni, a preraspodjelom su žene zaposlene na fizički lakšim poslovima. Kritika koja je bila upućena direktorima i rukovodećem osoblju poduzeća da isključivo brinu za rentabilnost poduzeća, smještala je žensku radnu snagu u područje socijale. Ona navodi na zaključak da ne može isključivo briga za dobit poduzeća rukovoditi odlukama o zapošljavanju i osim toga se ne poziva na prava radnica i na prava žena da se na poslu profesionalno razviju i uspiju. Radnički savjeti

---

[506] T. F., „Da im rad bude ljepši i ugodniji“ *Žena u borbi*, ožujak 3/1953., 10.-11.

[507] „Opći pravilnik o higijenskim i tehničkim zaštitnim mjerama pri radu od 18.2.1947.“, *Službeni list FNRJ, broj 16/1947*, 25.2.1947., 185.-200.

[508] Na Četvrtom kongresu AFŽ Slovenije postavio se zahtjev za uvođenje žena inspektorica, Đuranović-Janda, *Žena*, 200. – 201. i bilješka 54.

[509] „Uredba o zaštiti trudnih žena i majki –dojilja u radnom (službeničkom) odnosu od 4.4.1949.“ *Službeni list FNRJ*, 106/1949., 21.12.1949., 441.-443.

[510] B. E.,“Više brige ženskoj radnoj snazi važan faktor rješenja pitanja radne snage“, *Naprijed, organ KPH*, 8/1950., broj 24. Zagreb. 9. 6. 1950., 4.

često nisu izvršavali naredbu o obaveznom izvještavanju o raspoloživim radnim mjestima, komisije koje su trebale voditi brigu da žene budu zaposlene na radnim mjestima, koja su konstituciji žene primjerenija, zaključivale su da žene ne mogu raditi na postojećim radnim mjestima, dok vojna industrija uopće nije poštovala *Uredbu o zaposlenju žena u privredi* i nije postavljala žene na takva radna mjesta. Brojnim prijedlozima Odbora za socijalnu politiku nastojala se povećati zaposlenost gradskih žena. Predlagalo se otpuštanje umirovljenika koji su bili zaposleni kao honorarni radnici, da se na mjesta na kojima rade žene koje su došle sa sela, a koje na selu imaju egzistenciju, zaposle nezaposlene žene iz grada kojima bi to bio jedini izvor prihoda, a predlagalo se i otvaranje lokalnih radionica (bojadisaonice, praonice, sl.).[511]

Tijekom jednog mjeseca bilo je registrirano 356 nepravilnih otpusta iz službe (47 trudnica, 12 dojilja, 35 službenika na bolovanju i 18 invalida) sve u cilju reduciranja zaposlenika radi smanjenja troškova budući da nezaposlenosti do tada gotovo i nije bilo.[512] Unatoč optužbama za nekvalitetan rad i neznanje, koje su možda u nekim slučajevima objektivno i postojale, iako se one ne mogu isključivo odnositi na žene, žene su se i u te promjene upravljanja poduzećima aktivno uključile i nastojale poduzeću i sebi osigurati sigurne prihode i rad. Dokaz je to da su bile zainteresirane ostati u radnom odnosu i spremne mijenjati se i doprinositi poduzeću, ukoliko im se pruži prilika. Načinom na koji su radnice *Domaće tvornice rublja* riješile problem tvornice pokazale su da planiranje proizvodnje, i osluškivanje tržišta nije postojalo, te da je i to bio razlog što je postojao višak radnika. U *Domaćoj tvornici rublja* 95% radnika bile su žene. One su na sastanku svih članova kolektiva i partijaca i vanpartijaca odlučile biti konkurentnije, paziti na kvalitetu proizvoda, ali i proizvoditi asortimane koje tržište traži i koje mogu prodati. Zbog takvog rukovođenja poduzećem u drugom polugodištu postignuta je bila veća prodaja i isplaćen višak dobiti.[513]

Ipak mali udio žena u industriji bio je odraz niske kvalificiranosti žena, tretmana ženskog rada izvan kuće kao privremenog, ali i mentaliteta. Tradicionalno je djevojka radila dok nije zaradila miraz ili neki početni kapital za vlastitu obitelji.[514] AFŽ je smatrala da je žensko napuštanje rada

[511] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 1812, 21.7.1952.
[512] S. B., „Pravna zaštita radnica i majki-dojilja“, *Žena u borbi*, kolovoz-rujan 8-9/1951., 18.-19.
[513] „Što pokazuje otvoreni partijski sastanak u *Domaćoj tvornici rublja*“, *Žena u borbi*, listopad 10/1952., 5.
[514] Nepoštivanje ravnopravnost muškaraca i žena na tržištu rada bilo je vidljivo kod vrednovanja rada kroz visinu nadnica i ostalih dodataka. Primjerice, 1918. dodatak na skupoću za radnike u poštama iznosio je 12 dinara, a za radnice 6 dinara. Dodatak na skupoću je bio važan ekonomski moment obitelji i pojedinca, jer je često premašivao

za plaću, često bila posljedica prošlosti, nespremnosti žena da svoje zaposlenje shvate kao trajno i neshvaćanja važnosti vlastitog prihoda za budžet, ali i za svoje osobne potrebe.[515]

Kako sustav nije prihvaćao mogućnost da žene ne žele biti zaposlene izvan kuće, AFŽ iznalazi razne mogućnosti za uključivanje žena u proizvodnju pa predlaže osposobljavanje žena za zanate koje bi mogle obavljati kod kuće, kao pomoćnu proizvodnju za pojedine industrije (konfekcija, krpanje, krojenje, izrada igračaka, štopanje, keramičarska industrija itd.).[516] Razlog zašto žene ne izlaze iz kruga poslova i profesija koje se smatraju tipično ženskima je i neorganiziranost društva. Naime, ne postoje stručnjaci, niti službe koje bi ženama i djevojkama koje se obrazuju pomagale kod izbora zanimanja i upućivali ih u *nove* industrije i profesije koje odgovaraju ženama. Relativno je malo bilo učenica u privredi, tj. u industrijskim školama gdje su uz opća znanja stjecale i praktična znanja.[517] GO sindikata Hrvatske 1949. predložio je vladi FNRJ formiranje posebnog odjela koji bi brinuo za rješavanje pitanja žena-radnica u koordinaciji sindikata i AFŽ-a.[518] Situacija se nije promijenila niti nakon donošenja *Uredbe* (1951.) koja je u u čl. 11 predviđala sustavni rad i planiranje zapošljavanja žena. Još jedan od razloga zašto su žene bile u lošijem položaju je i uvriježeni stav da su žene *nerentabilna* radna snaga, jer češće, a kraće izostaju s posla. Problem s bolovanjima žena nastupio je kada su poduzeća samostalno raspolagala dijelom platnog fonda što je otežavalo novo zapošljavanje žena. Naime, troškove bolovanja kraćih od sedam dana snosila su poduzeća, a ne socijalno osiguranje. O tome su delegatkinje AFŽ-a Slovenije nakon Četvrtog kongresa i ukidanje organizacije razgovarale s Titom.[519]

---

iznos plaće službenika. O visini činovničkog dodatka i izračunu u Ograjšek Gorenjak, "Rodni stereotipi", 270. i bilješka 589.; Uredbom je to pravo bilo ukinuto ženama udatim za državne službenike, zatim je u kratkom periodu 1932.-1934. vraćeno, nakon čega je bilo potpuno ukinuto, te djelomično vraćeno 1937., a visina je tada ovisila o visini muževljeve plaće. O tekstu zakona, ali i životnoj praksi vezanoj uz poštivanje odredbi u Ograjšek Gorenjak, "Rodni stereotipi", 270. i 271.; Zaposlenim ženama je također bilo ograničeno da svoje pravo na mirovinu prenesu na članove obitelji. Prava uzdržavanih žena su se povećavala, dok su se prava zaposlenih žena sužavala. U tome je bila vidljiva ideja o ženskom radu kao isključivo o radu žena za vlastite potrebe, a ne tretiranju ženskog rada kao financijskog doprinosa obitelji. Ovakvo stanje bilo je regulirano *Zakonima o činovnicima* (1923. i 1931.). Usp. Ograjšek Gorenjak, "Rodni stereotipi", 269.; Kecman, *Žene Jugoslavije*, 28.-36.

[515] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, kutija 166, Inv. br. 1749, 3.3.1952.

[516] Ibid., kutija 216, Inv. br. 1740, 25.1.1952.

[517] Đuranović-Janda, *Žena* 206. i 208.

[518] Ibid., 210., bilješka 63.

[519] Đuranović-Janda, *Žena*, 210. i 211. i bilješka 64.

Tablica 9. Struktura stručne kvalifikacije žena zaposlenih u hrvatskoj privredi 1953.

RADNICE		%
Visokokvalificiranih	164	0,22
Kvalificiranih	8.232	11,18
Polukvalificiranih	31.453	42,72
Nekvalificiranih	33.779	45,88
Ukupno	**73.628**	**100**
SLUŽBENICE		%
Stručne	17.141	79,3
Pomoćne	4.477	20,7
Ukupno	**21.618**	**100**

Izvor: HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 177., Društveni položaj žena 1953. – 1962., GO AFŽH, Inv. br. 1899, 1953.

AFŽ je vodila internu statistiku o strukturi zaposlenih žena prema stručnoj kvalifikaciji u privredi 1953. koja pokazuje (Tablica 9.) da je među radnicama bilo najviše nekvalificiranih radnica (45,88%) i njihov je broj 205 puta veći od boja visokokvalificiranih radnica. Iz ovog podatka može se zaključiti da se u razdoblju 1945.-1953. struktura zaposlenih žena nije bitno promijenila,[520] ali da je u kategoriji službenica značajno veći udio stručnih u odnosu na pomoćne službenice. To je posljedica snažne promidžbe kojom se nastojalo žene potaknuti na završetak školovanja nakon rata ili doškolovanje ubrzanim tečajevima.

Posljedica prelaska na samoupravljanje bila je gubitak radnih mjesta, koji je značajnije pogodio žensku radnu snagu od muške (osim u slučaju Slovenije[521] gdje su više radnih mjesta izgubili

[520] Gjurkić zaključuje kako se kod žena u razdoblju 1945.-1953. ne može govoriti o mijenjanju profesionalne strukture, već o povećanju privrednog djelovanja. U: Gjurkić, „O privrednoj aktivnosti“, 823.
[521] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, kutija 216, Inv. br. 1790, 2.6.1952.

muškarci). Oko 20% žena i 9% muškaraca izgubilo je posao. Opravdanja za ovakvu situaciju su se pronalazila u navodno stihijskom zapošljavanju žena, često na radnim mjestima koja su im fizički bila teška, a budući su bile nekvalificirane nisu imale mogućnost napredovanja. Žene jesu kao radnice bile zaštićene nizom uredbi o zaštiti trudnih žena i dojilja u radnom odnosu, o osnivanju dječjih jaslica i vrtića i zabrani zapošljavanja na određenim poslovima žena i omladine (sadržaj uredbi raspravljat će se u odjeljku o ženama u obitelji). Unatoč tome što su žene zakonski bile izjednačene s muškarcima u pravima, unatoč postojanju pozitivne pravne diskriminacije za zaposlene žene, žene, osobito industrijske radnice, nisu konzumirale ta svoja prava, a neka su im bila i uskraćena. Već smo spomenuli da su žene u želji/ potrebi da si osiguraju veći prihod radile na radnim mjestima koja su im fizički bila teška, industrijska postrojenja nisu pratila potrebe radnica tako da im niti na taj način nije olakšano obavljanje posla, a bilo im je i onemogućeno da ostvare primanja jednaka primanjima njihovih kolega. Naime, sve norme u tvornicama bile su postavljene jedino po muškim standardima.[522] Postavljalo se i pitanje dvostrukog opterećenja žena i na radnom mjestu i u domaćinstvu. AFŽ je smatrala da žene ne bi trebalo zatvarati u specifično ženska radna mjesta na kojima ne bi mogle napredovati niti se dodatno školovati u struci. Smatrala je da bi ženama trebalo pronaći radna mjesta i u drugim sektorima proizvodnje, primjerice u tekstilnoj, prehrambenoj industriji, zanatskim i uslužnim djelatnostima, bolnicama, a adekvatnom tehnologijom osigurati što više takvih radnih mjesta za žene. Upozoravalo se na neprihvatljivo trošenje novca na druge stvari, umjesto na potrebe zaposlenih žena i na neozbiljno izvršavanje zakonskih obaveza da svaka tvornica s određenim brojem zaposlenih majki treba imati jaslice i vrtić. Primjerice, u zagrebačkom Chromosu bile su otvorene jaslice koje nisu zadovoljavale medicinske standarde pa su zbog smrada bile zatvorene. Stalan je bio zahtjev da se ženama osigura kvalitetna skrb za djecu dok rade, a nakon posla da ih se rastereti domaćinskih poslova.[523]

Pred kraj istraživanog razdoblja sve je više žena napuštalo posao i ostajalo kod kuće. Razlozi su višestruki. Jedan od razloga je i vrlo visok cenzus za dobivanje dječjeg doplatka. Doplatak nisu mogle dobiti osobe koje su živjele s nekim tko je posjedovao zemlju, tko je imao prihode veće od 3.000 dinara godišnje po članu domaćinstva, tko je živio sa zanatlijom ili pripadnikom slobodnih

[522] Problem priznanja ženskog rada jednakovrijednim opisala je Melanie Ilič „Traktoristka:Representation and Realities“ *Womenin the Stalin Era* ur. Ilič, Melanie (New York: Palgrave, 2001.): 110.-121.
[523] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 1790, 2.6.1952.

profesija čiji su prihodi bili veći od 2.000 dinara po članu domaćinstva, a bilo je i slučajeva da su poduzeća sama otpuštala žene. Ženama se također otvorila mogućnost rada kod kuće u kućnoj radinosti, a kada se to poveže s dvostrukim opterećenjem zaposlene žene i na poslu i kod kuće, te nedostatnom brigom za djecu zaposlenih majki u smislu organiziranja vrtića i jaslica i drugih uslužnih djelatnosti to je također jedan je od razloga zašto su se žene odlučile za ostajanje kod kuće.

Da je država zakazala u tretmanu radnica - majki govore i službeni izvještaji AFŽ-a o položaju radnica, osobito onih najranjivijih, niskokvalificiranih. U poslijeratnom razdoblju žene su, u smislu dokazivanja potpune, pa i fizičke ravnopravnosti s muškarcima, zapošljavane u industriji i na poslovima na kojima zbog svoje konstitucije nisu smjele biti zaposlene. Često se događalo da industrija nije bila spremna primiti radnice, nije bilo adekvatnih stambenih uvjeta, nije bilo tehničkih pomagala koja bi ženama olakšala rad na takvim mjestima. Jače seoske žene same su tražile da ih se radi veće plaće smjesti na poslove teškog fizičkog rada pa su se spuštale i u rudničke jame, iako je postojala zabrana zapošljavanja žena na nekim, pa i takvim radnim mjestima. S vremenom se prešlo na prebacivanje žena na one poslove i u one industrije koje su lakše i bolje prilagođene ženama, ali je bilo slučajeva otpuštanja žena i s poslova u administraciji koje su mogle obavljati bez ikakvih poteškoća.[524]

6. 8. Žene i posao, iskazi svjedokinja vremena

O strategijama zapošljavanja kazivačice s kojima se razgovaralo govorile su odgovarajući na pitanja: „Jeste li se zaposlili odmah nakon školovanja?“, „Ako ne, što ste radili?“ i „Kako je izgledao vaš radni vijek?“.

Analizirajući odgovore može se zaključiti da je nakon rata i u prvim poslijeratnim godinama bila velika potreba za radnom snagom na svim područjima, a u prvom redu na obnovi zemlje. Iz odgovora kazivačica vidljivo je da rad ima mnogo značenja. Rad je ekonomska emancipacija, koja je za žene iznimno važna, jer daje slobodu izbora od mjesta do stila življenja. Zaposlenje je isto tako ograničavajući faktor ukoliko se raditi mora da bi se preživjelo, što nije bilo jednostavno u poslijeratnom vremenu. Ono što je sigurno postignuće socijalizma, je da radno mjesto postaje

[524] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, kutija 166., Inv. br. 1749, 3. 3. 1952.

sigurnije, ali za žene, kao što smo vidjeli niti u socijalizmu nisu vrijedili isti kriteriji kada je trebalo smanjivati radnu snagu, primjerice u administraciji.

Po završetku rata dio kazivačica koji je bio u ratu, u partizanima, nije se vratio kući nego je nastavio *borbu* organiziranjem obnove. One su imale jak osjećaj pripadnosti novom poretku i obaveze nastaviti *borbu* dok god se od njih to traži. S druge strane, nastavak *borbe* značio je i jednu lagodu, jer dok su drugi morali brinuti svakodnevne brige oko preživljavanja, za *borce* koji su imali važnije zadatke, skrbili su drugi.

Ja nisam iz rata niti išla kući. Ja sam ostala u tim komitetima, neposredno poslije rata kad sam radila u komitetu, mi smo živjeli u jednoj zgradi, [imali smo tu] i spavaće sobe i to nije bilo plaćeno. Narodni komitet se brinuo da nam plaća i stan i hranu, ali plaću nismo imali. ... Inače u tim komitetima nismo odbijali novaca sve do '46., '47., onda smo dobili nešto novaca, onda sam otišla u CK, tamo sam odbijala plaću, stanovala sam kod svog brata, onda su se formirale oblasti i ja sam trebala otići u Osijek za sekretara O. K. SKOJ-a. (ID 2)[525]

Otišla sam u partizane gdje sam radila kao partizanska učiteljica. Tamo sam dodijeljena bila u jednu obitelj K. da kod njih stanujem i hranim se. To je tako bilo, neka obitelj morala je primit, jer ja nisam imala plaću, niti je njima plaćeno.
- A kako ste postali učiteljica?
Kad sam došla u partizane pošto sam imala završenu učiteljsku školu. Pa je bilo logično da budem učiteljica. Tako sam radila jednu školsku godinu. Onda su me poslali na odgojiteljski tečaj tu u Nazorovu. Tu sam bila dva mjeseca i onda sam dobila mjesto u Đakovu. Pitali su me gdje želim, ja sam rekla tamo gdje sam potrebna. I poslali su me u Đakovu. I u Đakovu sam bila dve školske godine. Nakon rata. Školske godine 45./46. i 46./47. sam bila u Đakovu odgojitelj u srednjoškolskom đačkom domu. Poslije toga su me bili poslali u P., bilo je nekakvih nereda tamo u učiteljskoj školi i onda sam za nagradu dobila Zagreb i čak sam i novčanu nagradu dobila. Jer sam uspjela to što je trebalo u P. u učiteljskoj školi riješiti. ... Onda je učitelja jako trebalo, onda su fabricirali učitelje s kursom pa su postali učitelji (ID 15)

[525] Dijanić [et al], *Ženski biografski leksikon*, 54.-55.

Zbog potrebe za radnicima moglo se zaposliti, što su mnogi vidjeli kao svoju priliku za dobrim zaposlenjem i napredovanjem, a posebno su tu priliku dobile žene s niskim obrazovanjem, koje obrazovanje stječu s namjerom da se zaposle.

Već je bilo to 4-5 godina iza rata, drugoga, bilo je obnove, puno rada, ali sam voljela raditi. Bila sam mlada i bilo mi je lijepo. Počela sam u statistici, u gradskom Statističkom uredu u Ćirilometodskoj. Vodila sam popise zgrada, odmah su me postavili za ovo i ono, vodila te kojekakve grupe tih starih ljudi, honoraraca:[526] *popis grada, statistika ... Bilo je lijepo, bilo je puno rada, puno discipline, puno poslušnosti, odgovornosti prema radu, ali lijepo, počela sam u gradskom statističkom i završila u republičkom Zavodu za statistiku, s četrdeset skoro i jednu godinu radnog staža. Zbog tog stambenog pitanja neriješenog, zadržali su me i bilo mi je lijepo, cijenili su moj rad, odnos prema radu, ponašanje, tako da jedne mrlje nisam imala.*(ID 11);

U to doba je bilo dosta posla i ja sam dobila jako dobro radno mjesto prvo, kad sam završila školu, kad sam diplomirala, onda sam dobila jako dobro radno mjesto, to vam je tu, ovaj, sad se zove Šumski Dvor. Tu je bio naš dom, dječji dom, tu su bile jako specijalan, zapravo ne znam, za mene je bilo to specijalno, k'o jedan roman, k'o jedan film ... djeca prekrasno, odgojno ... Tu sam dobila radno mjesto kao odgajatelj, tu sam 5,5 godina radila. Bilo mi je jako lijepo. Išla sam na teren, isto smo išli, dok se dom naš uređivao, po novom sistemu, ljepši i bolji. Zgrada se potpuno renovirala. (ID 10)[527]

Kazivačice o svom zaposlenju govore s osjećajem samorealizacije i ispunjenja. Posao je za njih dokaz vlastitog napretka. Zbog tog osjećaja, dok se sjećaju svojih prvih iskustava zaposlenja, nisu dublje ulazile u probleme koji su postojali za radnike, primjerice nedostatak stambenog prostora, ali su ih navodile.

Kad sam završila srednju školu odmah sam se zaposlila '51-e. Imala sam samo mjesec dana ferije i 1. 8. na posao. ... Joj, znate što, ja sam jedno mišljenje dobila, moj jedan tetak je iz Gospića, on je bio jedan divan čovjek i sad ja sam dobila dojam da su svi Ličani divni ljudi. Za mene su svi Ličani k'o moj tetak. Svi su dobri, nema loših. I kad sam završila školu ja sam, mi

[526] Kako su mlađi ljudi bili zauzeti obnovom zemlje, koristili su se svi postojeći resursi kako bi se obavljali tekući poslovi, pa tako stariji ljudi, koji su pismeni i koji poznaju grad, rade kao popisivači.
[527] Dijanić [et al], *Ženski biografski leksikon*, 214.

smo školovani za kadar, kao upravitelji kotarskih pošta. I mogla sam birati mjesto u onoj bivšoj Jugoslaviji gdje sam htjela, da sam navela možda u mojoj molbi Beograd, Zagreb ili Ljubljana ja bih možda, ja sam navela u mojoj molbi, ono formalnost je bilo podnesti molbu, ja sam navela bilo koje mjesto u Lici i ja sam dobila K. I tamo sam počela raditi, to mi je nešto, makar sam došla u porušeni grad, ali naišla sam na ljude kakvih nema nigdje na svijetu. U tome se nisam prevarila. Obzirom na to da nisam mogla u ono vrijeme ni stambeni problem riješiti, ništa, bila sam jedno šest mjeseci. (ID 1)

Vrsta zaposlenja utjecala je na samosvijest kazivačica što se osobito vidjelo kod kazivačica koje su bile nastavnice. One su bile vrlo svjesne svoje pozicije i uloge u društvu, kao prosvjetiteljica, koje se mogu žrtvovati i brinuti za druge i koje za to imaju znanje. Kazivačica ID 14 kada je prvi puta došla na posao, čak je samoinicijativno odrezala kosu kako bi se približila učenicima. Kazivačica ID 3 je, iako iz Zagreba, htjela raditi na selu.

Kaj ti misliš, mi smo radili, ja sam završila školu ja sam znala ako hoću radit, ja ću posao dobit, ja sam išla na selo radit, ko me pital, ministarstvo je odredilo tu i tu. (ID 3)

Došla ja, jedini profesor, sve ono su bili učitelji ili kursisti, a ta škola postoji 150 godina, što će reći da je to selo postavilo nekakve kulturne temelje koji su se trebali razvijati dalje. Direktor je nastojao da mene prikaže, ne učitelj, ne nastavnik, nego kao profesorica. Znači ona je s Bogom vezana (ID 14)[528]

Iako se moglo zaposliti, prema iskazima kazivačica, nisu svi imali jednake mogućnosti. Za zaposlenje, kao i za političku participaciju i mogućnost nabavke stvari kojih nije bilo na otvorenom tržištu, trebalo je imati povjerenje vlasti. I dok je dio ispitanica pokazivao svijest o svojoj važnosti za društvo i u društvu, jer su obrazovane, pogled s druge strane na njihovu poziciju, nije bio tako ružičast. Intelektualci, koji nisu mogli glatko dokazati da su *poštena inteligencija* imali su problema sa zapošljavanjem i dekretima, kojima su slani u razne i udaljene dijelove zemlje, često na poslove koji nisu odgovarali njihovim kvalifikacijama.[529]

[528] Dijanić [et al], *Ženski biografski leksikon*, 149.
[529] O nepovjerenju prema intelektualcima kao kritičnima, a sve kao posljedica nerazumijevanja osnovnih postavki samog komunizma-socijalizma od strane političkog establišmenta osobito na nižim razinama, kao i o niskom stupnju obrazovanja članova KP i vodećih osoba sistema. Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 168.-169.

Intelektualci su bili najviše na udaru. (ID 8)

A koliko ja znam, bar tamo gdje sam ja bila, ipak se u prvom redu vodilo računa o znanju. Tragedija je što su onda ljudi bili apsolutno slabije obrazovani, manje je bilo školovanih, što je i normalno, bila je opća društvena situacija takva, da je bilo malo obrazovanih, da je bilo malo fakultetlija itd. Ali u našem pokretu ih je bilo dosta, pa i vodili su pokret manje više takvi. A onda neki naši ljudi, koji nisu bili obrazovani, su znali reći-radnička klasa i poštena inteligencija-to me užasno smetalo. Poštena inteligencija! Nema tu ... ili si za pokret taj ili nisi.
-Što je značilo to - poštena inteligencija?
Bilo je intelektualaca koji su kritizirali, neki s pravom a neki zato što nisu volili. Ne kažem da su to svi govorili ali bilo je nekih koji su tako govorili. (ID 2)[530]

Poslije rata '45. vrlo se teško živilo i onda sam se opet zaposlila. Radila sam kao fakturista a poslije sam pisala (ID 22)

Radne akcije su bile mjesto mladenačkog dokazivanja, druženja, ali i način ulaska u novo društvo onima koje sustav nije prepoznavao kao svoje ili ih je tretirao kao neprijatelja:

Onda sam ja '47-e, kad sam ja vidila, da ja moram u...početi živjeti, da ja ne mogu...'47-e ja sam imala, nisam imala punih 19 godina, ja sam otišla na prugu Šamac-Sarajevo. Pa da, ja sam se javila na radnu akciju, jer sam ja znala da ja moram imati, u tom društvu novom, da moram imati jednu kak' bih rekla jednu... jednu propusnicu da bih ja mogla dalje nastaviti živiti. I tako sam ja otišla na prugu Šamac-Sarajevo, u ličku brigadu, među same seljake, seljačka to brigada se zvala...seljačko-radnička i onda sam nekako, ovaj, što ja znam zašto, među mojim Ličanima koji...ja sam se opet istakla, pa su me poslali u kulturnu ekipu Glavnog štaba,[531] *tak' da sam došla tamo i tamo sam bila isto dva mjeseca, tak' da sam upoznala dosta divnih ljudi, mladih iz cijele te bivše Jugoslavije, ali sam iz nekih svojih familijarnih razloga napustila to i došla sam*

[530] Dijanić [et al], *Ženski biografski leksikon*, 58.
[531] Radna akcija je rad na obnovi ratom porušene zemlje na kojima je bila angažirana omladina (Narodna omladina Jugoslavije). Tri najvažnije radne akcije su bile izgradnja željezničkih pruga: Šamac-Sarajevo, Brčko-Banovići i autoput Bratstvo-Jedinstvo. Igor Stanić, „Leksikon", *Refleksije vremena 1945.-1955.*, Zagreb, 2012., 290.; Radne akcije su bile savezne i republičke, a cilj je osim obnove i izgradnje bio i podizanje obrazovne razine mladih opismenjavanjem, pa i direktnim zapošljavanjem seoske omladine nakon završetka akcija u gradskim poduzećima. *Enciklopedijski rječnik pedagogije*, s. v. narodna omladina; Brigada, na čelu koje je bio komandir, se sastojala od četiri čete na čelu kojih su bili komandiri. Svaka brigada je imala Glavni štab u koji su ulazili članovi zaduženi za različite aktivnosti u brigadi npr., za kulturu, sanitet, izgradnju pruge, različita osposobljavanja i sl. Članovi Glavnog štaba imali su činove.; Dijanić [et al], *Ženski biografski leksikon*, 46. i bilješka 8.

natrag. I onda sam ja dobila to rješenje, da sam oslobođena toga, amnestiju i onda sam ja otišla u Medicinsku školu u Zagreb. Ali otišla sam. Još mi je jedna kolegica rekla: „Kako to ideš u Zagreb, nemaš ništ' za obući." Ja nisam razmišljala o tome da ja nemam ništa za obući, ja sam samo znala da ja moram otić', ići u školu i gotovo. Onda sam tako došla u Zagreb. Strašno smo živjeli, u jednoj maloj sobici, ovaj, ma ono znate, djevojačke sobice zagrebačkih malih stanova (ID 5)[532]

Zaposlenje, pa i na radnim akcijama, daje ženama osjećaj moći, da mogu raditi i da se u radu mogu istaći. To im ili daje propusnicu za *novo* društvo, ili im pokazuje koje sve vještine i znanja one u sebi imaju. Ti uspjesi im daju samopouzdanje i vještine za daljnje napredovanje.[533]

Poslije rata bila [sam] *zadužena za izgradnju pruge. Bože, sad si mislim i ne ide mi u glavu kako ljudi u nekim situacijama odrastu, mnogo brže nego da je sve normalno. Ja sam tada, '45. bila zadužena za izgradnju kao organizator, naravno ne kao stručno lice, jedne pruge! Ja sam stvarno tamo okupila tolike ljude i omladinu.* (ID 2)[534]

Joj, to je posebna epizoda. Iz S. smo nakon osmogodišnje škole izgrađivali prugu Plaški-Krasnica, to sam bila u Plaškom dva mjeseca. S nama je bila škola iz Petrinje, osmogodišnja škola i iz Kostajnice i to se radilo i pjevalo dan i noć. Onda poslije na autoputu Bratstvo i jedinstvo, ja sam bila u Adaševcima, Zagreb-Beograd. Tu sam bila dva mjeseca. (ID 1)

Kazivačica koja nije imala iskustvo sudjelovanja na radnoj akciji, a uz to je njezina obitelj smatrana *neprijateljskom* jer nije prihvaćala komunističku ideologiju i nije se smatrala dijelom sustava vidi važnost radnih akcija, ali pri tome ne govori o važnosti učinka radnih akcija na obnovi zemlje, već kao mogućnost uključivanja obilježenih pojedinaca u novo društvo, dobivanja zaposlenja, doškolovanja i stjecanja kvalifikacija,[535] te političkog napredovanja uključivanjem u KP. [536]

---

[532] Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 91.-92.
[533] Potpuno drugačiji stav, neuzimajući u obzir iskustva žena, smatrajući ulazak žena u svijet rada još jednom kontrolom koju je režim provodio nad građanstvom iznosi Maria Bucur, „Romania: Women in the Atica", Aspasia 6, 2012: 129. DOI 10.3167/asp.2012.060109
[534] Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 46.
[535] *Enciklopedijski rječnik pedagogije*, s. v. „narodna omladina"
[536] Ibid.

Nisam bila na radnim akcijama nikada. Nemam nekog ni pozitivnog, ni negativnog stava. Mislim da su neke od radnih akcija bile dosta dobre. Naročito za taj sloj siromašne djece koja su ovaj, tad i pronalazila mjesto, izučavala kojekakve zanate. U tom pogledu je bilo dosta pozitivno. Da. Te velike radne akcije, koje su bile dobro organizirane. Mislim da su dosta pozitivnog donijele, a naročito za djecu iz siromašnih obitelji, koji nisu imali nikakvih sredstava za školovanje i tu se pronašli, pronašli su si posao, pronašli su zanimanje, doškolovali su se, neki su ušli u SK pa su tu prosperirali. Tako raznih slučajeva je bilo. Tako da ja nemam neko negativno mišljenje. ... Ja ovo samo znam po pričanju i po tome što sam znala neke ljude koji su ipak išli tamo, na te omladinske radne akcije i da su poslije toga počeli raditi, da su izučili neki zanat. (ID 8)[537]

Iako je poredak želio na svaki način, a posebice kroz tisak i javne istupe predstavnika masovnih organizacija, pokazati entuzijazam svih građana vezano za obnovu, *nove, mlade* zemlje, u realitetu je to bilo drugačije. Privilegije koje su vodeće osobe režima, svako na svojoj razini sebi priskrbljivale dovele su do toga da su i drugi pokušali istim načinom ostvariti bolji život.

Išla sam jednom, kad sam završila učiteljsku školu da bi dobila bolje mjesto, ali nije pomoglo. Čisto sam proračunato išla, u Novsku, kad se radio autoput. Bila sam s „Jožom Vlahovićem", to smo bili kad se radio Šamac-Sarajevo, ali mi smo samo održavali koncerte.
-Da li ste požalili što ste išli, da li je bilo naporno?
Je, ali nekako se izdržalo. Dalo se izvlačiti. (ID 4)

AFŽ je organizirala žene da odlaze na radne akcije i tamo održavaju priredbe, što se smatralo sastavnim dijelom radnih akcija i djelokruga rada AFŽ-a, radi podizanja opće razine obrazovanosti društva. Za žene je taj odlazak značio i ekonomsku pomoć njihovom domaćinstvu i obitelji, ali i upoznavanje drugih žena što je izazvalo različite reakcije, te je imalo za posljedicu širenje vlastitog *svijeta* kako onih koji su dolazili na radne akcije, u novu sredinu, tako i domaćeg stanovništva koje je primalo sudionike akcija.

[537] Usp. Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 139. (ID 14)

Da, išli smo i u Bosnu i u Liku, na Kordun, tamo su nas skoro ubili, jer da smo mi ustaše iz Zagreba. Išli smo na Novsku, u Jasenovac, sve smo vidjeli one zatvore, ono – bilo je porušeno. Tamo su nam predavali, su govorili. Moj sin je imal petanest godina, niste djecu vodili, ne možete s djecom, mi idemo u šume. A po mog sina je došao naš kapetan, išao je u Zagreb po tog malog mog. On je bil vražićak, živahan, pjeval je dobro i glumil. To smo išli, one sirote žene koje su se vraćale, nemaju kud, to je sve porušeno. One ličke kuće, samo kamen i mali prozorčići, to je sve bilo porušeno, one su dolazile sve u crno, plaču. Onda smo im mi puno priredbe davale. Navečer i popodne smo vježbali i priredbe davali, sve iz knjiga, nismo mi to gluposti. Onda su one dolazile. A moj sin pjeva „šuma mi je mati, suho lišće krevet moj" a oni su mislili da su mu ubijeni roditelji, da on nema nikoga, da je siroče, pa su ga sutradan došli, njih pet šest, da di je onaj mali što je pjevao, a on pjeva partizanske pjesme. One su mislile da je on siroče, i nosi kobasice. – „Mama one mi žene ne daju mira, ja nemrem to nositi, zakaj hoćeju dati" ... onda smo dobivali drva za plaću, prema obitelji, ja sam dobila dva hvata drva za plaću i to su nam dopeljali u Zagreb. Kad smo se mi vraćali, uvijek se pjevalo tamo, a spavali smo na daskama, na slami, napuštene barake. Onda smo spomenike vidjeli i te peći, gdje su palili. A onda, kad smo se vraćali, kroz cijeli grad smo pjevali. A svaka je imala jednu cjepanicu na ramenu – i ženski i muški, svi. To je bilo smijeha – tu kod Zrinjevca i preko Ilice, pjevamo one partizanske pjesme s tim cjepanicama. (ID 23)

Razgovor o radu prisjetio je jednu kazivačicu na njezin *dobrovoljni* rad, koji na početku svoje priče nije tako okarakterizirala. Nakon što je ispričala o važnosti rada za zajednicu, održavanju zajedničkih dobara, što ulazi u sferu etike brige i ženskih vrijednosti, na kraju priče je spomenula svoju kćer s kojom se u to vrijeme nije dovoljno družila i nije ju izvodila na sunce, a djevojčica je imala problema s kostima. I u ovom iskazu je vidljiva ambivalentnost ženskih vrijednosti, ali i socijalizma kao takvog. *Bila sam na radnim akcijama. Nisam bila na ovim većim akcijama, jesam u gradu i to sam puno išla. Ja sam to održavala. Ja smatram da moramo radit ako želimo da nam bude bolje, da moramo radit da bi nam bilo bolje. Ne može nam netko odozgor dati nešto ako mi sami nećemo radit. Bila sam ovdje, sad se zove Avenija Vukovar, pa na Mažuranićevom trgu, pa Pionirskom gradu, pa ne znam više...Kopali smo, tačke vozili s materijalima tim građevinskim, kojekakvim kad su kuće gradili. Negdje blizu Savske ceste, čini mi se, zaboravila sam sve gdje sam radila. Išli su i muškarci i žene. Podjednako, obično su muževi i žene u parovima radili, a pošto moj muž nije bio u Zagrebu, on je bio u Beogradu, onda sam ja sa A. M.,*

to se sjećam, nas dve smo u paru radile. Radile smo u svoje slobodno vrijeme. Bilo je određeno kad tko dolazi, ali više se ne sjećam kako. Mi smo uglavnom po tri sata, ali ja sam znala ostati kad sam mogla i šest sati, iako je bilo tri sata. Termin je bio tri sata. Radila sam par godina, ovdje u Zagrebu, kad sam radila u đačkom domu, ali ja se više ne sjećam, bilo je 2-3 godine. Znam da sam dobila neke značke od Socijalističkog saveza. Znam da sam i s đacima mojima išla pa sam dve značke dobila. I sad bi možda bilo bolje da ne govorim, moja kćerka je imala malo iks noge pa je moj muž rek'o: "Bilo bi bolje da si dijete izvela van na sunce nego što si išla, a sad možeš te značke staviti na jedno koljeno i na drugo koljeno." Jednu na jedno koljeno, drugu na drugo koljeno (ID 15). Iz iskaza ove kazivačice može se zaključiti da joj je rad bio ispred obitelji, ali ako se njezin odgovor stavi u kontekst vremena i da je ona bila učiteljica, te da su prosvjetni radnici bili pod posebnim nadzorom države kao odgajatelji novog socijalističkog naraštaja i čuvari nove socijalističke tradicije i formiranja zajedničkog sjećanja odražavanjem novih rituala, od kojih su jedan sigurno bile i radne akcije[538] može se zaključiti da je postojala velika prisila sustava, te da se *dobrovoljni* rad nije mogao izbjeći.

Situacija na poslu: Na situaciju na poslu utjecala je politička situacija i politička podobnost koja je osiguravala niz privilegija (bolje i ubrzano obrazovanje i zauzimanje važnih pozicija, primjerice u sindikatu):

Slušajte, to je bilo negđe... s četrnajst godina. Radila sam u Bombonijeri[539] *na početku Ilice, a poslije kao vezilja.*
-Kako je izgledao vaš radni vijek nakon toga?
A poslije toga sam išla nadoknađivati ono što sam izgubila. Završiti srednju školu, ali sam sve to radila uz rad, tako da sam završila srednju školu, onda poslije toga radila sam u sindikatu. Uvijek, briga za ljude, znate, te stvari, tako da... Tamo smo bili gotovo svi iz partizana. Došli smo, kak' se kaže, u sindikat, jelde. I onda je to normalno bilo, da smo se borili, da budu što pravedniji propisi, zaštita na radu, i tako, jelde. (ID 18)

Iako je ponekada pogled na situaciju na poslu, ali i na poredak idiličan, iskaz kazivačice koja je podržavala poredak i svoj identitet izgradila na njemu i u njemu (ID 13) bitno se razlikuje od

[538] O ulozi intelektualaca i prosvjetnih radnika Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 165.-172.
[539] Bombonjera *Union*, Ilica 8

iskaza kazivačice koja nije bila dio novog poretka i koja je jasno izrekla da je na poslu, osim znanja i kvalitete rada, presudna bila i politička podobnost (ID 8).

-Kako je izgledao vaš radni vijek?
U Kinematografu sam radila. Pa, lijep. Lijep, jedno je fino drugarstvo vladalo, nije bilo podmetanja, nije bilo zločestih ljudi, svi smo nekako bili jednaki, što se tiče i ovih, tih nacionalnih krivina, ne, uvijek, nismo nikad dozvolili da bi neko nekoga maltretirao zato što on nije njegove vjere ili nacije, ne ...Posao me je zadovoljavao.
-Je li se politička situacija odražavala na vaš posao?
Politička situacija? Pa, ono je bilo mirno razdoblje i niko nikad nije ni pomišljao da bi ikad moglo ovako doć' do ovakvog nečega, do šta je, do čega je, zapravo, došlo, ne. (ID 13)

-Je li se politička situacija odražavala na vaš posao?
Ispočetka da.
-U kom smislu?
Ako nisi bio u SK ovaj...
-Jeste li vi bili?
Ja nisam bila član SK nikada, ali morao si daleko puno više raditi i dokazivati se, jer tebi je preostao samo rad da se dokažeš. A oni koji su bili članovi SK imali su beneficije i što se tiče radnog mjesta i tako dalje, to, to stoji i to je bilo tako. Da bi kasnije polako to blijedilo i nestajalo. (ID 8)

Politički podoban kadar dobio je šansu za ubrzano školovanje i zapošljavanje na rukovodećim mjestima.

Ja sam kada se rat završio '45-e godine, muž i ja smo došli u Zagreb. Zapravo on je bio u partizanima i onda je on bio ovdje u Zagrebu sa štabom. ... Ja sam bila u Vojvodini jedno vrijeme, kad je onda došlo iza onoga 9. maja, kraj rata, onda poslije toga mi smo vrlo brzo krenuli za Zagreb. ... I onda sam se ja ovdje, on je bio još neko vrijeme, ne dugo u štabu, a kasnije je onda bio u nekada je to bio kurs za industrijske rukovodioce, a ja sam se zaposlila u Zagrebu, jer su mi djeca u partizanima umrla, baš u tom zbjegu. I radila sam ovdje u SUP-u kao činovnik, e onda kako je on bio premješten, tako sam se i ja premještala. E onda sam se ja razboljela od tuberkuloze pa sam bila na bolovanju, on je bio na Rijeci i ja sam malo otišla. Kad

je premješten on u Beograd onda sam ja otišla u Beograd i radila sam kao personalac u Saveznoj direkciji za staklo, e onda je on premješten u Novi Sad, pa smo otišli u Novi Sad, tamo sam ja bila upravnik jednoga Doma omladinaca iz Poljske i to mi je bio zadnji posao [kazivačica je privremeno prestala raditi]*, onda sam rodila kćer ... pošto je to došla '48-a godina, onda se sve to rasulo, ovi su se vratili i Dom je prestao da radi, još sam jedno vrijeme radila u fabrici, ali vrlo kratko kao personalac i onda sam prestala raditi i nastavila sam školovanje.* (ID 18)

Politička podobnost bila je, ako ne presudna, ali iznimno važna za napredovanje žena u javnom i profesionalnom životu. Ipak, kada se sučele politička podobnost i sve prednosti koje je ona stavljala pred žene i obiteljski odnosi, točnije kada obitelj dođe u situaciju da se bira između muževljevog i ženinog napredovanja prioritet ima karijera i posao muža. Kada je u pitanju bilo napredovanje u karijeri i/ ili preseljavanje zbog boljeg ili bolje plaćenog posla žena je bila ta koja je pratila muža, a ne obratno. Posao muža, ma kako žena obnašala važnu ulogu, imao je prioritet.

Imala sam sreću da sam dosta brzo ulazila u posao. I da nisam taj posao tako brzo savladala, ne bi me uzeli za sekretara. Tamo nismo imali nikakve veze. Muža su stalno selili, a ja stalno za njim. I ja sam onda prestala raditi. Žrtvovala sam svoju karijeru apsolutno, pa to ja kažem da sam svugdje počela otpočetka, kad je kći bila mala više nisam radila, a kad je sin imao četiri mjeseca, onda sam opet počela raditi u jednom poduzeću, opet kao dispečer. To su mi bili poznati poslovi, i opet sam tu dosta brzo napredovala, međutim nije išlo; sin mi se razbolio, u ta dva - tri mjeseca. Onda sam ja išla kući. Taj period, od pola godine, taj me direktor zvao na posao ali ja nisam išla na posao. Onda kad je moja mama bila jako za to da ja radim, i poslala mi je sestru neka bude s djecom, a da ja idem raditi. Onda sam ja išla u općinu raditi i opet sam išla za referenta. Znači to je bio već treći početak. (ID 2)[540]

I tu je bilo razlika. Žene nisu mogle konkurirati kolegama zbog toga što društvo nije osiguralo dovoljnu i dobru društvenu podršku zaposlenim majkama. Unatoč tome što su žene i muškarci pred zakonom bili izjednačeni i što su žene mogle zauzimati politički i gospodarski važna mjesta, zbog patrijarhalnih odnosa moći u društvu, kao i nedostatne društvene potpore ženama podruštvljavanjem brige za djecu i obitelj otvaranjem jaslica i kuhinja, žene na rukovodećim mjestima nisu se mogle istaknuti. Zato je za napredovanje žena i dalje bila od izuzetne važnosti

[540] Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 55.

podrška obitelji. U iskazu kazivačice vidljivo je da je to bila tradicionalna ženska linija solidarnosti i ispomaganja.[541]

O problemima s kojima su se direktorice poduzeća suočavale pri svakodnevnom poslovanju i sklapanju partnerskih ugovora s drugim poduzećima i direktorima pokazuje se da politička podobnost u slučaju žene nije imala presudnu ulogu. Iz iskaza kazivačice, direktorice su bile u lošijoj poziciji, jer ih je ograničavala partijska hijerarhija i odnosi moći unutar nje, postojeći problemi u društvu, primjerice korupcija i korištenje položaja, ali ih je određivao i ograničavao njihov rod. Ograničenja su imale direktorice, ali i radnice samo na drugim razinama. Naime, radnice kada je 1949. dolazilo do značajnog pada zaposlenosti prve su bile otpuštane, a i teže su se prekvalificirale.

Iz sindikata sam otišla u privredu, tako da sam bila direktor tvornice. Znate, cifre su vam iskrene, one su tačne, ali šta vam ljudi mogu napraviti, to je drugi par cipela. Ima svakakvih. Pa bi onda ovaj dao ljudima svima stanove. Al' vi morate voditi računa da možete napredovati, kvalitetu dati, al' onda morate i modernije strojeve nabavljati,.. E sad, ne možeš sve pretvoriti u nekakvu socijalu, mora se i zaraditi... Onda sam dala ostavku, pa sam bila prvi direktor kaj je dal' ostavku. To razdoblje mi je bilo jako teško. Onda sam se i savjetovala. Velim, ja neću da, napravim neku glupost, jer sam bila za to da se tvornica proširi, da ne moramo neki poluproizvod kupovati, jer su vas jednostavno nasamarili. Vi napravite ugovor ... Bila sam za to da najprije zajedno sagradimo predionu. Sa Zabokom. Ali, situacija je bila takova, da trebate imat' kredit, ako imate vikendicu, pa dojdu vama na... Kak' se kaže, na piknik, pa onda tamo se obrade. Ili ovi iz banke, ili iz skupštine grada, i te slične stvari,... E, a ja nisam imala ni vikendicu i nisam ja mogla zvati nekome na preferans i tako dalje... Ja sam se morala brinuti, jer sam se nakon udaje vrlo brzo se rastala. Morala sam se brinuti o djetetu, a ne da sad ja idem nekam' tam na preferans. A pored toga, mnogi radnici su putovali iz Zagorja u tvornicu. U tome je situacija bila takova: da napravimo tu predionicu u Zaboku, da ne trebaju oni putovati, jer se već počelo raspravljati o tome da, kak' se kaže, da... Jer, morate im plaćati putne troškove simo-tamo... I tako, tako da nisu bili za to. I radi toga sam ja otišla. Onda su počeli taj saobraćaj sređivati, pa su se onda benzinske pumpe počele graditi i onda je ta muška radna snaga počela odlaziti i tako. Onda sam vodila akciju, pokusnu, da se moderniziramo. I onda smo išli nabavljati

[541] Ibid., 322.-323.

strojeve, pa onda su... ne znam, jedna radnica je radila na šest strojeva, sad su moderniji strojevi, pa sad može radit na deset strojeva. E, sad je to višak radne snage. E, sada, šta ćemo? Ili ćemo ići u treću smjenu, u noćnu smjenu, jer se radilo u dvije smjene, ili da muški rade, s obzirom da, ako žene imaju malu djecu malu, i tako dalje. Tako da uglavnom tu smo se lomili, jelde, kako bi... Muški su si našli drugi posao, išli na te benzinske pumpe i tamo. (ID 18)

Nisu sve žene imale želju za napredovanjem na poslu:[542] *Pa, i jesam, i nisam, pravo da ti kažem. Nekako, šta ja znam,... Više me vuklo, ono, kuća, pa dijete, pa posao,... Međutim, bilo je mojih kolegica koje su vrlo, vrlo uspješne i u braku nastavile, te večernje škole su bile, te ovo ... Tada si imao mogućnosti, a to što danas nemaš, jel'... One su vrlo dobro uspjele, međutim, meni to nije falilo. Nisam imala tih ambicija, da postanem nešto, šta ja znam ...* (ID 13)

Odnose na poslu i prema radu i radniku ispitivane žene opisale su govoreći o funkcioniranju i odnosima u socijalističkom poduzeću. Kazivačicama je postavljeno pitanje: „Jeste li se u vrijeme socijalizma osjećali zaštićeno kao radnik?“ Ovo pitanje je postavljeno jer je socijalizam kao poredak propagirao ravnopravnost na polju rada. Na razini ideologije i sustava iz te ravnopravnosti na polju rada slijedile su sve druge ravnopravnosti. Sve ispitanice su odgovorile na pitanje.

Odgovore na ovo pitanje treba gledati i u svjetlu situacije vremena u kojoj su kazivačice odgovarala na to pitanje, jer je vrijeme tranzicijske demokracije bitno utjecalo na promijenjene odnose na poslu i nezaposlenost što određuje živote njihove djece.

Ja sam bila tamo i kao čovjek zaštićena, i kao radnik zaštićena, i kao majka zaštićena, sa svih strana. Imali smo normalne plaće, nije se moglo ljude bacat' na ulice. (ID 13)

Ja mislim da da, i dosta nas tako misli. Ja mislim da 99%, onaj tko je htel radit i tko je radio. Drugo, kod nas u školi je nešto sasvim drugo. Ja ne znam kak je u poduzećima, a možda su previše u poduzeću na te radnike, obzirom da je on šef pa se sad ti njega bojiš, kod nas tog nije bilo, mi smo šefovi. Nije bilo dobro puno stvari, u poduzećima se to drukčije vidjelo nego mi u školi, mi smo bili kao jedna zatvorena cjelina. S čim smo se mi borili? Da naučimo tu decu, da

[542] Usporedno istraživanje iskustava žena u Poljskoj i SSSR 1970-ih godina pokazalo je da su žene svoju ulogu u domaćinstvu doživljavale kao važniju od uloge zaposlene žene i u slučaju sveučilišnih profesorica Bystydzienski „Women and Socialism,“ 675.

što manje potrošimo, jer u prosvjeti je uvijek falilo para i tak to, to je bila naša partijska politika nikakva druga nije bila. ... Mi nemremo tak malo radit kolko nas oni mogu malo plaćat, tak je bilo uvijek, a mi smo uvijek radili sto put više nego što su nas oni mogli plaćat, eto u tom se sastojala ta naša pripadnost Komunističkoj partiji. (ID 3)

Pozitivnu zaštitu radništva, prvenstveno sigurnost rada, zdravstvenog osiguranja, mirovine, istakle su sve kazivačice. No, pozitivna pravna regulativa često je bila zlorabljena i imala je niz negativnih posljedica, nerad, nepoštenje, kao i nefunkcioniranje sustava koji je bio prvenstveno ideologiziran.

... posla je bilo, radilo se, jedino.. čak su i alkoholičari bili zaštićeni.. Svi su bili jednako plaćeni, nije vas nitko uočio jeste li vi bolji radnik. Vi ste dobili radnu knjižicu, zasnovali radni odnos i mogli ste tako voziti dok ... Jedino ako ste nešto ukrali. ... Taj je mogao dobiti za to otkaz. Da, to je bilo dosta strogo. ... Kasnije se počelo malo dijeliti boljeg radnika i lošijeg, a ono vi ste dobili radnu knjižicu i tebe više nitko nije .. bio si zaštićen, mislim zaštićen, nisi morao razmišljati o tome, nije bilo selekcije. Ti si se mogao razderati na poslu i biti dobar radnik, ti nisi bio za to nagrađen. ... I ne smatram da je radničko samoupravljanje bilo baš, mislim, ne možemo svi o svemu odlučivati ... Mi smo se tamo znali skupit nas pedeset od radnika na stroju pa do, ne znam, svakakvih kvalifikacija i mi raspravljamo o završnom računu. Sad, jedni bi htjeli da se daje na razvoj. I onda se tu provede po dva dana da se sastajemo i raspravljamo. (ID 9)

Kazivačice su istakle i selektivnost primjenjivanja zakona i zaštićivanja onih koje je sustav smatrao *svojima*, te ustanovljavanje sustava privilegiranih. Privilegije nisu značile samo mogućnost zapošljavanja na lakšim i bolje plaćenim poslovima, nego i izbjegavanje kaznene odgovornosti.[543] Tako se niti kazne nisu doživljavale kao pravda, jer su mnogi kojima je to bilo omogućeno pozicijom i članstvom u KP ostali nekažnjeni. Kazivačica razloge ovakvom stanju nalazi u strukturi članstva KP koje je na odgovorne pozicije došlo političkom pripadnošću, bez odgovarajućih kvalifikacija,[544] ali iz njezinog odgovora saznajemo i o *nečovječnom* ponašanju *pobjednika/ revolucionara* iz neposrednog poratnog razdoblja prema onima koji su bili obilježeni kao *neprijatelji*.[545]

[543] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 211., 231. i 233.; Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 37., 216.
[544] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 228. i 231.
[545] Ibid., 233.; Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 37.

Znate šta su radili? Jedna tamo radnica sa sela, stvarno su mi se gadile takve stvari, ukrala je neki materijal tamo na selu kod šnajderice. Članovi Partije, a on zaguljena seljačina, to nije bilo intelektualaca, od sekretara, direktora, nešto službenika tih Zagrepčana što je moralo radit, ali ovo drugo bilo je jako sirovo. I sada nju treba dignuti na stol da je svi vide kako je ona ukrala, kol'ko je to nepošteno. A svi su bili nepošteni od A do Ž. Toliko me je to povrijedilo. Zapravo, bilo me sram. Nisam se smatrala toliko lošom da bi morala s njima biti. (ID 25)

Kazivačice su u svojim iskazima govorile o lažnom predstavljanju sustava, dovodeći u pitanje njegovu samu osnovu, jednakost i jednakopravnost, te jednaku dostupnost poslova i pozicija svim građanima. Kazivačica (ID 16) govoreći o neodrživosti samoupravljanja, o nemogućnosti da o svim pitanjima odlučuju članovi radničkog savjeta koji u mnogim slučajevima nisu imali odgovarajuće kvalifikacije i stručnost potrebnu za donošenje odluka, govorila je i o strukturi radništva, koje je pretežno došlo sa sela i nije imalo iskustva s tradicijom radničkog organiziranja i solidarnošću koja je u temelju sindikalnog organiziranja.[546] Apsolutna vlast KP i njezin ulazak u sve organizacije društva onemogućilo je razvijanje sindikalne scene i sindikalnog rada u socijalizmu. Sindikat je bio još jedna transmisija vlasti KP. Zadaća sindikata bila je pomoći izvršavanje postavljenih zadataka (iz petogodišnjeg plana, zadanih normi, poticanja udarničkog i neplaćenog *dobrovoljnog* rada i sl.). Uspješnost sindikata nije bila određena zadovoljstvom članstva, već zadovoljstvom KP što je doprinijelo ukidanju stvarne uloge sindikata.[547]

Treba donijeti odluku...I onda se sazove sastanak u dva poslije rada, u velikoj dvorani...I sad, većina ljudi se stišće oko zidova i izlaza. Tol'ko im je bilo stalo da bi oni odlučivali ... Uglavnom se prihvaćalo što su te stručne službe predložile i direktori ... jedan radnik koji se ne razume u elektroniku ili strojarstvo ili elektriku teško može nešto dati, primedbe na nekakav stručni elaborat ... Radnici su uglavnom sudjelovali kad se radilo o plaćama. Dal' će plaće biti ... Tu su oni mogli sudjelovati ... Ljudi su imali osjećaj sigurnosti, nije te ni'ko mogao bacit van. Morao si zbilja neki teški prekršaj napraviti. Ili krađu. Ljudi su tol'ko bili zaštićeni tim svim propisima. Bila je parola: "Ne možete vi mene tak malo platiti, kak' ja malo mogu radit." Većina je radne snage sa sela bila. I nikakav osjećaj solidarnosti nisu imali.(ID 16)

[546] O nezadovoljstvu i radnoj nedisciplini kao posljedici produženog i pojačanog neplaćenog rada. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 221.
[547] Ibid., 219. - 222.

Ja se politikom nisam bavila. Kako sam dosta čitala, gledala sam da je sve relativno, znala sam kritizirati, a kako sam imala sestru i šogora pa kad su mi pričali sve najljepše o socijalizmu, a ja obzirom na ono malo znanja što sam imala, rekla sam „Ja ga neću kritizirati jer ne poznajem, ali znam da od toga ovdje neće biti ništa." To sam ja pričala 1958., ne da je to samo bilo moja nešto unutra, nadahnuće, nego čitajući, poznavajući mentalitet našeg čovjeka, čast iznimkama, ali ovaj naš čovjek znade raditi kad radi sebi, kad ga se goni da radi, a oni treći koji bi radili za opće dobro, premalo ih je da spase ovih dvoje. (ID 11)

Kazivačice su govoreći o odnosima na poslu govorile o mentalitetima, odnosu prema radu i kulturi rada, ali i o odnosu prema vlastitoj zajednici i povjerenju u nju. Pokazalo se da nisu imale povjerenja kako u rukovodioce/ političare, njihovo pošteno i odgovorno obavljanje poslova, tako ni u radnike/ građane te zajednice. Članice KP su bile razočarane zbog neizvršavanja obećanja o izgradnji poštenijeg i pravednijeg sustava u kojem će svi biti jednaki. Iz svega toga može se zaključiti da je većinski izostanak/ gubljenje podrške jedan od uzroka društvene krize i izostanka legitimiteta poretka što je jedan od razloga da se zajednica i poredak nisu mogli održati i što je dovelo do njihovog kraja.

Ravnopravnost:[548] O osjećaju ravnopravnosti ispitanice su govorile odgovarajući na pitanja: „Jeste li ste se osjećali ravnopravnom s vašim mužem?", „Jeste li se osjećali ravnopravnom s muškarcima?" i „Je li vam posao smetao u braku?". Sve su ispitanice odgovorile na ova pitanja.

Nisam razmišljala uopće o tome. Moj muž je meni pustio, valjda mu je bilo tak lakše, da ja sve vodim, da ja o svemu brigu vodim, a možda je i meni odgovaralo tako. A ništa se nije bunio, uglavnom se nije bunio, uglavnom mi je pustio da ja radim i kupujem u kuću što hoću i šta ja znam, a možda je i meni to odgovaralo.
- Jeste li se osjećali ravnopravnom s muškarcima?
Jesam, pogotovo na poslu. Pogotovo na poslu, jer nisu muškarci ništa..., čak su žene bolje, vrednije nego muškarci u prosvjeti. Jer ja sam jedno vrijeme bila, kako se to kaže, pomoćni

[548] Ravnopravnost žena jamčio je *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije* na polju rada (članak 24): Žene su ravnopravne sa muškarcima u svim područjima državnog, privrednog i društveno-političkog života. Za jednaki rad žene imaju pravo na jednaku plaću kao i muškarci i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu. Država naročito štiti interese matere i djeteta osnivanjem rodilišta, dječjih domova i obdaništa i pravom matere na plaćeno odsustvo prije i poslije porođaja.), Prokop Kulenović, *Ravnopravnost žene,* 46.

inspektor za biologiju i kemiju za Zagreb i okolinu. I obilazila sam i žene su vrlo često bile bolje nego muškarci.

- Da li je to i priznato javno ili se to samo znalo?

Pa, ja mislim da se to zna i jedino što su sad opet muškarci, u prosvjeti su uglavnom na vrhovima muškarci uvijek, a žene rade, a muškarci idu.... Žene nisu skroz ravnopravne s muškarcima. (ID 15)

Zanimanje učiteljice tradicionalno je žensko zanimanje, a i novi sustav ga je tako predstavljao i vrlo cijenio, što pokazuju i potvrđuju članci u *Ženi u borbi* i *Ženi danas* koji to zanimanje promoviraju i predstavljaju kao ključno za uspostavu i održavanje novog sustava, ali i kao zanimanje koje ženama omogućava najveći stupanj emancipacije.[549] Unatoč tome, unatoč uspješnosti žena u profesiji i uopće jednakoj vrijednosti muškaraca i žena u radu, žene ne uspijevaju doseći odgovarajući položaj u hijerarhiji.[550]

Kazivačice su odgovorima pokazale svijest o rodnom identitetu. Smatrale su da su žene odanije radnice, da će se više posvetiti poslu, iako od njega, čak i ako su vrlo uspješne i imaju karijeru, neće raditi karijeru ili se neće tako u svojem sjećanju izražavati. Karijera i posao žene ne određuje na način kako bi određivala muškarce.

Plaća je takva kao što ti imaš godine službe, nema veze je l' si muško ili žensko. Ima kolega koji imaju istu plaću kao ja jer imaju toliko radnog staža, je l'. A sad što si ti bila popularnija i sve, to je drugo. Ravnopravnost? To je jedino, ja mislim, ravnopravnost, što imamo ista prava, je l'. To bi bilo ravnopravnost.(ID 12)

---

[549] Usp. Mustafa Karahasan, „Safet Halit, istaknuta učiteljica", *Žena danas*, februar/ mart, 68/1950., 20.

[550] Stanje se nije bitno promijenilo u odnosu na međuratno razdoblje kada je u slučajevima kada se radilo o radnim mjestima koja su davala određenu moć, javni službenici i vlast općenito, nisu bili spremni ženama otvoriti prostor takvog napredovanja i držali su se uvjerenja da ženama takva radna mjesta ne bi trebala biti dostupna. Iz tih razloga bio je odbijen zahtjev učiteljica da se za upravitelja škole gdje rade i učiteljice i učitelji postavi iskusniji djelatnik, kao što je bio odbijen i prijedlog da delegati školskih disciplinskih sudova budu žene u školama gdje nema učitelja, već je savjetovano da se u te sudove imenuju nastavnici iz susjednih muških škola. Unatoč ovako nepodržavajućem stavu žene su se sve više zapošljavale kao nastavnice na visokoškolskim ustanovama, tako da je u šk. god. 1938./39. u Zagrebu bilo 16 nastavnica i 536 nastavnika, Ograjšek Gorenjak, „Rodni stereotipi", 259., 260. i 264.; *Jugoslavenski ženski savez* (od 1929. nasljednik *Narodnog ženskog saveza*, krovne ženska organizacija u međuratnom razdoblju, koji je slijedio državnu politiku, a cilj mu je bio *nacionalna borba*, a tek onda borba za politička prava žena i njihova ravnopravnost u jednakopravnost. Ibid., 134., 139. i 140.) tražilo je veću zastupljenost žena u izradi programa srednjih škola i postavljanje žena na mjesta direktorica škola, školskih nadzornica, sudaca, dobivanje prava glasa za žene. Kecman, *Žene Jugoslavije*, 174. -176. i 267.-268.

Rad žena i prihodi od njega su za uzdržavanje obitelji bili izuzetno važni, na njih se ozbiljno računalo i bili su sastavni dio kućnog budžeta i dugoročnog obiteljskog planiranja iako se društvo prema radu žena odnosilo kao prema manje važnom ili lakše nadoknadivom pa se u situacijama kada je trebalo otpustiti radnike odlučivalo za otpuštanje žena prebacujući odgovornost za oduzeta primanja ženama u područje politike obitelji, davanjem dječjeg doplatka.

Je, pa sve što sam ja tamo zaradila, sve sam njemu dala, tako da smo mogli kupiti tu kućicu! Mi smo štedili da si kućicu kupimo, tamo u njegovom rodnom mjestu. Bio je zadovoljan što radim. (ID 19)

***

Rezultati istraživanja potvrđuju hipotezu kako su žene ostvarile jednakopravnost na polju rada i to djelomično. Jednakopravnost je ostvarena zahvaljujući zakonodavstvu koje je ženama osiguralo pravo na pristup svim radnim mjestima, kao i pravo na jednaku plaću za isti tad. No, kada pogledamo koliko su žene mogle na tržištu rada napredovati i usklađivati svoje obiteljske obaveze s poslovnim vidljivo je da su prednost u tome imali muškarci.

Iako, žene nisu zauzimale rukovodeća mjesta u poduzećima, te su zbog svojeg nižeg stupnja obrazovanja bile uglavnom na hijerarhijski nižim radnim mjestima u poduzećima, sve su bile zadovoljne radnim mjestima, mogućnošću zaposlenja, angažmanom na poslu, te tretmanom koji je iz toga proizlazio. Zaposlenje i pogotovo radno mjesto ženama je davalo osjećaj važnosti, uspješnosti i cijenjenosti, pa čak i u slučaju kada se na sistem i ideologiju gledalo s nepovjerenjem i podozrenjem, kada zanimanje nije bilo ono što je žena željela, radno mjesto i zaposlenje bilo je mjesto sigurnosti, a dobro obavljanje posla snaga da se suprotstavi i sistemu.

7. ŽENA U OBITELJI

Osnovna zadaća nove države bila je zaposliti žene, a da bi se to uspjelo ostvariti bila je nužna reforma zakonodavstva kojom se regulirala privatna/ obiteljska sfera.

4.1. Zakonodavna tradiciji (do 1945.)

Pravni položaja žena u prvoj Jugoslaviji nije bio jedinstveno riješen. Na prostoru Hrvatske i Slavonije vrijedio je *Opći građanski zakonik* iz 1811., bez novela iz 1914., 1915. i 1916. prema kojem je žena u mnogim pravnim odnosima bila inferiorna muškarcu.[551]

Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje, SHS) iz 1921. predviđao je ravnopravnost svih građana pred zakonom (čl. 4), žene, invalidi, ratna siročad, udovice i djeca uživali su posebnu zaštitu države (čl. 23. i čl. 32).[552]

Zakonom o državljanstvu žena je morala uzeti državljanstvo supruga,[553] *Zakonom o općinama* imati prebivalište supruga,[554] a *Zakonom o osobnim imenima* preuzeti suprugovo prezime i nije smjela zadržati djevojačko, ali se u osobnoj prepisci njime mogla koristiti.[555]

Žena je u braku i obitelji bila podložna mužu. Iako su žene imale poslovnu sposobnost, bez obzira bile udane ili ne, nisu u potpunosti mogle imati ulogu staratelja. Žena je mogla biti staratelj malodobnoj djeci i unucima, ali uz uvjet da postoji i pomoćni staratelj. Žena nije mogla biti testamentarni svjedok, no na području krivičnog prava, žena je imala deliktnu sposobnost i odgovarala je za krivična djela jednako kao i muškarac.[556]

U Kraljevini SHS (Jugoslaviji) uglavnom je bio prihvaćen konfesionalni brak, s time da je u područjima gdje je na snazi bio ugarski *Građanski zakonik* (Međimurje i Vojvodina) bilo moguće sklopiti i civilni brak.[557] Pitanje institucije razvoda braka, različite su konfesije različito tretirale. Rimokatolička crkva dopuštala je samo rastavu od stola i postelje, ali ne i novi brak, Starokatolička crkva je razvodila brakove i sklapala nove koji nisu uvijek imali i priznanje

---

[551] Ograjšek Gorenjak, „Rodni stereotipi“, 251. i bilješka 531; Mirela Krešić, „Zakonsko nasljeđivanje bračnih drugova“, 527.-554.; usp. Krešić, *Zakonsko nasljeđivanje prema Općem građanskom zakoniku*
[552] Ograjšek Gorenjak, „Rodni stereotipi“, 258.
[553] Ibid., 267. i bilješka 576
[554] Ibid., 267.
[555] Ibid., 268. i bilješka 578
[556] Kecman, *Žene Jugoslavije*, 58. i 60.; Ograjšek Gorenjak, „Rodni stereotipi“, 254.
[557] Ibid., „Rodni stereotipi“, 253.

države, Pravoslavna crkva je ponekad dozvoljava razvod, muslimani su prema šerijatu imali pravo sami otpustiti žene, dok su Židovi brak mogli sporazumno prekinuti. Žena se prema obiteljskom zakonu morala pokoravati muževljevim naredbama i pomagati mu u poslovima. Što se pravne sposobnosti žena tiče, nije bilo razlika između udanih i neudanih žena, ali je u obitelji muškarac bio glava obitelji i zastupao je suprugu. Muž je raspolagao imovinom, a iznimka je bila imovina maloljetne supruge kojoj je skrbnik bio otac. Otac je morao skrbiti o djetetu, a u slučaju rastave dijete je pripadalo ocu (osim dječaka mlađih od četiri i djevojčica mlađih od sedam godina starosti).[558]

Opći građanski zakonik na Hrvatsko-slavonskom pravnom području vrijedio je do 1946., a nejednak položaj muškaraca i žena u zakonodavstvu bio je osobito vidljiv u pravu nasljeđivanja kada se radilo o razvodu braka, rastavi od stola i postelje, proglašenju braka ništavim, pa čak i u slučaju smrti supruga.

Osobito je bio nepogodan položaj žena, koje su nakon smrti muža dolazile u spor s njegovom djecom iz prvog braka. Pravna praksa tada je bila na strani djece ili braće preminulog, ukoliko nije bilo oporuke. Miraz se smrću supruga vraćao ženi, a pravo na udovičku plaću žena je ostvarivala dok je bila udovica, ako je tako bilo određeno bračnim ugovorom ili oporukom.[559]

Nejednakost žena bila je osobito vidljiva u pravnoj praksi nasljeđivanja roditelja, osobito očevine. Praksa je pokazala da su kćeri često imale probleme nasljeđivanja, jer ostavitelj nije želio obiteljsko imanje ostaviti kćeri, ukoliko je imao sina.[560] Problemi su bili rjeđi kada su nasljednice bile samo kćeri ili kada je ostaviteljica bila majka, u kojim se slučajevima nasljedstvo ravnopravno dijelilo, osim ukoliko se nije drugačije dogovorilo. Izvanbračna djeca nisu imala isti tretman kao i bračna djeca kod nasljeđivanja. I tu su iznimka bili slučajevi kada je ostavitelj majka. Izvanbračna djeca su imala pravo nasljeđivanja majčine imovine, ali nisu imala pravo na nasljeđivanje imovine oca i imovine majčine rodbine.[561] Austrijski i ugarski zakonik imali su

[558] Ibid., 253.-254. i 266.
[559] Krešić, „Zakonsko nasljeđivanje bračnih drugova“, 527.-554.; Suzana Leček, „*Ženske su sve radile.* Seljačka žena između tradicije i modernizacije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj između dva svjetska rata“ u: *Žene u Hrvatskoj,* (pr.) Andrea Feldman, (Zagreb: Ženska infoteka, 2004.): 231.
[560] Krešić, *Zakonsko nasljeđivanje prema Općem građanskom zakoniku,* 527.-554.; Leček, „Ženske su sve radile“, 228.; Ograjšek Gorenjak, „Rodni stereotipi“, 254.
[561] Usp. Krešić, *Zakonsko nasljeđivanje prema Općem građanskom zakoniku*

mogućnost dokazivanja očinstva. Ukoliko bi ono bilo dokazano, otac je morao uzdržavati dijete i nadoknaditi troškove poroda i tromjesečne opskrbe majke.[562]

Krivični zakonik Srba, Hrvata i Slovenaca (1929.) donekle je bio napredak u pogledu krivično-pravne zaštite žena, kako su ga procjenjivale suvremenice, jer je žena dobila pravni subjektivitet neovisan o interesima muža, pa je vanbračno silovanje bilo predmetom kaznenog progona, a preljub je jednako teretio i muškarca i ženu u braku. No, *Zakonik* je i dalje zadržao patrijarhalnu ideju o mužu vlasniku supruge.[563] Godine 1934. izašao je nacrt novog *Građanskog zakonika* s nizom, za žene pozitivnih mjera: primjerice, udane žene bi postale pravni subjekti, uveden bi bio civilni brak, žene bi mogle usvajati djecu, supružnici bi jednako nasljeđivali imovinu. Nacrt nije prerastao u zakon tako da je i dalje prevladavalo patrijarhalno zakonodavstvo.[564]

7.2. Ideološka pozadina uloge žene u obitelji

Socijalistička Jugoslavija, njezina službena politika, smatrala je da se položaj žena bitno izmijenio sudjelovanjem žena u revoluciji i ratu gdje su one i fizički dokazale da su ravnopravne s muškarcima i da se revolucija nije mogla voditi bez ravnopravnog sudjelovanja žena u njoj:

Mi znamo i osjećali smo, da su naši partizanski odredi, koji su stvoreni 1941. godine, mogli egzistirati zato, što su se žene s njima borile, što su ih žene hranile, što su ih žene odijevale, što su ih žene vodile u njihovim akcijama.[565]

Stav da su žene sudjelovanjem u revoluciji izborile sebi pravo na ravnopravnost prisutan je u oponašanom modelu sovjetske socijalističke ideologije koja je *žensko pitanje* uklopila u šire revolucionarno pitanje. Tako se uvijek spominjalo da su radnice u Petrogradu u veljači 1917. (ožujak prema julianskom kalendaru) započele demonstracije pozivajući na mir i tražeći kruh za djecu nakon čega su im se pridružili muškarci i car je morao abdicirati.[566] Položaj žene u braku i obitelji bio je riješen kroz dva programatska teksta socijalizma/ komunizma *Manifest*

[562] Ograjšek Gorenjak, „Rodni stereotipi“, 253.
[563] Ibid., 256.
[564] Ibid., 257.-258.
[565] Vladimir Bakarić, „Govor na I. kongresu AFŽH“, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi, knjiga druga,* (Zagreb: Glavni odbor Saveza ženskih društava Hrvatske, 1955.): 76.-78.
[566] Navailh, „The Soviet Model“, 227.-228.

komunističke partije[567] i *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države,*[568] koji su obrazlagali da se izjednačavanje žena u svim segmentima života može dogoditi jedino ukidanjem privatnog vlasništva i klasnih odnosa, jer u njima najviše stradavaju žene, budući se na njih gleda kao na sredstvo proizvodnje. Rješenjem tog pitanja bit će riješeno i pitanje žena.

Stav je bio da je *žensko pitanje* riješeno u okviru općeg radničkog pitanja, izjednačavanjem žena na polju rada („Prije sam radila ono što sam morala, bila sam ponižavana i kao radnica i kao žena. Danas se osjećam kao čovjek koji ima svoju punu vrijednost, pa tako i radim.“, radnica u knjigovežnici tvornice Rožankovski u Savskoj cesti, Zagreb),[569] a da su feministički pokreti, koji su se javili u međuratnom razdoblju klasni pokreti koji svojim zahtjevom za pravom glasa za žene, jednako obrazovanje i pristup svim profesijama, ne rješavaju stvarne probleme žene-radnice: *Feministička društva su nastojala stvoriti iluziju o tome da žene, sve žene, bez obzira kojoj klasi pripadaju mogu sebi osigurati jednaka prava sa ostalim građanima bez borbe protiv postojećeg kapitalističkog poretka*.[570] Stav je bio da su *buržoaske* feministice tražile pristup žena u škole, javne službe, politički život, kao i da su bile protiv muškaraca, a ne protiv društvene (klasne) nejednakosti, dok je radnički pokret tražio ravnopravnost žena u radu, jednaku plaću, ukidanje klasa i privatnog vlasništva, borbu protiv ekonomske, društvene i političke neravnopravnosti žena i slobodu za žene, jednako kao i za muškarce. [571]

Tito je na Prvom kongresu AFŽJ, održanom u srpnju 1945., rekao kako je jedna od najvažnijih zadaća žena briga za djecu i njihov pravilan odgoj u duhu NOB-a,[572] što je bila politizacija i ideologizacija ženinih zadaća. To je bilo prebacivanje ženske tradicionalne uloge majke i skrbnice za svoju djecu i obitelj, na društvo. Žena nije smijela biti samo majka svojoj djeci, već djeci čitave zemlje, što je bila klasna, politička i nadindividualna uloga žene. Kako bi to osigurale, aktivistice AFŽ-a su posebnu pažnju posvetile brizi za majku i dijete organizacijom dječjih vrtića, jaslica, skrbi za djecu koja su ostala bez roditelja, opskrbe njihovih domova.

---

[567] Karl Marx; Friedrich Engels, *Manifest komunističke partije* (Split: Marksistički centar, 1976.)
[568] Engels Friedrich, *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države* (Zagreb: Naprijed, 1973.)
[569] „Radom dokazujemo svijest radnice“, *Žena u borbi*, ožujak 24/1946., 6.-7.
[570] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 138, 8.3.1949., iz referata Marije Šoljan na Pučkom učilištu povodom Dana žena, 3.
[571] Vida Tomšič, *Porodica i socijalizam*, (Beograd: Omladina, 1956.): 13.
[572] Usp. *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi, knjiga druga*, 79.

7.3. Zakonodavstvo u novoj državi (1945.-1953.)

Ravnopravnost žena jamčio je *Ustav FNRJ* na polju rada (članak 24), političke participacije (članak 33), obrazovanja (članak 38), i u braku (članak 26: *Brak i porodica su pod zaštitom države. Država zakonom uređuje pravne odnose braka i porodice ... Roditelji imaju prema djeci rođenoj izvan braka iste obaveze kao i prema bračnoj djeci* ...).[573] Vjenčanja obavljana u skladu s člankom 26. *Ustava* mogu biti obavljena samo civilno, pred nadležnim državnim organima ili uz civilno vjenčanje moguće je kao sekundarno i vjenčanje po vjerskim propisima.[574]

Položaj žena u obitelji određivao se *Osnovnim zakonom o braku.*[575] U bračnoj zajednici muž i žena su bili ravnopravni (čl. 4), sporazumno su odlučivali o zajedničkom obiteljskom imenu koje je moglo biti muževljevo, ili je svako mogao zadržati svoje ili svome dodati supružnikovo, a ukoliko se nisu uspijeli dogovoriti djeca su dobivala prezime oca (čl. 7). Vođenje domaćinstva trebalo je biti sporazumno, nezavisno su mogli odlučivati o svom radu i zanimanju (čl. 8), brak se mogao razvesti zbog zlostavljanja, teških uvreda, nečasnog života, drugih stvari koje bi brak činile nepodnošljivim (čl. 59), ili zbog zlonamjernog ili bezrazložnog napuštanja, nakon šest mjeseci (čl. 61). Ovaj zakon je u potpunosti odgovarao sovjetskom propisima iz 1917. i 1918. prema kojima je uveden civilni brak, izjednačavanje bračne i izvanbračne djece u pravima, supružnici su bili izjednačeni u svim pravima, pa i u skrbništvu nad djecom, žena nije morala uzeti muževljevo prezime, nacionalnost i prebivalište, bio je dozvoljen razvod koji se mogao vrlo brzo obaviti ukoliko su na njega pristale obje strane sporazumno. Osim toga, 1920. je bilo dozvoljeno neograničeno pravo na pobačaj, a 1926. su izjednačeni, službeno sklopljeni brakovi i izvanbračne zajednice. Pravo na neograničen pobačaj sovjetske vlasti su ukinule 1936. i uvele vrlo restriktivan zakon. Staljin je 1936. kritizirao pobačaj, jer uništava život. Kritizirao je žene koje su iskorištavale jednakost muškaraca i žena kako bi zanemarivale svoju veliku i plemenitu ulogu majke. Razlog ovako promijenjenog stava je bila potreba za radnom snagom u vrijeme industrijalizacije i izgradnje zemlje, jer se broj stanovnika smanjio uslijed čistki i represije sistema. Zakonom je ograničen razvod, jer je 1935. u gradovima stopa razvoda dosegla broj od 44,3%. U godinu dana se broj razvoda smanjio za 61,3%, a povećao se broj poroda.[576] Napušten

[573] Usp. Ana Prokop Kulenović, *Ravnopravnost žene, brak i porodica po Ustavu FNRJ*, (Zagreb: Anitfašistička fronta žena, 1946.): 35.-56.; Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, 90.
[574] Prokop Kulenović, Ana *Ravnopravnost žene, brak i porodica po Ustavu FNRJ*. Zagreb. 1946., 46.
[575] „Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije“, *Službeni list FNRJ*, 29/1946., 9.4.1946.
[576] Navailh, „The Soviet Model“, 232. i 244.

je radikalno liberalan stav prema braku, obitelji i majčinstvu, ali se i dalje ponavljalo Lenjinove stavove o podređenom položaju žena, opterećenosti žena kućanskim i kuhinjskim poslovima, koje je karakterizirao ponižavajućim.[577] Takvog radikalizma u FNRJ nije bilo, a nakon rata ga nije bilo niti u SSSR-u.

Razvodi braka u poslijeratnoj Hrvatskoj iako nisu bili česti, nisu bili niti nepoznanica. Žene su se manje odlučivale na razvod, jer su gubile ekonomsku i socijalnu sigurnost.[578] Razvod braka je bio lakši. Prema popisu stanovništva iz 1948. u Hrvatskoj je među stanovništvom starim 15 i više godina razvedenih ukupno bilo 0,51%. Razvedenih žena je bilo 0,6%, a razvedenih muškaraca 0,4%. Udovaca i udovica u Hrvatskoj 1948. je ukupno bilo 12,6%, od toga je žena bilo 19,3%, a muškaraca je bilo 4,5%.[579] Prema popisu stanovništva iz 1953. u Hrvatskoj je među stanovništvom starim 15 i više godina razvedenih ukupno bilo 1,02%. Razvedenih žena je bilo 1,2%, a razvedenih muškaraca je bilo 0,8%. Udovaca i udovica u Hrvatskoj je 1953. ukupno bilo 11,69%, od toga je žena bilo 18,2%, a muškaraca je bilo 4,0%.[580] Razlog većeg broja razvedenih žena i udovica je u tome što je u ukupnom stanovništvu bilo više žena od muškaraca, što je bila posljedica stradanja u ratu (značajno više je muških žrtava), a žene su se rjeđe odlučivale na sklapanje novog/ drugog braka. Većina stanovnika Hrvatske bila je tradicionalno u braku, a jedna sugovornica govoreći o svojem neslaganju s ideologijom, govorila je o slobodnoj ljubavi, kao prvim polazištima komunističkog pokreta koji su bili nespojivi s njezinim kršćanskim stavovima.[581]

Krivični zakon[582] je regulirao i pitanje pobačaja (čl. 140). Zatvorom od najmanje tri mjeseca kažnjavala se osoba koja je trudnoj ženi uz njezin pristanak obavila, započela ili pomogla izvršiti pobačaj, a strogim zatvorom do osam godina ukoliko je to učinila bez njezina pristanka. Ukoliko bi žena umrla pri pobačaju predviđena je bila kazna od šest mjeseci do pet godina strogog zatvora. Kada bi ubojstvo djeteta pri porođaju ili odmah nakon, učinila majka, slijedila je kazna od najmanje dva mjeseca zatvora (čl. 138). Ovime je poticana demografska obnova zemlje, a i ideološki je odgovaralo tumačenju uloge žene u društvu koja je trebala biti obnoviteljica države i

---

[577] Vladimir Iljuč Lenjin, „Licemerstvo vladajućih klasa“, *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova*, (pr.) Jovan Đorđević, (Beograd: Radnička štampa, [bez godine]), 150.
[578] Tomšič, *Porodica*, 15.-16.
[579] *Žena u društvu i privredi Jugoslavije. Statistički bilten 298.* (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1964.), 90.- 91.
[580] Ibid.
[581] Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 82.-122.
[582] „Krivični zakon od 2.3.1951.“, *Službeni list FNRJ,* broj 13/1951., godina 7., Beograd, 9.3.1951., 184.-224.

društva ne samo sudjelovanjem u obnovi i izgradnji porušene zemlje već i rađanjem djece bez kojih država nije mogla opstati.

Zakonodavstvo je reguliralo pitanje pobačaja i *Uredbom o postupku za vršenje dopuštenog pobačaja*[583] prema kojoj je pobačaj dopušten (čl. 1) iz medicinskih razloga da bi se spasio život, ako se medicinski utvrdi da bi se dijete zbog bolesti roditelja moglo roditi s teškim tjelesnim ili duševnim nedostatcima; kada je trudnoća ostvarena nekim krivičnim djelom (silovanjem, incestom, zloupotrebom položaja i sl.) ili u iznimnim slučajevima, ako bi se moglo utvrditi da bi porod ugrozio zdravlje žene, zbog teških socijalnih, osobnih, obiteljskih i materijalnih prilika žene.[584] U slučaju medicinskih razloga, trudnica je morala pristati na pobačaj (čl. 2). O pobačaju na zahtjev trudnice (čl. 4), odlučivala je tročlana komisija od kojih je jedan član obavezno trebao biti ginekolog (čl. 5). Uvjet je bio da od začeća nije prošlo više od tri mjeseca (čl. 3). Ukoliko žena nije bila zadovoljna odlukom komisije postojalo je pravo žalbe drugostupanjskoj komisiji (čl. 8), a ako je ženi prijetila smrt ukoliko se pobačaj ne bi izvršio nije se trebala čekati odluka drugostupanjske komisije (čl. 12).[585] Uredba je ograničavala i regulirala što je dozvoljeno, a što nije. Ona je značila i izvjesnu liberalizaciju, jer su se uz medicinske razloge uveli i socijalni razlozi za dozvoljavanje pobačaja.

Za silovanje je *Krivični zakon* (čl. 179) predviđao kaznu zatvora do osam godina, a ukoliko su pri tome nastupile teške ozljede ili smrt, bila je predviđena kazna od najmanje dvije godine. Predviđene su bile kazne za punoljetne osobe koje su živjele u izvanbračnoj zajednici s maloljetnom osobom kao i za roditelje koji bi to dozvoljavali. Kazna je bila predviđena i za punoljetnu osobu koja bi lažnim obećanjem braka navela maloljetnu osobu 14 - 18 godina starosti na obljubu. Postupak se u tom slučaju pokretao samo po privatnoj tužbi, a ako se radilo o maloljetnoj osobi mlađoj od 14 godina onda se postupak pokretao po službenoj dužnosti.[586]

---

[583] „Uredba o postupku za vršenje dopuštenog pobačaja od 11.1.1952.“, *Službeni list FNRJ,* 4/1952., 19.1.1952., 50.-51.
[584] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 195, GO AFŽH, 11. 1. 1952.
[585] „Uredba o postupku za vršenje dopuštenog pobačaja od 11.1.1952.“, *Službeni list FNRJ,* 4/1952, Beograd, 19.1.1952., 50.-51.
[586] „Krivični zakon od 2.3.1951.“, *Službeni list FNRJ,* 13/1951., 9.3.1951., 184.-224.

Majčinstvo-materinstvo:[587] Osim općeg izjednačavanja muškaraca i žena u obiteljskom zakonodavstvu važna je bila i posebna zakonska regulativa koja je pomagala zaposlenim ženama. Uz *Ustav* i *Osnovni zakon o braku* niz je drugih zakona i uredbi kojima se podupirao ravnopravan položaj žena i muškaraca To su bili zakoni koji su koji štitili materinstvo u užem smislu, koji su štitili zaposlene žene tijekom trudnoće i nakon poroda.[588]

Člankom 27. *Zakona o socijalnom osiguranju radnika, službenika i njihovih porodica*, majkama je bio osiguran plaćeni rodiljni dopust 6 tjedana prije i poslije poroda, besplatan porođaj i 14 dana porođajne njege, novčana pomoć za opremu djeteta i 3 mjeseca novčane pomoći za ishranu djeteta. Ista prava su člankom 28. bila zajamčena nezaposlenoj ženi i osiguraniku kada im se rodi dijete.[589]

Uredbom o zaštiti trudnih žena i majki – dojilja u radnom (službeničkom) odnosu bio je produžen rodiljni dopust na 90 dana, a mogao je započeti 45 dana prije porođaja (najmanje 21 dan prije), i završiti najmanje 45 dana poslije porođaja. Žena koja je radila 6 mjeseci neprekidno ili 18 mjeseci uz prekide tijekom dvije godine prije porođaja, imala je za vrijeme rodiljnog dopusta, pravo na punu plaću u iznosu koji je imala zadnjih mjesec dana prije porođaja. Prednost ove *Uredbe* je što zaposlena majka, koja nije imala kome ostaviti dijete ili je zbog više djece bila opterećena poslovima u kući, imala pravo na četverosatno radno vrijeme do navršene treće godine djeteta, a dobivala je 50% plaće kao i korištenje svih prava iz radnog zakonodavstva.[590] Zabranom noćnog rada za majke-dojilje s navršena 4 mjeseca trudnoće i do zaključno 8 mjeseci dojenja, a prema liječničkom mišljenju, u posebnim slučajevima i do godine dana, te prebacivanjem na lakše poslove bavio se *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državnim službenicima* u čl. 4.[591] Ako je zbog trudnoće bila stavljena na posao koji je po vrsti imao manju

---

[587] Prema Ann Snitow majčinstvo je patrijarhalna institucija vezana uz tjelesnu sposobnost žene da rađa, dok je materinstvo temeljeno na odluci žene da bude majka. U: A. Snitow „Feminističke analize materinstva“, *O rađanju*, Izbor, prijevod i dodaci Biljana Dojčinović-Nešić. (Beograd: Asocijacija za žensku inicijativu, 2001.): 14.-15.

[588] Đuranović-Janda, *Žena*, 215.

[589] „Zakon o socijalnom osiguranju radnika, službenika i njihovih porodica“, *Službeni list FNRJ,* 65/1946., 13.8.1946. Pogledati i „Uredbu o provedbi socijalnog osiguranja po propisima o socijalnom osiguranju radnika, namještenika i službenika“, *Službeni list FNRJ*, 100/1946., 13.12.1946.

[590] „Uredbom o zaštiti trudnih žena i majki – dojilja u radnom (službeničkom) odnosu od 4.4.1949.“, *Službeni list FNRJ*, 31/1949, 9.4.1949., 441.-443.; o *Uredbi* je objavljena opširna informacija u: S. B., „Pravna zaštita radnica i majki-dojilja“, *Žena u borbi,* kolovoz-rujan, 8-9/1950., 18.-19.

[591] „Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državnim službenicima od 5.1.149.“, *Službeni list FNRJ, broj 4/1949*., 12.1.1949., 37.-38.

plaću pripadala joj je plaća po višoj vrsti.[592] Na ovaj su način žene bile poticane na odlučivanje za rađanje djece, a željelo se prevenirati komplikacije u trudnoći uslijed teškog rada.

Uredbom o materijalnoj pomoći djeci radnika (namještenika) i službenika[593] novorođenče se osiguravalo potrebnom opremom i pojačanom ishranom njemu i majci, stalnim novčanim dodatkom djeci i jednokratnim dodatkom za obitelji s više djece. Za svako novorođenče bio je osiguran komplet opreme od tekstila i najpotrebnijeg sanitetskog materijala za njegu djeteta u toku prvih 6 mjeseci. Pomoć od 2.000 dinara isplaćivala se jednokratno mjesec dana prije rođenja djeteta, a za pomoć u ishrani svaka namještenica, radnica i službenica tijekom trajanja dopusta zbog trudnoće i porođaja kao i 3 mjeseca poslije poroda dobivala je 600 dinara mjesečno. Čisti osobni mjesečni prihod po radniku 1950., kada je ova *Uredba* bila na snazi, prosječno je iznosio 1.170 dinara.[594] Djeci se davala i nadopuna u opskrbi namirnicama, jer je bila velika smrtnost dojenčadi. Smrtnost djece u Hrvatskoj je 1949. bila 111,7‰, 1950. godine 118,1‰, 1951. godine 130,7 ‰, godine 1952. je bila 102,3‰ i 1953. godine 111,2‰.[595] Podaci pokazuju socijalne prilike, naslijeđeno stanje prije rata, posljedice kolektivizacije[596] i suše.[597]

Zakon o socijalnom osiguranju radnika i službenika i njihovih obitelji člankom 14 sva prava radnika osiguravao je i članovima obitelji radnika, službenika, umirovljenika i invalida ako ih je osiguranik uzdržavao.[598] Na ovaj način su bile osigurane i sve nezaposlene osobe i djeca radnika, što znači da je nezaposlena udana žena bila socijalno osigurana, što je za posljedicu imalo socijalnu sigurnost radničkog stanovništva. To je bio značajan stimulans seoskom stanovništvu koje se isključivo bavilo poljoprivrednom da se zapošljavaju u industriji, ali i marginalizacija i pritisak na one koji nisu, a tada je većina žena živjela od poljoprivrede i zato bila diskriminirana.

---

[592] „Uredba o izmjenama i dopunama Uredbe o zaštiti trudnih žena i majki-dojilja u radnom (službeničkom) odnosu od 14.10.1949.“, *Službeni list FNRJ, broj 88/1949.*, 19.10.1949., 1209.-1211.

[593] „Uredba o materijalnoj pomoći za djecu radnika (namještenika) i službenika od 1.12.1949.“, *Službeni list 101/1949.*, 3.12.1949., 1357.-1359.

[594] Izračunato prema *Jugoslavija 1918.-1988. Statistički godišnjak* (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1989.), 76.

[595] Sklevicky, *Konji, žene, ratovi* 101. Tablica 5: Smrtnost dojenčadi po republikama

[596] O katastrofalnim posljedicama kolektivizacije i sovjetske politike prema selu u Ukrajini. *Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932.-1933. Gladomor,* (ur.) Jevgenij Paščenko, (Zagreb: Udruga Hrvatsko-ukrajinska suradnja HORUS, 2008.); Marica Karakaš Obradov, *Novi mozaici nacija u 'novim poredcima' Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugog svjetskog rata i poraća,* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.)

[597] Jandrić, *Komunistička partija,* 404.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji,* 211.; Katarina Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku,* 171.-172.

[598] „Zakon o socijalnom osiguranju radnika i službenika i njihovih porodica od 21.1.1950.“, *Službeni list FNRJ,* 10/1950., 8.2.1950., 189.-205.

Državna vlast se za materinstvo, brak i obitelj brinula propisujući uredbe kojima je podupirala organiziranje dječjih jaslica i drugih materinskih ustanova (vrtića, otvaranje dječjih kuhinja) uz svaku tvornicu ili ustanovu kako bi, podruštvljavanjem brige za djecu i obitelj, osigurala ravnopravnost i veće uključivanje žena u proizvodnju.[599]

Pitanje otvaranja i funkcioniranja dječjih vrtića, još prije donošenja *Ustava* 1946., uredila su dva *uputstva, Uputstvo za organizaciju i rad u zabavištima (dječjim vrtićima)* iz 1945. kojem je cilj bio pomoći roditeljima kako odgajati djecu, a navodili su se i potrebni uvjeti za otvaranje vrtića s obzirom na osoblje i uređenje,[600] te *Uputstvo za organizaciju, socijalno-zdravstveni i odgojni rad obdaništa za djecu predškolskog doba u gradovima i industrijskim mjestima,* koje je bilo vrlo dobro razrađeno, a navodilo je da je cilj vrtića *omogućiti ženi-majci aktivno sudjelovanje u privredi, kulturnom, državnom i društveno-političkom životu naroda*, kao i podizanje zdravog naraštaja.[601] *Zakonom o narodnim odborima* iz 1946. narodni odbori su bili nadležni za omogućavanje ženama realiziranja prava i obaveze aktivnog uključivanja u sve segmente života otvaranjem dječjih domova, rodilišta i vrtića.[602] Pravo da osniva školske kuhinje dobio je Crveni križ Jugoslavije u svrhu zaštite majki, djece i mladeži već 1945.,[603] a 1949. u svrhu poboljšanja prehrane učenika i pomoći zaposlenim majkama donesena je *Uredba o osnivanju i radu školskih kuhinja*. *Uredba* je predviđala plaćanje korištenja kuhinja u cijelom ili djelomičnom iznosu, a bila je predviđena i kazna za odgovornu osobu koja bi propustila osnovati kuhinju.[604] Svako poduzeće u kojem je radilo više od 20 majki, trebalo je otvoriti jaslice ili dječji vrtić,[605] a djeca bez oba roditelja bila su stavljena pod starateljstvo države u domove, otvarali su se domovi za djecu s posebnim potrebama i povećao se broj mjesta u rodilištima.[606]

---

[599] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 138, 1946., 3.
[600] „Uputstvo za organizaciju i rad u zabavištima (dječjim vrtićima)“, *Službeni list FNRJ, broj 57/1945*., 7.8.1945.
[601] „Uputstvo za organizaciju, socijalno-zdravstveni i odgojni rad obdaništa za djecu predškolskog doba u gradovima i industrijskim mjestima“, *Službeni list FNRJ, broj 82/1945*., 26.10.1945.
[602] „Zakon o narodnim odborima“, *Službeni list FNRJ, broj 43/1946*., 28.5.1946.
[603] “Rješenje da Društvo Crvenog križa Jugoslavije može osnivati i otvarati svoje dječje domove“, *Službeni list DFJ, broj 52/1945*., 24.7.1945.
[604] “Uredba o osnivanju i radu školskih kuhinja od 14.12.1949.“, *Službeni list FNRJ, broj 106/1949.*, 21.12.1949., 1402.-1403.
[605] „Uredba o osnivanju dječjih jaslica i dječjih vrtića od 15. 9. 1948.“, *Službeni list FNRJ*, 81/1948., 22.9.1948., 1245.-1247.; usp. Vlado Puljiz, „Socijalna politika i socijalne djelatnosti u Hrvatskoj u razdoblju 1900.-1960. Godine“, *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada. Tematski broj povijest socijalnog rada* 13(2006)1: 22.; Vlado Puljiz, „Žene, zaposlenost i obitelj“, *Žene i siromaštvo. Nesigurnost rada i nezaposlenost. Zbornik izlaganja s panel rasprave* 17. 11. 2008. Zagreb, Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova (2008.): 28.- 33.
[606] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 138., 1949., 11.-12.

Položaj žena i majki i djece regulirale su i druge uredbe: *Uredba o jaslama i dječjim vrtićima,* [607] *Zakon o odnosima roditelja i djece, Zakon o starateljstvu* itd.[608] Ovim mjerama bio je olakšan materijalni položaj zaposlenih majki, jer su dobile zakonsku sigurnost zadržavanja radnog mjesta i plaće tijekom rodiljnog, kao i izjednačavanje bračne i izvanbračne djece, što je utjecalo na promjenu percepcije nevjenčanih žena i njihove djece u tradicionalnoj sredini. Ovisno o broju djece ostvarivali su se dječji dodaci, a djeca bez obzira jesu li rođena u braku ili izvan njega imala su jednaka prava.[609]

Prema navedenoj *Uredbi o materijalnoj pomoći djeci radnika (namještenika) i službenika* dječji dodaci su dobivani mjesečno, a proporcionalno broju djece, i to za 1-2 djeteta 175 dinara, 3-5 djece 250 dinara, 6-8 djece 350 dinara i za 9 i više djece 500 dinara. Djeca su ovaj dodatak dobivala bez obzira jesu li bila rođena u braku ili ne, a dobivala su ga i ona koja su bila usvojena i kod staratelja do 17 godine. Djeca koja su se školovala dobivala su ga do 23 godine. Svaki namještenik i dalje je kod rođenja trećeg i svakog sljedećeg djeteta dobivao jednokratnu pomoć. Tu su se računala i usvojena djeca. Pravo na pomoć imali su radnici koji su bili zaposleni najmanje 6 mjeseci ili 18 mjeseci s prekidima tijekom posljednje dvije godine, dok se stalni novčani dobitak dobiva bez obzira na dužinu zaposlenja.[610] Država je socijalnom politikom nastojala pomoći socijalno ugroženom stanovništvu, ali prava na socijalno osiguranje i pomoć mogla su se dobiti tek zapošljavanjem u državnom poduzeću/ instituciji. Država je na ovaj način ograničavala broj osoba koje su imale pravo na socijalnu pomoć, što je bilo posljedica siromaštva države, ali i ideologije da u socijalističkoj zemlji ne može biti socijalno ugroženih osoba i obitelji koje, ukoliko su zaposlene i dobivaju plaću, nisu mogle zadovoljiti i financirati sve svoje potrebe i obveze.

---

[607] „Uredba o jaslama i dječjim vrtićima od 15. 9. 1948.“, *Službeni list FNRJ*, 81/1948., 22.9.1948., 1245.-1247.

[608] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 166., *Priručnik za aktivistkinje 8. mart 1949*., 25.

[609] „Pravilnik o dodatku za djecu radnika i namještenika“, *Službeni list FNRJ*, 100/1946., Beograd, 13.12.1946.

[610] Jerko Radmilović, „O socijalnoj zaštiti majke i djeteta s posebnim osvrtom na Uredbu o materijalnoj pomoći za djecu radnika (namještenika) i službenika“, *Žena u borbi*, veljača-ožujak 2-3/1950., 20.-22.; o novoj Uredbi o dječjim dodacima koji se daju proporcionalno u HR, HDA, 1244, KZDAŽ, kutija 166, *Priručnik za aktivistkinje 8 mart 1950.*, (Beograd: CO AFŽJ, 1950.): 24.

Krivični zakon[611] ima opće i posebne odredbe. Ovdje su uzete u razmatranje odredbe koje su regulirale položaj žene u krivičnom zakonodavstvu. Zakon je trebao osigurati provođenje pozitivnih propisa koji su štitili prava maloljetnika, majki s djecom, te žena u radnom odnosu.

Krivični zakon je predviđao zaštitu žena na radnom mjestu i kažnjavao osobe i ustanove koje su te odredbe kršile. Predviđena je bila kazna za službenike i rukovodioce koji se nisu pridržavali pravila o materijalnoj zaštiti majki i djeteta (neisplaćivanjem novčane potpore, plaće, socijalnog osiguranja, opreme za dijete, ukoliko ne bi poštovali odredbe o radnom vremenu, rodiljnom dopustu).

Zakon je predviđao zaštitu majki u privatnoj sferi zabranjivanjem izbjegavanje plaćanja alimentacije namjernim odbijanjem rada (čl. 197), što je najčešće bio slučaj sinova bogatijih roditelja, pri čemu je on mogao ili ići u zatvor do jedne godine ili od roditelja ili nekog drugog pribaviti novac za uzdržavanje djeteta. Pravna praksa pokazuje da je pitanje alimentacije bilo čest predmet sporova, jer se očevi nisu uvijek pridržavali svojih obveza. Primjerice muž je napustio ženu i dvoje maloljetne djece te je otišao nevjenčano živjeti s drugom ženom i nije uzdržavao djecu. Ženi je u ovom slučaju bilo savjetovano da pokrene brakorazvodnu parnicu ili mimo nje, traži plaćanje alimentacije, odnosno da od nadležnog mjesnog odbora uzme potvrdu da niti ona, niti djeca nemaju imovinu, niti prihode, te od suda zatraži privremenu naredbu da se suprugu do okončanja parnice naloži plaćanje najnužnije mjesečne svote pod prijetnjom zapljene njegove imovine.[612]

Stvaranje socijalne i zdravstvene infrastrukture: Osim zakona koji su regulirali pitanja žena u obitelji i zaposlenih majki na radnom mjestu u cilju podruštvljavanja brige za djecu i obitelj osnivale su se ustanove za zaštitu majki i djece: rodilišta; ženski dispanzeri; materinski domovi za socijalno neosigurane i zdravstveno ugrožene trudnice u zadnjim mjesecima trudnoće ili nezbrinute majke poslije porođaja; dječje jaslice za zbrinjavanje zdrave djece od 6 tjedana do 3. godine dok im majke rade (zdravstveno-socijalne ustanove); mliječne kuhinje, koje su osnivale zdravstveno-privredne ustanove koje su na određenom području opskrbljivale djecu do 3. godine

[611] „Krivični zakon od 2.3.1951.“, *Službeni list FNRJ*, 13/1951., 9.3.1951., 184.-224.; Svoje čitateljice je o Krivičnom zakonu informirala i *Žena u borbi* u: Dr. S. B., „Krivično-pravna zaštita interesa majke i djeteta“, *Žena u borbi*, lipanj 6/1951., 6.
[612] „Pravni savjeti. Porodično i bračno pravo“ *Žena u borbi*, travanj 4/1951., 5.

kravljim mlijekom, mliječnim smjesama i drugim prehrambenim artiklima; savjetovališta za žene kao pomoć ženi za vrijeme trudnoće, poslije porođaja i kod ginekoloških oboljenja.[613]

Tabela 10. Dispanzeri za žene u Zagrebu 1948.-1953.

Ustanove, osoblje, rad ustanova	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.
Dispanzeri	3	3	5	6	6	7
Liječnici specijalisti	3	3	4	7	7	8
Srednje medicinsko osoblje	4	2	-	2	9	12
Niže medicinsko osoblje	3	2	6	9	6	11
Nemedicinsko osoblje	-	-	-	-	2	-

Izvor: *Statistički godišnjak Zagreba*, Zagreb, 1955., 86.

Analizom stanja u Zagrebu, gdje su živjele žene koje su sudjelovale u istraživanju tijekom istraživanog razdoblja, bitno se poboljšala situacija što se tiče brige za žensko zdravlje, kako otvaranjem novih ustanova (povećanje 2,4 puta), tako i u broju stručnog osoblja (liječnika 2,7 puta, a srednjeg medicinskog osoblja 3 puta) (Tablica 10.). Sigurno je da ovo povećanje nikako nije bilo dovoljno zbog velikog doseljavanja mladog seoskog stanovništva, koje je bilo u reproduktivnoj dobi (najviše žena koje su radile bilo je iz dobne skupine 20-24 godine), u grad.

[613] „Opća uputstva o organizaciji službe za zaštitu i podizanje narodnog zdravlja od 20. 5. 1948.“, *Službeni list FNRJ*, 48/1948., Beograd, 9.6.1948. 652.-660.; Osim ustanova koje su osiguravale pomoć ženama navedene su i ustanove koje su brinule za zaštitu djece: dječji domovi za socijalno nezbrinutu i zdravstveno ugroženu djecu do 3. godine starosti (zdravstveno-socijalne ustanove); dječje kolonije za zbrinjavanje socijalno neosigurane djece do 3. godine starosti u stranim obiteljima; dječji dispanzeri koji pružaju medicinsku pomoć djeci do 3. godine, a ako nema pedijatra onda su se djeca liječila u poliklinikama za djecu do 7. godine; dječje poliklinike i ambulante koje pružaju ambulantnu pomoć djeci 4. – 14. godine na određenom teritoriju (zdravstvene ustanove).

U okviru ostalih socijalnih prava (pravo na rad, obrazovanje, na mirovinu, prava invalida, izjednačavanje muškog i ženskog rada, rodiljni dopust uz plaćeno bolovanje, zdravstvena zaštita) u neposrednom poratnom razdoblju, kako bi se ublažili veliki problemi koji su dijelom bili posljedica rata, a dijelom poratne situacije (opskrba, opterećenje sela, glad) vođena je posebna briga za žene i djecu.

7.4. *Žena u borbi* za obitelj, materinstvo i radnu majku

Žena u borbi kao prenosilac stava vlasti i ideologije po pitanjima obitelji i žena u obitelji, redovito je izvještavala o uspjesima AFŽ-a na planu podruštvljavanja brige za djecu i obiteljskih potreba. Časopis se obraćao zaposlenim ženama, a one koje to nisu bile nastojao je potaknuti da se uključe u rad izvan kuće, bilo dobrovoljan ili za plaću. Članci koji su se bavili pitanjem obitelji iznosili su podatke o novootvorenim vrtićima, jaslicama, ljetovanjima djece, brizi društva za *mladi naraštaj*. Oni su najbrojniji i posvećeno im je najviše prostora. Informacije, iako su u funkciji promidžbe, upućivale su žene na načine i mjesto rješavanja nekih pitanja (savjetovanja u trudnoći, liječenja djeteta, smještaja djeteta u vrtić i sl., pod uvjetom da mjesta u vrtiću i jaslicama ima).[614]

Žena u borbi donosila je pojedinačne primjere uspjeha žena na lokalnoj razini da otvore dječje jaslice, vrtiće, čekaonice za majku i dijete na željezničkim stanicama. Takav je bio članak o otvorenju lijepo uređene čekaonice za majku i dijete na željezničkom kolodvoru u Zagrebu. Časopis je naglasio kako se AFŽ pri planiranju i izgradnji koristila standardima SSSR-a i dogovarala s liječnicima i sindikatom.[615] Izvan ideološkog okvira nije se izlazilo niti po pitanju izgradnje i organiziranja dječjih ustanova, pa su sovjetski uzori i u ovakvim slučajevima nuđeni kao najbolji primjeri struke. Sovjetski je model preslikavan u svim segmentima društva, države i poretka, a na području odgoja i obrazovanja to je bilo posebno istaknuto, jer je novoutemeljena vlast gradila novu državnu tradiciju, koja je u nečem morala biti utemeljena, pa je taj temelj bila sovjetska ideologija i sovjetsko viđenje socijalizma. Izgradnjom čekaonice žene su pokazale da mogu same preuzeti inicijativu i uspješno izvršiti složeni projekt kakav je izgradnja čekaonice za

[614] Pantelić je stalne poticaje AFŽ-a za otvaranje vrtića i jaslica okarakterizirala njenim doprinosom u stjecanju ekonomske samostalnosti žena i najvažnijim doprinosom emancipaciji žena. Pantelić, „Partizanke i AFŽJ“, 83.
[615] M. R., „Briga za majku i dijete je naš zadatak“, *Žena u borbi*, rujan 43/1947., 20.

djecu. No, na taj način su pokazale da je sustav, kada su u pitanju bile potrebe zaposlenih žena, zakazao i da je imao druge prioritete.

Žena u borbi je iznosila probleme s kojima su se žene susretale i kritizirala je postojeće stanje. Unatoč stalnom pozivanju na riječi vodećih osoba države i ideologije (Tita, Kardelja) kako je ulaganje u djecu najvažniji zadatak,[616] mnogi primjeri *na terenu* pokazuju da je to bilo samo deklarativne naravi, bez sustavnog rada i ovisilo je o inicijativi pojedinaca. Zato je časopis iznosi te pozitivne primjere, ali i kritizira rukovodstva nižih organa vlasti i rukovodeće osobe pojedinih poduzeća koje nisu ne prepoznale važnost društvene brige o djeci, što znači da se odnosi nisu bitnije promijenili. Primjerice, Cecilija Knezović se 1947. javila da bude direktorica jaslica u tvornici obuće *Franjo Gorjup* u Zagrebu. U jaslicama, osim zidova nije bilo ničega, a u tvornici nije bilo niti sluha za njezina traženja. Tek je uz pomoć gradskog AFŽ-a, Ministarstvo socijalne skrbi (Ministarstva socijalnog staranja) i Crvenog križa uspjela opremiti jaslice i okrečiti ih. Tada se u tvornici nije moglo urediti da žene rade samo danju pa su jaslice radile i po noći s time da su se same radnice smjenjivale i dežurale s djecom. Od 1948. jaslice su radile samo danju, jer se organizacijom posla uredilo da su majke djece jaslićke dobi radile po danu. Jaslice su dobile stručno osoblje čime se i zdravstveno stanje djece poboljšalo.[617] Zapošljavanjem žena po noći, kršio se zakon jer je ženama bio zabranjen prekovremeni i noćni rad u vrijeme trudnoće i do osam mjeseci dojenja.[618] Ovo nije bio jedini slučaj. Primjerice, zagrebački NF (čiji je AFŽ sastavni dio) je zbog nedostatka prostora za garažu rasformirala dobro uređen i organiziran *dječji kutić*, a u drugom slučaju nije podržala inicijativu učenice učiteljske škole u Zagrebu da osnuje *kutić* za djecu, iako su to djeca tražila.[619] Nedostajalo je podrške organizacija koje su trebale provoditi službenu politiku, što potvrđuje da *žensko pitanje* nije smatrano prioritetnim političkim pitanjem o kojem se trebalo razgovarati, niti je smatrano dovoljno važnim da bi dobilo potreban prostor u javnim raspravama ili u radu drugih organizacija bez kojih AFŽ nije mogla. Poredak koji je u istraživanom razdoblju imao snažan nadzor i jasnu hijerarhiju, u kojem je bilo vrlo malo otvorenih pitanja o kojima se moglo dvojiti, kao i činjenica da se ženski rad, rad AFŽ-a koja je bila sastavni dio vladajuće hijerarhije, na pomoći zaposlenim ženama i zbrinjavanju djece

[616] „Naša djeca – naša budućnost“, *Žena u borbi*, lipanj 6/1950., 1.-2.
[617] V. Ž., „Jaslice tvornice obuće Franjo Gorjup u Zagrebu“, *Žena u borbi*, srpanj 7/1950., 9.
[618] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 724, 9. 5. 1949.
[619] A. M., „Neka iskustva o dječjim kutićima“, *Žena u borbi*, siječanj 1/1951., 14.-15.

zaposlenih majki, nije vrednovao kao rad na izvršavanju političkih zadataka, govori o tome da se briga o djeci i obitelji u stvarnosti smatrala isključivo privatnim pitanjem zaposlene žene.

Od priloga posvećenih obitelji i domaćinstvu, najveći se dio odnosio na tekstove o domaćinstvu: opskrbi, spremanju zimnice (kako povećati prinos rajčica i krastavaca,[620] kako spremiti voće i povrće za zimu, kako napraviti sirup od repe, čime nadomjestiti staklenu ambalažu, o izboru sjemenja i sl.),[621] pravilnoj ishrani predloženim bogatim, građanskim jelovnicima (kisela juha, palačinke nadjevene špinatom, kiflice s maslom, vjenčići, biskvit, preljev od vina, preljev od mlijeka, pišinger pita),[622] zdravlju obitelji i djece (suzbijanjem bolesti djece, npr. o rahitisu).[623] Žene se nastojalo educirati (kako hraniti dijete, koje su fizičke aktivnosti djetetu potrebne, kako se razvija dijete, koliko treba spavati,[624] o dojenju)[625], i razonoditi (krojni arak za žene i djecu, križaljka)[626]. Ovakvim tekstovima posvećeno je bilo manje prostora i kraći su od tekstova kojima su se prezentirali kolektivni i/ ili individualni uspjesi AFŽ-a i aktivistkinja. Analizom ovih tekstova vidljivo je da poredak koji se počeo samoutemeljivati nije imao materijalnih resursa da obećano (jaslice, vrtiće, uopće podruštvljavanje brige za djecu i obitelj) i potrebno (u prvom redu hrane, svakodnevnih potrepština za preživljavanje stanovništva, lijekova) ostvari. Zato je opće stanje nastojao popraviti edukacijom žena koje su raznovrsnim pripremanjem namirnica trebale obogatiti jelovnik obitelji, korištenjem nekih biljaka nadomjestiti potrebne vitamine, a nedostatak odjevnih predmeta i tekstila nadomjestiti raznim krojnim arcima u kojima se poučavalo žene kako preraditi haljine u odjeću za djecu, kako od jedne haljine mijenjanjem, primjerice ovratnika, napraviti više haljina i sl.

Od studenog 1950. časopis ima redovitu rubriku *Pravni savjeti* u kojoj žene traže savjete vezano uz radno zakonodavstvo, ali i pravne savjete vezano uz razvod braka, imovinska prava koja iz toga proizlaze, prava izvanbračne djece i samohranih majki. U početku su to kratki tekstovi na rubu stranice, no s vremenom se prostor za savjete povećava, a odgovori na pitanja čitateljica imaju edukativnu svrhu.

---

[620] Paula Pavlek, „Savjeti domaćicama“, *Žena u borbi*, lipanj 28/1946., 23.
[621] „Domaćinstvo“, *Žena u borbi*, srpanj 29/1946., 23.; Paula Pavlek, „Izbor sjemenjača za uzgoj sjemenja“, *Žena u borbi*, rujan 31/1946., 23.
[622] „Savjeti domaćicama“, *Žena u borbi*, ožujak 38/1947., 31.
[623] Branko Dragišić „O rahitidsu ili mekim kostima kod djece“, *Žena u borbi,* rujan 31/1946., 21.
[624] Staša Jelić, „Uloga majke u fizičkom odgoju predškolskog djeteta“, *Žena u borbi*, ožujak 38/1947., 12.-13.
[625] „Ako majka ne može dojiti“, *Žena u borbi,* travanj 4/1953., 19.
[626] „Domaćinstvo“, *Žena u borbi*, srpanj 29/1946., 23.

Časopis ima i važnu prosvjetiteljsku ulogu, jer informacijama o problemima u društvu, koje ne otvara i ne propituje dublje, ipak još uvijek vrlo tradicionalno društvo privikava na potrebu rješavanja pojedinih društvenih problema. Na takav način se treba tumačiti i informacija o osnivanju *Zavoda za psihohigijenu* u Zagrebu u koji su na liječenje dolazili i alkoholičari i to zbog zlostavljanja u obitelji i neobavljanja zadataka na poslu.[627] Tekst želi osvijestiti društvo da su najveće žrtve alkoholizma žene i obitelj, jer alkoholičari mogu biti agresivni i fizički zlostavljati žene i djecu, a samo se iznimno i u najtežim slučajevima kažnjavaju. Žene se nisu odlučivale na prijavljivanje zlostavljača, jer su im neki prijavljeni muževi, ako su posumnjali da ih je supruga prijavila, prijetili ubojstvom.[628]

S vremenom se pojavljuju tekstovi koji se bave ženskim zdravljem. Žene se educiralo kako prepoznati sumnjive promjene koje su mogle upućivati na rak dojke,[629] o važnosti redovitih odlazaka liječniku, jer se na taj način može prevenirati rak maternice.[630] Ovoj je bolesti posvećena posebna pozornost nakon 1948. kada je počelo osnivanje onkoloških ustanova u zemlji. Kao primjer uspješne znanstvenice, koja je bila i u partizanima, navedena je slovenske liječnica Božena Ravnihar koja je započela voditi evidenciju o oboljelima od raka u Sloveniji.[631] Tekstovima se ukazivalo na pitanja ženskog tijela i promjena koja se ženama događaju (mjesečnici,[632] klimakteriju[633]).

Prvi i jedini tekst u istraživanom razdoblju 1945.-1953. koji je trebao pomoći i educirati žene o planiranju obitelji[634] objavljen je krajem 1952. pod naslovom *Što sve treba da zna žena o menstruaciji i zanošenju*. U Jugoslaviji i Hrvatskoj pobačaj nije bio dopušten, a stav KP i ideologije pretočen je u *Krivični zakon*[635] i *Uredbu o postupku za vršenje dopuštenog pobačaja*.[636] Način na koji je tekst pisan odražava taj stav, podupire rađanje djece, a suprotno je bilo opravdano samo u slučaju bolesti žene. U njemu je opisana Ogino–Knausova teorija o

[627] Z. K., „Zavod za psihohigijenu-jedna korisna ustanova“, *Žena u borbi*, svibanj 5/1952., 6.
[628] Ivan Hercog „Žena u borbi protiv alkoholizma“, *Žena u borbi*, studeni 11/1952., 20.
[629] Dr. Hugo Gojanović, “Rak dojke“, *Žena u borbi*, svibanj 5/1950, 24.-25.
[630] Dr. A. Dekaris, “Rak maternice“, *Žena u borbi* ,studeni 11/1950., 25.-26.
[631] T. Frković, „Iz borbe u borbu“, *Žena u borbi,* kolovoz-rujan 8-9/1950., 16.-17.
[632] V., „Higijena žene za vrijeme menstruacije”, *Žena u borbi*, prosinac 12/1951., 14.
[633] Dr. Stjepan Betlheim, “O klimakteriju“, *Žena u borbi*, listopad 10/1951., 17.
[634] Vida Tomšič studentima na Beogradskom sveučilištu iznijela je stav da abortus nije rješenje za planiranje obitelji, jer je opasan za zdravlje žene. Tomšič, *Porodica*, 25.
[635] “Krivični zakon od 2.3.1951.“, *Službeni list FNRJ,* 13/1951,9.3.1951., 184.-224.
[636] “Uredba o postupku za vršenje dopuštenog pobačaja od 11.1.1952.“, *Službeni list FNRJ*, 4/1952, 19.1.1952., 50.-51.

začeću. Tekst preporučuje ovu metodu ženama koje žele zanijeti, ali i ženama koje iz raznih razloga bolesti ne smiju zanijeti.[637] Politika obitelji u istraživanom razdoblju socijalizma u Hrvatskoj/ Jugoslaviji razumijevala je obitelj kao polugu društva čiji članovi ostvaruju planove o izgradnji, materijalnoj i ideološkoj, socijalističke zajednice. Na taj način je tretirana i žena, koja je u tom segmentu shvaćena kao ona koja reproducira društvo, a društvu su trebali ljudi.[638]

Ulaskom žena na tržište rada javljala se sve veća potreba za ustanovama koje su trebale pomoći ženama u obavljaju njihovih obiteljskih obaveza čime je započeo proces podruštvljavanja obiteljskih uloga. Zakonskim izjednačavanjem žena u društvu i time u braku bitno se poboljšao položaj žena na nominalnoj razini, što je svakako utjecalo i na promjene odnosa na obiteljskoj razini. Izjednačena su djeca rođena u braku i izvan braka u pravima što je bitno utjecalo na poboljšanje ekonomskog, ali i društvenog položaja samohranih majki. Veliki napori bili su uloženi u edukaciju žena o brizi za zdravlje i njegu djece i njezi u trudnoći i nakon poroda. Organizirao se sustav liječničke brige. U istraživanom razdoblju tek se počelo govoriti o ženskom zdravlju i vide se začeci prevencije ženskih bolesti (raka u prvom redu).

Društvena podrška zaposlenim majkama bila je nedostatna, tako da ni prava koja su bila zakonom propisana nisu bila realizirana, dijelom nebrigom i nedovoljnim angažmanom odgovornih, a dijelom i objektivnim nedostatcima sredstava za financiranje potrebnih sadržaja. Uspjesi koji su na tom planu postignuti bili su rezultat rada i entuzijazma zainteresiranih pojedinaca i podrške koju su naknadno dobili od nadležnih republičkih institucija i organizacija, ali najčešće ne i od zaduženih odbora unutar NF ili poduzeća. Pozitivni primjeri uglavnom su vezani uz gradove, te ih zato možemo promatrati kao dio procesa razvoja gradova, a manje kao rezultat promjena koje su nastupile s novom državom i ideologijom.

---

[637] „Što sve treba da zna žena o menstruaciji i zanošenju“, *Žena u borbi*, listopad 10/1952., 18.-19.

[638] O politici obitelji u Mađarskoj u neposrednom poratnom razdoblju 1952.-1953. pisala je Andrea Petö. Mađarska je tijekom godine dana 1952./53. provodila radikalnu politiku u cilju povećanja populacije pa je organizirala sudove koji su se bavili nelegalnim pobačajima. Službena politika je išla tako daleko da je izrađivala mape pobačaja kako bi otkrile tko u nekoj lokalnoj zajednici obavlja pobačaje i utvrdila na koji način. Za razliku od ovog razdoblja neposredno poslije završetka rata 1945. zbog velikog broja silovanja od strane vojnika sovjetske armije pobačaj je bio dozvoljen, ministarskim uredbama i obavljao se u klinikama, besplatno uz medicinsku pomoć. Koalicijska vlast Mađarske na ovaj je način riješila nesuglasice oko pitanja pobačaja. Stanje tretmana pobačaja u Mađarskoj se mijenja kada komunisti učvršćuju vlast 1948. i tada preuzimaju vrlo restriktivni sovjetski zakon iz 1936. koji nije dopuštao pobačaj. Andrea Petö *Women's Rights in Stalinist Hungary: The Abortion Trials of 1952-53.* http://gender.ceu.hu/sites/default/files/publications/abortionhungary.pdf [pristup 19.8.2014.]

7.5. Antifašistička fronta žena i žena u obitelji

Djelovanje AFŽ-a bilo je usmjereno na zaštitu interesa zaposlenih majki i djece osnivanjem i brigom za dobrim radom ustanova koje su tu zaštitu trebale provoditi, te brigom za poštivanje zakona kojima su se štitili interesi radnice, radne majke i djece. Zadatak im je bio upoznavanje sa stanjem i potrebama tih ustanova, kao i okupljanje aktivistkinja kako bi se razvijala njihova kreativnost u rješavanju tih pitanja. To su tražile od svojih organizacija na nižim razinama, ali i upućivanjem poruka KP-u i drugim organizacijama, te široj javnosti putem svog glasila *Žena u borbi*.

Aktivistkinjama AFŽ-a bilo je jasno da istinske ravnopravnosti ne može biti bez stvarne brige za majku i dijete, kojom će se zaštititi i poštovati materinstvo i to otvaranjem dovoljnog broja namjenskih specijaliziranih ustanova, tj. državnom brigom za dijete, kako bi žena mogla ispunjavati svoje materinske obaveze onako kako ona to želi. *Ženska ravnopravnost je samo fraza*, rekla je Vida Tomšič, *ako iza nje ne slijedi izgradnja stotina i hiljada domova, obdaništa za djecu, koji će ženi omogućiti da ravnopravno vrši svoj posao u društvu, ostajući istovremeno nježna majka svoje djece*.[639]

Radi ostvarivanja tog cilja AFŽ je oformila sekciju majka i dijete u kojoj je posebno mjesto imao odsjek za domaćinstvo, kojemu je zadaća bila olakšati radnoj majci brigu oko djeteta. Kako bi stekli povjerenje majki, u prvi plan stavljalo se brigu o kvaliteti dječjih vrtića i oboljeloj djeci, planiralo se otvarati aktive za pranje pelena (u kojima su zaposlene majke trebale moći tijekom godine dana podizati čiste pelene), i otvaranje kantina za školsku djecu. Vida Tomšič je istakla da se AFŽ treba licem okrenuti ženama kako bi vidjela njihove potrebe i kako bi im pomogla jer je to jedini način da se žene mobiliziraju.[640]

Iz izvještaja za 1947. (Tablica 11.), koji je AFŽ podnijela NF, o dječjim domovima u Hrvatskoj vidi se da stopostotnu brigu za većinu vodi isključivo AFŽ. Izuzetak su bili đački domovi i svega jedan odgojni dom. Angažman AFŽ-a da organizira dječje domove i vrtiće u ovako značajnom broju pokazuje da je njen doprinos rasterećenju zaposlenih majki oko brige za djecu dok su one

[639] Ibid., kutija 55., I. kongres AFŽJ 19.6.1945.; Vida Tomšič, „Socijalno staranje kao jedan od najvažnijih zadataka AFŽJ u obnovi zemlje“, *Naši zadaci. Referati na I. kongresu antifašistkinja Jugoslavije* (Beograd: Centralni odbor AFŽJ, 1945.): 23.
[640] Ibid., kutija 2, GO AFŽH, Inv. br. 621., 15.3.1949.

na poslu, veliki i gotovo presudan.[641] Ipak, treba imati u vidu da je cijela država funkcionirala po principu dokidanja socijalnih i društvenih razlika, te opće skrbi za sve članove društva i u okviru tako postavljenih društvenih odnosa svaka masovna organizacija je imala svoju ulogu pa se ne može reći da je postojala potpuno individualna politika brige za žene koju je provodila ili mogla provoditi organizacija AFŽ-a.

Tablica 11. Dječji domovi u Hrvatskoj 1947.

Naziv ustanove	Broj ustanova	Broj djece u njima	Patronati[642]* AFŽ-a	Tko izdržava ustanovu
Đački domovi	70	10006	22	Ministarstvo prosvjete
Dječji domovi	48	4076	48	Organizacija AFŽ-a 3, a ostalo narodna vlast
Dječji vrtići	90	5075	90	**
Specijalizirani dječji domovi	5	337	5	Ministarstvo socijalne politike
Odgojni zavodi	6	679	5	Ministarstvo socijalne politike

Izvor: HR, HDA, f. 1228-1, RK SSRNH, GO NFH, kutija 1, 1948 [I], *Izvješće o radu NF u 1947.*, Inv. br. 14. Koordinacija NF i AFŽ-a

* Rubrika je u izvoru prazna HDA, f. 1228-1, RK SSRNH, GO NFH, kutija 1, 1948 [I], *Izvješće o radu NF u 1947.*, Inv. br. 14. Koordinacija NF i AFŽ-a

Inicijativom AFŽ-a u Hrvatskoj je do 1948. osnovano 60 vrtića s 3.896 djece, 26 *zabavišta*[643] s 1.604 djeteta. U *zabavištima* su boravila predškolska djeca 2-3 sata dnevno dok su im majke

[641] Pantelić, „Partizanke i AFŽJ“, 83.

[642] Patronati su bili oblik organizirane materijalne i društvene brige za djecu smještenu u različitim državnim ustanovama kako bi se osigurala redovita opskrba u novcu, hrani, materijalnim potrepštinama, opremi, odjeći, obući, popravku te odjeće i obuće uz redovito posjećivanje ustanove i djece. Svi domovi su imali svoje odbore u koje su ulazili predstavnici masovnih organizacija (AFŽ, NF, USAOH, Crvenog križa, sindikata) i svih organizacija koje su preuzele patronat. Cilj patronata bio je između ostaloga osigurati djeci uvjete za školovanje. Tatjana Marinić, „Što su patronati i kako ćemo organizirati pravilno pridizanje i školovanje naše djece“, *Žena u borbi*, svibanj 26/1946, 6.-7.

obavljale neke druge poslove, a ponekada su se u njima okupljala i školska djeca.[644] Bilo je osnovano 15 jaslica za 315 djece. Jaslice su bile organizirane za djecu 1-3 godine starosti, a osnivane su u gradovima, mjestima, uz industrijska poduzeća, pri SRZ. U većim mjestima i gradovima jaslice su bile organizirane rajonski. U Zagrebu je bilo 6 jaslica. AFŽ je organizirala *obdaništa*[645] u kojima su uređeni dječji vrtići za djecu 3-7 godina i odjeljenja za školsku djecu kojih je bilo 46 za 3.596 djece. U *obdaništima* su predškolska djeca boravila cijeli dan, a školska kada nisu bila u školi. *Obdaništa* su također bila organizirana teritorijalno po gradovima, mjestima, selima, rajonima, ali i uz industrijska poduzeća, kao i uz SRZ. U Zagrebu je bilo organizirano 19 gradskih *obdaništa*.[646] Osim toga, aktivistkinje AFŽ-a su, kako bi pomogle zaposlenim majkama, preuzimale obavezu čuvanja djece, uređenja dječjih parkova, dječjih vrtića (npr. u Tuškanovoj ulici), rada s pionirima, brige o trudnicama (vode ih na preglede i sl.).[647]

U Zagrebu je bilo organizirano savjetovanje sa zaposlenim majkama, a 1950., između Drugog i Trećeg kongresa AFŽ-a[648] organizirano je bilo 213 *dječjih kutića* za 9.419 djece. *Dječji kutići* su bili namijenjeni predškolskoj djeci (3-7 godina starosti) čije su majke zaposlene ili su zbog obavljanja nekog posla (primjerice, odlaska na frontovske ili druge sastanke) morale na neko vrijeme zbrinuti djecu. Boravak djece je bio planiran u skladu s njihovom dobi, najčešće su se djeca igrala, ali su starija djeca učila i čitati i/ili su pripremali priredbe za obilježavanje državnih praznika. U *dječjim kutićima* radile su žene osposobljene na tečajevima o kojima je brigu vodila AFŽ, ali i naizmjence roditelji, a rjeđe stručnjaci s formalnim obrazovanjem u području rada s djecom. *Dječji kutići* nisu bili istovjetni dječjim vrtićima, jer nisu bili stalne ustanove, ali je

---

[643] Zabavišta su bila ustanove za odgoj predškolske djece 5-7 godina starosti, otvarane su uz osnovne škole. Prvo dječje zabavište otvoreno je u Zagrebu 1872., a *Zakonom o dječjim vrtićima* NRH iz 1956. ovakve ustanove su organizirane kao dječji vrtići. *Enciklopedijski rječnik pedagogije* (Zagreb: Matica Hrvatska, 1963.): s. v. „zabavište“

[644] Tatjana Marinić, „Širenje mreže obdaništa – omogućuje sve veći priliv žena u privredu“, *Žena u borbi*, siječanj 47/1948., 12.-13.

[645] Obdaništa su bile odgojne ustanove za djecu školske i predškolske dobi uglavnom uz škole. U njima su djeca boravila tijekom cijelog dana, zbog toga što su im roditelji bili zaposleni. O djeci su brigu vodili, prema utvrđenom planu i programu, odgajatelji odn. nastavnici. Program je ovisio o dobi djece. Za predškolsku djecu je bio organiziran po planu vrtića, a za školsku po planu škola. U obdaništima su djeca imala i osiguranu prehranu. *Zakonom o dječjim vrtićima* NRH iz 1956. obdaništa su bila organizirana kao dječji vrtići. *Enciklopedijski rječnik pedagogije* (Zagreb: Matica Hrvatska, 1963.): s. v. „obdanište“

[646] Tatjana Marinić, „Širenje mreže obdaništa – omogućuje sve veći priliv žena u privredu“, *Žena u borbi*, siječanj 47/1948., 12.-13.

[647] Dr. Janja Sabo-Herak, „Pišu nam“, *Žena u borbi*, lipanj 6/1948., 16.

[648] Ibid., kutija 55, GO AFŽH, Inv. br. 1683-1, 28 i 29. 10.1950.

postojala tendencija da se u njih pretvore.[649] *Dječji kutići* uglavnom su se osnivali tamo gdje još nije bilo dječjih vrtića. Osim *dječjih kutića* postojali su i *pionirski kutići* namijenjeni školskoj djeci do četvrtog razreda osnovne škole. *Pionirski kutići* su okupljali djecu dok su im majke bile odsutne i vodili su ih na izlete, u muzeje, kino, mjesta radnih akcija, u posjete SRZ,[650] cilj im je bio da organiziraju slobodno vrijeme djece. Ovako organiziranom brigom za djecu ostvarivan je cilj poretka, *odgoj djece u socijalističkom duhu*. *Kutići* su bili organizirani po teritorijalnom principu.[651]

Iako je rad AFŽ-a, ali i čitavog sustava, prvenstveno bio usmjeren na pomoć zaposlenoj ženi s ciljem uključivanja žena u privredu i obnovu zemlje, pa je Vida Tomšič od AFŽ-a tražila da želju žena da budu samo domaćice *razbije* političkim radom,[652] na lokalnim razinama aktivi AFŽ-a pomagali su i ženama koje nisu bile zaposlene. Tako je primjerice u Zagrebu osnovano savjetovalište za trudnice i ginekološke preglede za žene koje nisu imale socijalno osiguranje, održavali su se tečajevi o njezi trudnice, djeteta, ali i o spolnim bolestima. Godine 1947. pregledano je 8.274 žena, a uviđala se i potreba za organiziranjem tečajeva o dojenju,[653] prepoznata je bila i potreba da se ženama koje nisu zaposlene pomogne oko čuvanja djece u situacijama kada imaju neke obaveze, pa su aktivi za čuvanje djece prihvaćali i tu djecu.[654]

Masovne organizacije, među kojima je i AFŽ dobile su zadatak zbrinjavanja ugrožene djece i žena. Dojilje i djeca dobivali su dodatnu hranu (233.600 djece i dojilja je 1950. dobivalo dodatnu hranu).[655]

Tatjana Marinić je u svom referatu na Četvrtom plenumu GO AFŽH sažela očekivanja od sekcije majka i dijete. Sekcijom se odgovaralo na interes i potrebu majki da im dijete bude zdravo, a vodeće osobe AFŽ-a u toj sekciji su vidjele mogućnost za širi ideološki rad sa ženama. Naime, takav rad osiguravao bi svakodnevni kontakt s majkama, to bi bio *sitan rad* sa ženama. Takav pristup omogućio bi i političko okupljanje žena i ideološki rad s njima, jer ne bi bio samo rad s djecom i za djecu, već i preodgajanje roditelja i stvaranje *nove socijalističke porodice* koja će

---

[649] Tatjana Marinić, „Dječji kutići – radosni sastanci naših mališana“, *Žena u borbi*, lipanj 6/1949., 13.-14.; *Enciklopedijski rječnik pedagogije*, s. v. „dječji kutići“
[650] Tatjana Marinić, „Pionirski kutići“, *Žena u borbi*, kolovoz 8/1949., 28.-29.
[651] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 55, GO AFŽH, Inv. br. 1683-1, 28 i 29. 10.1950.
[652] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 2, Inv. br. 621
[653] Dr. Janja Sabo Herak, „Pišu nam“, *Žena u borbi*, lipanj 6/1948., 17.
[654] Slava Ogrizović, „Dobar aktiv za čuvanje djece“, *Žena u borbi*, rujan 9/1949., 7.-8.
[655] Puljiz, „Socijalna politika“, 20.

moći stvoriti čvrst i zdrav, novi naraštaj *našoj Partiji, stotine tisuća novih radnika, aktivnih graditelja socijalizma*. Ovakav stav odgovarao je ideologiji socijalizma koja je na djecu gledala kao na državno dobro koje je trebalo osigurati širenje ideja socijalizma i opstanka države. Na taj način je o djeci i ulozi žene socijalizmu, kao *proizvođačice ljudi*, razmišljala Aleksandra Kollontai koja je 1920-ih godina bila zadužena za *žensko pitanje* u Sovjetskom savezu.[656] Zadaća aktivistkinja AFŽ-a trebala je biti, osim navedenog otvaranja jaslica i vrtića, organiziranje: medicinskih savjetovališta (s liječnicima, medicinskim sestrama, babicama za trudnice i za pomoć majkama u pitanju bolesti djece; suzbijanje proljeva, tuberkuloze), pravnih savjetovališta (za pružanje pomoći po pitanju vanbračne djece), kružoka za očeve i majke, te povezivanje sa školama i pionirskim organizacijama (radi organiziranja proslava socijalističkih i državnih praznika, ali radi pomoći djeci pri učenju).[657] Kako bi savjetovališta bila uspješnija, AFŽ je željela zapošljavati pravnice, jer se žena lakše otvara ženi, a ukoliko ne bi bilo pravnica mogao bi taj posao obavljati i pravnik. Nepismenim ženama bi se pisale molbe i žalbe, te davali pravni savjeti po pitanju: socijalne potpore, kadrovske pomoći, imovinskih odnosa udovica i djece, nasljedstva, rastave braka, invalidnine i pravilne raspodjele zajamčene opskrbe s R1, R2, i dr.[658] Ovakav plan djelovanja AFŽ-a olakšavao je i osiguravao ženama, koje nisu bile vične u traženju socijalnih i ostalih prava, komunikaciju s državnom administracijom i upravom, konzumiranje i zaštitu novostečenih prava. Stručnjaci koji su bili uključeni, trebali su žene educirati i objasniti značenje njihovih prava. Kako bi se ostvarilo poštovanje prava radnica bila je formirana *Komisija za ispitivanje situacija u poduzećima u kojima većinu zaposlenih čine žene*.[659]

AFŽ je ženama pružala i naoko sitnu, svakodnevnu pomoć otvaranjem servisa za održavanje kućanstva (primjerice, popravak dječjih kolica, te razne potrebe domaćica: instalaterske, stolarske, bravarske radove i sl.), iako servisi nisu svugdje i zaživjeli.

Važan zadatak AFŽ-a bilo je prosvjećivanje žena kako bi se smanjila smrtnost djece. Posebno se radilo sa ženama na selu organiziranjem niza predavanja i tečajeva u suradnji s liječnicima i medicinskim sestrama. Stalno se radilo na poboljšanju stručnosti kadra koji je radio u

[656] Navailh, „The Soviet Model“, 232.
[657] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 387-1, 10.10.1948.
[658] Ibid., kutija 189, GO AFŽH, 2.12.1948
[659] Tatjana Marinić, „Dječji kutići – radosni sastanci naših mališana“, *Žena u borbi,* lipanj 6/1949.

institucijama za brigu o djeci, bez obzira je li se radilo o djeci u đačkim domovima i internatima ili o djeci koja su na skrbi države.

Na situaciju zaposlenih majki odrazilo se uvođenje dječjeg doplatka 1951. kojim se na drugačiji način reguliralo izdržavanje vrtića i jaslica. Vrtići i jaslice su se od tada samostalno izdržavali od sredstava koja su uplaćivali roditelji, za razliku od dotadašnjeg sustava. Sredstva koja su do tada dolazila iz lokalnih organa vlasti su povučena, a roditelji su trebali plaćati punu cijenu. Zbog toga se smanjio broj dječjih ustanova, jer ih roditelji nisu mogli plaćati. AFŽ je ukazivala na društveno nerazumijevanje onoga što je važno za položaj žena, kao i neprihvatljivost dječjeg doplatka kao načina rješavanja pitanja pomoći ženi majci.[660] AFŽ je smatrala da se na taj način pokazuje kako se pitanje pomoći zaposlenoj ženi ne smatra društveno važnim pitanjem, smatrala je da se time odustalo od podruštvljavanja brige za djecu i da je pitanje prava zaposlene majke vraćeno u privatnu sferu odn. u područje socijale. To je bila ujedno i najznačajnija kritika koju je AFŽ uputila sustavu kritizirajući ga za odstupanje od načela socijalizma u načinu rješavanja *ženskog pitanja.* AFŽ je smatrala da je njezin zadatak prosvjećivanje žena, ukazivanje da će se njihov položaj stvarno poboljšati zaposlenjem, a ne socijalnom pomoći, jer samo zaposlenjem žena može imati i veću plaću i prohode (biti u sindikatu), aktivno sudjelovati u gospodarskom i političkom životu, biti socijalno osigurana i poboljšati svoj socijalni i ekonomski položaj. Smatralo se da je osobito potrebno pomoći ženama s izvanbračnom djecom i ženama koje se razvode, pružanjem pravne pomoći, jer su one bile posebno ranjiva kategorija, jer ili nisu znale kome bi se obratile ili im je bilo neugodno zbog razvoda.[661]

U okviru socijalno-zdravstvene sekcije AFŽ je surađivala s Ministarstvom socijalnog staranja,[662] kao i Crvenim križem radi suzbijanja tuberkuloze.[663]

AFŽ je imala zadaću preko sekcije majka i dijete brinuti za zbrinjavanje djece zaposlenih majki, ali to se nije očekivalo samo od masovnih organizacija, već je taj zadatak trebalo riješiti i na razini sustava. U neposrednim poslijeratnim godinama očekivalo se od svakog poduzeća, da ukoliko postoji dovoljan broj zaposlenih majki, otvori jaslice i vrtić. Česti su bili prigovori AFŽ-a ovakvom tretmanu rješavanja pitanja smještaja djece, uz čvrste argumente: poduzeća se

[660] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 56, GO AFŽH, Inv. br. 1896-3, 26.-27.9.1953.
[661] Ibid., kutija 189, GO AFŽH, (1948), 2/61, 2.-3.
[662] Ibid., kutija 189, GO AFŽ, Inv. br. 237-1, 25.5.1948.
[663] Ibid., kutija 189, GO AFŽH, 17.1.1948.2/12

pretvaraju u neadekvatne vrtiće i dječje domove, prostorije su skučene, u njih su smještena i školska i predškolska djeca, a osobe koje rade s djecom su nestručne. AFŽ je tražila i jasno određivanje da djeca mogu biti na brizi države samo za vrijeme kada majka radi, a ostatak vremena da trebaju provesti kod kuće uz majku.[664] No, unatoč ovim pozitivnim zakonskim propisima, obećanje o otvaranju dovoljnog broja vrtića i jaslica nije ostvareno.[665] Nedostatak dječjih vrtića odrazio se i na zaposlenost žena. Naime zbog neotvaranja dječjih vrtića, samo u 1949. iz četiri industrijska centra Rijeke, Splita, Duga Rese i Varaždina 1.000 žena je dalo je otkaz.[666] Situacija se s društvenom brigom za otvaranje ovih ustanova tijekom istraživanog razdoblja pogoršavala (Tablica 11. i Tablica 12.). Poduzeća su zatvarala svoje vrtiće.[667]

Uredba o osnivanju dječjih jaslica i dječjih vrtića u čl. 1. kaže da je svrha osnivanja jaslica i vrtića omogućiti ženama sudjelovanje u socijalističkoj izgradnji zemlje.[668] U Zagrebu, gdje su živjele kazivačice koje su sudjelovale u istraživanju, najbolja situacija, što se tiče broja dostupnih jaslica i vrtića, bilo je 1950. i 1951. i od tada do kraja istraživanog razdoblja broj jaslica i vrtića se smanjivao.[669] Razlog tome je donošenje zakona o dječjem doplatku i samostalnom financiranju dječjih vrtića i jaslica zbog čega roditelji odustaju od slanja djece u iste pa se njihov broje smanjuje.

Tablica 11. Dječje jaslice u Zagrebu 1948.-1953.

Godina	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.
Broj jaslica	9	13	17	15	11	9
Broj mjesta	471	589	672	752	485	502
Djece tijekom godine	631	812	1100	1132	888	866

Izvor: *Statistički godišnjak Zagreba*. Zagreb. 1955., 88.

[664] Ibid., kutija 216. Inv. br. 140, 12.2.1948.
[665] Ibid., Inv. br. 724, 9. 5. 1949.
[666] B. E.,"Više brige ženskoj radnoj snazi važan faktor rješenja pitanja radne snage", *Naprijed, organ KPH*, 8/1950., broj 24. Zagreb. 9. 6. 1950., 4.; O lošim uvjetima rada unatoč dobroj zakonskoj regulativi u: Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 214.
[667] Gjurkić, „O privrednoj aktivnosti žena", 823.
[668] „Uredba o osnivanju dječjih jaslica i dječjih vrtića od 15.9.1948.", *Službeni list FNRJ, broj 81/1948.*, godina 4. Beograd. 22.9.1948. 1245.-1247.
[669] Isti podatak vrijedi i na razini Jugoslavije kada je bilo 162 jaslica sa 5.345 mjesta. Đuranović-Janda, *Žena*, 260. i bilješka 128.

Postojanje potrebe za jaslicama (Tablica 12.) pokazuje broj djece koja su koristila usluge jaslica tijekom godine. Kako se s godinama broj jaslica i vrtića smanjuje, smanjuje se i broj djece koja u njima borave.

Tablica 12. Dječji vrtići u Zagrebu 1947.-1953.

Godina	Vrtići	Djeca
1947.	22	1584
1948.	20	1674
1949.	22	1788
1950.	27	1855
1951.	26	1881
1952.	22	1080
1953.	20	1395

Izvor: *Statistički godišnjak Zagreba*. Zagreb. 1955., 96.

Cilj AFŽ-a bio je podruštvljavanje obiteljskih funkcija što je bila posljedica realnih potreba pojedinca i obitelji u novonastaloj situaciji opće radne mobilizacije, ali je bila i potreba društva da si osigura *ekonomsku i ideološku stabilnost*.[670] Iako su obitelji bile mjesta perpetuiranja rodnih uloga one su bile i mjesta promjena.[671] Zakonska regulativa u značajnoj je mjeri olakšala položaj žena, osiguravši im socijalnu sigurnost. Promjene su se u istraživanom razdoblju dogodile, ali one nisu bile isključivo posljedica poslijeratnog razdoblja i socijalizma. Većina promjena bila je nastavak prijeratnih napora žena da se poboljša njihov položaj u privatnoj sferi adekvatnom i jasnom zakonskom regulativom i općeg procesa širenja modernih načela jednakosti i participacije u javnom životu. Razlike u promjenama odnosile su se na intenzitet i brzinu promjena, jer su revolucionarna vlast i revolucionaran poredak, kakav je socijalizam bio, to zahtijevali. Privatna sfera je i dalje ostala odvojena od javne. Neposredni poslijeratni pokušaji podruštvljavanja

[670] Marina Blagojević, *Žene izvan kruga*. (Beograd:Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 1992.): 211.
[671] „The Politics of The Family“ *Frontline Feminism 1975-1995. Essays from Sojourner's First 20 Years*, (ur.) Karen Khan, (San Francisco: Aunt lute books, 1995.): 134.

obiteljskih uloga nisu uspjeli, jer je za takav način funkcioniranja socijalne države i društva bilo potrebno imati značajna sredstva koja bi se ulagala što Hrvatska/ Jugoslavija nisu imale. Sva obećanja o pomoći zaposlenoj majci otvaranjem servisa bila su iznevjerena, a čitav teret brige za obitelj ostao je na ženi. Takvu podjelu obiteljskih uloga unatoč upućenim kritikama, AFŽ kao jedina ženska organizacija, nije uspjela promijeniti.

7.6. Žena u obitelji: iskazi svjedokinja vremena

Obitelj jest prvo mjesto socijalizacije, pa tako i rodne socijalizacije i prenošenja rodnih uloga.[672] Do sada smo vidjeli kako je socijalistički poredak promjenama na javnoj razini mijenjao obiteljsku sferu, no kako su se i jesu li se te promjene odrazile na privatne živote žena vidjet ćemo uvidom u osobna iskustva kazivačica. Postavljena istraživačka pitanja su koliko su socijalna prava (zdravstvena skrb za trudnice i novorođenčad, plaćeni rodiljni dopust, pravo na bolovanje u slučaju bolesti djeteta) i obiteljsko pravo (jednako pravo djece rođene u braku i izvan braka, olakšan razvod, te izjednačavanje muškaraca i žena u pravu na djecu nakon razvoda) utjecala na poboljšanje položaja žena, te koliko se nefunkcioniranje sustava u smislu podruštvljavanja obiteljskih zadaća, negativno odrazilo na živote žena i njihovu dvostruku opterećenost, na poslu i kod kuće.

Obitelj roditelja: Kako bi se vidjele promjene u funkcioniranju obitelji u istraživanom razdoblju postavljena su pitanja o roditeljskim obiteljima kazivačica. Pitanja, koja su bila polazište u istraživanju obitelji i obiteljskih odnosa kazivačica, su: „Opišite obitelj u kojoj ste odrasli“ i „Opišite odnos oca i majke.“ Na pitanja o obiteljima svojih roditelja odgovorile su sve ispitanice (30).

Obitelji roditelja ispitanica formirane su početkom 20. stoljeća. S obzirom na podrijetlo bile su seoske (6 kazivačica), *ja sam se rodila u srednjoj seljačkoj obitelji, srednjeg imovinskog stanja s 10 jutara zemlje, konji, krave itd ... Imala sam dva brata i nas šest sestara. ... To je bila poljoprivredna familija, brat mi je preko zime išao raditi u šumu ... Roditelji su mi bila jako dobri, vladala je jedna sloga* – ID 2[673] i gradske (22 kazivačice), *ja sam odrasla u obitelji trgovačkoj, kak' se ono kaže srednje imućnoj, mama, tata, tri sestre. ..mislim da smo odskakali*

[672] „The Politics of The Family“, 132.
[673] ID 2 objavljeno, Dijanić, [et al], *Ženski biografski*, 39.-81.

na jedan način ... naš tata je bio pretplaćen na sve časopise ... možda taj jedan građanski odgoj što smo imali. Mama i tata su nas svake nedjelje vodili u šetnju ... u ono doba to je bio jedan iskorak napred – ID 5[674] i većeg mjesta (2 kazivačice), *Živjeli smo u Brinju, to je jedno mjesto u Lici, tu smo živjeli do 1941., onda smo mama i ja jedno vrijeme živjeli u Zagrebu i poslije rata, konac 1945. smo se vratili natrag* – ID 8. S obzirom na broj djece,[675] uglavnom su bile s više djece (14 kazivačica), *U Slunju smo živjeli, puno nas je djece bilo. Desetero. Tata se je jako mučio dok nas je opskrbio i tak', uglavnom moj otac je bio šuster po zanimanju, bavio se i poljoprivredom* – ID 1, no bilo je obitelji i s jednim ili dvoje djece (6 kazivačica), *mi smo bili mala obitelj, mama, tata, ja i mlađi brat. Brat je bil dve godine mlađi od mene. Jedna dosta skromna radnička obitelj, zapravo srednja klasa, moja mama je imala dućan* – ID 3. Uglavnom su to bile gradske obitelji, *moram naglasiti da sam bila neželjeno dijete, jer sam imala brata 9 godina, sestra je bila 6 i već su mamu poslali doktoru da naredi abortus. I bilo je jako puno žena i doktor je dijelio ceduljice da dođu sutra ...I mama je sanjala da je na dlanu bilo dijete i sklopljenim rukama molilo nemoj me ubiti ... Tako da sam ja došla vanplanski. U gradu nije bilo normalno imati više djece* –ID 4.

Većinom su obitelji bile cjelovite, no bilo je i jednoroditeljskih obitelji. Razlozi su bili ili razvod (2 kazivačice), *moja obitelj je bila vrlo različita, zato što su se moji roditelji rastavili, a u ono se vreme nisu ljudi rastajali. Bila je posve drukčija... s njim* [ocem] *sam kontaktirala preko pisama ili sam odlazila onako nekad za vikende* – ID 6; *...moj otac je onda već slabije živio s majkom i to je bila, manje-više razorena obitelj* – ID 7, ili smrti jednog roditelja (2 kazivačice), *Moja obitelj nije bila cjelovita, jer nisam imala oca, odnosno vrlo rano sam ostala bez oca pa ga se ni ne sjećam ... osim majke imala sam sestru i brata.* – ID 8; *Majka mi je umrla ... 1942. smo izbjegli u M. ... pošto nismo imali od čega živjeti starija sestra nas je dala u dom ... kad je rat završio sestra nas je opet dala u dom u N. S.*– ID 9. Razvod je bio rijedak, u istraživanju su samo dvije kazivačice bile djeca razvedenih roditelja. Obje su pripadale gradskim obrtničkim obiteljima i majke su radile kao obrtnice. Obje kazivačice su iz bogatijih krajeva, Slavonije i Vojvodine, a svoj odnos s ocem okarakterizirale su kao loš, jer su malo kontaktirale s ocem, *otac nije ništa radio, mati je radila sve, a s tim dok smo bili u P. moja mati je bila zanatlija. Ona je bila*

[674] ID 5 objavljeno Ibid., 81.-123.
[675] O važnosti broja djece za funkcioniranje obitelji u Suzana Leček, „Seljačka obitelj u Hrvatskoj 1918.-1960. Metoda usmene povijesti (oral history)", *Radovi Zavod za hrvatsku povijest*, br. 29./1996., 254.

fotograf. I ona je čak imala kućnu pomoćnicu u to vrijeme, čak je jedno vrijeme imala i pomoćnika u poslu, u fotografskoj radnji. Tako da je to ipak malo drukčija situacija – ID 7 i *Mislim, izdržavanja koja je otac slao dosta su mala bila, jer je on bio opet oženjen* – ID 6. Očevi su imali druge obitelji, a majke nisu sklopile drugi brak.

Odnose unutar obitelji, oca i majke, sve ispitanice, osim onih (2) čiji su roditelji bili razvedeni, opisale su kao skladne i harmonične. Harmoničnost odnosa potvrđivale su brigom oca za obitelj (*tako, vodio je jako brigu ... Za njega je bila obitelj sve na svijetu.* ID 1), što je značilo izvršavanje tradicionalne obiteljske muške uloge. Muškarac je morao stjecati kako bi materijalno mogao osigurati i opskrbiti ženu i djecu.[676] Kazivačice su svoje majke opisale kao brižne majke, koje su u svakoj prilici, neovisno o dobi kazivačice, davale savjete kćerima, odgajale ih, brinule za njihovu dobrobit. Svaku životnu situaciju kazivačica nastojale su razumjeti i kćerima dati podršku (*Mi smo uvijek rekli da mama drži tri ćoška kuće, a otac jedan. On je znao i leći i odmoriti se itd., ali mama ne, ona je jako puno radila. Drugo, mama mi je bila dosta napredna, moja se sestra najstarija udala gdje je njezin muž jako puno držao do mame, do sestre ... on se s njima savjetovao o svemu, i onda je sestra došla jednom zgodom, plakala je i rekla koliko joj je teško. Onda joj je rekla moja mama, kćerce moja, ako tvoj muž više drži do mame i sestre onda tu tebi mjesta nema. ... Hoću samo reći na dva- tri primjera da je bila napredna i pametna žena. ...* ID 2;[677] *Ja sam jako puno stekla znanja i još uvijek se držim toga, tih pravila. Uvijek je ona meni rekla poduke i to je meni bilo cijelog života, mi je ta njena riječ bila važna*. – ID 10).[678] Majke su imale važnu ulogu u obitelji kazivačica, ne samo ekonomsku, već i društvenu i kazivačicama su majke bile uzori.[679] Majke su davale savjete i u djetinjstvu i tijekom bračnog i radno aktivnog života. Veza se kazivačica s majkama učvršćivala u zrelijoj dobi kazivačica, kada su udane, imaju djecu i imaju zajedničko iskustvo majčinstva, materinstva, braka (*Da, mene je moja mama znala, moja mama je bila pametna, ona je rekla ti nemaš sreće s njima* [muškarcima] *i goni ih od sebe i mir i gotovo*. – ID 5;[680] *Nemoj o nikome biti ovisna*.-ID 2).[681] Majke su u značajnoj mjeri utjecale na živote kazivačica.

---

[676] Nancy Chodorow, „Family Structure and the Feminine Personality“, *Woman, Culture and Society* (ur.) Michelle Rosaldo Zimbalist; Louise Lamphere, (Stanford: Stanford University Press, 1974.), 55.
[677] ID 2 objavljeno Dijanić [et al], *Ženski biografski,* 44.
[678] ID 10 objavljeno Ibid., 211.
[679] Suprotno o ženama srednje klase Zapada Chodorow, „Family Structure“, 62.
[680] ID 5 objavljeno Dijanić [et al], *Ženski biografski leksikon*, 107.

Iako se iz intervjua vidi ekonomska ovisnost majki o očevima, osobito u slučajevima kada nisu bile zaposlene izvan kuće, ispitanice to ne smatraju podređenim položajem, već većina objašnjava podjelom posla i autoritetom (*Otac je imao autoritet, majka je bila kod kuće, nije radila, nas je odgajala* - ID 10; „*Kuća je Tvoje carstvo i ja ne ulazim u to," dakle on nije bio ona vrsta muškarca koji će zapitkivati ženu, „Joj zašto si ovako napravila, zašto si ovako skuhala" i tako dalje* - ID 5).[682]

Kod jedne ispitanice u odgovoru je bilo prisutno nezadovoljstvo takvom podjelom obiteljskih uloga (*Mama je bila domaćica, šivala je, sve je obavljala. Otac čak, otac je bio na željeznici, nije niti tanjur maknuo lijevo-desno, sve je bilo na njoj, i odgoj djece ... Poslušnost, ovisnost majke od njega i poslušnost majke prema njemu, ono vrijeme znaš on je bio Bog i batina, ona je recimo vukla nas troje, i košaru, a on je mogao ići glat sa torbom, poslije se on promijenio kao umirovljenik, zato se sada vraćam majci, bila je velika žrtva, neshvaćena od bilo koga...*(ID 11)

Upoznavanje s mužem – brak:[683] Analizirajući odgovore kazivačica dobivamo podatak da su sve bile udane, neke su se razvele (3), a neke su sklopile nove brakove (2). Pitanje koje je uzeto kao relevantno za opis sklapanja braka je: „Kako ste se upoznali s vašim mužem i kako ste se družili?"

Cilj odabranog pitanja je vidjeti razliku ili sličnost u obiteljskim odnosima i ustrojstvu u odnosu na brakove njihovih roditelja. Prema iskazima kazivačica, brakovi su bili sklopljeni iz ljubavi i na njihovo sklapanje obitelj nije imala utjecaja, ali nije niti željela utjecati. Brak je bio dio životnog plana bez obzira je li bio sklopljen *na vrijeme* ili ne. U vrijeme istraživanog razdoblja neke žene nisu bile udane, što je bilo privremeno, sve su se kasnije udale.

Kazivačice su svoje muževe upoznale u krugovima u kojima su se kretale neovisno je li to bilo na poslu, školi, fakultetu, među prijateljima u udrugama. Iskazi su pokazali da je bilo važno da si odgovaraju i u političkim/ ideološkim stavovima i da dijele iste vrijednosti i imaju ista ili slična životna iskustva (ID 7, slično: ID 8, ID 2) neovisno jesu li ti stavovi i iskustva bila bliska novom poretku ili ne.

---

[681] ID 2 objavljeno Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 44.
[682] ID 5 objavljeno Ibid., 83.
[683] Usp. Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 324.-327.

Poznanstva su se sklapala na poslu *U Zagrebu smo se ugledali i odmah nekako našli. Ne znam ni ja kako se to dogodilo. Onda smo se u O. još više zbližili. Radili smo na sličnim poslovima, to je bila velika ljubav* (ID 2, slično: ID 4, ID 25); ili u među prijateljima u okviru udruga *Ja sam se kretala u krugovima ljevičarske omladine, a tu je bilo puno momaka. Mi smo svi bili drugovi i onda se tako nekakve, znate stvarale osjećajne veze i tako smo mi pošli. Meni je bilo sedamnaest godina.* (ID 7, slično: ID 8, ID 15). Osim na poslu i u udrugama upoznavali su se u školi ili na studiju, *Upoznali smo se 1947. u studentskoj menzi, pošto je on se isto hranio u studentskoj menzi kao i ja i pjevao je u studentskom zboru. Samo nije u istom zboru u kojem ja. I tako smo za vreme studija bili zajedno. Cijeli studij smo zajedno proveli i udala sam se '50., neposredno prije nego što sam diplomirala. On je bio još student. ... Kad sam došla u Zagreb ja sam se morala strašno truditi da učim, da radim i '46. sam bila, sa '45/'46. prva godina, '46./'47. druga, kad sam se upoznala s mojim mužem* (ID 6) ili *bio je mješoviti internat. Gore su bili muški, evo i moj tamo smo se upoznali. Jasno da je bilo i brakova iza toga* (ID 12).[684]

Vjenčanje: Analizirajući intervjue vidljivo je da su vjenčanja uglavnom obavljana samo civilno, a tek u manjem broju slučajeva i crkveno (5) s time da dio ispitanica nije odgovorio na pitanje o tome kakav su obred imale. Znakovito je da analizirajući časopis *Žena u borbi* u cijelom istraživanom razdoblju nije objavljena niti jedna fotografija žene u vjenčanici, niti je bio objavljen članak koji bi govorio o vjenčanjima. Objavljen je samo jedan crtež haljine s natpisom *za nevjeste*. Predložene haljine, iako su vrlo elegantne, mogle su se osim na vjenčanju nositi i u drugim svečanijim prilikama, ali i na poslu (Fotografija 21).[685]

[684] ID 12 objavljeno, Ibid., 260.-286.
[685] „Za nevjeste“, *Žena u borbi*, travanj 4/1951., 30.-31.

Fotografija 21.„Za nevjeste“, *Žena u borbi,* travanj 4/1951., 30.-31.

Poredak je časopis *Ženu u borbi* koristio ne samo za promoviranje novih vrijednosti, poželjne slike radne žene, žene majke i domaćice, skrbnice za obitelj, već i poželjnog ženskog ponašanja u privatnoj sferi i emancipaciju od tradicionalne uloge *mlade*, tako da fotografije žena koje se koriste u časopisu tijekom cijelog istraživanog razdoblja imaju zadaću emancipirati žene od dotadašnjih shvaćanja o ženskim ulogama i zadaćama ili tim tradicionalnim ulogama i zadaćama dati novi socijalistički sadržaj.[686]

Sklapanje crkvenog braka u istraživanom razdoblju, iako je zakonski bilo dozvoljeno, u realitetu nije bilo prihvatljivo.[687] Osobito je bilo neprihvatljivo državnim službenicima i pogotovo učiteljima. Odluka budućeg bračnog para o tome hoće li imati i crkveni obred, ovisila je o procjeni hoće li im crkvenim obredom biti ugrožen posao, a time i egzistencija. Neki su sklapanje braka u crkvi skrivali: (*U crkvi smo se vjenčali, '50. Spadali smo pri sv. Blažu prema stanovanju roditelja, ali mi smo tražili okolnu crkvu pa smo se na Ksaveru vjenčali. To je bilo 30. travnja 1950., a u matičnom uredu 26. 11. 1949. Nije nitko znao za to. I djecu sam krstila, sve obrede smo obavili ali nisu išli na vjeronauk. Da se ne vidi* ID – 4, isto iskustvo s vjerskim

[686] O prikazu žena u popularnoj kulturi Zapada Luisa Passerini „The Ambivalent Image of Woman in Mass Culture“ *A History of Women in the West*, Thébaud Françoise (ur) sv. 5 (Cambridge/ London: Harvard University Press/ The Belknap Press, 1994.): 324.-342.

[687] O dvostrukom odgoju i odnosu prema crkvi usp. Ljubomir Antić, „Posijeratni komunistički sustav i javno ponašanje“, *1945.- razdjelinica hrvatske povijesti*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005.): 139.-140.

obredom kod ID 12).[688] Kazivačica ID 4 je bila profesorica kao i njezin suprug, koji je u to vrijeme bio i ravnatelj škole u kojoj su oboje radili. Škola nije bila u Zagrebu, zbog čega su se i odlučili na vjenčanje u Zagrebu kako bi izbjegli moguće probleme u sredini u kojoj su radili, a tada i jedno vrijeme živjeli. U ovom iskazu je važno obratiti pozornost na datiranje crkvenog i civilnog obreda. Kazivačica je crkvenom obredu dala svečaniju i ljepšu dataciju, jer kod datiranja mjeseca nije koristila brojku, dok je kod datiranja civilnog obreda upotrijebila svakodnevni način datiranja brojkom. Kako se radi o kazivačici koja ima visoko obrazovanje ovakvo razlikovanje ne mora biti slučajno, a može se shvatiti i kao protest. Civilno je vjenčanje u nekim slučajevima bilo tek potvrda faktičnog stanja i zato mu nije bila pridavana važnost (*Mi smo već bili svoji, ... znalo se da tu nema što, mi smo već muž i žena. '49. godina. Nekad se nije na to puno polagalo, znalo se dogoditi u ratu, dvoje ljudi se zavole i u komitetu kažu, mi ćemo se oženiti, i to je bilo kao vjenčanje. E sad, kad je došlo oslobođenje onda su išli pred matičara da to bude i zvanično. Tako smo se mi volili i ja sam bila kod njegovih i to je bio brak mada mi nismo vjenčani* - ID 2).[689] Iz iskaza ove kazivačice možemo zaključiti da je tijekom rata bilo izvanbračnih zajednica koje su unutar partizanskih jedinica bile donekle formalizirane, ali su legalizirane tek nakon rata. Na civilni obred su se odlučivali pripadnici različitih konfesija (*To je bilo civilno vjenčanje, ja sam bila Srpkinja pravoslavne vjere i nije došlo u obzir, mislim, vrlo smo se tu dobro složili, moj suprug nije bio zainteresiran da ja idem u Katoličku, nit sam ja bila zainteresirana da on ide u Pravoslavnu, prema tome mi smo se civilno vjenčali. I odmah ću reći da se ni moj sin nije krstio u crkvi* - ID 6).

Razvod braka: Ispitanica koja se razvela (razvedene ispitanice 3, a od toga se u istraživanom razdoblju razvela jedna) otvoreno je govorila o razlozima razvoda (drugi brak je sklopila s 29 godina): *On je odgajan u onome, da je on sve i sva u kući. Kako on kaže, tako mora bit. Izlazak, kao da je momak, a ne otac djeteta i oženjen. Tako, ja sam se bunila protiv toga, danas-sukob, sutra-sukob, i mislila sam, to nisam vidjela kod mojih roditelja, zašto bi je to imala. Ja sam se jednostavno pokupila i otišla... Kasnije smo se konačno rastali.*

-Dobro. Reci, je li ti bilo bolje u drugom braku?

[688] ID 12 objavljeno Dijanić, 272.
[689] ID 2 objavljeno, Ibid., 68.

Je, je, jer, ja sam napisala kućni red i odmah sam to budućem mužu pokazala, tako da se zna ravnat...
-Što je bilo u kućnom redu?
Pa, u kućnom redu? Da mora raditi, da mora zaraditi, da mora uzdržavat ženu i djecu i da mora pomagat u kući, usisavati, po potrebi, da ode i na plac kad treba, nedjeljom, kad ne radi, to mu je bila dužnost, da on ide na plac. (ID 13)

Ostale kazivačice su svoje brakove opisale kao zadovoljavajuće. Nisu smatrale da su njihovi brakovi loši, a prema iskazima realizirale su sve svoje ciljeve. Ciljevi su se odnosili na stvaranje doma koji je odgovarao vremenu u kojem su živjele, stvaranje obitelji, korištenje slobodnog vremena sa suprugom i djecom. Brakom je izričito bila nezadovoljna kazivačica koja se razvela nakon istraživanog razdoblja i odlučila je da se više neće udavati. [690]

Žensko zdravlje i planiranje obitelji: Obitelj su planirale gotovo sve kazivačice.[691] Tri kazivačice nisu imale djecu. Razlozi za to su razvod (ID 5), odluka da neće imati djecu, jer je brak sklopila u kasnijoj životnoj dobi (ID 17) ili nemogućnost začeća što je bio slučaj kod kazivačice koja je bila na Golom otoku (ID 14),[692] a koja je smatrala da zbog teških uvjeta na Golom otoku kasnije nije mogla imati djecu.[693]

Kazivačice su uglavnom imale dvoje djece. Ukoliko nisu imale djecu u istraživanom razdoblju, imale su ih kasnije. Nijedna kazivačica nije rekla da joj je dijete umrlo u poratnom razdoblju. Umrlo je dvoje djece kazivačice ID 7 tijekom rata, u partizanima. Nakon rata ova je kazivačica imala još dvoje djece. Veličina obitelji se planirala iako kazivačice o tome nisu govorile, osim jedne, koja je izrazila kritiku prema radu AFŽ-a koja je žene educirala o svemu, osim o tome, To je smatrala velikim propustom sustava i ugrožavanjem zdravlja žena (*nije baš bilo o tome puno govora, ja sam se udala i dosta brzo sam imala dvoje djece jedno za drugim, baš zahvaljujući neznanju i ne znam kako bih to rekla ... Ja sam otišla u partizane samo s 4 razreda osnovne škole, u partizanima sam išla na jedan kurs, općeobrazovni koji mi je pomogao na svim poljima*

[690] U Poljskoj i SSSR zaposlene žene izjasnile su se da je *dvostruko opterećenje* na koje nisu željele/ mogle pristati i izvršavati, a njihovi muževi su poslove u kući smatrali ženskim, utjecalo na razvode brakova. Istraživanje se odnosi na 1970-e. Jill M. Bystydzienski, „Women and Socialism: A Comparative Study of Women in Polnd and the USSR“ Sings, Vol. 14, No. 3 (1989.): 677.
[691] O planiranju obitelji u predratnom razdoblju Leček, „Seljačka obitelj u Hrvatskoj“, 254.-255.
[692] ID 14 objavljeno Dijanić [et al], *Ženski biografski,* 124.-157.
[693] Usp. Simić; Trifunović, *Ženski logor na Golom otoku*; Jambrešić Kirin, *Dom i svijet*, 90.

više nego na osobnom odgoju, ... i imala sam ja prijateljice i mogle smo o svemu razgovarati, ali baš o toj kontracepciji najmanje. Tako da sam ja imala valjda pet pobačaja, ako se to smije reći, to je ružno i nije zdravo, itd., ali to je onda bilo nerazvijeno, nije bilo nikakvih predavanja o tome, to je bilo jako loše, jako loše! Tečajevi opismenjavanja su se držali, pa onda kako se sprema zimnica, kako se prave kolači itd., a ovom se najmanje posvećivala pažnja. –ID 2).[694]

Kazivačice su otvoreno govorile o ženskom zdravlju i razgovorima s majkama i očevima, pa i o pobačajima svojih majki, ali o vlastitim iskustvima osim gore navedene kazivačice ID 2 ostale kazivačice nisu govorile. Pretpostavka je da su ilegalni pobačaji i dalje bili najčešće sredstvo planiranja obitelji.

Rodiljni dopust: Plaćeni rodiljni dopust bio je zajamčen svim ženama. Odgovori kazivačica pokazuju da su žene to pravo shvaćale kao poboljšanje svog položaja. Rodiljni dopust su koristile sve kazivačice, osim kazivačice koja je počela raditi na fakultetu (ID 7) i kojoj zbog planirane karijere nije odgovaralo da koristi rodiljni dopust.

Kazivačice su se osim rodiljnog prisjetile i financijskog dodatka za opremu nakon poroda, *radila sam. Nije bio porodiljni dopust k'o sad. Bio je mjesec i pol dana prije i mjesec i pol dana poslije. Rodila sam u Merkuru.* (ID 15); *U Vinogradskoj sam rodila obadvoje djece. Porod je bio normalan, s kćerkom je bio malo teži, a sa sinom je bio normalan. A porodiljski sam imala mjesec i po dana i do šest mjeseci četiri sata i onda normalno radno vrijeme. Dobila sam otpremninu za djecu. Dječji doplatak nisam dobivala jer sam imala plaću, muž i ja, veću od onih uvjeta koji su trebali biti.* (ID 9); *U ono vrijeme je bio tri mjeseca porodiljski, ne kao sad. Za to vrijeme bila je porodiljska naknada.* (ID 4). Iz odgovora je vidljivo da kazivačice nisu bile zadovoljne duljinom rodiljnog, osobito one koje su imale pravo na tromjesečni rodiljni dopust. Pravo na opremu djeteta nisu imale sve kazivačice, a neke su smatrale da su samo žene s iznimno malim primanjima imale to pravo (ID 8).

Jedina kazivačica koja nije koristila rodiljni bila je kazivačica koja je planirala karijeru na fakultetu, pa joj rodiljni nije zbog radnog vremena niti bio potreban, a niti poželjan jer je bila na samom početku svoje karijere, ali je imala zato kao ispomoć kućnu pomoćnicu. Rođenje djeteta

[694] ID 2 objavljeno Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 49.

je bilo planirano, jer je porod bio baš u vrijeme fakultetskih ferija:[695] *Nisam ga koristila, jer sam ja rodila sina 9. lipnja, šesti mjesec, a onda sam počela raditi u jesen i nisam ni htjela da uzimam porodiljski. Meni to nije odgovaralo. Ja sam ipak kao univerzitetski, pa dobro asistent, saradnik, ja nisam imala obavezu svaki dan da idem na fakultet i da budem osam sati. Ja sam bila određeno vrijeme, onda ja sam imala kućnu pomoćnicu i ja Vam mogu reći kad je moj sin bio dvije i pol godine ja sam doktorirala, a prije nego što ću roditi...* (ID 7).

Kazivačice su govoreći o porođaju i rodiljnom dopustu progovorile i o *starim* predrasudama koje su preživjele i u novom društvu jednakih i jednakovrijednih: *Moja kćer je tako lijepo bila, donošeno zdravo dijete da je na prvoj viziti u Vinogradskoj bolnici rekao kako je lijepo dijete i šteta što je žensko. A ja sam rekla – doktore, volim da je curica, nego da mi netko pokloni tri nebodera. – Ja sam željela curicu. Muški šovinizam. To mi je rekao.* (ID 4)

Briga za radnu majku, što je bio glavni cilj borbe AFŽ-a, u realitetu nije funkcionirao. Iako su žene imale pravo na rodiljni i pravo na skraćeno radno vrijeme tijekom dojenja, kazivačici koja je radila u tvorničkim novinama urednica novina je napisala lošu karakteristiku *Da, i dobila sam sina '46...'47. I onda je ova S. D. napisala da sam ja jako popustila u radu. Onda sam bila malo na porodiljskom imala sam pravo četiri sata i dojiti ... onda je ona napisala karakteristiku da sam popustila u radu ... Interesantno da ne'ko 'ko ima novorođenče popusti u radu.* (ID 16) Ostale kazivačice nisu spomenule slična iskustva. Ova kazivačica je kasnije bila na Golom otoku pod optužbom da je podržavala Rezoluciju IB.

Podrška AFŽ-a: Kazivačice su odgovorile na pitanje o ulozi AFŽ-a u olakšavanju položaja zaposlenih žena, „Jeste li mogli u AFŽ-u i u tim kružocima razgovarati o problemima s djecom?“. Iz njihovih iskaza vidljivo je da AFŽ nije ostvarila svoju zadaću: *Mi jesmo razgovarale, ali ne onako kao što bi trebalo. Razgovarale smo što voli, što ne voli, što jede, što ne jede, probava. Razgovarale smo ali mislim da je to sada već puno bolje, mislim da je jako dobro to što mame mogu ostati godinu dana sa djecom* (ID 2).[696]

[695] O planiranju broje djece, ali ne i vremena rođenja usp. Kate Fisher, *Birth Control, Sex and Marriage in Britain 1918-1960* , (Oxford: Oxford University Press, 2006.), DOI:10.1093/acprof:oso/9780199267361.001.0001
[696] ID 2 objavljeno Dijanić [et al], *Ženski biografski*, 49.

Kazivačica koja se jedina izjasnila kao feministica smatrala je da je poredak iznevjerio svoje osnovne ideološke postavke, a to je pravo žena na pobačaj i pomoć podruštvljavanjem uloge žena u obitelji. Jugoslavija koja je slijedila sovjetski sustav kao i druge socijalističke zemlje prihvatila je sovjetski uzor i zabranila pobačaj osim u slučaju bolesti žene. *Najviše me ljuti što nije ostvareno pravo na abortus i zaštita porodice, to znači da djeca idu u obdanište, da imaju jaslice da je sve organizirano tako da je žena što više oslobođena kućnih poslova. To najviše zamjeram, nije bilo dovoljno vrtića, nije bilo dovoljno obdaništa, nije bilo organizirano radno vrijeme. To je specijalno bilo, bilo je tako još nekih stavova, tu nije mogla ništa ni ideologija da učini ... jedan mentalitet da je žena manje vrijedna i taj mentalitet vi niste mogli tek tako anulirati pa sad ćemo mi preskočiti. Vi morate educirati žene kao broj jedan da one odgajaju svoju djecu prema ravnopravnosti, a vi ako to niste učinili onda niste ništa, a to nismo učinili.* (ID 7)
Ostale ustanove koje su trebale pomoći ženama u zbrinjavanju djece dok su one na poslu (jaslice, vrtići, *kutići* pri tvornicama), kao niti edukacije na koje bi išle (tečajevi, predavanja, savjetovališta) kazivačice nisu spomenule.

Podjela poslova: Sve kazivačice, osim jedne, bile su zaposlene. Postavljena su pitanja o pomoći supruga u vođenju kućanstva, obavljanju kućanskih poslova, kućnoj blagajni i odgoju djece Sve kazivačice su odgovorile na ova pitanja.

Pomoć u vođenju kućanstva i odgoju djece zaposlenim kazivačicama bila je neophodna. Pomoć su dobivale od supruga, majke, sestre ili su je platile. Plaćanje pomoći bilo je rijetko, jer si to uglavnom nitko, osim rijetkih, nije mogao priuštiti. Samo je jedna kazivačica (ID 7) imala pravu kućnu pomoćnicu. Kazivačica (ID 7) je radila na fakultetu, a suprug je bio direktor velikog poduzeća pa su za takvu vrstu pomoći imali materijalnih sredstava. Još je jedna kazivačica imala plaćenu pomoć nakon rođenja drugog djeteta. Kazivačica je imala rukovodeću poziciju u sindikatu. U ovom slučaju odnos kazivačice i djevojke koja joj je pomagala oko sina, nije bio klasični odnos poslodavca i posloprimca, jer se djevojka tijekom svog boravka i rada kao kućna pomoćnica, također školovala (*Da, da, tako da moj muž nije niš puno oko sina... Poslije sam imala od jedne radnice sestru... Ja sam bila u sindikatu, više nisam mogla biti puno kući, onda je ta djevojka... ona se brinula. Ona je kod mene bila deset godina, i tako, kad je on došao... Ona je završila samo četiri razreda osnovne škole, kad je on došao da ide već peti, pa osmi, kako to već*

ide, onda je i ona išla u školu. Večernju školu, tako da je ona završila tu školu, a poslije toga i neku birotehničku, uglavnom, i onda se zaposlila u socijalnom osiguranju – ID 18). Kazivačica je pomoć mogla platiti, jer je imala rukovodeću poziciju u sindikatu. U ovom slučaju je uzajamna ženska podrška, unatoč odnosu *šefice* i *radnice* funkcionirala, jer je djevojka koja je čuvala dijete uspjela završiti školu, za razliku od slučaja kada je kazivačica dobila lošu karakteristiku jer je koristila svoje pravo na plaćeno skraćeno radno vrijeme nakon poroda radi dojenja.

Pomoć muževa u obavljanju svakodnevnih kućanskih poslova je izostajala. Tradicionalna podjela poslova je i dalje postojala, neovisno o preopterećenju kojem su zaposlene žene bile izložene. Takvu situaciju je podržavala i službena politika, pa i jedina ženska organizacija AFŽ, koja je preko svog glasila neizravno slala poruke o tome kako su svi kućanski poslovi, ženski poslovi, a zadatak društva je savjetima ženama pomoći da poslove obave brže uz manje fizičkih napora. Organiziranjem tečajeva za očeve nastojalo se potaknuti uključivanje muškarca u odgoj djece. Briga o djeci, odgoju, obrazovanju i provođenju slobodnog vremena s djecom je pomoć koja uglavnom nikada nije izostala i koju se žene redovito dobivale od muževa. Očevi su vrlo rado sudjelovali u odgoju djece i pri tome nisu pravili razliku između snova i kćeri, a djeca su se voljela družiti s očevima (*Često je izlazio s djecom van, pa kad je išao negde na more, čak je poveo ovu malu da ide, šta je znam, da se nakupa, nasunča, dok su oni službeno radili ... Skupa smo, mislim, odgajali djecu.* - ID 13; *On se dosta bavio s njima naročito dok su bili manji, igrao se s njima, puno je polagao na igračke, to je točno, više nego što bi ja, meni je bilo više žao dati novce za igračke nego njemu.* - ID 2). To je bila novina u odnosu na prethodno, međuratno razdoblje. Očevi su bili spremni izdvojiti vrijeme za djecu i prihvatiti nove ideje koje je društvo promoviralo i preuzeti odgovornost za svakodnevicu svoje djece.

***

Istraživanje potvrđuje hipotezu da se emancipacija žena u sferi privatnog ostvarila tek djelomično. Značajan pomak se dogodio u ostvarenju socijalnih prava žena koje su imale pravo na rodiljni dopust i plaću tijekom rodiljnog dopusta. Iako su žene bile dvostruko opterećene obavezama na poslu i tradicionalnim ženskim obiteljskim/ kućanskim poslovima žene zato što su bile zaposlene i imale trajna primanja, imale su drugačiji tretman u odnosu na svoje majke. Promjenom ženske uloge, točnije dodavanjem još jedne uloge ženama, uloge zaposlene žene, promijenila su se i očekivanja žena. Žene su željele raditi, biti neovisne, što im je zaposlenje

sigurno osiguravalo. Iako se žene u istraživanom razdoblju uglavnom nisu razvodile, mogućnost razvoda, žene je ohrabrilo da ukoliko su nezadovoljne odnosom sa suprugom pokrenu proces razvoda. Tako da među kazivačicama bilježimo visokih 10% razvedenih žena.

Rezultati istraživanja potvrđuju hipotezu da su žene u socijalizmu unutar obitelji većinom zadržale svoju ulogu majke i supruge, ukoliko su bile udane, te skrbnice za funkcioniranje kućanstva. Zaposlenje, iako im je dalo financijsku neovisnost, nije bitno utjecalo na obiteljske odnose, i najčešće je imalo za posljedicu dvostruko opterećenje žena (na radnom mjestu i kod kuće).

8. ŽENE I SLOBODNO VRIJEME

Pod dokolicom se podrazumijeva ona slobodna stvaralačka bit – 'rad' s onu stranu nužnosti, rad kao prva životna potreba, stvaranje, bez podjele rada i bez materijalne nužnosti. Dokolica je stvaralačko-božansko-ljudski čin po kojem čovjek dobiva svoje dostojanstvo, postaje odlikovano biće među bićima. Ona je bila privilegij pojedinih društvenih slojeva. ... Slobodno je pak vrijeme ovisno o povijesnim, društvenim i materijalnim pretpostavkama, ali kolikogod ono trajalo i povećavalo se, ono je samo odrada, koja je subjekt zbivanja.[697]

Slobodno vrijeme trebalo bi biti vrijeme oslobođeno rada za osiguravanje vlastite egzistencije, egzistencije obitelji i/ili egzistencije članovima zajednice s kojima se živi. U slobodno vrijeme može biti uključena zabava, sportske aktivnosti, provođenje godišnjeg odmora.[698] Analizom časopisa *Žena u borbi*, vidljivo je da je slobodno vrijeme časopis definirao upravo na taj način. *Žena u borbi,* osim što je trebala oblikovati političke stavove ženskog dijela javnosti, imala je prosvjetiteljsku zadaću odgajati i obrazovati žene. Istraživanje političke participacije žena nije moguće, ukoliko se ne istraže okolnosti i uvjeti svakodnevnog življenja žena, jer tek ukoliko je osoba oslobođena svakodnevne brige oko preživljavanja, može se posvetiti političkom i javnom djelovanju. U ovom poglavlju suprotstavit ćemo načine na koje je ideologija vidjela kako treba provoditi slobodno vrijeme i realne životne okolnosti žena. Koliko je slobodnog vremena bilo za žene u tom najranijem razdoblju socijalizma, vidljivo je iz članaka koji su bili objavljivani u časopisu *Žena u borbi* (1945.-1953.), ali i u malom broju izvještaja o unaprjeđenju domaćinstva, i to tek od 1952., koji postoje u arhivi KZDAŽ.[699]

8.1. Opće prilike

Slobodno vrijeme i socijalizam/ marksizam nužno su povezani, jer je u njihovoj osnovi pravo osobne nadgradnje i ispunjenja za što je nužno imati dokolicu/ slobodno vrijeme, biti rasterećen materijalne i ekonomske oskudice[700] što socijalizam u Hrvatskoj/ Jugoslaviji nije mogao osigurati. Međuratna Jugoslavija pripadala je u red poljoprivrednih država s niskom obrazovnom,

[697] Blaženka Despot, *Plädoyer za dokolicu,* (Beograd: BIGZ, 1976.): 8.; O potrošačkoj dokolici je pisao Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih,* (Zagreb: Srednja Europa, 2005.): 24.-29.
[698] Despot, *Plädoyer*, 19., 155. i 157.
[699] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 181, Unaprjeđenje domaćinstva 1952.-1956.
[700] Usp. Terry Eagelton, *Zašto je Marx bio u pravu,* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2011,): 28.-29.

kulturnom i ekonomskom osnovom stanovništva, s time da su žene bile u još težem položaju, jer su bile manje obrazovane, o čemu će se govoriti u poglavlju o obrazovanju. Teškoj situaciji u kojoj se stanovništvo našlo pridonijela je i poslijeratna situacija koju je država nastojala riješiti birokratskim i centraliziranim načinom opskrbe s time da je grad imao zajamčenu opskrbu, dok je selo trebalo tu opskrbu, osobito prehrambenim proizvodima, osiguravati prisilnim otkupom po državnim cijenama što je rezultiralo nezadovoljstvom i represijom na selu. U toj nefunkcionalnoj ekonomiji žene su, kao skrbnice koje obitelji trebale osigurati koliko-toliko normalno funkcioniranje, bile uz redovan rad, ako su bile zaposlene, uz *dobrovoljni* rad na radnim akcijama i uz redovne kućanske obaveze, dodatno opterećene.

Istraživano razdoblje je vrijeme teškog stanja za stanovništvo, koje je bilo lošije nego 1939.[701] U nekim dijelovima je vladala glad uz opću nestašicu sredstava za život.[702] Da bi takvo stanje riješila, vlast je odlučila intervenirati. Načine interveniranja možemo pratiti kroz tri razdoblja: prvo razdoblje 1945.-1947. koje je bilo obilježeno terminom *racionirane opskrbe*, drugo 1948. kada se situacija popravlja zbog povećane proizvodnje nakon prve godine petogodišnjeg plana i uvođenja *zajamčene opskrbe* (vlast i upotrebom riječi/ manipulacijom riječima nastoji stvoriti novu realnost), te treće razdoblje 1949.-1953. koje je bilo obilježeno ekonomskom blokadom zemalja *narodne demokracije* nakon Rezolucije IB-a i približavanjem Zapadu.

U neposrednom poratnom razdoblju pomoć u suzbijanju teškog stanja osiguravala je UNRRA (Unated Nations Relief and Rehabilitation Administration) od ožujka 1945.[703] do konca 1946. kada je ta pomoć prekinuta zato što je Jugoslavija odbila UNRRA-in zahtjev da nadzire raspodjelu pomoći zbog optužbi da Jugoslavija pomoć daje vojsci.[704] Jugoslavija je dobila najveću pomoć od svih zemalja Europe. Novi, Marshallov plan Tito je 1947. u dogovoru sa Staljinom odbio.[705] Uz UNRRA-inu pomoć vlast je stanje pokušavala popraviti neposrednom opskrbom stanovništva, što je značilo obaveznim otkupom poljoprivrednih proizvoda na čiju

---

[701] Bilandžić, H*rvatska moderna* ,267.; Marijan Maticka, „Opskrba stanovništva u Hrvatskoj od 1945.-1953. godine.“, *Zbornik Mirjane Gross,* (Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,1999.): 388.;

[702] Katarina Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.* (Zagreb: Golden marketing, 2006.): 170.-172.; Maticka, „Opskrba stanovništva",. 388.; Bilandžić, *Hrvatska moderna,* 222.-223., 236., 277.

[703] „Saopštenje o sporazumu privremene vlade DFJ i UNRRA-e“, Petranović, Zečević, *Jugoslavija 1918.-1984.,* 655.; Bilandžić, *Hrvatska moderna,* 237.; Jugoslavija je pomoć tražila u hrani 32%, odjeći 20%, krevetima, posteljinom i nekim uslugama zdravstvenog programa, sanitetsku pomoć i opremu bolnica. Spehnjak, *Britanski pogled,*. 169. i bilješka 383., 172.-176.; Maticka, „Opskrba stanovništva", 388.

[704] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji,* 206.

[705] Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske,* 286. i 293.

cijenu seljaci nisu mogli utjecati,[706] bila je ograničena raspodjela poljoprivrednih i industrijskih proizvoda, uvedene su doznake, bonovi, točkice, potrošačke kartice.[707] Nedostatak poljoprivrednih proizvoda bio je posljedica i mobilizacije seljaka u industriji i rudarstvu,[708] ali i u vojsku zbog pretpostavke da bi napad na Jugoslaviju mogao doći sa strane Zapada. Uveden je sustav vezanih cijena kojim se željelo kontrolirati tržište. Seljaci su time mogli prodati svoju robu što je ostala nakon obaveznog otkupa i u zamjenu po povoljnijim cijenama dobiti industrijske proizvode.[709] Kućanske potrepštine, tekstil, obuća, voće, povrće, perad nisu ulazili u sustav planske raspodjele i potrošnje i nisu se mogli legalno nabaviti[710] pa je cvjetala crna burza. Zato je uveden sustav potrošačkih knjižica. Vlast je stalno razrađivala sustav potrošačkih knjižica, a osobito su promjeni bile izložene knjižice za prehranu i zadovoljenje svakodnevnih životnih potreba.[711] Od lipnja do srpnja 1945. uvedene su tri vrste krušnih karata: žute, za radnike na najtežim fizičkim poslovima, plave, za ostale radnike, namještenike i slobodne profesije i narančaste za djecu, umirovljenike i domaćice. Nakon toga su uvedene dvije kategorije knjižica: opća i dopunska građanska knjižica koja se dijelila ovisno o poslu koji je osoba obavljala:[712] G-1 (opća građanska), R-1 (dopunska radnička za teške fizičke poslove), R-2 (dopunska za radnike na lakšim fizičkim poslovima), D-1 (dopunska za djecu do dvije godine starosti), D-2 (dopunska za djecu od dvije do sedam godina starosti, T (dopunska za trudnice od šestog mjeseca trudnoće), B (dopunska za bolesnike) i K (dopunska za kućanstvo). Za tekstil i odjeću postojale su posebne knjižice.[713] U razdoblju 1945.-1947. za potrošačku kartu R-1 koja je bila namijenjena radnicima na teškim fizičkim poslovima moglo se dnevno kupiti 0,4 – 0,8 kg kruha, mjesečno 0,75l ulja ili 0,75 kg masti, 0,5kg šećera i isto toliko soli, jedan sapun za umivanje i jedan za pranje rublja. Općom građanskom G-1 karticom moglo se kupiti 0,3-0,4 kg kruha dnevno, mjesečno 0,3 litre ulja ili 0,25kg masti.[714]

Od 1948. mijenja se sustav opskrbe. Uvode se bonovi i točkice, i prelazi s racionirane na zajamčenu opskrbu. Iz opskrbe je isključeno seljaštvo, robe je bilo više i mogla se nabaviti i

[706] Maticka, „Opskrba stanovništva", 390.
[707] Bilandžić, *Hrvatska moderna*, 279.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 209.
[708] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 209.; Maticka, „Opskrba stanovništva", 390.;
[709] Spehnjak, *Britanski pogled*; Maticka, „Opskrba stanovništva", 396. i bilješka 32.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 209.
[710] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 209.; Maticka, „Opskrba stanovništva", 391.
[711] Ibid., 388.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 209.
[712] Ibid., 209.
[713] Maticka, „Opskrba stanovništva", 391. i 392.
[714] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 210.; Maticka, „Opskrba stanovništva", 394.

izvan sustava bonova i točkica, ali je sve bilo skupo.[715] Bonovi su reprezentirali tržišnu vrijednost proizvoda, a potrošaču su omogućavali popust od 80% za zajamčene proizvode. Za tekstil su bile uvedene potrošačke knjižice. Roba je bila podijeljena na slobodnu prodaju, poluracioniranu i strogo racioniranu. U slobodnoj prodaji roba se kupovala na točkice i za novac, u racioniranoj za točkice, a u strogo racioniranoj za posebne doznake i novac.[716] Da bi se nešto moglo kupiti, bilo je potrebno zadovoljiti tri uvjeta: imati potrebne kupone u knjižici, novac i naravno, da toga ima u prodavaonici. Uvjeti su bili teški pa se stanovništvo na različite načine dovijalo kako prebroditi opću neimaštinu i doći do potrebnih proizvoda ili kako poboljšati svoj budžet.[717] Potrošačke karte su bile tiskanice i morale su se kupovati. Potrošač se morao prijaviti u određenu prodavaonicu za prodaju na potrošačke karte, a svaka prodavaonica je imala točno određen maksimalan broj potrošača čije je potrebe mogla zadovoljiti. O potrošačima se vodila evidencija.[718]

Godine 1949. uvedeni su bonovi koji su imali novčanu vrijednost. Nakon prekida s IB-om zbog ekonomskih problema u kojima se zemlja našla i suše 1950., politika opskrbe se dodatno pooštravala i proglašavane su institucije koje su imale prednost u opskrbi prehrambenim artiklima, to su bile bolnice i ustanove koje su se brinule za djecu, te radnici na fizički teškim poslovima s time da njihove obitelji nisu imale te privilegije.[719] Obavezni otkup se postepeno počeo ukidati, 1951. najprije za masnoću i žitarice, a početkom siječnja 1953. i za otkup vune.[720] Karte i bonovi za prehrambene proizvode ukinuti su 1951., pa s vremenom prestaje i državna opskrba stanovništva tako da se od 1952. ukidaju i potrošačke isprave (kuponi i karte).[721]

Navodimo to, jer je nabava potrepština za domaćinstvo (hrana, odjeća, sredstva za higijenu) bila ženski posao, pa se može naslutiti i težina obveza. Žene su sve morale obavljati same, jer i kada su imale bonove za određene artikle, njih ili nije uopće bilo ili ih nije bilo dovoljno. Zato su same morale brinuti za uskladištavanje hrane i pripremu,[722] nabavku i prijevoz. Zbog nedostatne mreže

---

[715] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 210.; Maticka, „Opskrba stanovništva", 397.
[716] Ibid, 393.
[717] Ibid., 395. i bilješka 26., 396.
[718] Ibid., 394.
[719] Ibid., 399.
[720] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 211.
[721] Ibid., 204.-211.; Maticka, „Opskrba stanovništva", 399. i 400.
[722] *Žena u borbi* daje savjete domaćicama o održavanju kuće u proljeće i pripremama hrane, *Žena u borbi*, svibanj 27/1946., savjete o uređenju kuće, zdravoj ishrani adekvatnim pripremanjem hrane i zimnice, *Žena u borbi,* ožujak 3/1948., savjete kako pripremiti ukusnu hranu, *Žena u borbi,* veljača/ožujak 2-3/1950.; recepte za kolače, pripremanje ribe, *Žena u borbi,* rujan 9/1951.

trgovina,[723] udaljenosti i nedostatne prometne mreže i nedostatnih kapaciteta, u gradovima je opskrba obitelji bila vrlo zahtjevna.[724] U godinama popisa stanovnika u Zagrebu, gradu s 270.623 stanovnika (1948.) na jedna tramvajska i autobusna kola dolazilo je 1.564 stanovnika, dok je 1953., kada je grad imao 429.577 stanovnika, po kolima autobusa i tramvaja, bilo je 1.971 stanovnika.[725] Dodatne probleme stvarala je nedovoljna elektrifikacija i loša mreža vodovoda i kanalizacije.

Za dio partijske nomenklature život nije bio ovako ograničen.[726] Cvjetala je korupcija i nemoral svake vrste.[727] Godine 1945.-1950. egzistirali su posebni državni magazini za opskrbu članova državne uprave, državne i političke organizacije, nekih državnih tijela i diplomatskog zbora.[728] Sve je to pridonosilo osjećaju lažne jednakosti.

Pitanje stanovanja i stambenog prostora bilo je iznimno važno pitanje, jer je stambenog prostora nedostajalo uslijed doseljavanja u gradove s ciljem zaposlenja u industriji i doseljavanjem osoba iz novog državnog aparata. U Zagrebu se 1947. proglasima tražilo od izbjeglica da se vrate u mjesto prebivališta na dan 10.4.1941. ili da oni koji su se stalno nastanili, zatraže dozvolu boravka.[729] Mjesečni priljev u Zagreb je bio 5.000 ljudi.[730] Radi rješenja ovog problema, primjenjivan je sustav sustanarstva.[731] U Hrvatskoj je 1950. jedna osoba imala 9,8 m² stambenog prostora.[732]

---

[723] Hrvatska je 1952. imala 8.887 prodavaonica. O prodavaonicama, vlasništvu i konfiskacijama. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 177.-186.

[724] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH**,** Inv. br. 1749, 3.3.1952.

[725] *Statistički godišnjak NR Hrvatske*. Zagreb. 1955., str. 360.; *Statistički godišnjak Zagreba*. Zagreb. 1955., str. 173.

[726] Bilandžić, *Hrvatska moderna* ,235.; Zapisnik Politbiroa CK KPH od 12.3.1948. i 22.10.1948. U: *Zapisnici Politbiroa CK KPH sv. 1. 1945.-1952.* Zagreb. 2005., 438., 441.-442., 531.-538.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*,. 210. i 211. Radelić prenosi optužbe koje je 1950. iznio Rade Žigić (optužen za pristajanje uz Rezoluciju IB-a), a prenio Kardelj u svojim *Sjećanjima* 1980., kako se u CK KPH nemoralno živi i izigravaju sva pravila koja vrijede za ostalo građanstvo. Uvoze se strani proizvodi za funkcionare CK KPH, uvoznici se pri tome oslobađaju plaćanja carina, članovi CK KPH akumuliraju devize, koje unutar CK KPH mogu razmijeniti za dinare po tečaju koji vrijedi na crnoj burzi.

[727] Zapisnik Politbiroa CK KPH od 25.6.1946. U: *Zapisnici Politbiroa CK KPH sv. 1. 1945.-1952.* Zagreb. 2005., str. 208.; Bilandžić, *Hrvatska moderna*,. 277.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 210.

[728] Ibid 212.; Spehnjak, *Britanski pogled*, 93.

[729] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 212. i 213.; Iznimke od iseljavanja su bili mlađi ljudi koji su bili obrazovani i koji su mogli koristiti u izvršavanju petogodišnjeg plana. Spehnjak, *Britanski pogled*, 92.

[730] Zapisnik Politbiroa CK KPH od 25.6.1946. *Zapisnici Politbiroa CK KPH sv. 1.*, 204.

[731] O problematici sustanarstva, prvenstveno u Srbiji pogledati Ivana Dobrivojević, „Stambene prilike u jugoslovenskim gradovima 1945–1955“, *Istorija 20. veka*, 2/2012, 116.-130.

[732] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*,212. i 213.

Tablica 13. Stanovi prema vrsti i prosječnom broju osoba koji dolaze na jednu osobu, Zagreb, 1950.

Vrsta stana	Ukupan broj stanova	Prosječan broj osoba na 1 sobu						
		Do 1	1,1-2	2,1-3	3,1-4	4,1-5	Preko 5	Nepoznato
Posebna soba	13 472	3 912	4 719	2 677	1 276	462	319	107
Garsonijera	1 677	261	848	411	119	28	3	7
1-sobni	35 091	1 159	10 224	11 222	7 234	3 096	2 006	150
2-sobni	21 055	1 623	12 941	5 150	972	193	54	122
3-sobni	8 435	896	6 111	1 205	109	16	7	91
4-sobni	2 587	280	1 895	317	12	2	-	81
5 i više sobni	1 001	127	665	109	5	2	7	86
Useljeni iz nužde	7	-	3	2	-	1	1	-
Ukupno	83 325	3 258	37 406	21 093	9 727	3 800	2 397	644

Izvor: *Statistički godišnjak Zagreba*. Zagreb. 1955., 173.

Najveći broj ljudi u Zagrebu (Tablica 13.), gdje su kazivačice živjele, stanovao je u jednosobnim i dvosobnim stanovima. Na trećem mjestu su bili oni koji su koristili samo posebnu sobu što je pretpostavljalo zajedničko korištenje kuhinje i kupaone što onemogućava privatnost. Britanski diplomat Clutton smatrao je da se to nepovoljno odražavalo na obiteljski život.[733] Toga su bile svjesne i vlasti, jer se o tome pisalo već 1951. u beogradskom *NIN-u* gdje je problematizirano povećanje broja razvoda u obiteljima koje su živjele u sustavu sustanarstva.[734] Do početka 1946. u Zagrebu je bilo predano 31.000 molbi za stan. Kako je potražnja bila vrlo velika, stanovi su se

[733] Spehnjak, *Britanski pogled*, 94.
[734] Prema Dobrivojević, „Stambene prilike“, 127. i bilješka 118.

dobivali putem poznanstava i na intervenciju partijskih rukovodilaca. Na sjednici Politbiroa CK KPH rečeno je da je pitanje stanovanja postalo političko pitanje.[735]

Zato je svaka odluka o planovima gradnje stanova bila važna i poželjna. Andrija Hebrang, predsjednik Privrednog savjeta FNRJ, u svom govoru u Narodnoj skupštini 1947. između ostalih planova naglasio je da će država do 1951. investirati u izgradnju stanova.[736]

8.2. *Žena u borbi* u funkciji organiziranja slobodnog vremena za žene

Žena u borbi se slobodnim vremenom bavila tretirajući pitanja vođenja domaćinstva, prehranjivanja obitelji, uređenja stana, načina olakšavanja svakodnevnih obaveza u kućanstvu, prakticiranja sportskih aktivnosti, zdravlja ukućana, te mode i njege. Ovi tekstovi su se redovito nalazili na kraju časopisa. Osim što su tekstovi trebali pomoći ženama, oni su trebali educirati žene kako bi se smanjila smrtnost djece (proljevi, tuberkuloza), prehrana bila kvalitetnija i raznovrsnija. Tekstovima o vođenju kućanstva ženama je priznato da kućanski poslovi od njih zahtijevaju značajnu fizičku snagu, koja nadilazi fizičku konstituciju žene, zbog čega su dugoročno moguća oboljenja.[737] U svim tekstovima o domaćinstvu i kućanskim poslovima govori se kao o ženskim, redovito su upute pisane u ženskom rodu, a pored tekstova su crteži ili fotografije žene kako glača, sprema zimnicu, čisti cipele za cijelu obitelj, pere, gura ormare. *Žena u borbi* prenosi i inicijativu GO AFŽ-a koji je tražio od Velesajma i Privrednog savjeta da se na izložbi prezentiraju razni predmeti kućanstva koji bi ženama olakšali posao u kući.[738] Odabirom terminologije i načina slikovnog prikazivanja kućanstva i izvršavanja kućanskih obaveza, jasno je da je jedina ženska organizacija u svom ženskom glasilu prihvaćala realnost, ali time i podupirala i učvršćivala rodne stereotipe o postojanju muških i ženskih poslova. Istovremeno je promovirala ulazak žena u svijet rada, koje, jer su nižeg obrazovanja, rade na fizički napornijim radnim

[735] Iznesen je plan izgradnje stanova preko pruge (Trnje, op.a.) u šesterokatnicama za što je bio potreban zajam. „Zapisnik Politbiroa CK KPH od 25.6.1946.“, *Zapisnici Politbiroa CK KPH sv. 1.*, 208. i 205.; Godine 1953. u Zagrebu je završena gradnja višestambene zgrade u Vukovarskoj ulici 35 (arhitekt Drago Galić). Vladi Bralić, „Arhitektura“, *Refleksije vremena1945.-1955. katalog izložbe.* Zagreb. 2013., 151. i 153.; O privilegijama prilikom dobivanja stanova. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 210. ; O privilegijama vezano uz dobivanje stanova i Dobrivojević, „Stambene prilike“, 124.

[736] „Borbom za plan ostvarit ćemo ljepši život majci i djetetu“, *Žena u borbi*, lipanj 40/1947., 4. i 5.

[737] „Trošite ekonomično svoju snagu u kućanskim poslovima“, *Žena u borbi*, kolovoz 8/1947., 20.; „Racionalnost, ekonomičnost, higijena i kultura u našem domu“, *Žena u borbi*, rujan 9/1953., 13.; „Nekoliko praktičnih savjeta za domaćice“, *Žena u borbi*, lipanj 6/1953., 6. i 7.

[738] „Što je izloženo na Velesajmu za nas domaćice“, *Žena u borbi*, listopad 10/1953., 12. i 13.

mjestima, čime smo se bavili u poglavlju o ženama i zaposlenju. Ovakvim stavom AFŽ je direktno podupirala dvostruko opterećenje žena i na radnom mjestu i kod kuće.

Dijelovi časopisa, koji su trebali pomoći ženama u brizi za kućanstvo, koristili su se i za promidžbu sistema i njegovih uspjeha, prvenstveno vezano uz izvršenje petogodišnjeg plana, uz elektrifikaciju i industrijalizaciju, objašnjavanjem koje su sve koristi od električne energije u domaćinstvu i industriji.[739] Piše se i o prednostima pojeftinjenja električne energije što na svim poljima, a osobito na selu, olakšava život. Vrlo jasno se kaže kako će to osloboditi žene za korištenje vremena za poslove *vidljivije vrijednosti*, te da se vrijednosti petogodišnjeg plana i planske privrede, jasno vide u mogućnosti konzumiranja stvarne emancipacije žene. Poziva se i proziva službena politika da osigura uvjete korjenitih promjena osiguravanjem jeftinih kućanskih aparata (hladnjaka, perilica rublja, štednjaka, itd.).[740]

Kako je nedostatak stambenog prostora bio veliki problem, u gradovima časopis daje prijedloge kako praktično i ukusno urediti jednu sobu, ukoliko je ona jedina prostorija za stanovanje,[741] a mnogima je i bila. Jedan od načina rješavanja tog problema bila je gradnja društvenih stanova. Društvene stanove mogla su graditi poduzeća kako bi na taj način riješili probleme stanovanja svojih radnika. Tvornica *Rade Končar* je uložila 30 milijuna dinara za gradnju *Naselja Rade Končar* u kojem je trebalo biti izgrađeno sedam stambenih zgrada, s jednosobnim i trosobnim stanovima i jednom zgradom za samce, koja je trebala imati sto soba. U *Naselju* je bila planirana gradnja društvenog doma, dječjeg vrtića i jaslica, a radnici tvornice su trebali pred zgradama urediti travnjake i dvorišta.[742]

U okviru onoga što je časopis tretirao kao ženske poslove, značajan prostor davao se savjetima vezanim uz prehranu (kuhinja, jelovnici za svaki mjesec), održavanje osobne higijene, ali i higijene doma i djece.[743] Periodično AFŽ je predlagala knjige koje bi svako domaćinstvo trebalo imati. Godine 1947. je predložena *Kuharica*[744] u izdanju AFŽ-a, jer o ishrani ovisi zdravlje i

[739] B. B., „O elektrici i elektrifikaciji“, *Žena u borb*i, veljača 2/1948., 26.
[740] „Štednjaci i kuhala“, *Žena u borbi*, listopad 10/1953., 22. i 23.
[741] „Domaćinstvo“, *Žena u borbi*, ožujak 3/1951., 30.
[742] „U tvornici Rade Končar“, *Žena u borbi,* svibanj 5/1951.
[743] Kao prirodna sredstva za pranje navode se divlji kesten, žuč iz žučnog mjehura za pranje vune, za svilu treba koristiti vodu u kojoj se prethodno kuhao grah ili vodu od krumpira, za bijelo rublje bukov lug, a bojene tkanine treba osvježiti s nekoliko kapi octa u vodi za pranje. „Prirodna sredstva za pranje“, *Žena u borbi*, siječanj 1/1949., 16.
[744] *Kuharica*, (Zagreb: Antifašistička fronta žena, 1947.)

snaga djece i naroda pa žena mora biti majstorica kako bi taj odgovorni zadatak, koji svakodnevno obavlja, obavila dobro.[745]

Uz ove savjete brojevi gotovo redovito imaju krojni arak namijenjen djeci i ženama. Krojački prijedlozi su vrlo damski i ne zaostaju za glamurom holivudskih filmova onog vremena, što u bitnome odstupa od službene politike, pa i tekstova u časopisu koji propagiraju izjednačenost muškaraca i žena na polju fizičkog rada. Prvi puta se rubrika, u kojoj se objavljuje krojni arak naziva *Moda* u 45. broju iz studenog 1947.[746] Časopis poučava žene o potrebi njegovanja i objavljuje savjete za lijepu kožu lica.[747] Svoje mjesto u životima žena dobiva i ljepota, njegovanost, stil, paralelno s ratnim i radnim kvalitetama.

Kada se govori o slobodnom vremenu, kao o vremenu za zabavu, promovira se sport. Sport se želi približiti širem stanovništvu. Tekstovima se želi upoznati javnost, prvenstveno žensku s uspjesima sportašica i koristima bavljenja sportom. Promocija sporta shvaćena je kao zadaća nove socijalističke vlasti.[748] Rijetki pojedinačni istupi i članci u časopisu nastoje senzibilizirati državu i javnost na drugačije shvaćanje sporta, a to je kao aktivnost kojom će se moći baviti muškarci i žene različite životne dobi. Takav je članak koji predstavlja uspjeh stolnotenisačica na turniru, kojem je cilj bio probuditi interes žena za ovaj sport. Kratkim portretom predstavljena je Vida Kononenko. Kononenko je imala 48 godina, no odličnog je i mladolikog izgleda, što tekst hvali. U izjavi ove stolnotenisačice sadržana je snažna poruka. Kononenko je naglasila kako je sport njezino zdravlje i razonoda, voli ga i on nije sramota ni za stariju populaciju žena. Posebno je prozvala muškarce, *drugove* da osnuju posebne sekcije za žene seniorke, jer žene imaju interes i volju baviti se različitim sportskim granama, no nemaju gdje vježbati, a neugodno im je vježbati s mlađim ženama.[749] Časopis je predstavljao uspješne sportašice, Katarinu Gorup, prvakinju

[745] „Knjiga koju mora pročitati svaka domaćica“, *Žena u borbi*, srpanj 41/1947., 32.
[746] „Moda“, *Žena u borbi*, studeni 45/1947., 33.
[747] Nekoliko puta dnevno kožu treba obrisati napola stucanim bjelanjkom u koji se prethodno stavi nekoliko kapi kolonjske vode, limunova soka i malo soli, prije upotrebe smjesu treba dobro promiješati. Za lijepe i bijele zube potrebno je češće ih prati u vodi u kojoj je rastopljen boraks, za njegu lica i ruku potrebna je jedna žlica svježeg kajmaka pomiješana s pola žumanjka i 2-3 kapi maslinova ulja, lice i ruke prije nanošenja ove kreme potrebno je očistiti alkoholom, nanijeti kremu i nakon jedan sat lice oprati u mlakoj, a zatim hladnoj vodi. „Kuhinja i savjeti“, *Žena u borbi*, srpanj 7/1950., 30. i 31.
[748] Ana Bašica, „Učestvovanje žena u fizkulturi“, *Žena u borbi*, ožujak 24/1946., 24. i 25.
[749] M. Mrkonjić, „Veliko propagandno stolno-tenisko natjecanje u čast 8. marta“, *Žena u borbi,* ožujak 3/1951., 12.

Hrvatske u gađanju malokalibarskom puškom,[750] odbojkašice Duge Rese prvakinje Hrvatske i Jugoslavije,[751] te jednako tako uspješne hazenašice.[752]

Časopis savjetuje žene o nužnosti svakodnevnog gimnasticiranja kako bi se održala elastičnost mišića, osobito trbušnih i prsnih, jer si vježbanjem žena vraća dobro raspoloženje, a uz prijedlog vježbi dane su i crtane upute za ispravno vježbanje.[753] AFŽ je na taj način željela razbiti predrasudu da je žena nakon 20-e prestara za aktivnosti i razonodu čime se objašnjavalo malo sudjelovanje žena u rekreativnim sportskim aktivnostima.[754]

Osim sporta propagiraju se izleti i putovanja, kao i korištenje godišnjeg odmora.[755] Iskustva korištenja godišnjeg odmora kao i mjesto boravka i prijevozno sredstvo ovisilo je o radnom mjestu i veličini plaće. Iz priča žena, koje su pitane o iskustvima s godišnjeg odmora, može se zaključiti da raslojavanje postoji, te da je kvalifikacija manje važna za visinu plaće,[756] važnije je bilo gdje se radi. Radnica *Društvene prehrane,* koja je od 1949. zaposlena kao kuharica u restoranu Predsjedništva vlade, išla je na godišnji odmor avionom, obišla je puno muzeja, bila je u Cavtatu, vidjela je mauzolej koji je izgradio Meštrović, odsjela je s mužem u hotelu *Excelsior* što su platili 300 dinara po danu.[757] Žene su putovale ili same ili sa suprugom i obitelji, a i iskustva su im bila različita. Radnice tvornice *Nada Dimić* boravile su ili na moru, išle su na izlete ili su bile kod kuće s roditeljima. Putovanja stvaraju mogućnosti za upoznavanje novih ljudi i kontakata, pa nije rijedak slučaj da se s novim poznanicima poslije godišnjeg odmora dopisuje. Časopis ne spominje nemogućnost financiranja ili organiziranja odlaska na godišnji odmor.

---

[750] „Pišu nam“, *Žena u borbi*, rujan 9/1948.
[751] Dragica Basletić, „Fiskultura“, *Žena u borbi*, siječanj 1/1950., 23.
[752] „Žene Slavonije najblje hazenašice u Jugoslaviji“, *Žena u borbi*, siječanj 1/1951., 32.; hazen je preteča današnjeg rukometa, tzv. veliki rukomet
[753] „Gimnastika“, *Žena u borbi*, srpanj 7/1950., 31.; „Kako nam mišići ne bi izgubili gipkost godina, gimnastika za žene“, *Žena u borbi* travanj 4/1951., 29.; „Gimnastika“, *Žena u borbi*, kolovoz 8/1951., 28.; „Gimnastika za žene koje mnogo stoje ili sjede“, *Žena u borbi*, listopad 10/1952., 17.
[754] „Zašto je tako malo žena u sportskim društvima“, *Žena u borbi*, ožujak 3/1951., 30.
[755] Godišnji odmor u Hrvatskoj je koristilo: 1947. godine 9.266 radnika, 1948. godine 15.012 radnika, 1949. godine 17.767 radnika, a 1950. godine 18.000 radnika, V. L., „Radnice na odmoru. Drugarice kako je bilo na godišnjem odmoru?“, *Žena u borbi*, kolovoz 8/1951., 16. i 17.
[756] Maticka, „Opskrba stanovništva“, 396. i bilješka 30.; Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske* , 397.; Bilandžić, *Hrvatska moderna*, 235., 240.; Spehnjak, *Britanski pogled*, 93.
[757] V. L., „Radnice na odmoru. Drugarice kako je bilo na godišnjem odmoru?“, *Žena u borbi*, kolovoz 8/1951., 16. i 17.

Poruka koju časopis šalje ženama, vezano uz način korištenja njihovog slobodnog vremena, problematična je. Ženama se šalje poruka da je njihova dužnost uz obnovu zemlje, rad u tvornicama, prebacivanje normi, raditi i kod kuće. I dok im je objašnjavano da su ostvarile prava na jednakopravnost s muškarcima, pravo na istu plaću za isti rad, pa i pravo na izjednačenost u fizičkom opterećenju s muškarcima, istovremeno muškarci nisu ostvarili pravo na jednakopravnost u obavljanju domaćinskih poslova. Ulaskom u javnost i u svijet rada, žene koje su postale ekonomski neovisne, izjednačile su se u toj neovisnosti s muškarcima, ali su za razliku od muškaraca, izgubile jednako pravo na slobodno vrijeme. Zaposlene žene su, uz *stare* poslove u domaćinstvu, dobile i nove izvan obiteljskog doma.[758] To je u uvjetima tehnički i tehnološki nerazvijene i siromašne zemlje sa stanovništvom, koje je bilo vrlo niskog obrazovanja, najviše pogodilo žene s niskim stupnjem obrazovanja i niskom kvalifikacijom[759] jer su uz težak fizički rad u tvornicama, nastavile obavljati i sve kućanske poslove. Ženama se nametala odgovornost za sve segmente života, od obiteljskih do društvenih i političko/ ideoloških, a one nisu imale pravo odbiti izvršiti neki od danih im zadataka.

8.3. Uloga AFŽ u oblikovanju slobodnog vremena žena

Izvori u arhivu KZDAŽ navode malo informacija koje se bave pitanjem slobodnog vremena žena, a ako ih navode, onda se govori o vremenu koje će žene uspjeti posvetiti djeci, obitelji, pomoći zemlji,[760] da bi populacija bila zdravija, da bi uvjeti života bili bolji, ali i da bi žene pomogle izvršavanju petogodišnjeg plana prebacivanjem norme i sl. Na taj su način o svom slobodnom vremenu govorile i kazivačice u istraživanju.

Za prve poslijeratne godine uobičajeno je bilo organizirati natjecanja u radu na radnim akcijama odn. raznim oblicima dodatnog *dobrovoljnog* rada u slobodno vrijeme (što je već spomenuto u poglavlju o ženama i zaposlenju). Cilj natjecanja bio je iskoristiti slobodno vrijeme građana kako bi se i na taj način gospodarski pomoglo da se zemlja besplatnim radom što prije obnovi, a bio je

[758] Despot, *Žensko pitanje*, 98.
[759] Bell Hooks, *Feminizam je za sve: strastvena politika*. Zagreb. 2004., 56., 58., i 61.
[760] Prema izvještaju G. Cluttona 1948. o utjecaju režima na život običnog građanina o „dobrovoljnim akcijama“ na kojima su morali sudjelovati napisao je „Dosada je zaista jedna od najozbiljnijih zabrana u životu običnog čovjeka nove demokracije“, Spehnjak, *Britanski pogled*, 91.

to i bio dobar način stvaranja novog zajedništva i brisanja granica između sela i grada, pripadnika različitih slojeva društva, intelektualnog i fizičkog rada, muškaraca i žena.

Natjecanja su se vezivala uz važne kongrese KP, AFŽ, ili uz proslave i obilježavanja važnih datuma i/ili novih socijalističkih i državnih praznika, primjerice Dana žena, Dan republike, Dan dječje radosti, i sl.

Natjecanje je bilo raspisano i pred Peti kongres KPJ (1948.). Planirane su bile nagrade za najbolji kotar, grad, rajon, blok, selo i ženu u Hrvatskoj. Nagrada za najbolju ženu natjecanja bio je materijal za jedan kostim. Uzori ženama Hrvatske/ Jugoslavije bile su sovjetske žene, bez obzira što je sukob s IB-om postao javan i što je kampanja međusobnih optužbi, koja je uslijedila, bila oštra s obje strane. Primjeri ženama bile su Ana Jutkina koja je proizvela 1.400 mtc krumpira na jedan ha i Lebedeva koja je proizvela 2.400 mtc kupusa na 1 ha.[761] Na istom plenumu Vida Tomšič, predsjednica CO AFŽJ poslala je, naizgled, zbunjujuću poruku: *Mi vidimo po ruskim novinama kako su tamo sve žene ružno odjevene, i to kao neka potreba socijalizma, sve to negira ono što mi tražimo, ljepotu, veselje i raznolikost. Treba učiti žene da se znaju lijepo odijevati i pospremati svoj stan i da to znadu brzo uraditi*.[762] Ova izjava odražava trenutnu političku situaciju, sukob s IB, ali jednako kao i sustav nagrada (tekstil za kostim) i natjecanja (žensko premašivanje norme u proizvodnji hrane), ukazuje na probleme socijalističkog poretka i društva, ali i mjesta i uloge koji su ženama u tom društvu namijenjeni. Od žene se očekivalo da bude omnipotentna, da skrbi za društvo proizvodnjom hrane, brigom oko uređenja doma podiže razinu životnog standarda ukućana, ali i države u cjelini, da se njeguje što je također zadaća koju pred nju postavlja država.

Primjer takvog provođenja slobodnog vremena srećemo 1948. opskrbljivanjem mlijekom i kruhom djece radnih majki koje su sudjelovale u natjecanju povodom Dana žena. Tom prilikom je bilo angažirano 678 žena koje su svako jutro djeci tih radnica donosile kruh i mlijeko. Na taj način žene koje su opskrbljivale djecu mlijekom tijekom takmičenja dale 22.252 radna sata. Tijekom natjecanja bili su oformljeni i aktivi žena koje su čuvale djecu majkama radnicama.[763]

---

[761] Ibid., Inv. br. 387-1, Stenografski zapisnik Četvrtog plenuma GO AFŽH; Radelić navodi da je iste 1948. godine u kotaru Krapina 60% djece bilo bez ikakve obuće. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 208.
[762] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 387-11, 10.10.1948.
[763] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 165, GO AFŽH, Inv. br. 512-2, 26.1.1949.

Vođenje domaćinstva tretiralo se kao produžetak državne brige za njezine građane i mladi naraštaj, od kojeg je država očekivala da se uključi u njezinu izgradnju. Za vođenje domaćinstva bile su zadužene žene. Ta poruka odašiljana je u govorima političarki i vodećih žena AFŽ-a, iako se prema *Zakonu o braku* iz 1946. izričito navodi da su za domaćinstvo jednako zaduženi muškarac i žena te da svatko ima pravo slobodno odlučiti o tome čime će se baviti.[764] Ženama domaćicama je država intervencijama u olakšavanju poslova u domaćinstvu i tehnologijom (proizvodnjom kućanskih aparata) nastojala stvoriti bolje uvjete u vođenju domaćinstva. AFŽ je naglašavala da je za žene modernizacija države i društva kroz industrijalizaciju, elektrifikaciju, podizanje općeg nivoa življenja izgradnjom modernih stanova, nužna. Ali je taj proces bio spor.[765]

AFŽ je prepoznala da situacija u domaćinstvima i opterećenost žena nije održiva. Pripremajući se za plenum u lipnju 1952., CO AFŽJ piše kako se o napretku u domaćinstvu može govoriti samo ukoliko se progovori i o tehničkom napretku. U protivnom o tome nema smisla govoriti.[766] Kako bi se poboljšalo zdravstveno stanje i olakšao položaj zaposlenih žena, počeli su se osnivati republički instituti za unaprjeđenje domaćinstva. Jedan od njih je osnovan u Zagrebu. U djelokrug Instituta za unaprjeđenje domaćinstva ulazila je stambena izgradnja, higijena i higijensko pripremanje hrane, a cilj je bio i poboljšanje životnog standarda. Dvojilo se o nazivu, je li naziv institut dobar budući asocira na znanstvenost zbog čega bi se iz vida mogla izgubiti njegova praktična strana.[767] Institutu je zato promijenjeno ime u Zavod za unaprjeđenje domaćinstva u Hrvatskoj.[768]

Približavanjem Zapadu, nakon sukoba s IB-om, dobivanjem pomoći i kredita, kao i dostupnošću informacija o razvijenoj tehnologiji koja se primjenjuje u svakodnevici, osobito u Americi, AFŽ je nastojala tehnificirati svakodnevicu žena tako da su tijekom 1952. dvije žene bile na edukaciji u Americi. Iz ovoga se vidi da se dogodila promjena u poimanju idealne žene socijalizma. Žena više nije morala biti i fizički jaka i u tome izjednačena s muškarcem, već je imala pravo na pomoć moderniziranjem domaćinstva. Jednako tako se promjena dogodila i u shvaćanju što treba

[764] „Zakonu o braku“, *Službeni list FNRJ*, broj 29/1946, 9.4.1946.
[765] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 1749, 3.3.1952.
[766] Ibid., kutija 181, GO AFŽH, Inv. br. 1735, 16.1.1952.
[767] Ibid., Inv. br .1837, 15.1.1953.
[768] Ibid., Inv. br. 1838, 23.1.1953.

biti doprinos pojedinca zajednici, ali i dužnosti države da ženama omogući dostupnost kućanskih aparata koji bi im mogli olakšati obavljanje posla u domaćinstvu.

Ovo povezivanje otvaranja prostora slobodnog vremena za žene, s tehničkim inovacijama kojima bi se olakšali poslovi u domaćinstvu, bilo je vezano i uz završetak petogodišnjeg plana industrijalizacije i elektrifikacije zemlje. Analizirajući tekstove *Žene u borbi,* vidljivo je da se kod čitateljica žele stvoriti potrošačke navike kako bi industrija u povojima našla svoje kupce i stvarala prihode državi.[769] *Žena u borbi* je poticala stvaranje potrošačkih navika kod žena, koje su bile njihova čitalačka publika ciljanim reklamiranjem proizvoda za kućanstvo. Tijekom cijelog istraživanog razdoblja izostalo je traženje/ pisanje o potrebi mijenjanja rodnih uloga u domaćinstvu, na čemu je AFŽ kao ženska organizacija trebala inzistirati. Časopis je teme o domaćinstvu redovito stavljao na zadnje stranice što je odražavalo razinu važnosti koja se domaćinstvu i raspodjeli rodnih uloga u njemu pridavala.

8.4. Iskustva svjedokinja vremena o slobodnom vremenu u Hrvatskoj 1945.-1953

Ovaj dio rada odnosi se na mali segment svakodnevice, događaje koji nisu imali neko veće značenje, obične stvari, a koje su kazivačice spomenule. Ti *mali* događaji govore o socijalizmu, ženama u socijalizmu, materijalnoj neimaštini, prakticiranju sloboda i egalitarnosti. Domaćinstvo i poslovi u njemu su glavna tema. Odnosi u obitelji obrađeni su u poglavlju o ženi u obitelji, a o radnim akcijama kao obliku gospodarske djelatnosti, na kojem je velikim dijelom počivala poslijeratna privreda, govorilo se u uvodnom dijelu o AFŽ-u.[770]

Većina kazivačica je opće prilike istraživanog razdoblja u materijalnom i ekonomskom smislu opisala kao glad i neimaštinu: *Jako teška, pa mi onda nismo ništa imali, mi smo bili stvarno velika sirotinja. Pa čak ni pruga Beograd-Zagreb nije radila jer je bilo sve presječeno, nismo imali šta jesti. Bilo je jako teško. Jako, jako teško. Često puta sam išla kući, trebam 6, misli da je bilo 6 dinara kila kruha, a nisam imala niti 6 dinara, jer smo stvarno teško živjeli, ali smo svi bili nekako jednaki pa nam je bilo lakše. Jer su svi bili sirotinja. Malo tko da je imao nešto. Kažem, tako da smo bili svi jednaki pa smo bili zato zadovoljni*. – ID 15.

[769] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 284.; Jandrić, *Komunistička partija Hrvatske*, 402.; Bilandžić *Hrvatska moderna*, 323.-324.; usp. Duda, *U potrazi za blagostanjem*
[770] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 216.-224.

No neki su i tada živjeli bolje od ostatka stanovništva: *Ja nikakve privilegije nisam imala ni moj muž, ako se ne računa, mi smo obadvoje kasnije bili na rukovodećim položajima onda smo imali R karte, dok je bilo na karte, recimo brašno i šta ja znam, pošto smo oboje bili rukovodioci, on je bio direktor fabrike tih 20 godina raznih i onda je on imao R-1, a i ja sam imala R-1, jer sam bila rukovodilac toga Doma. I onda sam ja i kao tuberkulozni bolesnik imala još dodatne, ali to je bilo sve onako po zakonu. To nismo samo mi, nego je to imao svatko tko je bio rukovodilac. Ništa naročito, nikakve ekstra privilegije. Neki su imali, naravno opet političari i oni koji su se tamo vrtili u politici. Ti su imali privilegije, ali tko baš nije bio, a ja nisam bila.*- ID 7.

Obje kazivačice ID 7 i ID 15 su bile sudionice NOP-a, članice KP postale su tijekom rata. U trenutku završetka rata kazivačica ID 15 je bila učiteljica sa završenom učiteljskom školom, a taj posao je obavljala i u partizanskoj školi. Kazivačica ID 7 tada nije imala završenu osnovnu školu, tijekom rata je bila u zbjegu s djecom koja su joj umrla. Kazivačica je bila udana, a suprug je 1945. bio u Štabu JNA u Zagrebu. U Zagreb je došao iz Beograda. Iako kazivačica ID 7 negira da je bila bliska politici ili da je imala privilegije, to je evidentno kada se vidi cijeli iskaz. Ovi iskazi pokazuju na koji se način jedan egalitaran poredak, koji je postojao u teoriji, pokušavao realizirati u praksi u Hrvatskoj/ Jugoslaviji, te što je egalitarnost značila i do kuda je dosezala.

Stanovanje: Kazivačice su ispitivane o uvjetima stanovanja u neposrednom poslijeratnom razdoblju. Do stambenog prostora nije bilo lako doći, a na raspodjelu je utjecaja imala politika, članstvo u KP, te razina dužnosti koju je netko obavljao.

Moj muž je bio direktor, njemu je pripadao stan, to je bilo najnormalnije i svugdje gdje smo otišli, mi smo imali stan. Tako da to uopće nije bilo... Svud smo mi dobili (ID 7, slično ID 2).

Kazivačice koje nisu imale privilegije ni političku poziciju stanje po današnjim mjerilima i iz današnje perspektive ocjenjuju kao neadekvatno i loše ili o njemu govore s nostalgijom radi sloge u kojoj su živjele tijekom sustanarskog *staža.* Iz iskaza kazivačice ID 6 sustanarstvo joj je pomoglo lakše organizirati slobodno vrijeme, jer je jednostavnije organizirala čuvanje djeteta.

Ooh, sad me pitate nešto strašno... kada smo se vjenčali, ja sam živjela u prolaznoj namještenoj sobi, to je bilo 1950., a sin se '52. rodio, odmah da kažem, a muž je živio gore u stanu u Jurjevskoj, gde je njegova sestra koja je bila udata i tamo je imao jednu sobu i zatim smo dobili jedan, kad smo se vjenčali, poslije par mjeseci, ja sam već bila u drugom stanju onda ... ne znam

sad koje godine, uglavnom dobili smo jednu sobu u četverosobnom stanu, tako da je bila svaka soba jedna familija mladih ljudi [smijeh] *i makar je to strašno danas kad kažete, da smo započeli živjeti u sustanarstvu s tri familije, bilo je sasvim u redu, svi smo mi bili manje više studenti ili u prvoj godini namješteni, jako smo se dobro slagali, i ako je jedan odlazio, čuvao je i ovo drugo dijete i tako to smo se, mogli smo otići u kino, mogli smo otići u kazalište, uvijek je neko od te tri obitelji bio doma i preuzeo odgovornost, znam da sam s kolicima vozila u drugu sobu sina ako bi skočili u kino ili bi oni vozili svoju malu koja je bila u drugom ili trećem, tako negdje, mislim, bio je vrlo, vrlo tolerantan život i tek '58. godine smo tek dobili ovaj stan tu... I odjedanput, možete si misliti ako sam rodila '52., šest godina je bio mali u toj jednoj sobi, zajednička kupaona za sve nas, i jedan WC za sve nas, i sve i svi su se dobro slagali, i nikad nije, ja se ne sjećam da se ikada moj suprug posvadio ili da je netko sporazumno. Je li to zato što smo bili mladi ili je to bilo, jer danas kada ljudi nemaju novaca za nešto što žele ostvariti auto ili ne znam šta, to veliki problem nastaje, mi nismo ništa imali pa nam ništa nije ni trebalo.* (ID 6)

Sve kazivačice su stanje sa stambenim prostorom kao i uvjetima stanovanja ocijenile kao loše, bez obzira na slogu ili ne. *Nijedan stan nije bio ono što bi trebao biti, ali bili su i manji zahtjevi naši. Nije svaki imao niti kupaonu. Ali dobro, prošlo je. U S. B. smo čak imali sustanara. I to jednu ženu koja je bila dosta neugodna, pa sam prvi i zadnji put bila na sudu jer je stvarno bila jako neugodna, tužila nas je da je ometamo ...* (ID 2).

Sustav sustanarstva onemogućavao je bilo kakvu privatnost i pogodovao je osjećaju kontrole i nadziranja, te je poticao *dvostruki odgoj*, privatni kod kuće i javni. [771] O tome govori i iskaz kazivačice ID 16, čiji je sin dobio batine jer je rekao da nema Boga. Iako je izjava dječaka bila sukladna ondašnjoj ideologiji, reakcija sustanara bi se mogla protumačiti kao nelogična. No, važno je naglasiti da je kazivačica, kao i njezin suprug bila optužena za suradnju s IB-om u dva navrata. Bila je na Golom otoku, a nakon prvog uhićenja oduzet joj je bio stan. U tom kontekstu treba gledati i reakciju sustanara.

Da, onda muž izlazi iz vojske i radi, uz to piše, prevodi, objavljuje članke, piše recenzije za sve moguće knjige. Uglavnom, on je radio dan i noć.... mi smo stanovali u jednoj sobi u Kulušićevoj. Kod prozora je bio pisaći stol, veliki, bio je jedan

[771] Usp. Antić, *Poslijeratni komunistički sustav*, 141.

široki kauč gdje smo nas dva spavali, uz jedan zid je bio krevet u kojem je spavala baka koja je k nama doselila, bio je dječji krevet u kojem je bio sin, u sredini jedan veliki okrugli stol, a na fotelji ... Dve fotelje su sastavljene, je kći spavala. Možete mislit ... A u stanu je bilo četrnaest ljudi. Ukupno još tri familije s decom. A jedna kuhinja i jedan rešo, ovak, sa dve ... Onaj mali rešo ... Za četiri kuharice, četiri gazdarice. Tu su večne svađe bile, 'ko je kome šta uzeo, kol'ko je račun bio i tak. Jako je bilo veselo. A sin je bio strašan. On je bio mali i na balkonu, ono, hrpa dečurlije se igraju, i on je, najedanput ga je ne'ko izmlatio. Što je bilo? On je rek'o da nema Boga, pa su ga ove pobožne ženske istukle. (ID 16)

Nedostatak životnog prostora dvojako je utjecao na opterećenje žena. S jedne strane takva situacija je ženama dijelom i odgovarala. Zbog malog stambenog/ životnog prostora žene su imale manje kućanskih poslova. Otegotna okolnost ovakve situacije bio je manjak privatnosti, otežano održavanje higijene (ID 6), ali i uspostavljanje drugačijih muško-ženskih odnosa.

Živjeli smo s njegovom obitelji, jasno da nas je bilo k'o Rusa. Tu je bio njegov brat, oženjen, s njegovo dvoje, troje djece i nas dvoje, kasnije i dijete je l'... A počeli smo u sobici s dva na dva. U zajedničkom kućanstvu. I '58. smo konačno... Nekako se uspjeli dočepati kakvog... Nekakve sobe. Tako da smo onda pomalo... Ali, uglavnom... U ono vrijeme... Danas je nezamislivo da bi toliki ljudi živjeli skupa, svekrva, i jasno, bez muža, i taj njen drugi sin, mlađi, i snaha, i njihovo troje djece, i nas dvoje. U to vrijeme, kad smo se mi udavali... Nije bilo važno imati, nego, kaj ja znam... Kakva bogatstva... Ja sam imala plaću svoju, moj otac je nešto meni dao kad smo se mi ženili, za to priredit, ali nikakvu... Nisam imala ništa. Niti moj muž... Nego baš deset prsta... Znači, ništa (ID 17, slično ID 5, ID 11, ID 18);

Jedna kazivačica je zahvaljujući IB-u dobila stan: *To je bio stan na Trnju, i to je bilo zahvaljujući I.B.-u. Informbirou. Tam su nekoga, kak se kaže, ispilili, da. I sad je on odvisio. On je jednostavno... On je dobio jedan dio u onom stanu koji sam ja imala, a oni drugi nek se kolju kak znaju. On je taj dio dobio tamo, a ja na Trnju. Stan je bio dvosobni, kak se kaže, posle je došlo... Nije još bilo centralno grijanje, to su prve zgrade koje su rađene tamo.* (ID 18.)

Iz druge perspektive, gubitka stana nakon optužbe za podržavanje Rezolucije IB-a, svjedočila je druga kazivačica: *Sad se borimo za stan i ja sam uspjela dobiti stan, jer sam sve organizirala. I kulturni i prosvjetni život i radila sam prekovremeno. Sve konferencije, i vatrogasne i partijske,*

sve sam stenografirala, pravila zapisnike. I upravnog odbora i radničkog savjeta....Jako puno sam radila. A ja nisam lena osoba po prirodi, tako da su mi oni priznavali da sam marljiva. I sad je bila borba za stan, bilo je jako puno molbi..Bio je jedan stari, oficir bivši. To je bio šef...Direktor općeg odjela. I on je nekako bio za to da ja ipak dobijem stan....ja sam prijateljevala tamo sa nekom ženskom... Uglavnom, uspela sam dobit taj stan. Ali dvije su partijke, na zadnjem partijskom sastanku, prije, kad su se izdavala ta rješenja, dobile histerične napade da one nisu dobile stan, a dobila su dva informbiroovca. ... (ID – 16)

Dio kazivačica je živio u podstanarskim sobama, ali niti ti uvjeti nisu bili ništa bolji od sustanarstva. Opisi uvjeta stanovanja nisu bili ništa bolji od uvjeta u sustanarskim sobama (*U podstanarskoj sobi, vlaga, bio je žlijeb vani pa sve ono vlažno gdje je krevet, o Bože kako sam živjela.* ID 12). Zbog neodrživosti takvog života suprug jedne kazivačice otišao je ilegalno u Njemačku raditi gdje je stradao radeći, a kako nije bio osiguran, kazivačica nije dobila osiguranje nakon njegove smrti, a djeca nisu imala mirovinu: *Moj muž je rekao mi ne možemo ovako, bili smo sedam godina podstanari, u Radićevoj, sedam godina smo bili podstanari i on je rekao ja ovako ne mogu biti jer stana nema, ja moram ići* [raditi u Njemačku] (ID 27).

O opremanju stana kućanskim aparatima govorile su sve kazivačice. Iako su primanja bila skromna, a aparati koji su se tek pojavili na tržištu skupi, sve su kazivačice uglavnom istovremeno opremale svoja domaćinstva, *prosvjeta je uvijek bila onak – morali smo se prilagoditi prilikama, nismo mogli imati velike zahtjeve. Moglo se živjeti, bez nekakvih većih pretenzija, ... a oko 1952.god. smo kupili veš mašinu i to na kredit, kako se to radilo. Mogli smo živjeti, ali jako racionalno.* (ID 4, slično 28).

Obnova zgrada i stambenog fonda nije išla kako je planirano. Planirano je bilo da obnova završi 1947. Opći uvjeti stanovanja su bili vrlo loši, ispod razine koju bi normalni, zdravstveni i higijenski uvjeti dopuštali. Zbog nedostatnosti stambenog fonda pravilo je bilo da u većim stanovima živi više obitelji. Prema nekim izvještajima u 30% do 50% stanova u Jugoslaviji živjelo je više obitelji.[772] U tim okolnostima posebno je došlo do izražaja korištenje partijskih privilegija. Do boljeg stambenog prostora dolazilo se na temelju pripadnosti vladajućoj političkoj eliti o čemu se govorilo i u poglavlju o iskustvima sugovornica i partijskim privilegijama.

[772] Dobrivojević, „Stambene prilike“, 125.

Sustanarstvo je zbog nemogućnosti osiguravanja bilo kakve intimnosti rezultiralo najčešće sukobima i neslaganjima, iako ne u svim slučajevima.

Slobodno vrijeme i zabava: Kazivačice su o načinu korištenja slobodnog vremena odgovarale na pitanje: „Jeste li imali dovoljno slobodnog vremena za sebe?“, „Kako ste ga provodili?“, „Koliko često ste se družili s prijateljicama?“.

Odgovori kazivačica o načinu provođenja slobodnog vremena mogu se grupirati oko tri odabira aktivnosti za provođenje slobodnog vremena. Kazivačice koje smatraju da su imale slobodno vrijeme i da su ga provodile sa suprugom i obitelji, prvenstveno na izletima, u kinu i s djecom: *Išla sam s mužem, išli smo na izlete, ne šetnje, pa i s prijateljicama i tak' nešto sam i čitala u slobodno vrijeme, nešto sam i ručni rad radila i domaćinstvu i tak', sve pomalo* (ID 1); *Dal' je bilo slobodnog vremena, pa onoliko koliko je potrebno da zadovoljiš potrebe svoje obitelji, toliko se imalo, jer smo obadvoje dosta radili, mislim vremenski dugo smo izbivali zbog posla, dosta smo bili i angažirani u društvenim organizacijama.* (ID 8); *Mi smo dugo godina radili subotama, nisu bile subote slobodne. Tek se kasnije uvelo da neka teža radna mjesta imaju jednu subotu u mjesecu slobodnu. Postepeno se prelazilo da se smanji taj fond sati. Onda subotom ste otišli na plac, kuhanje, spremanje onda nedjelju eventualno na izlet. Mi smo često odlazili s djecom u prirodu. I poslije kad smo imali auto smo često otišli van grada. Zato smo valjda i postali planinari.*(ID 9); *O slobodnom vremenu baš ne bih mogla reći, ali sam... Dosta, dosta sam izlazila van, jer je moj muž, ovaj, dosta putovao, pa recimo, kad je mala bila već jedno tri-četiri godine, ondak bi rekao, 'ajde sa mnom, ne, pa sam tako, tako da se to nekako nadoknadilo, ono što nisam mogla da idem. Prvi naš film sam gledala sa Irenom Kolesar... 'Slavica', 'Slavica', da, pa sam onda... Sve naše filmove sam gledala, sve, sve, sve, 'Slavica', pa 'Plavi devet', pa... Sve one partizanske filmove sam gledala.* (ID 13); *Suprug je bio filmofil, strasni stalno smo morali ić' u kino. Posle, kad smo bili u nevolji, pa nismo imali para ... Jedva smo imali za jest', al' smo morali ić' u kino. To je njemu bilo važnije nego da imamo za jest'. A onda je bilo tu, u Domu armije, kino. I onda sam ja dobila dozvolu ... Moralo se bit član, nekak, pa sam ja uspela dobit to članstvo, pa se moglo ić' ... Ali uglavnom smo sve filmove koji su igrali u tom razdoblju, gledali. I prije rata i posle rata. Sve, sve smo gledali. Sovjetskih je vrlo malo bilo. A knjige ... To bi morala malo razmišljati, jer mi smo čitali ... Stalno kupovali knjige, sve koje su nove izlazile. Išli smo i u kazalište, u kino, na izlete, to sve smo mi ... Muž je bio jako planinarski odgojen i nastrojen, jer je*

njega njegov tata ... Oni su njega već s osam godina vodili na Triglav i oni su pasionirani bili alpinisti, ne planinari. I vodili su muža koji je s njima hodal od mladosti. Tak' da je on imao te porive, planinarske i onda bismo, čim smo se oženili, išli na Sljeme i na ... Hodali obavezno. A pogotovo kad smo stanovali još tamo u jednoj sobi, posle Golog otoka. (ID 16, slično ID 6, ID 14).

Iz odgovora kazivačica vidljivo je da su žene dolazile iz različitih sredina, te da su ovisno o tome i koristile svoje slobodno vrijeme, njegujući građansku kulturu (izleti, hobiji i sl. aktivnosti).[773]

Manji dio kazivačica izjasnio se da je imao slobodnog vremena, da ga je provodio s obitelji, ali da nije imao slobodno vrijeme samo za sebe, neovisno od obitelji: *Pa i ne baš, isto je. Kći je došla rano, onoliko koliko sam imala u tim mlađim danima, budući da moj muž nije volio da ja izlazim i nisam. Ako smo nekud išli, onda smo išli zajedno, to je znala biti slastičarna, pa u kazalište, pa u kino i tako ... uglavnom sam to vrijeme provodila s mužem* (ID 2); *Obaveza je bilo puno, radno vrijeme, je li 8 sati, plus 2 sata simo tamo, plus nabavka, nakon svih obaveza koje sam napravila iza 17-18 sati, sam si napravila slobodno vrijeme, daljnje listanje štampe, koja mi je došla, izlazaka je bilo malo po Zagrebu, osim godišnjih odmora, lijepo smo ih proveli.* (ID 11).

Treća skupina kazivačica svoje slobodno vrijeme koristila je za nastavak aktivnosti koje nisu uspjele obaviti tijekom tjedna ili nakon radnog dana: *Vikendom sam prala veš i peglala. Na izlete smo išli vrlo rijetko* (ID 15); *Malo sam imala vremena za sebe, jer sam imala djecu što sam morala puno da radim. Stalno sam radila oko djece, toliko sam imala posla. Išla sam nekad kod mame u Dubrovnik.*(ID 26); *Vikendom ja bih bila s djecom, a on je, on je znao kastrirat krmače, moj muž, tu je on zaradio novaca, pa je nedjeljom otišao van na sela, a ja s djecom, eto, tako, nikad nikud nismo ni izlazili, ni ništa, tak mi je život prošo* (ID 20); *A jesmo, nedjeljom smo doma bili ili smo išli, kad je kćerka bila mala, na Zrinjevac, nije bilo prevoza, nego u kolica. I na Savu smo znali otić'... bila sam dosta zaposlena dok oni nisu već u škole išli... onda sam doma... ni me dal muž – Kaj buju deca čekala. Pa dođe sin, mama kad buš napravila ovo i ovo, kad buš slobodna? Pa u četvrtak.* (ID 23).

[773] Usp. Carole Pateman, *Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija*, (Zagreb: Ženska infoteka, 1998.): 132.-165.

Žene su u većini slučajeva slobodno vrijeme koristile za njegovanje odnosa u svojoj obitelji, gradnju zajedništva, zajedničko druženje, tražile su zajedničke interese sa svojim supružnicima i djecom, iako možda za to nisu uvijek bile raspoložene i zainteresirane. Svoje slobodno vrijeme i način njegovog korištenja prilagođavale su obitelji. Ne samo da su njegovale odnose unutar svojih *novih* obitelji, njegovale su odnose i uspostavljale veze s obiteljima svojih majki posjećujući ih u slobodno vrijeme.

Slobodno vrijeme kazivačice su provodile tradicionalno druženjima sa širom obitelji (posjećujući roditelje, braću i sestre), a rjeđe druženjima s prijateljicama. Na pitanje o druženju s prijateljicama (*Koliko ste se družile s prijateljicama?*) odgovorile su sve ispitanice. Druženja je, prema riječima kazivačica, bilo uglavnom malo: *Nemam ti ja takve, na žalost ne. ... što se tiče prijateljstva kao prijateljice u onom smislu nikad nisam imala, ovako da bi ja išla k njima, recimo ili one k meni tu. A čuj, nama je i pun kufer, svako ide svojim putem* (ID 12); *Vrlo malo sam se družila s prijateljicama. Vidle smo se na poslu i tako, vrlo malo.*(ID 15); *Gotovo ništa, osim na radnom mjestu, ali privatno ništa. Imali smo te zajedničke prijatelje, recimo blagdani ili rođendani, više sam volila da se dolazi k nama, uvijek je bila puna kuća, druženja, ono po ljeti i ovo, negoli ja hodati od kuće ... S prijateljicama, ne, uz muža nisam imala prijateljica, osim ono radno mjesto, druženja. Muž i ja smo bili zajedno, od prve godine braka do zadnjeg, ni jedan ni drugi nije htio jedan bez drugog od nas se maknuti, strašno smo bili vezani ... a sve godine braka svi izlasci su bili, apsolutno ko Ćiril i Metodije zvali su nas, stalno zajedno, zajedno i zajedno.* (ID 11).

Razlika postoji kod žena koje su se udale nakon istraživanog razdoblja: *Prvih godina baš je bilo malo druženja jer smo nekako bili dovoljni jedan drugom. Da ti kažem, tebi za život to nije dobro, jer kasnije čovjek osjeća da nešto manjka. Manjkaju mu ti prijatelji. Poslije počinje ponovo druženje s istim, ali to više nije ono kao što je bilo konstantno do tada. Ne, ne smije se odreći čovjeka. Ne smije se biti zadovoljan samo s mužem, niti muž samo sa ženom, to bez daljnjega* (ID 14).

Neke kazivačice nisu imale potrebu za druženjem: *Nema puno, kad bih htjela otići kamo, znala sam otići tu i tamo ... ali nisam imala neke želje ni potrebe da njih ostavim, recimo pet dana da nekud odem .... Da, mogla sam otići, otišla sam i kod kolegice i obavit svoje. To je svakako kad radite i sve ... Ono koliko sam ja imala želju da odem, to sam si napravila.* (ID 9).

Sklapanjem braka i osnivanjem obitelji veze s prijateljicama i prijašnji način života prestaju, a žene se fokusiraju na supruga i djecu. To im ne predstavlja nikakav teret i dio je njihovog odabira. Nešto je drugačija situacija sa ženama koje su kasnije stupile u brak. One osjećaju potrebu za druženjem s osobama koje su poznavale prije braka. To je logična posljedica organiziranja vremena i socijalne mreže, jer su se prije braka umjesto na supružnika, kada im je nešto trebalo, oslanjale na prijatelje i prijateljice.

Vrijeme za sebe:[774] Postavljajući kazivačicama pitanja: „Jeste li imali kakav hobi ili zanimaciju?" i „Koliko ste vremena mogli posvetiti sebi?" dobiveni su odgovori pokazali da su žene malo vremena posvećivale sebi i da su to vrijeme za sebe shvatile kao njegovanje: *Malo sam imala vremena posvetiti sebi* (ID 20); *Sebi lično skoro ništa. Nikada se nisam bavila kozmetikom, sve što sam išla, išla sam kod frizera.* (ID 2); *Pa, to sve na brzinu, jako malo, ali sam bila jako zadovoljna, što god, koliko god sam imala vremena to, ali vrlo, jako malo vremena.* (ID 27); *Malo vremena sam imala za sebe* (ID 23).

Kazivačice vrijeme koje imenuju svojim, kao i u pitanju slobodnog vremena, provode s drugima ili kada govore o zanimaciji, govore o drugima: *Uvijek smo strašno puno volili, dakle, volili smo se šetati. ... Išli smo na koncerte, sad sam se sjetila, išli smo redovito, baš sebi da posvetim vrijeme malo sam imala vremena da posvetim, to je malo, jer kad dođete kući morate i kućne poslove uraditi. Kad smo uvijek bili nekako podijeljeni u tome, ali i on je dolazio kasno, i ja i onda…ono slobodno vrijeme koje sam imala dok je sin bio mali, posvećivala sam isključivo njemu.* (ID 6).

Kazivačice su kao svoje hobije navele: *Turizam, on mi je bio hobi* (ID 7); *Knjiga. Knjiga, čitanje i sve me je zanimalo što je trebalo, jer ja nisam znala puno šta je zemlja, a tu je trebalo i cvijeće i voća, to tu nije bilo ničega, tu je bilo čički i koprive. Ja sam planirala uređenje pokućnice-okućnice, sadnja to je bilo moje, posvetit se domu i okolišu doma.* (ID 11); *Ja sam imala taj ručni rad, to jako volim, to sam imala čak kad smo išli na more, pa sam tamo bockala. To me je smirivalo. To je onaj teški ručni rad, i heklanje, to sam baš voljela i to me je odmaralo. Možda je to navika iz djetinjstva. Ja sam radila i kćeri nešto i snahi tako, to je tu u ormaru ...* (ID 2); *Čujete, radila sam nekaj, ručni rad sam radila, štrikat ne i onda sašit. Furt sam nekaj šivala deci,*

[774] Usp. Dijanić [et ali], *Ženski biografski*, 311.-313.

furt sam nekaj šivala i danas još šivam, još krpam. Nemrem ja biti bez posla, ja poludim kad moram tu doma bit. (ID 23); *Inače što sam nešto malo volila više, uživala sam da u kući uređivam, šta drugo, nisam imala šta drugo.*(ID 27).

Kazivačice su u svojim odgovorima pokazale da i vrijeme koje smatraju svojim, posvećuju obitelji i da ukupno rade više, i na poslu, ukoliko su zaposlene, ali i da obavljaju tradicionalne ženske poslove (vođenje kućanstva/ domaćinstva, ručni rad, šivanje, uređivanje kuće i okućnice). Iako tim poslovima one sigurno doprinose i financijski obitelji, te poslove one ne smatraju opterećenjem. Razlog tome je da su ih usvojile tijekom svog odrastanja. Kazivačice su ih očekivale i planirale raditi u svom slobodnom vremenu. Žene su i u novim okolnostima zaposlenosti izvan obiteljskog doma, nastavile raditi poslove koje su vjerojatno radile i njihove majke. Majke kazivačica uglavnom nisu bile zaposlene izvan obiteljskog doma, pa su obavljanjem kućanskih poslova pridonosile obiteljskoj ekonomiji, sudjelovale u njoj i na taj način bile uključene u dogovaranje oko raspodjele. O tome govore istraživanja Tilly i Scott, i kod nas Leček.[775] Ono što možemo zaključiti iz iskaza kazivačica je da poslove koje su navele kao ispunjavanje svog slobodnog vremena, nisu shvaćale kao dvostruko opterećenje.

Moda:[776] Kazivačice su svojim odgovorima pokazale da su pazile na svoj izgled, te da im je to bilo važno. Postavljena su im pitanja: „Jeste li pratili modu?“, „Koliko ste često išli kod frizera?“, „Kako ste se oblačili, gdje ste kupovali odjeću?“.

Odgovori su: *Pazila sam dosta na frizuru. Pazila sam dosta s obzirom da sam radila na šalteru, pa sam pazila da izgledam malo pristojnije. Strašno mrzim zapuštene poštarice. ...Uvijek sam se volila obući lijepo. Nisam bila, ono, kako bi rekla, ono baš opsjednuta s time, ono kako bih rekli letimično sam uočavala što se nosi, što je moderno, što nije. Dosta sam novaca dala za šnajderice.* (ID 5)

Uglavnom šivala ono do vremena dok nije bilo konfekcije, to se šivalo, svi su tako. Kad sam počela radit, ako nije jedna imala, posuđivali smo međusobno. Jedino cipele niste mogli posuđivati, ali tu i tamo ako ste išli nekuda na ples i to, a kolegica je imala bolju haljinu onda ste posudili od nje i tako ... oblačila, dosta dugo sam šivala sebi. Moda od onda do sada se ipak

[775] O ulozi žena u obiteljskim gospodarstvima u ruralnim sredinama Louise Tilly, Joan Wallach Scott ‘’Introdction’’ *Women, Work, and Family* (London/ New York: Routledge, 1989.): 5; Leček, Suzana *Seljačka obitelj*
[776] Usp. Dijanić [et ali], *Ženski biografski*, 314.-315.

razlikuje, svi su se nekako klasično oblačili. ... Oblačila sam se klasično, ali kvalitetno. Nisam si dozvoljavala neku kratku suknju i šta ja znam, nisam bila tako odgojena. Ali sam si mogla, imala sam pristojnu plaću i tako dok još nisam imala porodicu sam si mogla izdvojiti. Ali uglavnom imala sam lijepih kostima, lijepih haljina i tako. (ID 9)

Ja sam uvijek mislila da nisam. U školi su rekli da se ponašam kao Jacqueline.[777] *Ja sam bila uvjerena da nisam. Znaš, mnoge stvari ja sama sebi napravim, sama sašijem, sama saštrikam. Nekako dođe ideja čovjeku koji to radi, onda izgleda ekstra. Nisam nikad to željela. Eto tako. Ja sam se kao studentica piturala. Prestala sam se piturati kad sam otišla na rad (...). Htjela sam da budem primjer učenicima. Kad sam došla u (...) imala sam slobodnu frizuru, našminkana... Dijete te gleda kao dragog Boga i želi da te se oponaša. Ja na šišanje trajne, odrezala kosu i (...) kao muškarac. Tad sam se prestala šminkat i više se ne šminkam. Na frizuru sam išla svaki tjedan. Jedanput na frizuru i u tjednu na češljanje.* (ID 14)

Kazivačica je povezala svoje šišanje kose, kada je počela raditi u seoskoj sredini, koja ju je, jer je završila fakultet i imala titulu profesorice povijesti primila s velikim uvažavanjem, s Jacqueline Kennedy koja je bila poznata po svojoj frizuri i koju su oponašale mnoge žene. Šišanjem kose, simbola ženstvenosti, kazivačica se željela približiti učenicima, roditeljima i sredini u koju je došla.

U okviru mojih mogućnosti sam pratila modu, al' sam tad stvarno i imala mogućnosti, da sam pratila, i u salonu sam si uvijek dala šiti, i tako...Šminkala sam se vrlo malo. Kad sam došla u Zagreb, onda sam upoznala jedan krug novinara, jer je od moje pokojne sestre... Glavni urednik na Radio-Zagrebu je bila neke Neta. I ondak je, ovaj, kako sam dolazila k njoj, tako sam se upoznala s tim njenim... I rekla sam: Šta ću ja, nemam šta obuć, a idem na spoj? I ondak je ona rekla, da će mi ona dati sve, a njezin je muž bio neki predstavnik u Parizu, šta ja znam, pa je donijela nekih parfema i haljina, i šoseva, i svašta, tak je ona mene fino, fino obukla...Frizeru sam išla tjedno jednom ili u petnajst dana jednom. Zavisi i o vremenu, ako si pokiso negdje, morao si odmah ić na frizuru, ali sam uvijek pazila, da imam frizuru ...(ID 13)

[777] Jacqueline Kennedy Onassis, supruga (1953.-1963.) 35. predsjednika SAD-a, Johna F. Kennedyja (mandat 1961.-1963.). Jedna je od najpopularnijih Prvih dama SAD-a i oblikovateljica modnog stila za mnoge žene svog vremena. William A. Degregorio, *The complete book of US presidents*, (New York/ New Jersey: Wings Books, 1993.): 545.-562.

Odgovori kazivačica o modi potpuno se uklapaju u način tretiranja mode koju je ponudila *Žena u borbi,* a to je sitnoburžoaska slika (Fotografije 22. i 23.) uredne žene, ali i u govoru Vide Tomšič 1948. o potrebi *veselja, ljepote i raznolikosti* kojoj je cilj bio u eri sukoba s IB napraviti još jednu razlikovnu crtu Hrvatske/ Jugoslavije u odnosu na SSSR i zemlje *narodne demokracije.* To nije imalo stvarne veze sa ženama i promjenom njihovog položaja, jer su očekivanja i dalje ostala ista: njegovanje postojećih društvenih i rodnih odnosa kako u javnoj, tako i privatnoj sferi baziranoj na patrijarhalnim odnosima moći. Ti odnosi su se na političko/ ideološkoj relaciji kod ženske organizacije vidjeli u hijerarhiji CK KP – NF – AFŽ, na razini društva žene su najviše zaposlene u tzv. ženskim zanimanjima, a na razini obitelji i kućanstva dobile su tzv. *drugu šihtu* da rade i kod kuće i na poslu.

Fotografija 22.:
Žena u borbi, kolovoz 8/1951.

Fotografija 23.:
Žena u borbi, prosinac 12/1951.

Rezultati istraživanja potvrdili su hipotezu kako su žene u sferi privatnog imale najmanje mogućnosti za ostvarenje emancipacije. Razlozi tome su u naslijeđenom načinu funkcioniranja društva koje je i dalje funkcioniralo na tradicionalnoj podjeli uloga, a dijelom i u ekonomskoj situaciji u kojoj se nalazila država. Teška ekonomska situacija nikako nije dozvoljavala promjene u odnosima u javnoj i privatnoj sferi.

Razvojem industrije i proizvodnjom kućanskih aparata svakako je ženama bilo olakšano obavljanje svakodnevnih kućanskih poslova. No, kako je istraživano razdoblje tek početak

proizvodnje kućanskih aparata zbog čega ih je na tržištu bilo vrlo malo, tek kasnije će to ženama omogućiti da oslobođeno vrijeme iskoriste za izlete, posjećivanje kinima, ali i za bavljenje tradicionalnim ženskim poslovima koje su kazivačice naučile u djetinjstvu (ručni rad).

Žene su bile dvostruko opterećene na poslu i kod kuće, osobito u vrijeme intenzivne izgradnje i obnove kada su uz redovan rad morale sudjelovati i u radnim akcijama čišćenja porušenog ili izgradnje. Pozitivno se na živote žena odrazila i politička promidžba proizvoda namijenjenih olakšavanju obavljanja kućanskih poslova, a s ciljem prodaje tih proizvoda i pomoći industriji. Za dio žena se o slobodnom vremenu može govoriti u vrijeme godišnjih odmora kada putuju ili iz Zagreba kući u posjete roditeljima ili ljetuju u odmaralištima.

9. ŽENE I OBRAZOVANJE

9.1. *Zrno znanja probija jače od čelika*, Lenjin[778]

Politika obrazovanja je bila jedna od temeljnih politika nove države i ni na koji način se nije željela oslanjati na predratno razdoblje.[779] Cilj je bio stvoriti novog čovjeka socijalizma koji će sudjelovati u planskoj izgradnji države. Ukoliko želimo istražiti promijenjeni položaj žena u poraću to je nemoguće bez da se posveti pozornost politici obrazovanja. Prije 1945. ženama nisu bila dostupna sva zanimanja. Žene nisu mogle biti odvjetnice, sutkinje, nisu mogle biti inspektorice, savjetnice, načelnice, sva viša zvanja su im bila zabranjena. [780]

Nova država je ženama jamčila jednakost u pravu na obrazovanje Ustavom iz 1946. u članku 38. prema kojem je država osiguravala pristupačnost škola i drugih prosvjetnih i kulturnih ustanova svim slojevima društva.[781]

Podizanje osnovne razine obrazovanja bio je jedan od prioriteta nove vlasti, a za obrazovanje je bilo zaduženo republičko *Ministarstvo prosvjete* (1945.-1950.), odn. od svibnja 1950. *Ministarstvo za nauku i kulturu*. Država je donosila niz zakona kojima je željela regulirati ovo područje. Poredak je bio svjestan moći obrazovanja i zato ništa nije želio prepustiti slučaju. Kako se u izvorima može naći *stari činovnički aparat koji je dobrim dijelom rđav, neradan, zaražen porocima bivše nenarodne države* nova je država željela zamijeniti *svojim, novim* činovničkim aparatom.[782]

Obrazovan kadar novoj državi bio je od iznimne važnosti, no bez obzira na to, odmah po završetku rata zakonskim uredbama i pravilnikom željela je najprije regulirati stanje nastalo u ratu i regulirati zvanja stečena tijekom rata, a svjedodžbe stečene u okupiranim područjima

---

[778] Lenjin je citiran u kontekstu zadataka AFŽ-a u pogledu nepismenosti, opismenjavanja i plana što treba raditi s posebnim osvrtom na opismenjavanje žena. HR HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 212, GO AFŽH, 53-53-2, 21.11.1945.
[779] Usp. Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem*, 220.; Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 165.-168.
[780] Ustavom Kraljevine Jugoslavije (1921.) svima je bilo zajamčeno pravo na fakultetsko obrazovanje (čl. 16.) ali je ženama nizom zakona i uredbi ta ravnopravnost bila ograničavana. Osim ograničavanja zakonskim propisima i u svijesti dijela javnosti, pa i kolega studenata i profesora bio je prisutan stav da žene nisu sposobne za npr. prirodne i formalne znanosti (fizika, matematika, logika). usp. Ida Ograjšek Gorenjak, „Rodni stereotipi“, 259.-265.; o ograničavanju žena u bavljenja nekim zanimanjima Mateja Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem (Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945.-1953.)* (Ljubljana: Državni Arhiv Slovenije, 2005.): 221.
[781] „Ustav FNRJ“, *Službeni list FNRJ,* broj 10/1946, 1.2.1946.; Dr Ana Prokop Kulenović, *Ravnopravnost žene,* 37.
[782] HR HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 212, GO AFŽH, 53-53-2, 21.11.1945.

podvrgnute su ispitivanju.[783] Zakonima je novi sustav želio kontrolirati *sumnjive* intelektualce, osobe koje su imale akademsko obrazovanje i koje su kritičkim propitivanjem funkcioniranja sustava unosile nemir, a ponekada i neke dužnosnike dovodile u neugodnu situaciju.[784]

Prema *Zakonu o valjanosti svjedodžbi srednjih i srednjih stručnih škola na području Federalne Hrvatske za razdoblje 10.4.1941.-9.5.1945.*[785] svjedodžbe su vrijedile ukoliko ih nije poništila posebna komisija za ispitivanje valjanosti tih svjedodžbi (to su bile komisije gradskog/ okružnog NO). Tijekom 1945.-1947. učenici koji su izgubili biračko pravo ili koji su bili u Ustaškoj mladeži bili su kažnjavani jednogodišnjim isključenjem iz škole.[786] *Pravilnikom o polaganju privatnih i dopunskih ispita na gimnazijama i klasičnim gimnazijama*[787] osobama koje su prestarjele, bile bolesne ili su prije izgubile to pravo (čl. 1) bilo je dopušteno uz uvjet da su dobrog vladanja (čl. 2) polaganje privatnih i dopunskih ispita, a Odluku o tome je donosio gradski ili okružni NO (čl. 3).

Na razini fakulteta reguliranje diploma stečenih tijekom rata temeljilo se na*: Zakonu o poništenju akademskih naslova, diploma, ispita i semestara na Sveučilištu u Zagrebu i na ostalim visokim školama na području Federalne Hrvatske od 10.10 1941 do 9.5.1945.*[788] Komisija je sastavljana na temelju *Pravilnika o sastavu i radu komisije za priznavanje akademskih naslova, diploma, ispita i semestara.*[789] To je bila fakultetska Komisija sastavljena od tri predstavnika nastavničkog vijeća fakulteta, dva predstavnika studentske organizacije fakulteta i jednog predstavnika iz redova nadležnog ministarstva. Sveučilište je doživjelo promjenu. Ograničena je njegova autonomija, politika je imala nadzor nad fakultetima, dio profesora je umirovljen, a dijelu onemogućen rad propitivanjem njihove uloge tijekom rata. Time je ostvarena kontrola

[783] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 170. - 171.
[784] Spehnjak, *Javnost i propaganda* ,168.-169.; *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb: Sveučilište, 1969.): 191.
[785] „Zakon o valjanosti svjedodžbi srednjih i srednjih stručnih škola na području Federalne Hrvatske od 8.9.1945.“, *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo za 1945*. sv. 1-12, 493.
[786] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 206., 207. i bilješka 124.
[787] „Pravilnik o polaganju privatnih i dopunskih ispita na gimnazijama i klasičnim gimnazijama od 27.5.1945.“, *Stvarno kazalo Narodnih novina službenog lista NRH i Zbornika zakona, uredaba i naredaba za godinu 1946.*, 209.-212.
[788] „Zakon o poništenju akademskih naslova, diploma, ispita i semestara na Sveučilištu u Zagrebu i na ostalim visokim školama na području Federalne Hrvatske od 13.7.1945.“, *Narodne novine* 3/1945.,10.8.1945., godina 1 (CVII), 5.
[789] Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu (Zagreb: Sveučilište, 1969.): 223.

nastavničkog kadra.[790] Sveučilišna naobrazba u Hrvatskoj u istraživanom razdoblju se odvijala na Sveučilištu u Zagrebu, jer su sveučilišta u Rijeci, Splitu, Osijeku osnovana kasnije, dok je Katoličko-bogoslovni fakultet isključen sa Sveučilišta 1952.[791] Godine 1945. u sklopu Sveučilišta djelovali su Filozofski, Pravni, Bogoslovni, Medicinski, Veterinarski, Tehnički, Poljoprivredno-šumarski i Farmaceutski fakultet. Prirodnoslovno-matematički fakultet odvojio se od Filozofskog 1946. kao samostalan, a 1947. Ekonomsko-komercijalna visoka škola postaje Ekonomski fakultet. Ovi fakulteti bili su u sastavu Sveučilišta do kraja istraživanog razdoblja.[792]

Nizom zakona poticano je stjecanje kvalifikacija ili završavanje obrazovanja u skraćenom roku. Ubrzano nadoknađivanje gradiva omogućeno je *Pravilnikom o organizaciji i radu gimnazija za učenike(ce) koji su zbog aktivnog sudjelovanja u NOP ili koji su kao žrtve fašističkog terora prekinuli školovanje*. Pravilnik je uredio da vrijede ista pravila i propisi kao i za redovne učenike što se vladanja tiče (čl. 4), a tijekom jedne školske godine mogle su se završiti dvije obrazovne godine (čl. 1). Razredi su morali imati najmanje 15 učenika koji bi se školovali po ovom principu, inače su išli u pomoćne razrede redovnih gimnazija (čl. 2).[793]

Prve dvije godine poraća ostalo je obavezno četverogodišnje školovanje. Nastojanjem da se poveća osnovna razina obrazovanja uvedeno je besplatno sedmogodišnje školovanje 1946. za učenike uzrasta 7 - 15 godina.[794] Zbog konstantnog nedostatka nastavničkog kadra, školskih zgrada i sredstava *Zakonom o obaveznom sedmogodišnjem školovanju*[795] regulirano je da se sedmogodišnje školovanje može provoditi u sedmoljetkama, nižim razredima gimnazije ili osnovnoj školi (čl. 2), da nastava može biti redovna kroz cijelu školsku godinu, zimska (trajati od 1. studenog do 1. travnja) minimalna (1 do 2 puta tjedno kroz cijelu školsku godinu, što je ovisilo o uvjetima rada, broju nastavnika i učionica o čemu je odlučivao kotarski odn. gradski NO (čl. 3). Osnivač tih školi bio je republički ministar prosvjete na prijedlog kotarskog/ gradskog NO. U rješenju o osnivanju navodilo se središte i područje škole (čl. 4). Sedmogodišnje školovanje bilo

[790] O iskustvu Mađarske u Andrea Petö; Judith Szapor "The State of Women's and Gender History in Eastern Europe: The Case of Hungary". *Journal of Women's History Vol 19*., 2007. No 1., 160.
[791] Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 296.; Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 182.; Spomenica, 194. i 196.
[792] Ibid., 195.
[793] „Pravilnik o organizaciji i radu gimnazija za učenike(ce) koji su zbog aktivnog sudjelovanja u NOP ili koji su kao žrtve fašističkog terora prekinuli školovanje od 31.10.1945.“, *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo za 1945*. sv. 1-12, 734.-735.; Zakon o ukidanju građanskih škola od 26.10.1945.“, *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo za 1945*. sv. 1-12, 783.
[794] „Zakon o sedmogodišnjim osnovnim školama od 26.10.1945.“, *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo za 1945*. sv. 1-12, 783.
[795] „Zakon o obaveznom sedmogodišnjem školovanju od 13.12.1947.“, *Narodne novine* br. 111 od 17.12.1947., 520.

je obavezno za sve učenike koji su je pohađali i za sve učenike s navršena četiri razreda osnovne škole svih mjesta koja su činila školsko područje sedmogodišnje škole u 5, 6 i 7 razredu. NO bio je zadužen za praćenje pohađanja nastave, a za roditelje i staratelje koji nisu slali djecu bile su predviđene kaznene mjere (čl. 6). Uglavnom su kazne bile novčane. Zakon je predviđao postupno spajanje nižih gimnazija i osnovnih škola u sedmogodišnju školu tamo gdje one postoje prema prijedlogu kotarskog odbora (čl. 7). Na kraju sedmoljetke polagao se ispit (čl. 9). Učenici sedmoljetke su mogli prelaziti u gimnazije uz uvjet da polože propisane ispite (čl. 11). Nakon završene sedmoljetke moglo se nastaviti školovanje u višim gimnazijama (čl. 12). Nadzor nad školama imali su NO (čl. 10).

Nakon završene osnovne škole postojala je mogućnost nastavka strukovnog obrazovanja. U nižim stručnim školama moglo se nastaviti obrazovanje nakon završene četverogodišnje osnovne škole. Ove škole su trajale četiri godine. Uglavnom su to bile industrijske, trgovačke, poljoprivredne, šumarske škole. Trogodišnje stručne škole mogle su se upisati nakon završenog sedmogodišnjeg osnovnog obrazovanja. Srednje stručno obrazovanje moglo se upisati nakon završene niže stručne škole za već zaposlene radnike. To su bili tzv. radnički odn. večernji tehnikumi nakon kojih se mogao upisati fakultet.[796] Iz ovoga je vidljivo da su sve škole bile poticane.

Elitizam gimnazijskog obrazovanja nastojalo se anulirati sedmogodišnjim, a od 1952. osmogodišnjim osnovnim školovanjem, no bez uspjeha, jer je interes za njih i dalje postojao.[797]

Obrazovanje se osim redovnim putem moglo steći i putem brojnih tečajeva. U cilju što bržeg stjecanja znanja i stvaranja potrebnih kadrova, kotarski i gradski NO mogli su osnivati tečajeve za opće obrazovanje na prijedlog masovnih organizacija, kulturno-prosvjetnih društava, ustanova i poduzeća. Općeobrazovni tečajevi su bili osnovni i srednji. U osnovnim su polaznici stjecali znanja osnovne škole i pripremali se za polaganje ispita pojedinih razreda osnovne škole. U srednjim općeobrazovnim tečajevima polaznici su stjecali znanja viših razreda sedmoljetke i pripremali se za polaganje ispita (čl. 2). Osnovne općeobrazovne tečajeve mogle su polaziti osobe koje su znale čitati i pisati, a nisu imale završenu osnovnu školu. Srednji općeobrazovni tečaj

[796] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 181.-182.
[797] Ibid., 181. i bilješka 35.; i Radelić piše o intervencijama za upis u škole. Razlozi ta to su u velikom interesu za upis u klasične gimnazije, tako da su vlasti pazile da se ukoliko već jedno dijete ide u gimnaziju drugo iz iste obitelji ne može upisati. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 210. – 211.

mogle su polaziti osobe koje su imale završenu osnovnu školu odn. osnovni općeobrazovni tečaj s položenim četvrtim razrednom osnovne škole. Nastavnici općeobrazovnih tečajeva bili su učitelji, nastavnici sedmoljetke i profesori, a po potrebi i odobrenju Ministarstva prosvjete i ostali prosvjetni radnici. Nastavnici su za ovaj posao imali pravo na honorar (čl. 4). Na kraju svakog tečaja polaznicima se izdavala potvrda o završenom tečaju koja nije imala vrijednost školske svjedodžbe. Za stjecanje školske svjedodžbe bilo je potrebno položiti ispite pred komisijom za polaganje privatnih ispita na odgovarajućoj školi (čl. 5).[798]

U većim industrijskim središtima *Ministarstvo prosvjete* moglo je osnivati škole za opće obrazovanje radnika (čl. 1). Zadatak tih škola bio je radnicima, koji su se posebno istakli u radu, omogućiti da steknu opće obrazovanje po posebnom planu i programu koje je obuhvaćao gradivo potpune gimnazije (čl. 2). Škola je bila podijeljena na niži i viši tečaj, a svaki je trajao dvije godine. Niži je davao opće obrazovanje u rangu sedmogodišnje škole, a viši u rangu viših razreda gimnazije (čl. 3). Niži tečaj su mogli polaziti radnici koji su imali završen četvrti razred osnovne škole, a viši tečaj radnici koji su imali završen niži tečaj ili koji su završili sedmoljetku odn. njoj izjednačenu školu (čl. 4). Polaznicima škola za opće obrazovanje radnika dozvoljavalo se poslije uspješno završenog tečaja upis na fakultet koji je ogovarao struci u kojoj su radili (čl. 5). Direktore i nastavnike ovih škola određivao je ministar prosvjete iz redova nastavnika i profesora srednjih škola (čl. 6).[799]

Kako je nastavničkog kadra nedostajalo,[800] to je zanimanje bilo za državu važno, a *Žena u borbi*, u svojim brojevima ga je prikazivala kao najpoželjnije zanimanje za ženu. Sustav je nizom mjera, naročito ubrzanim tečajevima nastojao osposobljavanjem osigurati potreban broj nastavnika. *Pravilnik o dopunskom školovanju pomoćnih učitelja NRH* omogućavao je osobama koje imaju manje od tri razreda niže srednje škole da upišu pripravni B razred, zatim jednogodišnji pedagoški tečaj i da polažu učiteljski diplomski ispit (čl. 1). Osobe koje su imale tri razreda škole morale su u 1946./1947. položiti 4. razred gimnazije i upisati jednogodišnji pedagoški tečaj ili su mogle redovno polaziti učiteljsku školu i spremati se za polaganje učiteljskog ispita. Njihovo školovanje je moralo biti završeno ispitom u roku pet godina od stupanja na snagu *Pravilnika* (čl.

---

[798] *Uredba o općeobrazovnim tečajevima od 20. 10.1947.* u *Narodne novine* 105, 26.11.1947., 488 - 489.
[799] *Uredba o školama za opće obrazovanje radnika* od *20. 11. 1947.* u *Narodne novine* broj 107, 3.12.1947., 495.
[800] Spehnjak navodi kako je pedesetih godina na jednog nastavnika prosječno dolazilo 70 učenika posljedica čega je bila niska razina znanja. Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 179.

2). Osobe koje su imale četiri razreda niže srednje stručne škole morale su završiti jednogodišnji pedagoški tečaj ili se privatno spremati i polagati razrede učiteljske škole uz uvjet da završe u roku od četiri godine od stupanja na snagu *Pravilnika* (čl. 3). Pomoćni učitelji koji su završili B pripravni razred i položile jednogodišnji pedagoški tečaj morale su se ferijalno usavršavati ili spremiti poseban praktični učiteljski ispit na kojem su polagale i opće-obrazovne predmete (čl. 4). Pomoćni učitelji koji su završili više od četiri razreda niže srednje škole morali su položiti diferencijalni ispit za onoliko razreda učiteljske škole koliko su završili razreda niže gimnazije uz obavezu da se uz redovnu učiteljsku službu privatno pripremaju i polažu preostale razrede učiteljske škole i učiteljski diplomski ispit, za što je bilo predviđen rok od godinu dana za svaku obrazovnu godinu. Od ovog su bili izuzeti oni pomoćni učitelji koji su tijekom NOB-a polazili najmanje jedan tromjesečni učiteljski tečaj (čl. 5). Pomoćni učitelji koji su završili potpunu srednju školu, uz jednomjesečni učiteljski tečaj i položen praktični ispit bili su izjednačeni s učiteljima koji su završili učiteljski školu (čl. 8).[801]

Pravilnikom se željelo dugoročno riješiti pitanje učiteljskog kadra i biti siguran da će nakon ovog obrazovanja imati odgovarajuće kompetencije, ali isto tako dozvoliti kadru koji je izašao iz rata ili koji zbog rata nije imao adekvatno obrazovanje da u određenom vremenskom periodu uspije formalizirati svoje obrazovanje.

9.2. Ravnopravnost žena u obrazovanju

Briga za podizanje razine obrazovanja žena uklapala se u trend mobilizacije stanovništva na obnovi zemlje za koji je neophodno bilo barem minimalno obrazovanje, posjedovanje osnovne pismenosti. Zato je praćenje uključivanja žena u tečajeve opismenjavanja, te općeobrazovne i srednjoškolske tečajeve bio jedan od primarnih zadataka AFŽ-a koji je redovito istican u pretkongresnim i kongresnim izvještajima, te natjecanjima vezanim uz Dan žena.[802]

Broj nepismenih u NRH bio je vrlo visok (Tablica 14). Broju nepismenih u istraživanju stupnja obrazovanosti žena u prvim godinama poraća i socijalizma u Hrvatskoj 1945.-1953. potrebno se

[801] *Pravilnik o dopunskom školovanju pomoćnih učitelja NRH od 12.8.1946.* u *Stvarno kazalo Narodnih novina službenog lista NRH i Zbornika zakona, uredaba i naredaba za godinu 1946.*, 289-290.
[802] HR HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 138., 1946.

posvetiti i iz razloga što se vlast iznimno angažirala na njegovom smanjivanju. U istraživanju se koriste statistički podaci popisa stanovništva koji su rađeni za 1948. i 1953.

Tablica 14 Rodna struktura nepismenog stanovništva iznad 10 godina starosti u NR Hrvatskoj

	1948.			1953.		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
N	477.563	129.143	348.420	507.315	131.701	375.614
%	100	27,042	72,96	100	25,96	74,04

Izvor: *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine. Stanovništvo po pismenosti*, knjiga V. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1955.), 22.-23.; *Popis stanovništva 1953. Pismenost i školska sprema, konačni rezultati za FNRJ i narodne republike*, knjiga III., (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1966.), 51.

Razlog većem udjelu žena u nepismenoj populaciji je u tome što je udio žena u općoj populaciji veći od muškaraca. Žena iznad 10 godina starosti 1948. je bilo 54,06%, a muškaraca, 45,94%, a 1953. žena iznad 10 godina starosti je bilo 53,51%, a muškaraca 46,49%.[803] Broj nepismenih je u 1948. sigurno bio veći, jer su u ovom popisu u pismeno stanovništvo ubrajane i one osobe koje su znale samo čitati, dok su u sljedećem popisu stanovništva takve osobe uvrštavane u nepismene,[804] a neki istraživači taj manji udio nepismenih u 1948. vežu uz uljepšavanje statistike u jeku kampanje opismenjavanja,[805] koja je, trebala završiti u travnju 1948. sa stopostotnom opismenjenošću svih građana do 45 godina starosti.

Razlog niskog broja pismenih žena je i predratni problem nepismenosti, nerazvijenost školske mreže, tendencija da ako ne mogu svi ići u školu, roditelji su radije slali dječake, ne nužno zato

[803] *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*. *Stanovništvo po pismenosti,* knjiga V. (Beograd: Savezni zakon za statistiku, 1955.): 22.- 23.; *Popis stanovništva 1953., Pismenost i školska sprema*, k*onačni rezultati za FNRJ i narodne republike,* knjiga III, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1966.): 51; *Žena u privredi i društvu* (Zagreb: Republički zavod za statistiku, 1976.): 9.
[804] *Politička enciklopedija,* s. v. "Jugoslavija" (Beograd: Savremena administracija, 1975.): 1256.
[805] Gjurkić, „O privrednoj aktivnosti žena", 820.

što su mislili da to nije za žene, već zato što to nisu mogli financirati, pa su radije davali mušku djecu na školovanje, jer su oni javne i mobilne osobe i hranitelji obitelji.[806] Prema popisu stanovnika 1931. u ukupnoj populaciji je bilo 39,8% nepismenih žena i 22,5% muškaraca, 1948. u ukupnoj populaciji je bilo 21,0% nepismenih žena i 9,2% nepismenih muškaraca, a 1953. je u ukupnoj populaciji Hrvatske 22,4% nepismenih žena i 9,3% nepismenih muškaraca.[807]

Prema popisu stanovnika 1948. u odnosu na 1953. ostala je naslijeđena rodna razlika, te je i dalje bilo više nepismenih žena nego nepismenih muškaraca u obje godine popisa stanovnika. Ukoliko se uzme u obzir da su podatci za 1948. bili uljepšavani za razliku podataka iz popisa 1953. vidljivo je da je postotak nepismenih muškaraca i dalje manji od postotka nepismenih žena, te da je i uvećanje postotka nepismenih muškaraca (za 0,1%,), manje od uvećanja postotka nepismenih žena (za 1,4%).

Nova država i ideologija hvalila se brigom za prosvjećivanje i podizanje obrazovne strukture stanovništva, a napose žena. Što analiza dostupnih statističkih podataka pokazuje?

[806] Suzana Leček, „Seljačka sloga i prva kampanja opismenjavanja u Hrvatskoj (1937.-1941.)“, Hereditas rerum Croaticum ad honorem Mirko Valentić, (pr.) Alexander Buczynski, Milan Kruhek, Stjepan Matković (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.): 295.

[807] *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*. *Stanovništvo po pismenosti,* knjiga V. (Beograd: Savezni zakon za statistiku, 1955.): 22.- 23. i XX.; *Popis stanovništva 1953., Pismenost i školska sprema*, k*onačni rezultati za FNRJ i narodne republike,* knjiga III, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1966.): XLII.

Tablica 15. Stanovništvo NRH iznad 10 godina starosti prema školskoj spremi

Školska sprema	1948. od 10 godina i više			1953. od 10 godina i više		
	Ukupno (%)	Muški (%)	Žena (%)	Ukupno (%)	Muški (%)	Žene (%)
Bez školske spreme	695.989 (23,48)	233.613 (33,57)	462.376 (66,43)	977.232 (30,5)	341.905 (34,99)	635.327 (65,01)
Osnovna škola	2.012.002 (67,89)	976.776 (48,55)	1.035.226 (51,45)	1.794.599 (56)	875.709 (48,80)	918.890 (51,20)
Niža srednja škola	236.867 (7,99)	128.719 (54,34)	108.148 (45,66)	153.767 (4,8)	75.262 (48,95)	78.505 (51,05)
Niža stručna škola	-*	-*	-*	142.343 (4,44)	117.078 (82,25)	25.265 (17,75)
Potpuna gimnazija	-*	-*	-*	41.352 (1,29)	27038 (65,38)	14.314 (34,62)
Srednja stručna	-*	-*	-*	50.615 (1,58)	25.085 (49,56)	25.530 (50,44)
Fakulteti ukupno	18.283 (0,62)	14.847 (81,21)	3.436 (18,79)	23.876 (0,75)	18.364 (76,91)	5.512 (23,09)
Nepoznat šk. sprema	425 (0,02)	245 (57,65)	180 (42,35)	20.364 (0,64)	9.144 (44,90)	11.220 (55,10)
Ukupno	2.963.566 (100)	1.354.200 (100)	1.609.366 (100)	3.204.148 (100)	1.489.585 (100)	4.693.733 (100)

*nema podataka u popisu

Izvor: Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine. Stanovništvo po školskoj spremi, knjiga IV. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1952.), 12.-13.; *Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike. Popis stanovništva 1953. Pismenost i školska sprema,* knjiga III. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1966.), 54.-55.

Iz statističkih podataka (tablica 15) vidljivo je da je postotak muškaraca i žena na razini osnovnog obrazovanja prema popisima stanovništva iz 1948. i 1953. ostao približno jednak, ali da se postotak ukupnog stanovništva sa osnovnom školom smanjio (11,89%). Značajno odstupanje vidljivo je u porastu broja stanovnika bez školske spreme. Muškaraca je 1953. bilo za 108.292 osobe više u odnosu na 1948., dok je žena bilo za 172.951 osobu više u odnosu na 1948., iako se postotci koji se odnose na muškarce i žene bez školske spreme 1948. i 1953. vrlo malo razlikuju. Razlog ovome je drugačije vođenje statistike. Važno je da je i prema popisu stanovnika 1948. i prema popisu stanovnika 1953. postotak žena bez školske spreme gotovo dvostruk u odnosu na muškarce. To znači da se odnosi nisu bitno promijenili iako je malih pomaka bilo. Stanovništvo se i dalje pretežno bavilo poljoprivredom. Osobito su žene bile zastupljene u poljoprivredi (74%) što nije zahtijevalo stjecanje novih znanja koja su se primjerice tražila u industriji. Drugi razlog je bila još uvijek neprosvijećenost i vjerovanje da ženskoj djeci na selu obrazovanje nije bilo nužno. O tome govore i sugovornice u istraživanju. Vlast je za roditelje, koji nisu djecu slali u školu, predviđala novčane kazne. Još jedan razlog je i loša materijalna situacija u nekim selima uslijed koje neka djeca nisu imala adekvatnu obuću i nisu mogla dolaziti u školu. Jednako je veliko odstupanje u udjelu zastupljenosti muškaraca i žena na razini niže stručne škole i potpune gimnazije. U obje ove kategorije značajno su zastupljeniji muškarci (čak četverostruko u slučaju niže stručne škole, i gotovo dvostruko u slučaju potpune gimnazije). Ovaj podatak dostupan je za 1953., jer u popisu stanovništva iz 1948. te podatke nemamo. Obrazovanje na tim razinama bilo je duže, niža stručna škola trajala je četiri godine i mogla se upisati nakon završene četverogodišnje osnovne škole, dok je potpuna gimnazija trajala osam godina nakon završetka četverogodišnjeg osnovnoškolskog obrazovanja. Niže stručne škole su obrazovale za konkretno zanimanje. To su bile trgovačke, ugostiteljske ili industrijske škole kod kojih se praksa odvijala u tvornicama i one su uglavnom bile namijenjene zaposlenicima tvornica ili učenicima u privredi. Potpune gimnazije pripremale su za nastavak obrazovanja na fakultetima. Tijekom istraživanog razdoblja je broj učenika u gimnazijama bio mali. Spehnjak navodi da je udio učenika koji je nastavljao školovanje u višim razredima sedmogodišnje škole ili nižim razredima gimnazije bio 54% (1948.) i da se nije povećavao. To je vidljivo i iz udjela osoba koje su prema popisu stanovništva 1953. završile potpunu gimnaziju. U gradovima je vladao interes za upis u klasične gimnazije. O upisima u gimnazije raspravljao se i na sjednicama Politbiroa CK KPH, pa se čak i

uvela restrikcija upisa. Po obitelji se u klasičnu gimnaziju moglo upisati jedno dijete.[808] Žene koje su pretežno bile u poljoprivredi nisu se školovale za industrijska zanimanja, a kako su imale nižu razinu osnovnog obrazovanja nisu mogle konkurirati za upis u škole ovoga stupnja. Razlog ovakve situacije leži u zatečenom stanju od prije rata kada je većina stanovništva pretežno živjela od seoskog rada i povremenih poslova u gradu. To se osobito odnosilo na djevojke koje su nakon završene obavezne osnovne škole, u nekim slučajevima i opetovnice, ukoliko nisu imale sredstava morale odlaziti u grad ili bogatije krajeve Hrvatske ili Jugoslavije kako bi radile, primjerice kao ispomoć u domaćinstvu. I u slučaju kada su djevojke dolazile iz imućnijih obitelji, koje su si mogle priuštiti njihovo školovanje, nastavak školovanja za djevojčice nije bio uobičajen.[809] Školovanje u gimnazijama, kao i nastavak obrazovanja, iako je zakonska regulativa osiguravala besplatno školovanje i na fakultetima, ipak je bila uvjetovana obiteljskom tradicijom i u obitelji naučenom odnosu prema obrazovanju, osobito višem i visokom. Udio muškaraca sa završenom potpunom gimnazijom značajno je veći od udjela žena. To znači da je malo ljudi na početku svog školovanja planirao nastavljati školovanje na višim razinama, a u tom malom broju žene su imale manji udio od muškaraca što svjedoči o patrijarhalnom odnosu spram obrazovanja. Što se događa s rodnom razlikom u stručnim školama (nižim i srednjim)?

[808] Spehnjak, *Javnost i propaganda*,: 181.
[809] Leček, Suzana *Seljačka obitelj*, 375.-383.

Grafikon 3 Niža stručna škola, 1953.

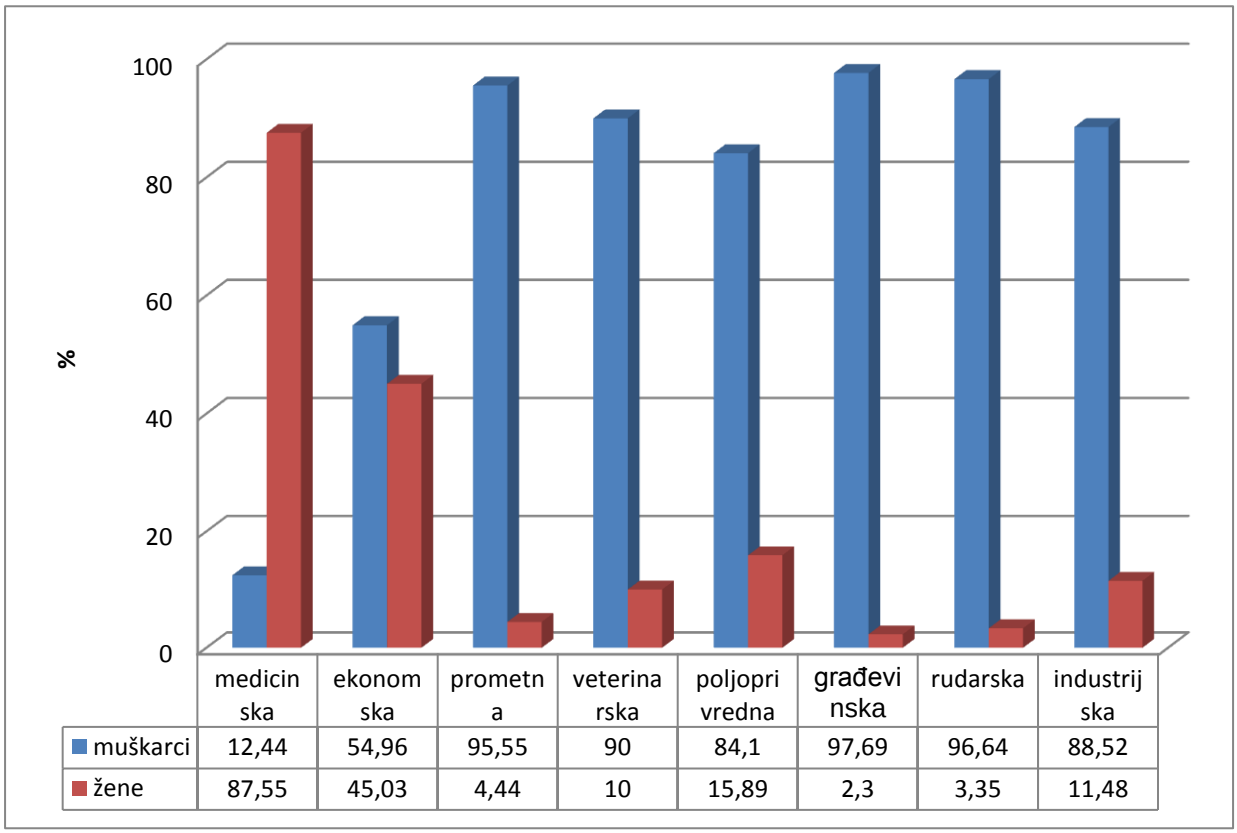

	medicinska	ekonomska	prometna	veterinarska	poljoprivredna	građevinska	rudarska	industrijska
muškarci	12,44	54,96	95,55	90	84,1	97,69	96,64	88,52
žene	87,55	45,03	4,44	10	15,89	2,3	3,35	11,48

U poslijeratnim godinama prosječni stupanj obrazovanja muškaraca (Tablica 15) veći je od prosječnog stupnja obrazovanja žena, ali je kod žena vidljivo da se udio žena povećava u višim stručnim spremama od niže srednje škole do fakulteta. Posljedica toga je nešto veći ulazak žena na mjesta koja su nekada na tržištu rada imali muškarci. Unatoč tim pomacima u podizanju općeg stupnja obrazovanja i stručne spreme žena u istraživanom razdoblju, gledajući struke pojedinačno uočljiva su velika odstupanja po strukama. Primjerice žene (Grafikon 3) su iznadprosječno 87,55% zastupljene u nižoj medicinskoj struci, a značajan je njihov udio i u ekonomskoj struci (45,03%). Mnoge žene, koje su sudjelovale u ratu kao bolničarke i u sanitetskoj službi, nastavile su raditi u zdravstvu, što je i tradicionalno ženski sektor, a uz rad su mogle završiti nižu stručnu ili srednju stručnu školu, te nastaviti raditi kao kvalificirane medicinske sestre. Vlasti su tijekom istraživanog razdoblja poticale upisivanje stanovništva u ekonomske tehnikume. Osobito je to bilo izraženo u zahtjevima prema ženama na selu, uključenima u SRZ, da se uključuju u takve tečajeve kako bi se osposobile da kao stručan kadar rukovode tim poslovima u SRZ.[810] Žene su

[810] HR HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 20, GO AFŽH, Inv. br. 64, veljača 1947.

osim toga bile poticane da se zapošljavaju u industriji, a zbog zakonske regulative mogle su raditi na lakšim poslovima pa su to pretežno bili poslovi u administraciji. Tijekom istraživanog razdoblja vrlo je mali udio žena s nižom industrijskom školom 11,47% ili ih gotovo nema u nižoj rudarskoj struci (3,35%). Razlog tome su objektivne teškoće, ženama su neki poslovi bili teški (primjerice u rudarstvu, ako se nije radilo o administrativnim poslovima), jer je industrija bila nedovoljno mehanizirana da bi zamijenila fizički rad čovjeka, radom strojeva. Osim ovih objektivnih teškoća, još uvijek se zadržalo stereotipno i rodno obilježeno odabiranje zanimanja, pa su se žene rjeđe odlučivale za proizvodna zanimanja.

Grafikon 4. Srednja stručna škola, 1953.

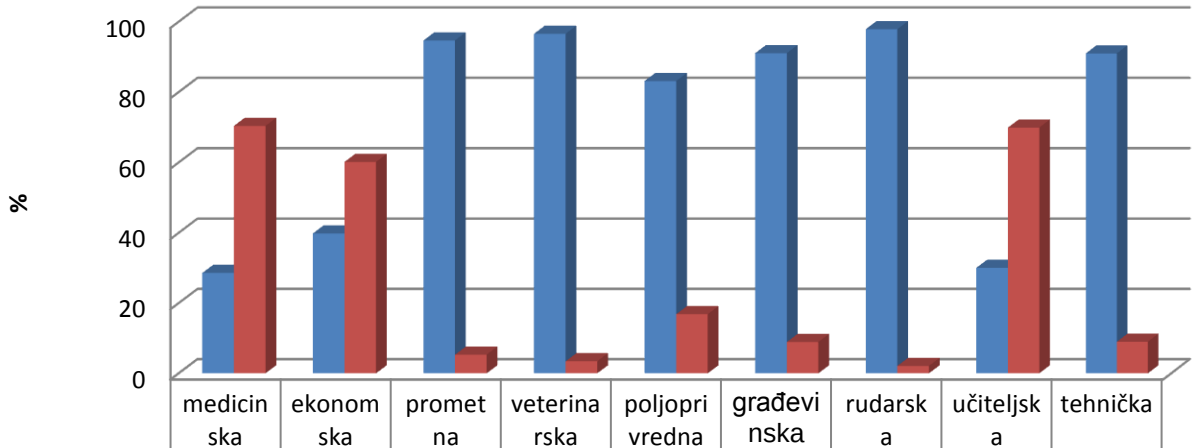

	medicinska	ekonomska	prometna	veterinarska	poljoprivredna	građevinska	rudarska	učiteljska	tehnička
muškarci	28,6	39,84	94,68	96,57	83,15	91,07	97,88	30,07	91
žene	70,39	60,15	5,31	3,42	16,84	8,92	2,11	69,92	9

Pratimo li zastupljenost žena u stručnim školama višeg obrazovnog stupnja (Grafikon 4) zapaža se veća zastupljenost žena sa srednjom medicinskom spremom 70,39%, učiteljskom 69,92% i ekonomskom spremom 60,15%, dok je zastupljenost žena sa srednjom tehničkom spremom 9%, srednjom rudarskom 2,11% i sa srednjom građevinskom spremom 8,92%. Udio žena u učiteljskim školama značajno je veći od udjela muškaraca. Učiteljsko zvanje se tradicionalno smatralo ženskim, postojala je predratna tradicija zapošljavanja i upisivanja žena u učiteljska zvanja i škole. Prema učiteljskom pozivu, kao pravom ženskom pozivu postojale su pozitivne

predrasude. Tako se ponašala i nova vlast koja je i ubrzanim tečajevima nastojala osposobiti što više žena za to zanimanje, kao i za srodna zanimanja, za odgajateljice, za rad s nezbrinutom djecom u dječjim domovima. Vlast je propagirala upisivanje žena u učiteljske škole, jer je željela stvoriti novi kadar koji će već tijekom svog obrazovanja usvojiti načela i vrijednosti novog poretka. Žene su u malom udjelu prisutne u tehničkim strukama. Društvo se mijenjalo, dijelom i zbog potrebe za educiranom radnom snagom, koje je nedostajalo uslijed industrijalizacije zemlje i povećane potrebe za radnicima u industriji. Zato je bilo potrebno ubrzano osposobiti žene za rad u tim sektorima, a s druge strane i žene su bile spremne ući na ispražnjena mjesta koja su do tada bili držali muškarci. Žene su u ovim strukama bile pogotovo podzastupljene. Kako su žene općenito imale niži stupanj obrazovanja i kako su prije rata imale nisku tehničku naobrazbu, nije bilo tradicije obrazovanja žena u tim strukama, te su žene i nakon rata u tehničkim strukama imale niže obrazovanje od muškaraca (usp. Grafikon 3. i Grafikon 4.). Prije rata u Savskoj banovini prema popisu stanovništva 1931. u industriji i obrtu bilo je 10,38% ukupnog stanovništva. Žene zato što su imale niži stupanj obrazovanja od muškaraca (Tablica 15.) nisu mogle konkurirati za više stupnjeve obrazovanja. Osim toga, odraslo stanovništvo se nakon rata najčešće obrazovalo uz rad, tako da je sustav usmjeravao obrazovanje svog stanovništva/ radništva u sektore za koje je smatrao da mu nedostaju kadrovi, zbog čega je bila mala mogućnost da radnik potpuno promijeni profesiju i pređe iz jednog sektora u drugi.

Ulazak žena u tzv. područja muškog znanja i rada pratila je i organizacija AFŽ-a, uspoređujući upise djevojaka na fakultete i više škole 1939./1940., 1945./1946. i 1952./53. (Tablica 16.). Usporedit ćemo rodnu zastupljenost slušača na fakultetima i višim školama prije rata, prvoj godini poraća, te na kraju istraživanog razdoblja, kako bi se vidjela kretanje (uvećanja/ smanjenja) udjela žena po odabranim godinama upisa.

Tablica 16. Rodna zastupljenost polaznika na višim školama u školskim godinama 1939./40 (zimski semestar), 1945./1946. (zimski semestar) i 1952./53. (ljetni semestar)

	1939./40.		1945./1946.				1952./53.			
	Muš.	Žene	Muš.	Žene			Muš.	Žene		
					M	Ž			M	Ž
Ekonomsko-komercijalna visoka škola	399	140	826	446	+107	+218	Ekonomski fakultet od 1947.			
Viša pedagoška škola	26	74	69	120	+ 165	+ 62	384	501	+456	+317
Akademija likovnih umjetnosti	53	14	77	25	+ 45	+ 78	63	23	- 18	-8
Akademija glazbe i kazališne umjetnosti	34	25	34	40	0	+ 60	77	70	+126	+ 75

Izvor: *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 26. kolovoza 1940*. (Zagreb: Tiskara NN, 1940.), 43.; HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 176, GO AFŽH, Inv. br. 1828, 28.10.1952.

Djevojke (Tablice 16. i 17., Grafikon 5.) manje nastavljaju fakultetsko obrazovanje od mladića, a izbor je skoncentriran na nekoliko fakulteta i viših škola. To su Filozofski, Farmacija, Prirodoslovno-matematički fakultet, te Viša pedagoška škola. Uglavnom su to bili fakulteti i škole koje se tradicionalno smatraju ženskim, skrbničkim i odgajateljskim, koji žensku *prirodnu ulogu* majke prenose s privatne na javnu sferu. Novoj državi su ta zvanja bila potrebna, jer su žene prve odgajateljice, kako svoje djece, tako i socijalističkog naraštaja, na što su se vodeći političari često pozivali. Djevojke su najzastupljenije na Višoj pedagoškoj školi. Porast je bio veliki, što je bila posljedica politike obrazovanja i podizanja općeobrazovne razine stanovništva, te nedostataka učitelja i nastavnika, osobito na selima. Ako se pogleda udio djevojaka i mladića u povećanju na Višoj pedagoškoj školi, veći je porast udjela mladića (iako brojem ostaju manjina), što je također posljedica poziva vlasti na upisivanje Više pedagoške škole, kao i obećanja o osiguranju smještaja učitelja i nastavnika, te mogućnost napredovanja i time ulazaka u više platne

razrede. Ova se obećanja zbog nedostatka stambenog prostora i financijskih sredstava nisu ostvarivala, zbog čega su mnogi nastavnici željeli napustiti zanimanje i prijeći u državnu administraciju kojoj je trebalo obrazovanog kadra.[811] Mogućnost izbora više škole, a ne fakulteta omogućio je ženama da nastave školovanje, osiguraju si bolje plaćeno radno mjesto, a da se pri tome ne moraju obvezivati na dugotrajno školovanje (što je fakultet tražio) ili odustajati od želje za daljim obrazovanjem, napredovanjem i poboljšanjem životnih uvjeta.

Osim postizanja višeg obrazovnog stupnja na višim školama koje traju dvije godine žene su to mogle ostvariti i izvanrednim ili redovnim studiranjem na fakultetima.

[811] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 199.

Tablica 17. Broj upisanih djevojaka i mladića u akademskim godinama 1939./40. (zimski smestar), 1945./1946. (zimski semestar) 1952./53. (ljetni semestar) na Sveučilištu u Zagrebu

	1939./40.		1945./46.				1952./53.			
Fakultet	Muš.	Žene	Muš.	Žene			Muš.	Žene		
					M	Ž			M	Ž
Filozofski (do 1942. s farmacijom)	552	816	301	475	-45,47	-41,78	737	1.185	+145	+149
Pravni	1.175	236	382	90	-67,48	-61,86	1.058	393	+177	+336
Prirodoslovno -matematički	Počeo raditi u zimskom semestru ak. god. 1946./47. do tada u okviru Filozofskog						338	443		
Medicinski	868	250	831	433	-4,26	+173,2	924	475	+11	+9,69
Veterinarski	411	1	208	16	-49,39	+1.500	433	29	+108	+81,25
Tehnički	903	68	1.486	244	+64,56	+258,82	1.402	262	-5,65	+7,37
Poljoprivred. -šumarski	571	117	504	236	-11,73	+101,7	410	162	-18,65	-31,36
Farmaceutski	do 1942. s Filozofskim		65	264			53	267	-18,46	+1,13
Bogoslovni	296		144	2	-51,35		Prestao raditi u okviru Sveučilišta u ak. god. '52./53.			
Ekonomski	do 1947. Ekonomsko-komercijalna visoka škola						806	375		
Ukupno	4.480	1.488	3.777	1.758	-15,69	+18	6.161	3.573	+63	+103

Izvor: *Red predavanja na Sveučilištu u Zagrebu u ljetnom semestru šk. god. 1945./1946*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1946.), 14.-16; *Sveučilišne vlasti, osoblje, ustanove i red predavanja u zimskom semestru šk. god. 1953.-1954.* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1953.), 262.-263.; HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 138, GO AFŽ, Inv. br. 471-5, 1948.; HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 176, GO AFŽH, Inv. br. 1828, 28.10.1952.; *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 26. kolovoza 1940*. (Zagreb, Tiskara NN, 1940), 43.; *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1969.), 184., 195., 197.

Vidljivo je da se broj djevojaka koje se upisuju na tehničke fakultete, koji smjeraju na rad u industriji i koji se tradicionalno smatraju muškima, povećao, iako su i dalje zastupljenije na području farmacije. Analizirajući (Tablica 17.) udio upisanih djevojaka po fakultetima vidljivo je da se njihov udio akademske 1952./53. u odnosu na akademsku 1945./46 povećava na Pravnom, Filozofskom, Veterinarskom fakultetu, dok se na Medicinskom fakultetu iako rast i dalje postoji taj trend zaustavlja. Veliki rast koji je zabilježio Veterinarski fakultet 1945./46. u odnosu na 1939./40. (Grafikon 5), a razlog je vidljiv iz apsolutnih brojki (1 djevojka 1939./40. u odnosu na 16 djevojaka 1945./46.) jer je u predratnom razdoblju vrlo malo djevojaka bilo na tom fakultetu. Ako se pogleda zastupljenost djevojaka na Veterinarskom fakultetu predratnih akademskih godina vidljivo je da se ta brojka kreće od 2 do 4 djevojke po akademskoj godini.[812] U apsolutnim brojkama vidi se da je povećanje više nego dvostruko (1939./40. je 1.488 žena, dok je 1952./53. žena 3.573) što je dobar pokazatelj promjene u svijesti žena, akademske zajednice i društva o poimanju što bi trebao biti *ženski posao* i *ženski fakultet*, osobito ako se prisjetimo već spomenutih iskaza studentica iz predratnog razdoblja o prijemu kolega studenata i profesora na nekim tehničkim i prirodoslovnim fakultetima. Smanjenje udjela djevojaka na Filozofskom fakultetu u akademskoj 1945./46. u odnosu na 1939./40. bila je posljedica odvajanja Farmaceutskog fakulteta (1942.) i vođenja odvojenih statistika, te smanjene popularnosti tog fakulteta nakon rata. Ta se brojka značajno uvećala na kraju istraživanog razdoblja 1952./53. Porast udjela djevojaka na Filozofskom fakultetu bila je posljedica politike obrazovanja, koja je

[812] U ljetnim semestrima akademskih godina 1933./34. bila je 1 žena i 463 muških, 1934./35. su bile 4 žene i 480 muških, 1935./36. su bile 3 žene i 478 muških, 1936./37. su bile 3 žene i 390 muških, a 1937./38. su bile 2 žene i 362 muška, te 1938./39. su bile 3 žene i 297 muških. U *Godišnjaku Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu za šk. god. 1933./34.-1938./39.* (Zagreb: Narodna tiskara, 1940.): 40.

željela stvoriti *novi/ svoj* kadar u obrazovanju i poticanja na upisivanje prosvjetnih i odgajateljskih škola i fakulteta.[813] Poljoprivredno-šumarski fakultet bilježi pad na kraju istraživanog razdoblja što je bila posljedica odnosa prema poljoprivredi, promjene zakonodavstva, agrarnog maksimuma, ukidanja zadružnog sustava. Farmaceutski fakultet ima i dalje blagi rast, a ako pogledamo apsolutne brojke možemo zaključiti da je bio *ženski fakultet*. Smanjenje udjela mladića u visokoškolskom obrazovanju 1945./46. u odnosu na 1939./40. posljedica je rata, jer je i u ratnom razdoblju došlo do povećanja djevojaka na Sveučilištu u mjeri da su neki fakulteti (Filozofski) tijekom rata izrazili strah od *feminizacije*. Došlo je do otvorene diskriminacije, jer je Vijeće Filozofskog fakulteta predložilo da stipendije dobivaju isključivo mladići, kao i da se za demonstratore, kad god je to moguće, predlažu mladići.[814]

Grafikon 5. Kretanje slušatelja/ slušateljica na Sveučilištu u Zagrebu 1945./46. i 1952./53.

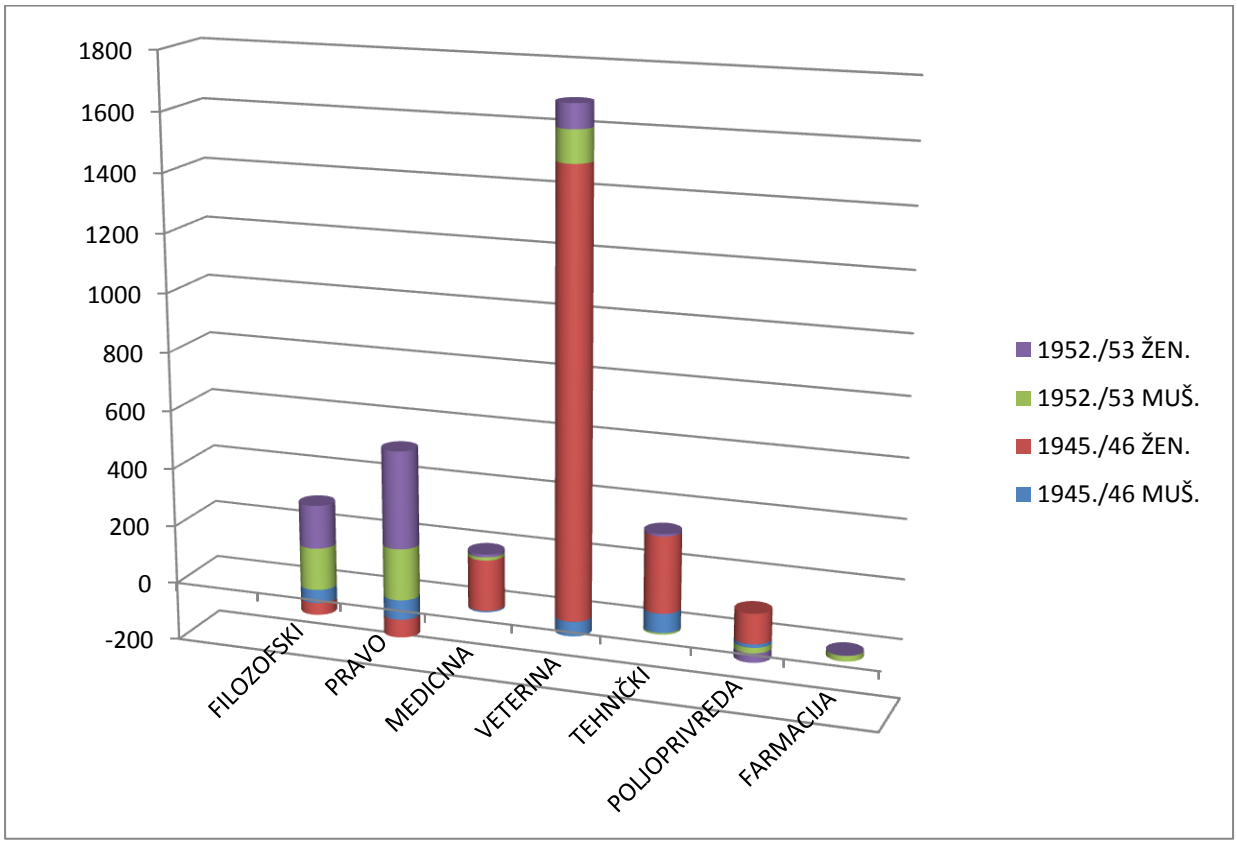

Broj djevojaka i mladića na Pravnom fakultetu (Grafikon 5.) smanjio se na početku istraživanog razdoblja u odnosu na 1939./1940., što odgovara političkim prilikama i politici visokog

[813] O tome Snježana Koren, *Politika povijesti i sjećanja*, 18.-68.; Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 165.-208.
[814] *Spomenica*, 177.

obrazovanja, koju je nova vlast provodila. Naime, fakulteti gube autonomiju odlukom da se povežu i time podrede odgovarajućim resornim ministarstvima,[815] pod izgovorom usklađivanja *teorije i prakse,* što se u vrijeme uspostavljanja novog poretka na području pravne znanosti najviše očitovalo. Na taj način je ostvarena i potpuna kontrola programa. Završetkom formiranja poretka i sustava, udio djevojaka i mladića na Pravu raste, iako je u apsolutnim brojkama djevojaka manje, što se može povezati sa shvaćanjem da je pravna profesija bliska politici, a pozicije koje se obnašaju (primjerice sudačka) zahtijevaju političku podobnost, članstvo u KP, a žene su bile malo zastupljene u članstvu.

Organiziranjem izvanrednog studija otvara se mogućnost nastavljanja obrazovanja uz rad. Izvanredan studij otvoren je ak. god. 1947./48. i tada je bilo omogućeno izvanredno studiranje na svim fakultetima. Izvanredno studiranje se od 1950. ograničilo na pravne, ekonomske i filozofske fakultete, a uz posebnu dozvolu moglo se nastaviti i na drugim fakultetima, ali su to pravo ostvarivale samo osobe koje su već završile neki studij.[816] Izvanrednih studentica je 303, a redovnih na fakultetima koji dozvoljavaju i izvanredan upis je 3.288.

[815] Ibid.
[816] *Spomenica,* 202.

Tablica 19. Rodna zastupljenost slušača izvanrednog i redovnog studija na Sveučilištu u Zagrebu akademske godine 1952./53.

1952./53.					
Fakultet			Muški (%)	Žene (%)	Ukupno (%)
Filozofski		Red	635 (7,32)	1.109 (12,79)	1.744 (20,11)
		Izv.	102 (9,46)	76 (7,05)	178 (16,51)
Pravni		Red	680 (7,84)	280 (3,23)	960 (11,07)
		Izv	378 (35,06)	113 (10,48)	491 (45,54)
PMF		Red	329 (3,79)	432 (4,98)	761 (8,77)
		Izv	9 (0,83)	11 (1,02)	20 (1,85)
Medicinski	Medicinski	Red	878 (10,12)	432 (4,98)	1.310 (15,10)
		Izv	3 (0,28)	1 (0,09)	4 (0,37)
	Odontološki	Red	43 (0,5)	42 (0,48)	85 (0,98)
		Izv	-	-	-
Veterinarski		Red	433 (4,99)	29 (0,33)	462 (5,33)
		Izv	-	-	-
Tehnički	Arhitektonski	Red	163 (1,88)	56 (0,65)	219 (2,52)
		Izv	3 (0,28)	-	3 (0,28)
	Građevinski	Red	259 (2,98)	22 (0,25)	281 (3,23)
		Izv	5 (0,46)	-	5 (0,46)
	Geodetski	Red	49 (0,56)	7 (0,08)	56 (0,64)
		Izv	2 (0,18)	-	2 (0,18)
	Strojarski	Red	348 (4,01)	7 (0,08)	355 (4,09)
		Izv	2 (0,18)	-	2 (0,18)
	Elektrotehnički	Red	275 (3,17)	16 (1,48)	291
		Izv	2 (0,18)	-	2 (0,18)
	Brodarski	Red	79 (0,91)	1 (0,18)	80 (0,92)
		Izv	-	-	-
	Kemijsko-tehnološki	Red	122 (1,41)	109 (1,25)	231 (2,66)
		Izv	5 (0,46)	5 (0,46)	10 (0,92)

	Rudarski	Red	87 (1)	39 (0,45)	126 (1,45)
		Izv	1 (0,18)	-	1 (0,18)
Poljoprivredno-šumarski	Poljoprivredni	Red	238 (2,74)	139 (1,6)	377 (4,34)
		Izv	13 (1,2)	-	13 (1,2)
	Šumarski	Red	158 (1,82)	23 (0,27)	181 (2,09)
		Izv	1 (0,18)	-	1 (0,18)
Farmaceutski		Red	52 (0,6)	267 (3,07)	319 (3,67)
		Izv	1 (0,18)	-	1 (0,18)
Ekonomski		Red	558 (6,43)	278 (3,2)	836 (9,63)
		Izv	248 (23)	97 (9)	345 (32)
Ukupno		Red.	5.386 (62,09)	3.288 (37,91)	8.674 (100)
		Izv.	775 (71,89)	303 (28,11)	1.078 (100)

Izvor: *Red predavanja na Sveučilištu u Zagrebu u ljetnom semestru šk. god. 1945./1946*. (Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1946.), 14.-16.; *Sveučilišne vlasti, osoblje, ustanove i red predavanja u zimskom semestru šk. god. 1953.-1954*. (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1953.), 262.-263.

Žene su iskoristile mogućnost izvanrednog studiranja, te su se upisivale na gotovo sve fakultete izuzev Tehničkog fakulteta i Poljoprivredno-šumarskog fakulteta i Farmacije (Tablica 18.). Na tehničkom fakultetu su bile jedino zastupljene, i to u jednakom udjelu kao i muškarci, na kemijsko-tehnološkom odjelu fakulteta, koji uglavnom nije zahtijevao rad izvan ureda i fizički je više odgovarao ženskoj konstituciji. Za razumijevanje ženskog slobodnog vremena u poraću izuzetno je važan podatak da su žene bile manje zastupljene u udjelu izvanrednih studenata na svim fakultetima (izuzev PMF). Udio žena u izvanrednim studentima je manji i na Filozofskom fakultetu na kojem su djevojke bile u većini. Taj podatak da je manje žena u udjelu izvanrednih studenata pokazuje da su se žene manje odlučivale i imale manje vremena posvetiti nastavku visokoškolskog obrazovanja nakon što su se zaposlile. Uglavnom su se posvetile obitelji, a i kada to nije bio slučaj zbog niskog obrazovnog starta žene su trebale uložiti više vremena za nadoknađivanje obrazovnih stupnjeva. Udio redovnih studentica je 37,9%, a izvanrednih 28,1%.

Kakva je mogućnost prohodnosti i napredovanja žena, te koliko je društvo osiguralo ženama podršku za nastavak školovanja, vidljivo je iz podataka o upisanim ženama i muškarcima na fakultete (Tablica 17. i 18.), bilo uz rad ili redovno. Naime, i na fakultetima gdje postoji

mogućnost izvanrednog školovanja kao što su primjerice Pravni ili Filozofski fakultet, postotak žena koje studiraju uz rad je značajno manji od postotka muškaraca. Primjerice na Pravnom fakultetu izvanredno studira 23, 01% žena i 76, 99% muškaraca u akademskoj 1952./53. godini, a na Filozofskom u istoj toj godini izvanredno studira 42,7% žena i 57,3% muškaraca. Razlog tome je što žene nisu imale podršku društva, koje nije osiguralo infrastrukturu (restorane, perionice rublja, vrtiće, jaslice) kako bi zaposlenim ženama i majkama olakšali i omogućili nastavak obrazovanja i napredovanja što posljedično dokazuje se nije promijenilo poimanje što je ženska uloga u obitelji i privatno. Na tehničkim fakultetima bilo je malo izvanrednih studenata, to su muškarci, a razlog leži u tome što su žene ukoliko su imale neko tehničko obrazovanje, imale niže srednje tehničko obrazovanje (Grafikon 3 i 4) pa nisu niti uz rad mogle konkurirati za fakultetsku diplomu.

Grafikon 6. Rodna struktura slušača Sveučilišta u Zagrebu

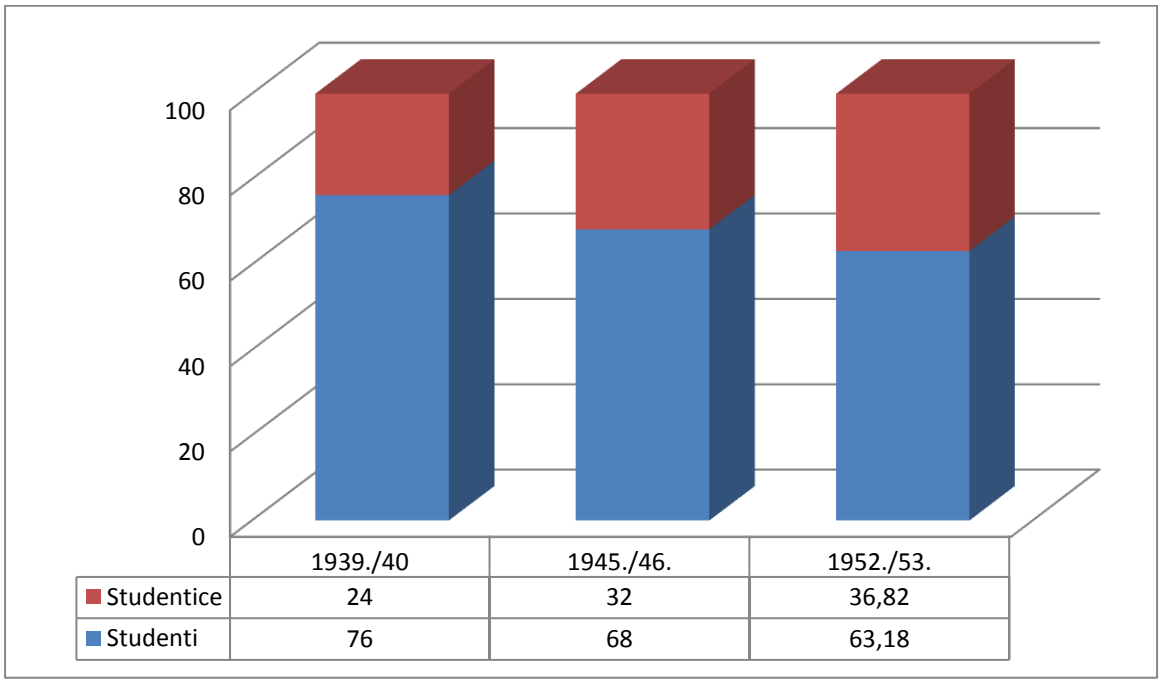

	1939./40	1945./46.	1952./53.
Studentice	24	32	36,82
Studenti	76	68	63,18

Grafikon 6. pokazuje trend rasta udjela djevojaka na Sveučilištu. Povećanje udjela 1953. u odnosu na 1945. je 4,68%, dok je rast udjela 1945. u odnosu na 1939. iznosio 8%. Razlog povećanja udjela 1945. je završetak rata, polet mladih nakon rata i mogućnost besplatnog fakultetskog obrazovanja. Trend rasta se nastavlja i na kraju istraživanog razdoblja, ali je manji, što je posljedica ulaska u mirnodopsku situaciju, kada su i uvjeti studiranja bili manje podložni

utjecaju politike preko resornih ministarstava, a i zaslužna mlađa ratna generacija sudionika NOP-a, koja je dobivala mogućnost privilegiranog ubrzanog školovanja i upisivanja na fakultete, već je realizirala svoje planove vezane uz fakultetsko obrazovanje. O privilegiranom ubrzanom završavanju školovanja govorile su kazivačice u istraživanju.

Kakva je situacija s udjelom žena na razini visoke stručne spreme (tablica 19. i Grafikon 7) s obzirom na povećanje udjela studentica na Sveučilištu?

Tablica 19. Zastupljenost muškaraca i žena s fakultetskom naobrazbom po pojedinim fakultetima prema popisu stanovništva 1948. i 1953. godine

Fakultetska naobrazba	1948. od 20 godina i više			1953. od 20 godina i više		
	Ukupno (%)	Muškaraca(%)	Žena (%)	Ukupno (%)	Muškarci (%)	Žene (%)
Tehnički fakultet	2.397 (13,11)	2.274 (94,87)	123 (5,13)	2.942 (12,32)	2.657 (90,32)	285 (9,69)
Arhitektura	260	227	33	1.220	1.119	101
Građevinarstvo	72	668	4			
Strojarstvo	429	428	1			
Elektrotehnika	311	310	1	1.565	1.389	176
Kemijska tehnologija	406	326	80			
Rudarstvo	77	76	1			
Geodezija i melioracija	174	172	2	157	149	8
Brodogradnja	64	64	-			
Metalurgija	4	3	1	-	-	-
Agronomija	483 (5, 75)	413 (91,25)	70 (8, 75)	1.520 (6,37)	1.301 (85,59)	219 (14,41)
Šumarstvo	569	547	22			
Veterinarski fakultet	478 (2,62)	477 (99,79)	1 (0,21)	600 (2,51)	592 (98,67)	8 (1,33)
Medicinski fakultet	1.921 (14,93	1.602 (75,85)	319 (24,15	3.729 (15,62)	2.588 (69,4)	1.141 (30,60)
Farmaceutski fakultet	808	468	340			
Ekonomski fakultet	918 (5,02)	753 (82,03)	165 (17,97)	1.470 (6,16)	1.101 (74,9)	369 (25,1)
Pravni fakultet	4.171 (22,81)	3.951 (94,73)	220 (5,27)	4.290 (17,97)	4.009 (93,45)	281 (6,55)
Filozofski i PMF	2794 (15,58)	1433 (51,74)	1361 (48,26)			

Državni institut za fiskulturu	49	36	13	5.308 (22,23)	2.453 (46,21)	2.855 (53,79)
Visoka dipl. i novin. škola	6	5	1			
Muzička akademija	378	168	210			
Akad. likovnih umjetnosti	297	227	70	753 (3,15)	430 (57,10)	323 (42,89)
Akad. primijenjenih umjetnosti	25	23	2			
Akad. dramskih umjetnosti	4	2	2			
Visoka filmska škola	-	-	-			
Ostali fak. i visoke škole	2.932 (16,04)	2.429 (82,84)	503 (17,16)	296 (1,24)	277 (93,58)	19 (6,42)
Prometna visoka škola	-	-	-	10 (0,04)	9 (90)	1 (10)
Bogoslovno-teološki	-	-	-	1.861 (7,80)	1.859 (99,9)	2 (0,1)
Visoka vojna sprema	-	-	-	1.097 (4,59)	1.088 (99,18)	9 (0,82)
Nepoznati fakulteti	53 (0,29)	39 (73,58)	14 (26,42)	-	-	-

(3,85) (59,66) (40,34)

Izvor: *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine. Stanovništvo po školskoj spremi*, knjiga IV. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1952.), 12.-13.; *Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike. Popis stanovništva 1953. Pismenost i školska sprema*, knjiga III. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1966.), 54.-55.

Žene završavaju tehničke fakultete, iako su apsolutne brojke niske (Tablica 19). Postotak žena koje imaju diplomu tehničkih fakulteta se povećao 1953. u odnosu na 1948. za 4,56%, diploma Agronomsko-šumarskog fakulteta za 5,66%, Medicine i farmacije za 6,45%, a Ekonomskog za 7,13%. Razlog tome je da su žene tijekom rata bile zastupljenije na fakultetima od muškaraca pa je to povećanje rezultat i ratnih zbivanja i odlaska muškaraca u rat. Udio žena se i na razini fakultetske naobrazbe povećao s 18,79% u 1948. na 23,08% u 1953. I ovdje je vidljiva neravnomjerna zastupljenost žena na pojedinim fakultetima. Značajno (Grafikon 7.) je manje žena zastupljeno s diplomom Tehničkog fakulteta 5,13% u 1948. i 9,68%, u 1953., no i tu su zastupljenije u kemijskoj tehnologiji i arhitekturi, dok ih gotovo nema u rudarstvu, brodogradnji, elektrotehnici. Žene sa završenom fakultetskom naobrazbom najzastupljenije su s diplomama Filozofskog, Prirodoslovno-matematičkog, Fiskulturnog fakulteta, što sve ukupno iznosi 48,26% u 1948., a 53,78% u 1953. Diplome raznih umjetničkih akademija ima 40,34% žena u 1948., odn. 42,89% žena u 1953. Udio žena se povećao na razini visoke stručne spreme u svim sektorima.

Grafikon 7. Usporedba zastupljenosti žena i muškaraca s fakultetskom naobrazbom prema popisu stanovništva 1948. i 1953.

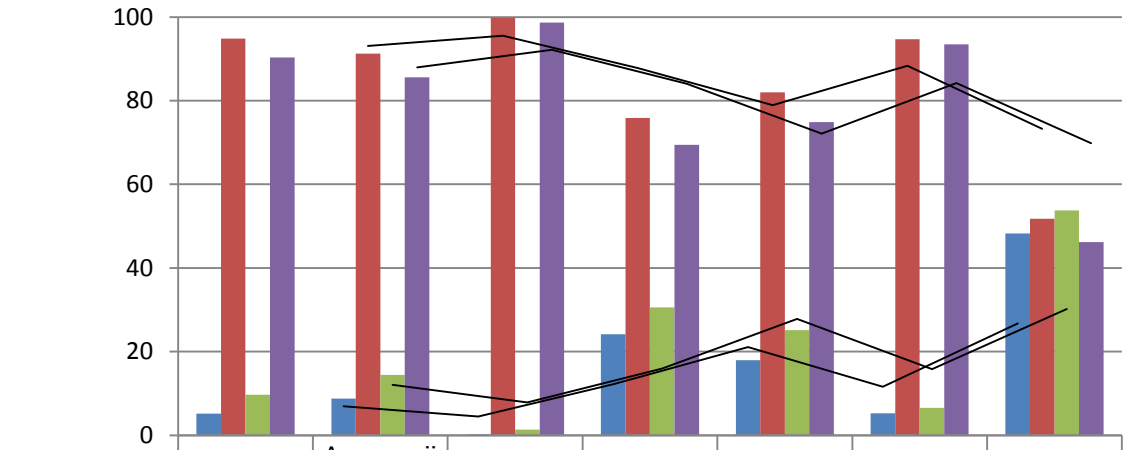

	Tehnički	Agronomija i šumarstvo	Veterina	Medicina i farmacija	Ekonomski	Pravni	Filozofski
Žene 1948.	5,13	8,74	0,2	24,14	17,97	5,27	48,26
Muški 1948.	94,86	91,25	99,79	75,85	82,02	94,72	51,73
Žene1953.	9,68	14,4	1,33	30,6	25,1	6,55	53,78
Muški 1953.	90,31	85,59	98,66	69,4	74,89	93,45	46,21

Unatoč povećanju (Grafikon 7.) broja žena s fakultetskom naobrazbom 1953. u odnosu na 1948., kada pogledamo obrazovnu vertikalu po pojedinim sektorima, vidljivo je da žena ima manje u višim stupnjevima obrazovanja, iako na nižim razinama mogu biti zastupljenije u (usp. Grafikon 3 i Grafikon 4). Primjerice, žene su premoćno zastupljene u učiteljskim školama (69,92%), no na fakultetima se taj broj smanjuje. Jednako je i s medicinskom strukom. Na razini srednje spreme (Grafikon 4) žene su zastupljene sa 70,39%, dok ih je s fakultetskom naobrazbom svega 24,14% u 1948., odnosno 30,59% u 1953. godini. Sličan je slučaj i s ekonomskom strukom. Primjerice, na razini srednje spreme žena je 60,15%, dok ih s fakultetskom naobrazbom 1948. ima 17,97%, a 1953. ih je 25,1%.

Razlog tome leži u činjenici da je većina žena polazišno imala nižu naobrazbu od muškaraca, te su morale više raditi na svom doškolovanju kako bi ostvarile uvjete za pristupanje višim stupnjevima obrazovanja/ školovanja. Zato je njihovo školovanje trajalo duže, nastavljalo se uz rad i često obitelj što je nekim ženama bilo teško uskladiti, a društvo nije pružalo usluge koje bi ženama olakšale sve te zahtjeve. Zbog toga je za mnoge žene stjecanje srednje ili više školske spreme bio izuzetan uspjeh.

9.3. Žene na Sveučilištu

Posebnu kategoriju zaposlenih žena čine žene na sveučilištu koje su zbog svog položaja i uloge i važnosti sveučilišta trebale biti u prilici pomoći ženama da izraze svoje specifične potrebe i stavove. Iako im je ta uloga bila primjerena, a društvu neophodna i na Sveučilištu je vladala tradicionalna podjela uloga.

Tablica 20 Broj žena na Sveučilištu u Zagrebu u istraživanom razdoblju

	1945./46.								1952./53.							
FAKULTET	REDOV. PROF.		IZVAN. PROF.		DOCEN.		ASISTENT		REDOV. PROF.		IZVENR. PROF.		DOCEN.		ASIST.	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
FILOZOFSKI	15	-	3	-	5	-	-	-	9	-	8	-	10	1	17	11
PMF	8	-	3	-	3	-	-	-	12	-	4	-	5	-	25	10
PRAVNI	15	-	1	-	-	-	-	-	14	-	2	-	-	1	11	1
MEDICINSKI	13	-	8	1	10	-	-	-	13	-	17	1	18	2	133	67
VETERINARSKI	13	-	7	-	5	-	3	-	9	-	6	-	6	-	40	4
TEHNIČKI	22	-	9	-	1	-	-	-	15	-	25	1	31	-	129	17
POLJOPRIVREDNO-	14	-	2	-	1	-	-	-	6	-	3	-	6	-	21	12

FARMACEUTSKI	5	-	4	1	1	-	2	1	4	-	2	1	2	2	13	12
EKONOMSKI									2	-	2	-	6	-	13	7
UKUPNO	105	-	44	2	26	-	5	1	84	-	69	3	84	6	402	141

Izvor: *Red predavanja u Sveučilištu u Zagrebu u ljetnom semestru šk. god. 1945./1946.* Zagreb. 1946. i *Sveučilišne vlasti, osoblje, ustanove i red predavanja u zimskom semestru 1952./53.* Zagreb. 1952.

Analizirajući zastupljenost žena na Sveučilištu na početku, 1945./46. akademska godina, i na kraju, 1952./53. akademska godina, istraživanog razdoblja (Tablica 20) vidljivo je da žena gotovo i nema u znanstvenim zvanjima (1945./46.), ali da se situacija donekle poboljšava 1952./53. kada svi fakulteti imaju žene u zvanju asistenta što nije bio slučaj 1945./46. kada je samo Farmaceutski fakultet imao asistenticu. Zabrinjava činjenica da žena u znanstvenim zvanjima ima malo i da jednako sporo napreduju i na fakultetima gdje su kao studentice najzastupljenije, Filozofskom sa 61%, Farmaceutskom s 80% gdje je situacija čak i lošija nego na fakultetima gdje su i kao studentice zastupljene u malom postotku, primjerice na Tehničkom fakultetu. O tome je pisao i prof. dr. sc. Nikica Talan u prilogu o ženama na Sveučilištu u Zagrebu, pišući o prvoj lektorici francuskog jezika, Henriette Coutant (1945.-1948.) zaključivši nakon analize njezine znanstvene produkcije kako je vjerojatan *razlog njezinog zastoja u napredovanju bila pripadnost ženskom spolu*.[817] Budući da je na fakultetima bilo malo profesorica i asistentica, posebno se isticao njihov rad i uspjeh što je vidljivo u vijesti koju je objavio časopis *Žena danas* da je dr. Dora Filipović 1945. izabrana za prvu redovnu profesoricu na Medicinskom fakultetu u Zagrebu na katedri za bakteriologiju i da je to dokaz *dosljednog provođenja demokratskih zakona o ravnopravnosti muškaraca i žena*.[818] No, iz Reda predavanja za akademsku 1945./46. vidljivo je da je bila

[817] Ranka Franz-Štern, „Žene na Sveučilištu u Zagrebu – od prvih studentica i nastavnica do danas“ u: *Sveučilišni vjesnik, vol. 48, br. 1-4.* Zagreb. 2002., 34.
[818] „Prva žena sveučilišni profesor kod nas“, *Žena danas* 36/1945., 22.

izvanredna profesorica. Uz Doru Filipović kao izvanredna profesorica na Farmaceutskom fakultetu radila je Branka Akačić.[819]

Razloge manje zastupljenosti žena na višim razinama obrazovanja možemo tražiti u naslijeđenom stanju; ukupno je bilo malo obrazovanog stanovništva, a u tom broju u malom postotku su bile zastupljene žene. Poslijeratna politika zapošljavanja i obrazovanja kroz doškolovanje i ubrzane stručne tečajeve išla je na ruku muškarcima. Muškarci koji su imali bolje tehničko obrazovanje napredovali su na obrazovnoj ljestvici, brže su se specijalizirali i stjecali kvalifikacije za složenije poslove, dok su se žene kao nekvalificirana radna snaga zapošljavale na tim upražnjenim mjestima.

9.4. *Žena u borbi*

Žena u borbi je i na području obrazovanja provodila politički program KP koji je zahtijevao ubrzano podizanje opće razine pismenosti i osnovnog obrazovanja najširih masa kako bi se i žene mogle uključiti u rad na obnovi i podizanju zemlje. U tekstovima koji su objavljivani časopis je davao ideološku podršku propagiranjem neformalnog (brzog opismenjavanja putem analfabetskih tečajeva, čitalačkih grupa koje su bile korištene i za politički rad među ženama kako bi se one uključile u otkup viškova, uplatu poreza, borbu protiv šverca i špekulacije, oživljavanje tržišta; ženama za ove aktivnosti nisu bile zainteresirane, a državi su bile važne).[820] i formalnog obrazovanja (škole, ali i potiče obrazovanje kao žensku profesiju). Redovito su u izlazili tekstovi koji su trebali potaknuti žene na uključivanje u tečajeve. Obrazovanje je imalo novu važnosti, promjenu tradicionalnih uloga i u obitelji i u društvu.

Časopis je do 1948. imao redovitu rubriku *Naša čitanka* u kojoj je osim dijelova slovarice (Fotografije 24. i 25.), davao upute kako pisati neka slova ili je objavljivao tekstove tek opismenjenih žena.[821] Rubrika je imala zadaću potaknuti i žene na opismenjavanje i uvježbavanje čitanja i pisanja. Časopis je tekstovima koje je objavljavljivao želio potaknuti izmjenu uloga u obitelji, predstavljajući žene kao aktivnije u braku i obitelji. Žene su trebajle biti inicijatorice promjena u obitelji, nositeljice napretka koji donosi novi poredak. U tom je smislu znakovit tekst

[819] *Red predavanja u Sveučilištu u Zagrebu u ljetnom semestru šk. god. 1945./1946.* Zagreb. 1946., 28., 29. i 58.
[820] „Naši zadaci“, *Žena u borbi*, travanj 26/1946., 2.
[821] *Žena u borbi*, rujan 31/1946, siječanj 35/1947, veljača 36/1947., studeni 47/1947.; svibanj 5/1948.

o Jalši Cik Grgošić iz sela Lupoglava koja je svog muža naučila pisati.[822] Obrazovanje se predstavljalo i nudilo ženama kao mogućnost promjene. Obrazovana žena je neovisna o mužu, ona mu je ravnopravna partnerica i u obitelji i u društvu. Na ovaj način se poziva na promjene unutar obitelji i patrijarhalnih obiteljskih odnosa gdje je muškarac, glava obitelji, nositelj znanja, onaj koji donosi odluke.[823] Pokazuje se ženama primjerom da je tako nešto moguće i da bi takve odnose trebalo prenijeti i na razinu društva i politike. Časopis je ukazao na ključni moment, koji socijalizam nije uspio promijeniti, a to su odnosi moći u obitelji i društvu, iako obrazovanje sigurno otvara mogućnost promjena. Časopis, odn. ideologija čiji je on transmiter, želi prikazati obrazovanje kao snagu žena koje će im omogućiti da ih se shvati ozbiljno, a njihovo znanje prihvati kao važno. Tekstovi žele pokazati da *napredni* muškarci u socijalizmu mogu prihvatiti žene kao ravnopravne nositeljice znanja. Primjer Mare Šimeković iz sela Opatinec u kotaru Dugo Selo, koja je bila predsjednica osnovne organizacije AFŽ, pokazuje da je obrazovanje jedina solucija koja ženama stvarno i dugoročno omogućava da budu ravnopravne, punovrijedne i neovisne u javnom/ političkom životu. Mara Šimeković je bila nepismena i tek kada je naučila čitati i pisati osjetila je olakšanje, jer više nije morala nikoga moliti da joj pročita dopis koji je kao predsjednica AFŽ dobila.[824] Tekst ukazuje na moć znanja i slobodu od mogućih manipulacija. Opismenjavanjem informacije koje su do tada bile dostupne samo nekima, a nepismenim ženama su bile tajne, žene mogu koristiti u svim segmentima života, samostalne su i nije im potreban patronat. Na osnovu dostupnih informacija one mogu oblikovati vlastite stavove na temelju kojih će djelovati. Osim toga, rubrika *Naša čitanka* izvrsno je sredstvo promidžbe. Primjerice, žene su u prvoj godini petogodišnjeg plana, podučavane o sovjetskog agrarnoj politici, o kolhozima (velikim zajedničkim domaćinstvima koja imaju oko 4.050 jutara zemlje, a kojih u SSSR ih ima oko 250 tisuća) i sovhozima (velikim državnim dobrima na kojima se uzgajaju pojedine vrste žitarica i stoke, a koja imaju oko 40 tisuća jutara zemlja).[825]

---

[822] *Žena u borbi,* lipanj 28/1946, 12.-13.
[823] Usp. Carol Pateman, *Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija* (Zagreb: Ženska infoteka, 1998.): 28.-35.
[824] „Samo pismena odbornica može pravo vršiti svoju dužnost“, *Žena u borbi*, lipanj 28/1946., 13.
[825] *Žena u borbi,* ožujak 38/1947

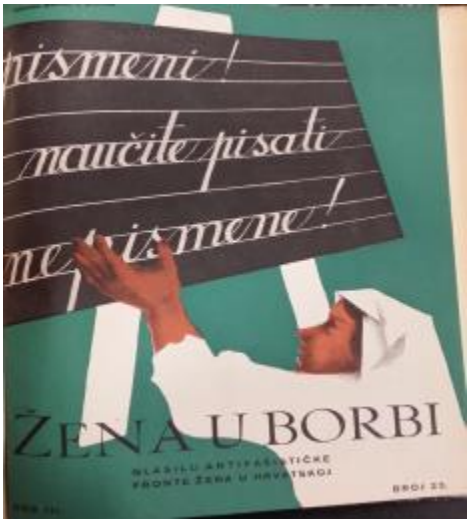

Fotografija 24: naslovnica *Žene u borbi* veljača 23/1946, *Pismeni! Naučite pisti nepismene!* U službi kampanje za opismenjavanje

Fotografija 25: *Žena u borbi* ožujak 24/1946, 12.-13. *Naš tečaj za pismenost* Kampanja za opismenjavanje. „Slovarica“ u službi učenja terminologije i poželjnih oblika ponašanja nove socijalističke države, te utvrđivanja nove, socijalističke realnost

Školom za odgajatelje naša narodna vlast omogućila je ženama stjecanje zvanja najljepšeg za ženu[826]

Časopis je učiteljsko i odgajateljsko zanimanje predstavljao kao najbolje zanimanje za ženu i poticao je žene da se školuju za učiteljska i odgajateljska zanimanja. O drugim školama, osnovnim i srednjim, časopis nije pisao. Budući je osoba sa stručnim kvalifikacijama u učiteljskim i odgajateljskim zanimanjima bilo malo,[827] redovito su bila organizirana usavršavanja nestručnih osoba kako bi ih se osposobilo za rad. Edukacija je bila organizirana po principu tečajeva, koji su trajali od nekoliko mjeseci do godinu dana. Potaknute tim porukama žene su se najčešće odlučivale za učiteljsko zanimanje. Kvaliteta obrazovanja tih žena, a posljedično i kvaliteta znanja kojim su one raspolagale mijenjala se nabolje što su godine odmicale i što je društvo u cjelini imalo širu bazu i bolju kvalitetu osnovnog obrazovanja kandidata i kandidatkinja

[826] Staša Jelić, „Školom za odgajatelje naša narodna vlast omogućila je ženama stjecanje zvanja najljepšeg za ženu“, *Žena u borbi*, siječanj 35/1947., 7.
[827] *Spomenica*, 194.

za učiteljsko zvanje. U početku su mnoge žene završile tek ratne tečajeve za odgajatelje u dječjim domovima, no *Pravilnik o dopunskom školovanju pomoćnih učitelja NRH od 12. 8. 1946.* [828] utvrđivao je minimalne preduvjete za upis: opću naobrazbu od 4 razreda srednje škole što je ranije rijetko tko mogao zadovoljiti. Ipak, bilo je iznimno motiviranih žena koje su unatoč preprekama uspjele završiti obrazovanje. Časopis je kao poticaj donosio primjere žena koje su iznimnom motivacijom stekle zvanje učiteljice. Primjerice, takve su bile Liberta Štemberger iz Istre koja se na tečaju prvi puta susrela sa školom na hrvatskom jeziku tako da je morala učiti i jezik i Milka Šorak koja je na školovanje došla s dva razreda osnovne škole (unatoč drugačijem propisu), no velikim zalaganjem i ozbiljnim radom uspjela je završiti jednogodišnji tečaj za učiteljicu.[829] Ovakve primjere navodi i *Žena danas*, organ AFŽJ. Primjer Safet Halit, učiteljice iz Makedonije, turskog podrijetla, koja je, nakon jednogodišnjeg tečaja postala narodna učiteljica i koja je nakon što je postala ekonomski neovisna, skinula feredžu i zar.[830] Časopis je naglasio da se Safeta unatoč protivljenju bake i majke, koje su bile nositeljice tradicionalnog i patrijarhalnog zakona u obitelji,[831] odlučila nastaviti školovanje i odgoditi udaju i prekinuti tradiciju tzv. prirodnog ženskog životnog ritma. Naime, nakon što je završila obrazovanje za učiteljicu i nakon što je za svoj rad dobila plaću, te tako uzdržavala obitelj, Safetina majka je prihvatila promjene koje je njezina kći prakticirala. Time je potvrđeno da se obrazovanjem stjecala ekonomska neovisnost, a putem nje i neovisnosti u obitelji i društvu.

Učiteljsko zvanje predstavljano je kao poštovano i fizički nezahtjevno što je vidljivo i iz priloga o Milki Jokić ratnom invalidu, bez jedne ruke, koja je imala težak život seljačkog djeteta jer je nakon očeve smrti morala služiti pri čemu su je tamo gdje je radila i tukli. Nakon rata je radila u Varteksu, ali joj je kao invalidu sugerirano da kao invalid ne može raditi u Varteksu pa se počela školovati za učiteljicu.[832]

---

[828] *Stvarno kazalo Narodnih novina službenog lista NRH i Zbornika zakona, uredaba i naredaba za godinu 1946.*, 289-290.

[829] Staša Jelić, „Školom za odgajatelje naša narodna vlast omogućila je ženama stjecanje zvanja najljepšeg za ženu.“ *Žena u borbi*, siječanj 35/1947., 7.-8.

[830] Mustafa Karahasan „Safet Halit istaknuta učiteljica“ *Žena danas* veljača-ožujak 68/1950., 20.

[831] O patrijarhalnim odnosima u obitelji Carol Pateman, *Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija* (Zagreb: Ženska infoteka, 1998): 27.

[832] “Hudi sam život imala ...“ *Žena u borbi* listopad 10/1949.

Časopis *Žena u borbi* je njegovao kult žene učiteljice jednako kao što je njegovao kult žene radnice koja prebacuje normu i naporno radi na obnovi zemlje. Učiteljsko zanimanje tretirano je s punim uvažavanjem, a posljedice uspješnog, predanog i požrtvovnog rada smatrane su neophodnima za socijalističku izgradnju zemlje (Fotografija 26). Novom poretku učiteljice/ učitelji su bili potrebni, ali je i učiteljsko zanimanje ženama osiguravalo redovite prihode i uvažavanje u društvu. Na taj način je časopis govorio o učiteljskom zanimanju čime je pitanje emancipacije žena vratio u sferu klasnog i radničkog pitanja, ali manje piše o neravnopravnosti žena koje se uz poslove izvan doma nastavljaju baviti svim poslovima u domaćinstvu i brinuti za obitelj.[833] Zato je bilo potrebno da se uz obrazovanje žena potiče i muškarce na promjenu svijesti o položaju žene u obitelji i društvu, na što socijalizam nije dao odgovor. Socijalizam je poticao žene da svoju ulogu majke i obiteljske skrbnice prenesu na cijelo društvo, a to je forsirao i izborom zanimanja koje je promovirao kao najbolja za žene.

Slika 26: *Žena u borbi* veljača 2/ 1949., zadnja stranica *Završile smo učiteljsku školu*, propaganda za upis žena u učiteljska zanimanja

Tijekom cijelog istraživanog razdoblja časopis *Žena u borbi* je pozivao žene da se upisuju u učiteljske i odgajateljske škole i tečajeve pa tako i u novoosnovanu Višu školu za socijalne radnike u Zagrebu koja je trajala jednu godinu (1952.). U pozivu je bilo navedeno kako je to

[833] Carol Pateman, *Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija* (Zagreb: Ženska infoteka, 1998.): 34.

pravo zanimanje za ženu, jer je žena kroz povijest naučena brinuti o drugima. Briga za djecu i bolesne bila je tradicionalna ženska uloga. No, kako su uvjeti za upis bili stroži, a i kako se radilo o visokom obrazovanju za koji žene još uvijek zbog dužine obrazovanja nisu bile spremne, manji je bio i interes. Ipak, u natječaju nije stajalo da je poziv namijenjen isključivo ženama. Preduvjeti su bili srednja ili slična škola, položena matura i 20 godina starosti.[834] Viša stručna škola za socijalne radnike osnovana je 1952. u Zagrebu.[835] Slično je objašnjenje bilo i u pozivu na upis u Višu školu za socijalne radnike 1953. u koju se upisalo više muškaraca nego žena (21:13 omjer). Zbog slabijeg odaziva *Žena u borbi* je ponovila poziv kako bi se taj omjer izjednačio.[836]

Koliko god društvo pridavalo pažnju obrazovanju i koliko god je ono bilo svjesno da mu nedostaje obrazovanog kadra, ipak se s nepovjerenjem odnosilo prema intelektualcima.[837] Vidljivo je to bilo i iz odnosa prema Društvu univerzitetski obrazovanih žena[838] koje su nakon rata prestale s radom, jer se na Društvo i intelektualke gledalo kao na ostatke *buržoaskog* i feminističkog pokreta kojem nije bio cilj izjednačiti žene na polju rada, već isključivo ostvariti pravo na političku participaciju. Društvo je obnovljeno 1951. Mitra Mitrović-Đilas govoreći na Petom kongresu KPJ o ulozi obrazovanja i nastavnika, ponovila je Lenjinove riječi da je

---

[834] Tatjana Marinić „Zvanje za žene. Otvara se Viša škola za socijalne radnike u Zagrebu“ *Žena u borbi* kolovoz 8/1952., 19.

[835] Puljiz, Vlado "Socijalna politika i socijalne djelatnosti u Hrvatskoj u razdoblju 1900.-1960. godine" *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada. Tematski broj povijest socijalnog rada* 13(2006.)1: 19.

[836] „Jedna nova škola“, *Žena u borbi*, lipanj 6/1953.

[837] O ambivalentnom odnosu nove vlasti prema intelektualcima, kao i o obrazovnoj strukturi rukovodećeg kadra državne uprave, lokalnih organa vlasti i partijskih rukovodioca u Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 168., 169. i bilješka 6.

[838] Društvo je nastavljač Udruženja univerzitetski obrazovanih žena Jugoslavije (UUOŽ) koje je bilo osnovano u prosincu 1927. godine. Udruženje je bilo u član Međunarodne federacije Univerzitetski obrazovanih žena. U Zagrebu je sekcija UUOŽ osnovana 1930. godine, imala je 150 članica. Cilj Udruženja bio je razvijanje suradnje i prijateljskih odnosa u zemlji i inozemstvu, pomoć članicama u usavršavanju i promicanju znanstvenog rada. UUOŽ uključivalo se u akcije za žensko pravo glasa, istupalo protiv smanjenja broja žena zaposlenih u javnim službama u vrijeme ekonomske krize, postavljanje žena na čelo ženskih obrazovnih institucija, ukidanje celibata za učiteljice, da žene mogu biti sutkinje na sudovima (za početak na sudovima za maloljetnike), kao i u suzbijanje nepismenosti koje je organiziralo Hrvatsko kulturno i dobrotvorno društvo Seljačka sloga. Na Drugom Kongresu UUOŽ 1935. godine u Zagrebu sudjelovale su i predstavnice feminističkog udruženja Ženski pokret iz Beograda i Jugoslavenskog ženskog saveza iz Zagreba. Zaključeno je da se kod zapošljavanja treba uzimati kao relevantna samo kvalifikacija i sposobnost, a ne spol, da se za isti rad jednako materijalno nagrađuju i muškarci i žene, te da žene dobiju sva građanska i politička prava. Na inicijativu KPJ u okviru UUOŽ formirana je juniorska sekcija kojoj je cilj bio djelovanje među studenticama. One su pokretale akcije za mir, pravo glasa, povezivanje s udruženjima u drugim zemljama. UUOŽ iz Zagreba 1939. je predložilo reogranizaciju Udruženja na način da se pojedine strukovne sekcije pretvore u samostalna društva, no do toga nije došlo. Kecman, *Žene Jugoslavije*, 167., 174. -176. i 267.-268., 276.-277. i 279.-280. i Ograjšek Gorenjak, "Rodni stereotipi", 135. i 136.

obrazovanje oružje čiji efekt zavisi od toga ko ga drži u rukama, koga tim oružjem hoće da tuče, koje eksplicitno govore o tome što se očekivalo od intelektualaca.[839]

Zadaća Društva bila je organizirati ovu malu, pa zato važnu skupinu visoko obrazovanih žena *isključivo radi zadovoljenja njihovih potreba i rješavanja problema s kojima se one susreću*. Stalne članice su mogle biti žene sa završenim fakultetom ili visokom školom u rangu fakulteta, a izvanredni članovi studentice - apsolventice.[840] Razloge zašto je Društvo obnovljeno, iako se smatralo ekskluzivističkim društvom koje brine za interese uskog kruga visokoobrazovanih žena, možemo pronaći u činjenici da je Jugoslavija tada prekinula sa sovjetskim modelom socijalizma i tražila svoj put suradnje sa Zapadnim zemljama. Osim toga Jugoslavenska sekcija unutar Međunarodne demokratske federacije žena, koja je bila dio Kominterne, bila je izbačena iz Federacije 1948. nakon sukoba sa Staljinom i nije više imala kontakata sa sličnim ženskim organizacijama. Tu prazninu koja je nastupila na međunarodnom planu trebalo je nadomjestiti. AFŽ je radila na međunarodnoj promidžbi, a to je bilo vidljivo iz popisa inozemnih gošći na Trećem i Četvrtom kongresu AFŽJ. Iako je Društvu univerzitetski obrazovanih žena rad bio skučen, ipak se s vremenom Društvo počelo baviti i rješavanjem pitanja koja su nadilazila njihove strukovne interese. Razlog tome mogu biti putovanja članica Društva na stručna usavršavanja u inozemstvo gdje su se susretale s drugačijim načinima funkcioniranja. Mira Janković, asistentica na Filozofskom fakultetu, prilikom svog usavršavanja u Škotskoj bila je na sastancima ženske udruge koja se bavila svim pitanjima važnima za društvo. *Žena u borbi* navodi kako je glavno pitanje kojim su se žene u Škotskoj bavile, pitanje izjednačavanja plaća muškaraca i žena za isti rad[841] što je trebalo imati propagandni učinak na čitateljice i čitatelje, jer je u NRH (i FNRJ) ženama i muškarcima zakonom to već bilo zajamčeno. Društvo je osnivalo savjetovališta. Jedno je osnovano u *Tvornici pamučne industrije* u Zagrebu i time se uključilo u prosvjećivanje žena. U radu Savjetovališta bile su angažirane liječnice, pedagozi, pravnice koje su odgovarale na sva pitanja koja su zanimala žene[842] što potvrđuje snagu obrazovanja koje može biti generator promjena, ali do mjere koju sustav koji je kontrolirao sve segmente života to omogućavao i dozvoljavao.

---

[839] Peti kongres KPJ, 21.-28.7.1949. Stenografske bilješke. Zagreb. 1949., 452.
[840] M. „Informacije“, *Žena u borbi*, kolovoz 8/1951., 14.-15.
[841] Mira Janković, „Veze s udruženjem univerzitetski obrazovanih žena u Škotskoj“, *Žena u borbi*, svibanj 5/1952., 24.
[842] „Savjetovalište tvornice pamučne industrije u Zagrebu“, *Žena u borbi*, srpanj 7/1952., 10.

6.3. Antifašistička fronta žena i strategije obrazovanja žena

Novo društvo koristilo je obrazovni sustav za stvaranje *nove* tradicije zajedništva nove države temeljene na zajedničkoj borbi svih naroda za slobodu u NOB-u, ali i na radništvu kao objedinjavajućem momentu socijalističke ideologije, pri čemu su se uvelike koristili sovjetski modeli, pa i kopirali sovjetski socijalistički praznici.[843]

Kako bi pridobili stanovništvo, rukovodeći kadar nove socijalističke države morao je osigurati načine uključivanja najširih masa stanovnika u industrijalizaciju i urbanizaciju. Antifašistička fronta žena imala je zadaću rada sa ženama radi njihovog uključivanja u izgradnju i obnovu zemlje, što je prema njihovom programu, bilo jedino moguće povećanjem stupnja obrazovanja žena i pružanja mogućnosti za zapošljavanje, najčešće u gradu. AFŽ je nastojala nadoknaditi nemogućnosti institucionalnog školovanja. Da bi to ostvarila AFŽ je najprije morala organizirati tečajeve opismenjavanja, kao i osnovnoškolske i srednjoškolske ubrzane tečajeve za stjecanje stručnih kvalifikacija. Cilj ovih ubrzanih tečajeva bio je podizanje razine obrazovanja u prvom redu političkih kadrova, vodećih osoba u državnim i društvenim institucijama, ali i šire populacije građanstva.[844] To je značilo postojanje usporednog obrazovnog sustava, koji nije bio jednako dostupan svima, kao i *partijskog elitizma* koji je samo dijelu osoba koje su bile bliske sustavu omogućavao određene oblike ubrzanog obrazovanja, te zauzimanja vrlo odgovornih pozicija u državnom i gospodarskom aparatu. Ovo se pokazalo i u iskazima kazivačica s kojima se u istraživanju razgovaralo.

Opismenjavanje: *Ministarstvo prosvjete NRH* formiralo je *Zemaljski odbor za uklanjanje nepismenosti* za Hrvatsku i svim masovnim organizacijama naložilo da djelomice preuzmu posao državnih škola i organiziraju analfabetske tečajeve kako bi se u što kraćem roku smanjio broj nepismenih.[845] Program rada propisalo je Ministarstvo prosvjete. Pri IO NF bio je organiziran Glavni štab za suzbijanje nepismenosti. Štabovi za suzbijanje nepismenosti osnivani su po selima, kotarskim i okružnim mjestima. Seoski štabovi bili su osnivani po svim selima. U njih su ulazili po jedan član NF i AFŽ, dva člana Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske (USAOH) i to iz Sekretarijata i kulturno-prosvjetnog odjela, seoski učitelj, dva člana JA (ako je

[843] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 173.; Snježana Koren, Politika povijesti i siječanja : primjer nastave povijesti u općeobrazovnim školama u Hrvatskoj (1945.-1960.) : (disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2011.): 18-49.
[844] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 212, GO AFŽH, Inv. br. 334, 10.8.1948.
[845] Ibid., GO AFŽH, 53-53-2, 14.11.1946.

bilo u selu). Odbornik mjesnog NO koji je bio zadužen za prosvjetu trebao je biti nazočan sastancima štaba kako bi se propagandni rad štaba uskladio s planom rada i potrebama prosvjetnih vlasti. Seoski štabovi formirali su se od članova prosvjetnog aktiva. Kotarski štabovi su se osnivali po svim kotarskim mjestima. U njih su ulazila dva člana NF (kotarski i mjesni), dva člana AFŽ (kotarski i mjesni), pet članova USAOH (Sekretarijata i kulturno prosvjetnog odjela kotarskog, mjesnog i srednjoškolskog odjela), jedan član mjesnog sindikalnog vijeća, dva člana JA. Mjesne organizacije NF uključivale su se u kotarske radi bolje povezanosti u radu. Odbornik kotarskog NO koji je bio zadužen za prosvjetu i odbornik mjesnog NO trebali su biti nazočni sjednicama štaba. Okružni štabovi su se osnivali po svim okružnim mjestima. U njih su ulazili po jedan član okružnog NF, jedan član okružnog AFŽ, dva člana okružnog USAOH (Sekretarijata i kulturno-prosvjetnog odjela), dva člana JA. Odbornik okružnog NO-a zadužen za prosvjetu bio je obavezan nazočiti sastancima štaba. Glavni štab je bio osnovan u Zagrebu. U njega su ulazili po jedan član IO NF, jedan član GO AFŽ, četiri člana USAOH (član sekretarijata GO, kulturno prosvjetnog odjela, srednjoškolskog odjela, kulturnog društva studenata), jedan član zemaljskog odbora Sindikata, dva člana JA. Pročelnik odjela za narodno prosvjećivanje Ministarstva prosvjete trebao je biti nazočan sastancima štaba. Zadaci ovih štabova, od lokalnih do republičkog, bili su da preko frontovskih organizacija (NF, AFŽ, USAOH) Sindikata i JA mobiliziraju narod i uvjere sve nepismene i polupismene o potrebi učenja, a pismene o potrebi poučavanja čitanja i pisanja, da redovito sastavljaju popise nepismenih, organiziraju i provode natjecanja. Svi štabovi od seoskih, kotarskih i okružnih trebali su voditi propagandni rad, organizirati predavanja, osiguravati potrebne materijale za održavanje tečajeva opismenjavanja.

Dužnost AFŽ bila je za žene organizirati tečajeve opismenjavanja, kao i davati poduku u čitanju, pisanju i računanju (tečajevi su trajali 80 sati, 40 lekcija po dva sata), organizirati kratke 3-4 dnevne tečajeve za osposobljavanje žena i omladine za rukovoditelje tečajeva opismenjavanja. Opismenjene žene, prvenstveno omladinke, trebale su dalje diseminirati svoja znanja u svojim selima i gradovima, a u vrijeme zimskih praznika gradska omladina trebala je po selima u roku od 45 dana naučiti što više osoba čitati, pisati i računati.[846] AFŽ se u akciju suzbijanja nepismenosti uključila angažiranjem pismenih žena na provođenju i rukovođenju tečajevima

[846] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 212, GO AFŽH, 3/8, 27.2.1946.

opismenjavanja, dok je polaznice tih tečajeva nastojala motivirati natjecanjima i pohvalama.[847] Na taj način je AFŽ djelovala i edukativno u smislu usađivanja novih društvenih vrijednosti kojima bi znanje i kompetencija bila vrijedna i važna, ali je i u obrazovni sustav uvodila kompeticiju što je za ondašnje „tržište“ rada bilo važno.

Opismenjavanje je provođeno na tečajevima, ali i u manjim grupama, pa i pojedinačno ukoliko prilike nisu dopuštale okupljanje većeg broja žena, primjerice zbog udaljenosti i/ ili slabe povezanosti nekih mjesta. Prve podučavateljice bile su sve pismene žene, voljne raditi na opismenjavanju. Stručnost nije bila uvjet. Razlog tome je nepovjerenje koje je novi sustav imao prema intelektualcima[848] koji su ukoliko su propitivali odluke i odredbe novog sustava automatski bili sumnjivi, ali i zbog nedostatka profesionalnog kadra, učitelja koji bi se uključili u opismenjavanje. Cilj tečajeva je bio razvitak interesa za samoobrazovanje i nastavak obrazovanja. Zadaća AFŽ bila organizirati što više tečajeva, koji su trebali biti organizirani kontinuirano, bez prekida. AFŽ je trebao napraviti plan održavanja tečajeva, osigurati sva potrebna materijalna sredstva[849] i redovito svakih 15 dana slati izvještaj o napredovanju opismenjavanja na lokalnim razinama. Ovo zadnje se nije poštivalo, jer nije postojala kultura slanja izvješća što je imalo za posljedicu kašnjenje u izvršavanju planova opismenjavanja.[850]

U početku su poučavatelji bili stručni i nestručni. Stručni su bili učitelji, a nestručni su bili obrazovani, ali nisu imali učiteljsko zvanje. Za nestručne poučavatelje bili su organizirani tečajevi u trajanju od 60 sati kako bi naučili metode rada s nepismenima. Rad nestručnih poučavatelja nadzirali su učitelji. Zbog loših rezultata od nestručnih poučavatelja se 1947. odustalo. Cilj ovog opismenjavanja bio je stvoriti niži stručni kadar za uključivanje u realizaciju petogodišnjeg plana.[851] Bile su provedene tri veće kampanje opismenjavanja, prva tijekom 1945./46. Tada je opismenjeno 25.350 osoba. Druga kampanja održana je tijekom 1946./47 prilikom koje je opismenjeno 250.941 osoba. U toj kampanji bilo je organizirano 4.496 tečajeva, no 800 se raspalo, a uspješno je rad završilo 3.696 tečaja. Treća kampanja je bila organizirana 1947./48. Prema planu te kampanje trebalo je opismeniti sve nepismene do 45 godina starosti i

[847] Ibid., Inv. br. 17, studeni 1945.; kako bi intenzivirali rad na suzbijanju nepismenosti izašao je tekst „Pozivaju nas na takmičenje“ koje je trajalo od 1.11.1947. do 31.3.1948., a nagrade su bile: radioaparati, knjižnice i godišnja pretplata na list *Borba* za sela, a najbolji kotar dobiva kino aparaturu. *Žena u borbi* prosinac 46/1947., 7
[848] Spehnjak, Javnost i propaganda,
[849] Ibid Inv. br. 17, studeni 1945.
[850] Ibid GO AFŽH, 3/8, 27.2.1946.
[851] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 212, GO AFŽH, Inv. br. 84, lipanj 1947.

20% starijih, a Propagandna i kulturno-prosvjetna sekcija GO AFŽH je planirala potopno dokinuti nepismenost među ženama. Akcija opismenjavanja bila je predviđena za razdoblje od 1. listopada 1947. do 30. travnja 1948.[852] Vlasti u Hrvatskoj su u lipnju 1947. raspolagale s brojkom od 226.578 nepismenih koje je trebalo opismeniti.[853] AFŽ se obvezala pomoći vlastima i opismeniti 68.000 žena do kraja te godine. Nakon svibnja ostalo su još 14.744 žene za opismeniti (opismenjeno je 52.256 žena), a do kraja godine 1948. ukupno je opismenjeno 59.186 žena.[854] Kampanja intenzivnog opismenjavanja trajala je do kraja 1948., no pokazalo se da je postigla polovičan uspjeh.[855] Opismenjavanje se najčešće obavljalo preko tečajeva i čitalačkih grupa.[856]

Kako bi se imao bolji uvid u uspješnost rada na opismenjavanju *Zemaljski odbor za širenje pismenosti* i *Ministarstvo prosvjete* su grupirali sve kotareve u četiri skupine ovisno o broju osoba koje prema tekućem planu treba opismeniti. Prvu grupu činili su kotarevi u kojima je bilo potrebno opismeniti 3.000 – 6.500 osoba, drugu grupu kotarevi u kojima je trebalo opismeniti 1.000 – 3.000 osoba, treću skupinu kotarevi u kojima je trebalo opismeniti 500 – 1.000 osoba i četvrtu skupinu kotarevi u kojima je trebalo opismeniti do 500 osoba. *Zemaljski odbor* je u cilju što uspješnijeg opismenjavanja redovito izdavao Bilten u kojem je informirao o broju opismenjenih, preostalom broju nepismenih i planu opismenjavanja. Prema izvješćima je vidljivo da je najveći problem bio okupiti žene na tečajeve opismenjavanja. Kako opismenjavanje nije dalo planirane rezultate krenulo se s poticanjem pojedinaca i sela nagrađivanjem.[857]

Osim što su tečajevi bili organizirani za široku populaciju radi uključivanja u obnovu razrušene zemlje, najprije su bili organizirani za političke kadrove na lokalnim razinama koji najčešće nisu imali potrebne kvalifikacije za preuzimanje rukovodećih položaja. Ranije spomenuti primjer Mare Šimeković, koja do analfabetskog tečaja nije znala čitati i pisati,[858] pokazuje da u neposrednom poratnom razdoblju za društvenu ulogu i poziciju nije bilo bitno obrazovanje. Društveni kriteriji su bili određeni pripadnošću i odanošću novoj državi i ideologiji, ali je za obavljanje viših dužnosti uskoro postala obvezna pismenost i određena razina obrazovanja i upućenosti u područje djelokruga dužnosti. Da je to bio uvjet govori praksa pisane komunikacija

[852] Ibid GO AFŽH, Inv. br. 51, rujan 1947.
[853] Ibid GO AFŽH, Inv. br. 428, 13.12.1947.
[854] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, Inv. br. 352., prosinac 1948.
[855] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 166.
[856] Ibid kutija 212; Isto, Inv. br. 180 – 180 (1-9), 24. 6. 1948.
[857] Ibid GO AFŽH, Inv. br. 428, 13.12.1947.
[858] „Samo pismena odbornica može pravo vršiti svoju dužnost“ *Žena u borbi*, lipanj 28/1946., 13.

među organizacijama i institucijama, ali i praksa organiziranja ubrzanih općeobrazovnih tečajeva. Pismenost kao elementarna razina bila je potrebna ne samo zato što se drugačije nije moglo komunicirati već i zato što je ideologija lenjinizma smatrala da postoji direktna veza između pismenosti stanovništva i gospodarske razvijenosti društva,[859] ali i jer je KP povezivala izgradnju socijalizma sa stupnjem kulturne i znanstvene prosvijećenosti građanstva.[860]

Žene najčešće nisu imale vremena niti motivacije za sudjelovanje na tečajevima opismenjavanja. Tečajeve se doživljavalo kao još jedno opterećenje i gubljenje dragocjenog vremena, koje bi mogle korisnije iskoristiti u kući i oko obitelji. Neprimjereni programi i materijali na kojima se poučavalo i učilo dodatno su demotivirali žene. Zato je bilo potrebno ženama uz opismenjavanje ponuditi i nešto što su one smatrale vrijednim izbivanja iz kuće i zapostavljanja kućanskih obaveza. Najbolji primjer tečaja opismenjavanja osmišljenog i pripremljenog na temelju potreba žena organizirala je učiteljica Agata Sekul iz Čulinečke Dubrave, kotar Zagreb. Ona je tečaj opismenjavanja provodila u okviru krojačkog tečaja. Tečaj krojenja i šivanja žene su vidjele kao mogućnost da nauče nešto vrlo korisno za poboljšanje standarda obitelji. Na ovaj način sve nepismene žene Čulinečke Dubrave, njih 22 bile su opismenjene.[861] Razlog izostajanja žena s tečajeva opismenjavanja je i nedostatak jaslica i dječjih vrtića gdje bi žene mogle ostaviti svoju djecu i bezbrižno doći na tečaj,[862] u slučaju žena sa sela obavljanje poljskih radova, protivljenje članova obitelji, dio žena nije vidio koristi od opismenjavanja, dio se bojao neuspjeha, ali i zbog slabe organizacije tečajeva. Osobito su slab uspjeh tečajevi opismenjavanja imali na Baniji, Kordunu, Lici, Istri.[863] Unatoč angažmanu da se nepismenost kod žena potpuno iskorijeni u 1948. godini, još se i 1950. godine postavljaju ciljevi za opismenjavanja svih žena do 45-e godine starosti.[864]

Čitalačke grupe: Cilj čitalačkih grupa bio je dvojak: s jedne stane pojačati funkcionalnu pismenost uvježbavanjem naučenog na tečajevima opismenjavanja, a s druge strane, one su bile odlično mjesto za agitaciju i upoznavanje najširih slojeva stanovništva s ideologijom, planovima, očekivanjima i zadacima koje je novi poredak postavljao pred građanstvo. Kako su čitalačke

[859] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 212, GO AFŽH, 53-53-2, 14.11.1946.
[860] Ibid GO AFŽH, Inv. br. 334, 10.8.1948., 1.
[861] Ibid Inv. br. 333 i „Kratke vijesti“ *Žena u borbi*, lipanj 6/1948., 23.
[862] Emilija Šeparović, „Kulturno prosvjetni rad među ženama“ listopad *Žena u borbi*, 10/1949., 1.-3.
[863] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 212, Inv. br. 334, 10.8.1948., 3.
[864] Ibid kutija 39, Inv. br. 1184, 27.1.1950.

grupe bile ideologizirane, kako su se na njima prorađivali tekstovi klasika marksizma, govori Tita i Kardelja i drugih istaknutih političara, koji su bili neprimjereni trenutku u kojem je nedostajalo sve potrebno za normalno funkcioniranje, preživljavanje i zbog duboke političke i ideološke podjele, grupe nisu bile posjećivane. Da bi se osigurala posjećenost, zadužene aktivistice morale su se dovijati na razne načine. Tako nije bio rijedak slučaj da su materijale, koje su trebale obraditi na čitalačkim grupama obrađivale na ženama najkorisnijim tečajevima krojenja i šivanja.[865] I sam sustav je bio svjestan neprimjerenosti stupnja obrazovanja i knjižne ponude, pa se kritiziraju knjižare koji Marxov *Kapital* daju tek opismenjenim osobama.[866]

Općeobrazovni tečajevi: Kako bi lakše proveli ideju o obnovi i socijalističkoj izgradnji zemlje, razna ministarstva surađuju s AFŽ-om nadajući se da će do *baze* lakše doprijeti uz pomoć ljudi s terena, koji su znali načine kako i u kojoj mjeri je moguće utjecati na ljude. Tečajeve su u suradnji s Ministarstvom prosvjete i drugim sektorskim ministarstvima organizirale masovne organizacije. Općeobrazovni tečajevi su bili osnovni i srednji. U osnovnim su vršene pripreme za polaganje ispita osnovne škole (1.-4. razreda), dok su srednji tečajevi obuhvaćali pripreme za više razrede sedmogodišnje škole. Osnovni općeobrazovni tečajevi trajali su dvije godine. Cilj srednjih općeobrazovnih tečajeva bila je priprema za polaganje ispita u redovnoj školi.

U školskoj godini 1945./46. osnovnim tečajevima bilo je obuhvaćeno 10.059 osoba, a srednjim 2.415 osoba. Sljedeće godine taj se broj povećao. U osnovnim tečajevima bilo je 11.664 osobe, a u srednjim 3.771 osoba.[867] Školske godine 1947./48. bilo je planirano da 10.000 osoba položi ispit o završenoj četverogodišnjoj osnovnoj školi. No, položilo je svega 4.703 osobe ili 47,03%.[868] Kao razlozi neuspjeha tečajeva navođeno je loše planiranje termina održavanja tečajeva (na selu u vrijeme poljskih radova), ispiti se polažu u lipnju što se poklapa s poljodjelskim radovima, nedovoljan broj sati za predviđeno gradivo, neprijavljivanje ispita nakon završenog tečaja zbog nepoznavanja procedure, nepostojanje kontrole održavanja tečajeva, plaćanje takse za polaganje ispita, kao i loša organizacija i nepostojanje adekvatnih udžbenika za odrasle polaznike. Predlagano je da tečajevi prerastu u večernje škole i da se odmah nakon održanog tečaja pred komisijom organizira polaganje ispita.[869] U istoj školskoj godini 1947./48.

[865] IbidInv. br. 352., prosinac 1948.
[866] Ibid, Inv. br. 334, 10.8.1948., 22.
[867] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, kutija 212, Inv. br. 51, rujan 1947.
[868] Ibid Inv. br. 334, 10.8.1948., 7.
[869] Ibid Inv. br. 334, 10.8.1948., 7.-9.

srednjim općeobrazovnim tečajevima bilo je obuhvaćeno 8.427 osoba, završilo ih je 4.274 osobe, napustilo je 2.859 osoba, a produžilo je s radom i nakon kraja školske godine 1.294 osobe. Kao glavni razlog neuspjeha ovih tečajeva navodio se naporan plan rada, koji nije odgovarao polaznicima koji su osim obrazovanja imali i druge obaveze, gradivo pojedinih predmeta se zbog opširnosti programa nije uspjelo proći na tečajevima pa nisu mogli položiti ispit, zašto dio kandidata nije pristupio ispitu, nekima su problem bile takse za polaganje ispita, te nepostojanje literature.[870] Planirano je bilo da do 1951. ispite osnovne škole položi 75.000 osoba, a ispite viših razreda sedmoljetke 9.000 osoba.[871] Zato je AFŽ u dogovoru s Ministarstvom prosvjete na III. plenumu žena Hrvatske primila obavezu da u niže tečajeve (4 razreda osnovne škole) upiše 20.000 žena, u srednje obrazovanje (viši razredi sedmoljetke) 5.000 radnica i domaćica.[872] I dok su tijekom 1947. u ove tečajeve bile uključene samo žene rukovodioci, za 1948. godinu planirano je bilo uključivanje radnica i domaćica kako bi se stvorili kadrovi za privredna poduzeća, zdravstvene i socijalne ustanove i jaslice.[873] Na osnovnim tečajevima je od ukupno 8.324 polaznika bilo 4.240 (50,93%) žena, dok je u srednjim općeobrazovnim tečajevima bila uključena samo 1.601 (26,65%) žena od ukupno 6.007 polaznika. I iz ovog podatka je vidljivo da se žene slabije uključuju u više stupnjeve obrazovanja, a samim su time manje u prilici doći na mjesta odlučivanja, te u partijsku hijerarhiju.[874] U 1948. godini je u srednjim općeobrazovnim tečajevima ispite položilo 1.547 žena.[875]

Za razliku od AFŽ, u proces suzbijanja nepismenosti i ubrzanog opismenjavanja stanovništva druge organizacije (primjerice sindikat) od kojih se također očekivalo uključivanje se nisu dovoljno angažirale.[876] Razlog tome je što se sindikat uključivao u stručno obrazovanje već zaposlenih radnika i radnica nastojeći osigurati smanjeno radno vrijeme i druge olakšice radnicima koji su polazili tečajeve i specijalne škole. Time se posebno marljive radnike i radnice željelo nagraditi omogućavajući im da na taj način steknu opće obrazovanje. Primjerice, zbog plana elektrifikacije i industrijalizacije zemlje, prelazilo se na nove strojeve za koje su bila potrebna nova znanja pa su organizirani brojni stručni tečajevi na koje su uključene i žene. Takvi

[870] Ibid Inv. br. 334, 10.8.1948., 9.-12.
[871] Ibid, Inv. br. 51, rujan 1947.
[872] Ibid kutija 212, Inv. br. 180-180 (1-9), 24. 6. 1948.
[873] Ibid kutija 20, Inv. br. 156-1, 29.2.1948.
[874] Ibid kutija 212, Inv.. br. 51, 22.9.1947.
[875] Ibid Inv. br. 352., prosinac 1948.
[876] Ibid kutija 212, Inv. br. 17, studeni 1945.

tečajevi su omogućavali nekvalificiranim radnicima napredovanje u kvalificirane i polukvalificirane. Kako bi ženama omogućili ovo obrazovanje, sindikati i uprave su polaznicama dopustile da rade ujutro, a poslije podne idu 2-3 sata na tečaj. Neke su tako završile ljevački i kovački tečaj.[877]

Obrazovanje u poslijeratnim godinama, osim što je bilo povezano s potrebama obnove zemlje, industrijalizacijom, modernizacijom i učvršćivanjem socijalizma kao novog poretka, bilo je povezano i s općim nastojanjem vlasti da zemlju izvede iz poslijeratnog stanja opće neimaštine i potrebe za gotovo svim proizvodima.

Posljedica te planske, socijalističke industrijalizacije i modernizacije bila je da su pojedina poduzeća i sektori objavljivali potrebe za radnicima. U takve objave aktivno se uključivala AFŽ vidjevši u njima mogućnost zapošljavanja za žene, a posljedično i mogućnost za stjecanje dodatnih ili prvih kvalifikacija i/ili obrazovanja, jer su redovito uz takve objave slijedile i odgovarajuće edukacije. Na ovaj način provodila se i određena vrsta politike kvota u zapošljavanju žena, a AFŽ se tijekom cijelog istraživanog razdoblja zalagala za veće uključivanje žena u privredu, u onim sektorima gdje su bile izrazito podzastupljene. Ovo treba promatrati dvojako. S jedne strane kao nove prilike za žene da masovnije iskorače u svijet rada, ali i s druge strane kao korištenje velike mase žena kao kontingenta nekvalificirane ili niskokvalificirane radne snage koja je novoj državi bila potrebna da bi joj omogućila funkcioniranje, obnovu i izvršavanje postavljenih planova. Primjer je toga odgovor na traženje *Generalne direkcije željeznica* za stručnim radnicima. Kako je na željeznici bilo zaposleno svega 5,3% žena, AFŽ je nastojala osigurati da se na neka mjesta isključivo zaposle žene (popisivači kola, kolski evidentičari, kondukteri, telegrafisti, blagajnici, računovođe, magazineri, tranziteri, manipulanti i dr.) uvažavajući pri tome konstituciju žene. Od nižih razina organizacije AFŽ-a zahtijevao se angažman na mobilizaciji što većeg broja žena za sudjelovanje na tečajevima za osposobljavanje za ove poslove, pa se čak tražilo i da se sve žene koje se prijave na obuku prime.[878]

S vremenom je postalo jasno da je vrijeme aktivističkog, brzog i osnovnog obrazovanja prošlo i da obrazovanje ne može biti u ingerenciji masovnih organizacija kao dio njihovog aktivističkog rada. AFŽ je kao i druge masovne organizacije u suradnji s *Ministarstvom prosvjete* dobila

[877] „Naše radnice osvajaju novo znanje“ *Žena u borbi*, ožujak 37/1947., 4.
[878] HR, HDA, 1234, KZDAŽ, GO AFŽH, Inv. br. 123, 14.1.1948.

dozvolu i zadaću opismenjavati. AFŽ je pri tome bila zadužena za opismenjavanje žena i od svih masovnih organizacija imala je najviše uspjeha. Osim toga na kongresima AFŽ sve se više govorilo o tome kako se njen rad preklapa s radom drugih organizacija. Pred kraj istraživanog razdoblja osnivala su se brojna strukovna udruženja. Primjerice, Udruženje učitelja Hrvatske 1952.[879] Time je jačala pozicija učitelja kao i osjećaj da svojim aktivizmom mogu utjecati na društvo. Žene prosvjetne djelatnice i aktivistkinje na prosvjetnim saborima govorile su o važnosti knjižnica i čitaonica u narodnom prosvjećivanju. Zato su smatrale da je potrebno iznaći načine da se privuku žene seoskih i manjih sredina, koje su odlazak u knjižnicu doživljavale kao gubitak vremena predviđenog za obavljanje nekih drugih, njima važnijih poslova.[880]

9.6. Obrazovanje za sve,[881] iskazi svjedokinja vremena

Iako smo vidjeli važnost pravne regulative, ideologije, službene politike i njezine promidžbe na stanje u obrazovanju u neposrednom poratnom vremenu, u ovom dijelu ćemo ih usporediti s iskustvima žena, koje su zbog svoje dobi imale uvid u obrazovanje neposredno prije, za vrijeme i poslije rata bez čega nije moguće dobiti potpunu sliku utjecaja obrazovanja i politike obrazovanja na stvarne živote žena tada, ali i kasnije, tijekom cijelog socijalističkog razdoblja. Odgovori kazivačica pokazuju da politika obrazovanja nije imala samo funkciju podizanja obrazovne razine stanovništva socijalističke Hrvatske/ Jugoslavije već i promjenu svijesti, osjećaja i ponašanja ljudi prema/u novom poretku.[882] Od 30 kazivačica, 14 su bile službenice, 6 je radilo u obrazovanju (učiteljice i profesorice), 2 znanstvenice, 1 umjetnica, 3 u zdravstvu (medicinska sestra, njegovateljica, laborantica), 2 domaćice i 2 radnice. Jedna će radnica postati nakon završene Više privredne škole direktorica poduzeća, a jedna službenica zastupnica u Saboru NRH.

Obrazovanje u djetinjstvu: Na pitanja o obrazovanju u djetinjstvu odgovorile su sve žene koje su sudjelovale u istraživanju (30). Kazivačicama su postavljena četiri su ključna pitanja: „Kako je

[879] „Osnovano udruženje učitelja“, *Žena u borbi*, ožujak 3/1952., 9.
[880] „Sa prosvjetnog sabora“, *Žena u borbi*, prosinac 12/1952., 11.
[881] Naslov prema, Bell Hooks, *Feminizam je za sve*, 40.
[882] O tome u Terry Eagelton, *Zašto je Marx bio u pravu*, 171.

teklo Vaše školovanje u djetinjstvu?“, „Što ste željeli biti kad odrastete?“, „Što se od toga ostvarilo?“ i „Jeste li bili ohrabrivani na školovanje?. Odgovorima na ova reprezentativna pitanja dobio se uvid u obrazovnu strukturu ispitanica i njihovih obitelji, ali i šire u obrazovnu i socijalnu strukturu, društvene vrijednosti, očekivanja stanovništva Hrvatske u neposrednom poslijeratnom razdoblju kao i promjene koje su nastupile.

Djevojke prije rata uglavnom nisu, osim osnovnog školovanja, nastavljale obrazovanje. To nije bilo uobičajeno, naročito ukoliko su bile na selu. Na nastavak školovanja djevojčica nije presudan utjecaj imala niti financijska situacija u obitelji. Obitelj koja je i mogla izdvojiti sredstva za školovanje svoje kćeri to nije činila. Školovanje su nastavljala braća, a od djevojaka se očekivalo da se udaju (*Školovala sam se u mom mjestu, gdje sam rođena, četiri razreda pučke škole, još jedan smo išli, još jedan me mama pustila da malo uživam, no kak' bih rekla, petovnica, pet razreda. ... Čak su me nagovarali jer sam bila dobar učenik, al' mama to nije dozvolila, premda se je brat školovao i brat je postao inžinjer, a mene nije dala od kuće....Pa, žensko dijete se nije dalo na školovanje.* – ID 20). Djevojke koje nisu imale dovoljno sredstava za udaju ili su morale uzdržavati obitelj odlazile su u gradove ili druge dijelove zemlje kao bi pomogle obitelji ili zaradile potreban miraz. O takvim iskustvima govore kazivačice koje su u školu krenule prije rata.[883]

Čim završiš četiri razreda osnovne škole, odmah ideš onda u nedjeljnu. Nedjeljom ideš samo u školu. To je kao opetovanje, ponavljaš sve iz svih razreda i tako tri godine.
-Da li znate neku djevojčicu koja je otišla na daljnje školovanje?
Ne. Od nas nitko. Sve su ostale. Sve su se udale tamo, u Kraljevcu. A ja sam morala otići u Srbiju. Jedino za [sestru]. *Ona je bila jako dobar đak. Učitelj je za nju davao u tu zadrugu, samo da može ići u Čakovec na preparandiju. To je gimnazija, ali se i preparandija zvala.*
- Što ste željeli biti kad odrastete? Što se od toga ostvarilo?
Ja sam tako žudila za domom ... strašno sam žudjela, jer su se moje prijateljice već udale tamo a ja ... sam morala ostati u tuđini ... Morala sam si zaštediti za udaju, svejedno nisam ništa donosila doma već sve tamo, u Slavoniju ...
-Niste imali ideala?

[883] Dijanić, [et al] *Ženski biografski*, 164.

Ne, čim nemaš škole ... (ID 19)

Žene su prije rata uglavnom bile zaposlene kao kućna posluga, u ugostiteljstvu i tekstilnoj industriji. Prema popisu osiguranih osoba 1934. u Savskoj banovini kao kućna i gospodarska služinčad radilo je 94,43%, žena i 5,57% muškaraca. Mnoge sluškinje nisu bile prijavljene uredima za socijalno osiguranje, radile su bez zakonske zaštite, jer su one namještenje dobivale prema *Služinskom redu za gradove u Hrvatskoj i Slavoniji* iz 1857. i tek je 1935. predloženo donošenje zakona koji bi regulirao njihovo zapošljavanje. Primjerice, 1934. u Zagrebu su žene bile najviše zaposlene kao kućna posluga 40,05.[884]

Kao najpoželjnije zanimanje prije rata žene su izdvajale zanimanje učiteljice. Razlog tome je što su djevojkama koje su odrasle na selu jedine obrazovane žene koje su vidjele i s kojima su se družile, bile učiteljice. Takav stav su imale i djevojčice i njihovi roditelji,[885] a osim toga zanimanje učiteljice nudilo je brzo i sigurno zaposlenje i sigurna primanja bez obzira na ograničenja koja su učiteljicama prije rata bila ozakonjena. Naime, kako bi se riješio problem nezaposlenih učitelja, 1937. je donesen amandman na *Zakon o narodnim školama* iz 1929., koji je dokinuo teško i tek nedavno izborena prava, prema kojem su učiteljice, koje bi se udale za neučitelja, gubile službu. Ukoliko su mogle ostvariti mirovinu dobile bi otpremninu u visini jedne godišnje plaće i položajnog dodatka, a ukoliko nisu ostvarile pravo na mirovinu, a imale su 5 godina radnog staža u struci, dobivale su otpremninu u visini šestomjesečne plaće i položajnog dodatka.[886] Protiv ovoga je još 1914. istupio Stjepan Radić smatrajući da je to nepravedno.[887]

Osnovnu školu u selu svom gdje sam rođena, četiri razreda gimnazije u Bosanskoj Gradiški, a učiteljsku školu u Banja Luci i višu pedagošku u Zagrebu. .... U to doba život na selu je bio dosta težak, ne dosta, nego jako težak, jer se radilo, od jutra do sutra, ali su pored toga ipak bili nekako zadovoljni i sretni. A vidla sam da drugi ljudi, koji imaju škole imaju ljepši život, i sve, i to me ponukalo da i ja isto to postignem da i ja imam takav život ...To je očeva odluka. A ja sam izabrala zvanje, i to u Novoj Gradiški sam gledala gdje učiteljica vodi đake, curice, i na početku su bila djeca sa kratkim, finim haljinicama i lijepim mašnicama, i sve što dalje sve lošije i lošije

[884] Kecman, *Žene Jugoslavije*, 28.-36.; Usp. Mira Kolar-Dimitrijević, *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.* (Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1973.)
[885] Dijanić, [et al] *Ženski biografski*, 87.; 165.
[886] Kecman, 61. i bilješke 202, 203 i 204; Ograjšek Gorenjak, "Rodni stereotipi", 259.
[887] Boban, „*Materinsko carstvo*“, 192.

obučeni su bili. To s jedanaest godina sam bila u parku i rekla sam: "I ja ću biti učiteljica, a kad ja budem učiteljica ja ih neću poredati tako, ja ću ih poredati po tome koliko tko vrijedi, a ne po tome kako su obučeni." I to sam ostvarila. (ID 15)

Iskaz kazivačice o odjeći djece koju je vodila učiteljica pokazuje da je obrazovanje prije rata bio dostupno samo boljestojećim obiteljima.

Obrazovanje žena nakon rata: Na pitanje o obrazovanju nakon rata („Jeste li nastavili školovanje nakon rata?") odgovorile su sve kazivačice (30). Iz njihovih odgovora vidljivo je da se u neposrednom poraću pokušalo brzim tečajevima ili večernjim školama osigurati završavanje osnovnih obrazovanih razina.

Ženama je u poslijeratnom razdoblju bilo omogućeno, ali od njih se i očekivalo uključivanje u tečajeve opismenjavanja. Kazivačice su tečajeve opismenjavanja opisale kao dobro prihvaćene, jer su žene u njima vidjele neku vrstu slobode i čuvanja privatnosti, jer nisu više nikoga morale tražiti uslugu da im napiše pismo (*htjele su, naročito ove kaj su imale sinove po vojski, kad su dečki bili dve, tri godine u vojski, neće ona sad kak' je nekad bilo, da ideš tam' pa da ti njemu svoju dušu izlažeš da on sinu piše, hoće ona sama pisat pismo i naučila je. Puno smo opismenjavali.* – ID 3).[888]

Prilike u kojima su se školovale te generacije bile su teške, s nimalo ili rijetkim udžbenikom, bilježnice i pribor su bili rijetkost (*nismo imali ni jednog jedinog udžbenika sve četiri godine osim Patakijeve pedagogije i ruske čitanke, sve se pisalo na škarnicl papiru i onda se doma u teke, koje smo jedva jedvice nabavili, prepisivalo* - ID 3). Obrazovanje je nudilo i mogućnost boljeg i lakšeg života (*Ja sam mislila, kad bi mogla, onda bi bila učiteljica, jer je moja učiteljica bila jako dobra i fina ženskica … Oni su imali stan pod istim krovom gdje su bili razredi … I onda sam ja mislila kako bi mogla i ja to!* - ID 2)[889]. Kazivačice u svojim iskazima potvrđuju hipotezu da je jednakopravnost na polju obrazovanja ostvarena djelomično. Za nastavak

[888] AFŽ je uložio značajne napore kako bi omogućio opismenjavanje ženama pa i u naudaljenijim mjestima Pamela Ballinger; Kristen Ghodsee, „Socialist Secularism Religion, Modernity, and Muslim Women's Emancipation in Bulgaria and Yugoslavia, 1945.-1991. *Aspasia* vol 5, 2011: 6-27 DOI 10.3617/asp2011.050103
[889] Objavljeno, Dijanić, [et al] *Ženski biografski*, 53.

obrazovanja bila je nužna osobna jaka ambicija, ali i podrška obitelji (*ali kad sam ja riješila da idem dalje na fakultet to mu nije bilo baš jako pravo, ali ja se nisam obazirala, nisam ja takva osoba ... živjelo se od jedne plaće, a plaćalo se kućnu pomoćnicu, bez obzira što sam ja i djeca su bila*. – ID 7), jer sav teret domaćinstva bio i dalje na ženama. Bilo je jasno da se nešto u životu mora raditi, ili ići u školu ili se udati. Na taj način je poticaj jednoj kazivačici za srednjoškolsko obrazovanje dala majka (*Poslije sam ja po nagovoru moje mame išla u Višu PTT školu, to me mama, pa mama kaže, udala se nisi, nešto moraš, ili uči ili se udavaj, nešto se mora događati* - ID 1). Ova ili-ili opcija vezana uz nastavak srednjoškolskog obrazovanja, koja je ustvari isključujuća potvrđuje da je uvjerenje ljudi bilo kako žena ne može biti istovremeno i udana/ majka i supruga i obrazovati se kako bi si osigurala samostalno uzdržavanje i karijeru. Svijest da je uz nastavak obrazovanja na višim razinama (od srednjoškolskog na više) vezana žrtva i odustajanje od jednog i važnog dijela ženskog identiteta potvrđuju i iskazi iz kojih se vidi da su sve žene smatrale da je opismenjavanje potrebno i nužno, ali je za nastavak školovanja bila potrebna motivacija koja je varirala.

Djevojke su bile poticane na upisivanje u učiteljske škole. U razdoblju 1945.- 48. u Hrvatskoj je bilo 10 (1945.), odn. 17 (1948.) učiteljskih škola s 1.671 učenikom (1945.) i 4.675 učenika (1948.) u redovnom i skraćenom obliku školovanja. Učitelja je 1945. bilo 177, a 1948. su bila 253 učitelja. Učitelji su bili raspoređivani na rad odlukom, *dekretom* Ministarstva prosvjete. Učitelji su u selima osim svog učiteljskog posla obavljali i sve druge poslove za koje je bilo potrebno obrazovanje. Iako se u mnogim dokumentima navodilo da će za svoj rad dobiti honorar, to se uglavnom nije događalo, a Hrvatska je po broju neisplaćenih honorara učiteljicama prednjačila. Od učitelja se tražilo da se prema nastavnom gradivu ne odnose samo kao prenositelji znanja i informacija, već i stav iz kojeg su učenici mogli osjetiti ljubav prema novoj državi i poretku.[890]

Kao djevojka ja sam samo učila, ja sam bila, kak' veli moj brat, štreberica. Zašto sam ja bila štreberica? Zato što sam mislila ako ja budem prosvjetni radnik, ja moram daleko više znati od onoga kaj ja trebam znat' da bi mogla decu učit', a kak' ću decu učit ak' ja ne znam ... Ja sam Drugu završila. Druga učiteljska škola je bila mješovita, a Prva je bila samo ženska.

[890] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 200. – 202.

To ste baš vi htjeli?

Ja. Moji baš nisu bili. Moj tata veli „Ko zna kam te budu nekam na selo hitili.“ ... Prezadovoljna sam bila. .... Držala sam tečajeve za doškolovanje ... s njima sam mogla navečer radit' uz petrolejku, povijest i zemljopis, hrvatski, matematiku. ... Onda tečajeve prve pomoći sa seoskim djevojkama, koji su bili obvezatni. ... Četiri godine sam bila dolje i došla sam u Zagreb. (ID 3)[891]

Različite mogućnosti: Iako se javno obrazovanje poticalo, ipak nisu svi imali jednake mogućnosti. Iz iskaza kazivačica vidljivo je da su te razlike proizlazile iz političke i ideološke pripadnosti novom društvu, njihove osobne ili njihove obitelji. O nastavku ili prekidu školovanja osim u slučaju kada im je to bilo zakonski zabranjeno, odlučivale su same žene češće nego prije. Odluke su donosile na temelju vlastitih prioriteta. Za neke žene prioritet je bila obitelj, pa je odluka o nastavku školovanja ovisila o situaciji u obitelji i mijenjala se tijekom vremena (*Više me vuklo, ono, kuća, pa dijete, pa posao, šta ja znam ... Međutim, bilo je mojih kolegica koje su vrlo, vrlo uspješne i u braku su nastavile večernje škole ... Tada si imao mogućnosti ... One su vrlo dobro uspjele, međutim, meni to nije falilo. Nisam imala tih ambicija, da postanem nešto ...* ID 13). Za neke žene to su bile prilike na poslu i mogućnosti da napreduju ukoliko završe viši stupanj obrazovanja, a neke žene su imale ambiciju nastaviti školovanje, koje je, ukoliko se poklopila s političkom podobnošću, mogla olakšati napredovanje.

Ja sam počela ići u školu još ’37, ne ‘35/’36 sam ja počela ići u pučku školu. Onda sam pred rat ’39 na ’40 išla u prvi gimnazije, ‘40-e na ‘42-u sam išla u drugi gimnazije, onda sam za vrijeme rata išla isto u gimnaziju i ‘45-e sam prekinila školovanje.

-Jeste li bili ohrabrivani na školovanje?

Moj tata je, moje starije dve sestre su u učiteljsku školu išle, imao neka svoja shvaćanja da je biti činovnik najbjednije u životu što može žena postići, da je učiteljica jedno plemenito zvanje. Tako da su one išle u učiteljsku školu i s obzirom, da bi na jedan brzi način došle do svog kruha, ali ja sam se opirala. Ja nisam hitjela u učiteljsku školu. Ja sam htjela u gimnaziju, tako da sam ja bila nastavila gimnaziju i onda, velim Vam, za nesreću ‘45-e sam prekinila. Onda sad nastaje moja priča, od ’45-e. ... Oni mene nisu mogli gore kazniti, nego što su mi zabranili da idem u školu, ali ja sam opet, kak’ bih rekla, ja sam shvatila da dolazi novo vrijeme. (ID 5).[892]

[891] Dijanić, [et al] *Ženski biografski*, 239.-240.
[892] Ibid., Intervju objavljen, 88.-89.

Ova kazivačica, jer je bila članica Ustaške mladeži, dobila je zabranu nastavka školovanja što je bila posljedica gubitka nacionalne časti.[893] Pokušala je polagati ispite u gimnaziji privatno što joj je bilo odobreno, a što je bilo u skladu s *Pravilnikom o polaganju privatnih i dopunskih ispita na gimnazijama i klasičnim gimnazijama*[894] o čemu su odluku donosili na lokalnoj razini NO, u njezinom slučaju gradski odbor Gospića. Bila je to sreća, jer je u tome vladala pravna nesigurnost budući da su lokalni dužnosnici donosili te vrlo važne odluke, a na njih su onda utjecali osobni odnosi, animoziteti i osvete.[895] O tome je u svom iskazu govorila i ova kazivačica. Tome u prilog ide i činjenica da joj je nedugo nakon odobrenja privatnog polaganja ispita, to opet bilo uskraćeno (*Međutim, kad sam išla na hospitaciju u gimnaziju stjerali, su me opet van, ali neću pričati te detalje o zloći pojedinih ljudi, o pokvarenosti i podlosti. To svugdje imaš.* – ID 5). O obračunu s djecom, srednjoškolcima i studentima, osoba koji su okarakterizirani kao neprijatelji, značajnu ulogu imao je Savez komunističke omladine Jugoslavije (dalje, SKOJ), čije je članstvo u neposrednom poraću bilo tajno. Na omladinskim sastancima su bile donošene odluke o potrebi isključenja nekih učenika, a zatim se od ravnatelja škola tražilo da ta isključenja potvrde i provedu.[896] Kako je članstvo u KP u to vrijeme članovima davalo monopol na nepogrešivost i zabranjivalo propitivanje njihovih odluka, ravnatelji koji nisu bili članovi KP, u mnogim slučajevima su se povinovali odlukama, koje su donesene na omladinskim sastancima. Kazivačica je nakon druge zabrane odlučila, kako bi se uklopila u novi sistem i pokazala da je dobrog vladanja (čl. 2 navedenog *Pravilnika*), otići na radnu akciju na prugu Šamac-Sarajevo. Nakon toga je dobila mogućnost da se u Zagrebu upiše u medicinsku školu. Zbog bolesti ju nije završila, ali je dobila *propusnicu*, kako je sama rekla, za novo društvo.[897] Školovanje, srednju školu, je završila uz rad. Upisala se na fakultet, ali ga nije završila, a kao razlog je navela nesređenu obiteljsku situaciju, neslaganje sa suprugom i razvod. Ovi događaji su uslijedili nakon 1953., što je godina s kojom istraživanje završava, ali iz iskustva ove kazivačice u neposrednom poratnom razdoblju, vidimo da su na nastavak školovanja bitno utjecali ideologija i politika, osobito na lokalnim razinama. O tome svjedoči podatak da je otac učenika, kojemu je bilo zabranjeno školovanje, uspio nakon šest mjeseci pisanja dopisa Ministarstvu prosvjete i drugim

[893] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 207.
[894] „Pravilnik o polaganju privatnih i dopunskih ispita na gimnazijama i klasičnim gimnazijama“, *Stvarno kazalo Narodnih novina službenog lista NRH i Zbornika zakona, uredaba i naredaba za godinu 1946.*, 209.-212.
[895] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 206. i bilješka 123.
[896] Spehnjak, *Britanski pogled*, 284.
[897] Dijanić, [et al] *Ženski biografski l*, 91.-92.

relevantnim institucijama osigurati sinu nastavak školovanja.[898] Akcija čišćenja škola i sveučilišta vrhunac je imala u prvoj polovici 1946., da bi prestala nakon Titovog govora u srpnju iste godine u Splitu, u kojem je rekao kako djeca ne mogu biti kriva za zlodjela očeva.[899]

'Ko je god imao švapsko prezime i vidli su taj je nešto bogatiji, 'ajd s njim u ćuzu.... mi smo došli tek '47-e [u logor]*.... '48. godine moja majka i ja izlazimo van iz logora. ... hvala dragom Bogu, došla je '48-a, Tito se posvađao sa Staljinom i tako smo se mi spasili ... u 19-oj godini došla sam u Zagreb. Pokojni ujak, forsirao je da nastavim školovanje, a ja sam uporno odbijala i rekla da neću ići u komunističku školu. No, nije bilo druge, morala sam obzirom da mi nije bila priznata, jer mjesec dana je bilo do završetka takozvane male mature. Nisu mi priznali, po današnjem ni sedmi, ni osmi razred osmoljetke. To sam obnovila u Podsusedu, odnosno položila. Već sam bila udata i nastavila sam školovanje u Zagrebu. Srednju ekonomsku školu sam završila sa odličnim uspjehom. Bila je to večernja, poslije toga sam šta više nastavila i imam iza sebe dvije godine ekonomskog fakulteta.* (ID 21)[900]

Utjecaj politike na mogućnost obrazovanja i uopće uplitanje u privatni život pojedinca, u prvim godinama represije bio je vrlo jak, kasnije je on smanjen, ali je i dalje trebala velika upornost. To je vidljivo i u slučaju kazivačice koja je pripadnica njemačke nacionalne manjine, a koja je zajedno s majkom završila u logoru za Folksdojčere. Jednako kako joj je 1945. bilo oduzeto pravo građanstva, i kako je završila u logoru, tako je 1948. nakon sukoba s IB-om oslobođena i dana joj je mogućnost uključivanja u društvo. Mogla je nastaviti školovanje. Tada se akcija čišćenja škola i fakulteta od djece neprijatelja, ovaj puta pristalica IB, ponovno pokreće.[901] Nastavak školovanja je odgađala, jer nije bila sigurna hoće li nastaviti živjeti u socijalističkoj, kako kazivačica kaže komunističkoj, zemlji. Nakon što je stvorila *dom*, nakon što se udala, odlučila je završiti školu. Fakultet koji je upisala nije uspjela završiti, zbog bolesti mlađe kćeri o kojoj je vodila brigu, ali i zbog neslaganja majke i supruga što ju je opterećivalo, pa je većinu slobodnog vremena posvećivala sređivanju odnosa u obitelji.

---

[898] Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 207. i bilješka 124.
[899] Spehnjak, *Britanski pogled*, 284. i bilješka 129.
[900] Dijanić, [et al] *Ženski biografski*, 199.-200.
[901] Spehnjak, *Britanski pogled*, 284. i bilješka 129.

Obrazovanje u socijalizmu nije imalo za cilj samo povećanje opće razine obrazovanosti stanovništva, već je socijalistički poredak stvarao svoje intelektualce. Intelektualce kojima se moglo vjerovati, one koji su prošli revoluciju i koji su trebali biti sastavni dio radničke klase,[902] ali i koji su odani sistemu. U tom smislu treba gledati na sljedeća dva citata. I u okviru ovih citata se vidi značajna razlika.

- *Jeste li nastavili školovanje nakon rata? Jeste li bili ohrabrivani?*

Jesam, poslije oslobođenja sam pohađala jedan tromjesečni tečaj pri školi za socijalne radnike, to sam s uspjehom završila, polagali smo ispite, ja sam druga u grupi diplomirala ...

-To vam se sviđalo ili je samo to bilo ponuđeno?

Ja sam to željela, ja sam radila kao načelnik Odjela za društvene službe, a nisam imala naobrazbu. A naravno u odjelu u kojem sam ja bila načelnik su bile žene koje su imale redovnu naobrazbu. Ja sam osjećala da mi to fali i onda sam željela ići dalje i to mi je uspjelo, tu sam imala podršku i muža i familije, i mama je poslala mlađu sestru da mi čuva djecu da bih ja mogla ići u školu da to završim. Ja sam na tom tečaju jedina bila s tako niskom naobrazbom, onda je na kraju tih predavanja profesor pitao da li je sve jasno i svi kažu da je, osim mene. I ja onda postavljam dodatna pitanja. Onda su mi kolege tamo, a bili smo si svi dobri, pa me pitaju, „Pa kako ti to nije bilo jasno?", a ja, „Vidjet ću ja vas kada dođemo na predmete koji će biti svima jednaki. Naravno da to meni nije jasno kad ja to nisam učila, vi ste to učili!" Samo jednu četvorku imam u indeksu i to iz matematike. (ID 2)[903]

Kazivačica ID2 bila je pripadnica državnog i administrativnog aparata. Podržavala ga je cijelo vrijeme postojanja socijalističkog poretka, a u prvim godinama je aktivno sudjelovala u njegovom kreiranju i učvršćivanju. Seljačkog je podrijetla, bila je sudionica NOP-, a iz iskaza je vidljivo da je u novoj državi i socijalističkoj/ komunističkoj ideologiji i društvu vidjela pravednije/ pravedno društvo. Njezina obitelj, otac i brat su bili članovi HSS-a.[904] Kazivačica je bila politički vrlo aktivna, tako da je jedno vrijeme bila i zastupnica u Saboru u Društveno-političkom vijeću. Kada je govorila o svojoj naobrazbi, govorila je kritički o njezinim

[902] Usp. Portelli, *The death of Luigi Trastulli*, 38.-44.
[903] Dijanić, [et al] *Ženski biografski l*, 39.-81.
[904] O članstvu u HSS-u i paralelnom članstvu u KP. Berislav Jandrić, „O jednom aspektu uspostave partijskog monopola u Hrvatskoj 1946-1953. Promjene u stranačkoj pripadnosti narodnih zastupnika članova Prezidijuma i Vlade Sabora NRH.", *Radovi (Zavoda za hrvatsku povijest)* 31 (1998.): 141.-151.

nedostatcima, o uskoj orijentiranosti na primanje gotovih političkih informacija, ali i nerazumljivosti tekstova koji su bili ideološko polazište nove države i poretka.[905]

Kazivačica ID 7 također je ideološki pripadala ljevičarskom pokretu prije rata, bila je u partizanima s djecom, nije bila u blizini vojnih operacija. Prije rata je pripadala obrtničkoj obitelji i krugovima ljevičarske omladine. Identitet ljevičarke i članice KP bio joj je važan i na temelju tog identiteta si je dopuštala i kritiziranje rada masovnih organizacija i nekih političarki. Ona se nakon rata nije odlučila za strukovno obrazovanje ili za partijsku nadgradnju, već je odlučila nastaviti klasično školovanje. Iz iskaza ove kazivačice vidljivo je, od države i ideologije, plansko stvaranje nove inteligencije.

Ja sam u gimnaziju išla, ja sam bila osmi razred, pred sam rat tako da osmi nisam završila prije '45-e. Pa sam završila školovanje tek '52-e, poslije partizanije, tek '53-e na večernjoj gimnaziji, ali smo osmi razred polagali na redovnoj školi, onda kad sam završila upisala sam se na Filozofski fakultet. ... Radila sam ja prije toga koješta, jer sam se ja '52-e tek upisala i prije toga sam radila kao činovnik i šta ja znam, upravitelj doma i svašta nešto, međutim kad sam se našla na toj grupi, na tom Fakultetu, onda sam rekla, e sad si baš tu gdje treba da budeš. I vrlo sam zadovoljna. ... Kada sam završila fakultet, pošto sam ja dobila i fakultetsku stipendiju s tim da se obavezno moram javiti na prvi natječaj za asistenta, čim sam diplomirala raspisan je konkurs za asistenta i ja sam dobila posao asistenta i ostala sam na fakultetu do mirovine. (ID 7)

Kako se iz iskaza svih kazivačica može vidjeti, s vremenom obrazovanje postaje važan čimbenik u određivanju novih društvenih odnosa, koji određuje pripadnost određenim društvenim slojevima, a pravo na privilegirano i ubrzano obrazovanje dobila je grupa politički provjerenih i podobnih ljudi.

O važnosti vlastite odluke za nastavak školovanja, unatoč ili možda baš zbog teške obiteljske situacije, razvedenih roditelja, rijetkog komuniciranja s ocem, bolesti i smrti majke i bake, govorila je sugovornica koja je iz Novog Sada došla u Zagreb, upisala se na fakultet, dobila

[905] O literaturi koja se proučavala u partijskim školama u Berislav Jandrić, „Obrazovanje kadrova KPH 1945-1949.", *Povijesni prilozi* 9 (1990.) 1: 195.-259.

stipendiju i svaki slobodni trenutak organizirala si je tako on stvara novu i široku zajednicu prijatelja, ali i da napreduje u karijeri. Brat, student prava, bio je 1945. zatvoren zbog *sukoba na ljevici,* jer je pisao letke protiv ruske diktature koja bi se mogla dogoditi. Tada je to bilo manje strašno nego da je bio uz fašizam. Oslobođen je odmah 1948. kad je donesena Rezolucije IB. Ovaj primjer pokazuje da nije u svim slučajevima u obzir uzimana i odgovornost članova obitelji, ali i da se pazilo na odnos prema ideologiji.

Odmah od prvog dana sam razmišljala, odmah sam razmišljala šta ću, kako, na koji način ću usavršiti svoje znanje. ... Kad sam došla u Zagreb [1946.] *upisala sam Farmaceutski fakultet, i unatoč svih problema na prvoj godini sam položila, to je bio kao neki prijemni, i ja sam na tome prošla i dobila sam onda stipendiju Hrvatske jer sam ostala praktički bez ikakvih sredstava. Mama više nije radila, brat mi je bio u logoru, a baka je imala malu mirovinu. Onda mi je otac slao nešto malo novaca. Međutim, ja sam primala stipendiju i kroz to što sam dobila stipendiju Hrvatske to me stimuliralo da sam jako puno radila, učila i tako sam ja onda diplomirala 50-te godine. I za vrijeme studija, ljeti naročito nisam imala gdje ići, to je bilo sasvim normalno, bez sredstava, za ništa nisam imala, nego sam išla u sve akcije. Bila sam prve godine na skupljanju ljekovitoga bilja čitavo ljeto u Kraljevici. Druge godine pruga Šamac-Sarajevo, treće godine sam bila na autoputu Zagreb-Beograd... Mislim bilo je to prelijepo, fantastično, na Zagrebačkom Sveučilištu u ono vreme. Nitko nije pitao ni koje ste nacionalnosti, ni koje vjeroispovesti. S te strane sam bila sretna. Imala sam stipendiju Hrvatske, sudjelovala sam u svim mogućim, pisala sam za novine, Studenstski list, išla sam na sve sportove koji su bili, i na sve radne akcije i pjevala sam u KUD-u Goran Kovačić od osnivanja sve dok se sin nije rodio ... Mislim, živela sam totalni studentski život i s te strane bez obzira što sam sve izgubila, jer mi je baka mi je '47. godine umrla, a bila sam sretna jer sam beskrajno puno dobrih prijatelja stekla. To su bili studenti iz Novog Sada, iz Vojvodine, iz Srbije su dolazili, jer nisu mogli upisati, iz Makedonije, iz Slovenije, strašno puno studenata je bilo iz čitave bivše Jugoslavije i izvanredno smo se slagali.* (ID 6)[906]

[906] Usp. Maria Bucur, „Romania: Women in the Atica“ *Aspasia* 6, 2012: 125-185, DOI 10.3167/asp.2012.060109 koja smatra da su ženama dobivene mogućnost obrazovanja bile strogo kontrolirane

Iskustva kazivačica pokazuju da je pravo na obrazovanje bilo osigurano svim građanima i građankama Hrvatske/ Jugoslavije bez obzira na rod ili neku drugu pripadnost. Od toga su bile izuzete osobe kojima je pravo bilo uskraćeno uslijed političkih i ideoloških neslaganja sa sustavom. Sve kazivačice su školovanje smatrale važnim i u obrazovanju su vidjele mogućnost za poboljšane životnih uvjeta i vlastitog standarda. Pri odabiru zanimanja bilo im je važno da im može koristiti na poslu i da će im omogućiti napredovanje. Obrazovanje su smatrale važnim dijelom svog života, ali se nisu sve odlučile za nastavak na razini visokoškolskog obrazovanja. Stupanj obrazovanja koje su postigle ovisio je o obiteljskim prilikama i osobnoj ambiciji, ali sve su postigle više obrazovanje od obrazovanja svojih roditelja, a gledano na razini društva, i obrazovanja koje bi postigle da nije došlo do društvenih promjena.

Istraživanje je potvrdilo hipotezu da su žene na području obrazovanja ostvarile tek djelomičnu ravnopravnost s muškarcima. No, mogućnost besplatnog obrazovanja, kao i pravo pristupa svim sektorima i disciplinama, te mogućnost uspinjanja u obrazovnoj vertikali ženama je otvorila vrata koja su im do tada bila zatvorena. I dok je prije rata obrazovanje bilo uglavnom rezervirano za imućnije slojeve, koji su mogli priuštiti djeci kasnije stupanje u svijet rada ili kasnije sklapanje braka, djeca iz siromašnijih slojeva društva bila su primorana ranije prekidati školovanje kako bi ekonomski pridonijeli obitelji. Kada su u pitanju djevojčice i žene, obrazovanje se još ranije prekidalo nego u slučajevima njihove braće, jer je bilo uvriježeno mišljenje da ženi nije potrebna škola ili da joj je školovanje manje važno. U slučaju kada se školovanje i nastavljalo, uglavnom se radilo o učiteljskim školama ili školama za službenička zanimanja. Političke prilike su se odražavale na obrazovanje kazivačica. One kojima je obrazovanje na određeno vrijeme bilo uskraćeno, morale su odgađati stjecanje svjedodžbi i diploma ili mijenjati planove prilagođavajući se onome što je poredak proglasio potrebnim ili gdje im je dozvolio da se školuju. Kazivačice koje su bile bliske ideologiji, bile su na značajnim i vodećim položajima, što je u istraživanom razdoblju značilo da su sistemu i ideologiji davale jasnu i nedvosmislenu podršku.

Dostupnost besplatnog školovanja i školovanja uz rad omogućilo je ženama da poboljšaju svoj društveni i obiteljski život. Država je propagirala obrazovanje žena, najprije opismenjavanjem koje je bilo masovno i obavezno. Opismenjavanje nije realizirano u planiranom obimu, ali postavilo je temelje i ženama koje su imale mogućnosti i želju da se uključe u tečajeve

opismenjavanja, dalo priliku da steknu elementarnu pismenost i tako se oslobode ovisnosti o drugima u svakodnevnom životu. Ubrzanim i skraćenim tečajevima država si je osigurala politički podoban i odan činovnički aparat. Žene koje su bile politički podobne mogle su ubrzano i lakše steći obrazovanje, a time i napredovati i osigurati si bolje životne uvjete. Učiteljsko zanimanje je bilo predstavljano kao najpoželjnije za ženu, ali i za državu. Jamčilo je zaposlenje i plaću, a sve ostale obećavane privilegije nisu ostvarene, uglavnom zato što je zemlja u istraživanom razdoblju gospodarski vrlo loše stajala. Iako je posao učiteljica i učitelja bio odgovoran, važan i naporan, te uključivao brojne druge poslove, ženama je to davalo osjećaj važnosti i ponosa. Visoko obrazovanje steklo je malo žena, ali je već tada bio vidljiv stalni trend povećavanja brojke visokoobrazovanih žena i približavanje brojki visokoobrazovanim muškarcima.

Žene ostvaruju značajan pomak u stupnju obrazovanja i kvalifikacije, ali kako im je startna pozicija s koje kreću bila vrlo niska što je zahtijevalo velike napore i odricanja u obiteljskom životu neuspijevanju postići više i visoke stupnjeve obrazovanja.

10. ZAKLJUČAK

Položaj žena u Hrvatskoj u poratnom razdoblju 1945.-1953. bio je i dalje određen tradicionalnim poimanjima ženske uloge u društvu i obitelji. No, položaj žena kao i opća kretanja bitno su bila određena političkim i ideološkim promjenama koje su nastupile nastankom nove države u kojoj je uvedena nova ideologija.

Društvo je bilo prožeto novom ideologijom, koju je KP preko masovnih organizacija provodila u djelo.

AFŽ, kao masovna, isključivo ženska organizacija, uklopila se u opće tokove djelovanja KPH /KPJ i provodila postavljene ciljeve i politiku, nastojeći mobilizirati žene, osobito mlađe i sa sela, na obnovi porušene zemlje, uključivanjem u radne akcije, tečajeve opismenjavanja, niže i općeobrazovne tečajeve za stjecanje prvih kvalifikacija, te uključivanjem u industrijsku proizvodnju. Žene su time bile izjednačene s muškarcima. Obavljale su sve poslove kao i muškarci, čak i one, fizički neprimjerene za prosječnu žensku konstituciju. Za žene je ovo značilo ulazak u javnost, jer je pitanje rada, radništva, radničke klase bilo središnje pitanje kojim se sve mjerilo pa tako i pitanje položaja žena i rješavanja *ženskog pitanja*. O radnim uspjesima žena redovito je izvještavalo službeno glasilo AFŽ-a, *Žena u borbi*, koja je imala za cilj odgojiti novu socijalističku radnu ženu i radnu majku čiji je zadatak bio raditi i odgajati djecu u socijalističkom duhu, kako bi radili za dobrobit države.

Žene su ostvarile pravo na rad, a kroz to pravo radnice ostvarile su i jednakost u plaćama. Zaposlene majke imale su pravo na plaćeni rodiljni dopust, opremu za djecu, skraćeno radno vrijeme za dojenje, te pravo da ne rade na nekim poslovima koji su za ženu fizički teški, te zabranu otpuštanja žena na rodiljnom dopustu. Dobra pravna regulativa ponekada se nije poštovala pa su se žene za svoja prava morale izboriti, jer se na žensku radnu snagu i dalje stereotipno gledalo kao na nepouzdanu radnu snagu koja često odlazi na bolovanja zbog djece. Iako su žene nominalno ostvarile pravo na rad i jednaku plaću, zbog nižeg obrazovanja, nisu se mogle zaposliti na radnim mjestima koja traže kvalifikaciju i koja su zbog toga bolje plaćena. Obećanja o olakšavanju položaja zaposlenih žena podruštvljavanjem kućanskih poslova i brige za djecu nisu ostvarena. Zaposlene žene s djecom nisu mogle računati na sigurnu podršku društva otvaranjem dovoljnog broja dječjih jaslica i vrtića iako je retorika AFŽ-a na kongresima bila po

ovom pitanju vrlo oštra i iako su vodeće žene AFŽ-a upozoravale na obavezu društva da pomogne radnoj majci. Uspjeh su ostvarile samo lokalno, aktivistički i zato vremenski ograničeno (primjerice, sezonski vrtići i jaslice ili organiziranje čuvanja djece u vrijeme prigodnih natjecanja). Na razini sustava pitanje zbrinjavanja djece tijekom radnog dana ipak je bilo prepušteno majkama.

Politikom obrazovanja zakonski je ženama osigurano pravo na besplatno obrazovanje od osnovnog do fakultetskog. Kako je predratna Hrvatska/ Jugoslavija imala stanovništvo s niskim stupnjem obrazovanosti i velikim postotkom nepismenih, među kojima su žene imale većinu, za žene je ovo pravo, ali i obaveza, osobito opismenjavanja, značila veliku prekretnicu i mogućnost ulaska u svijet koji im je omogućavao, barem na teoretskoj razini, trajno poboljšanje položaja i uspinjanje na društvenoj ljestvici. Većina žena je ovu priliku prihvatila i iskoristila. Obrazovanje žena bilo je podržavano, propagirano i poželjno. Žene se nastojalo usmjeriti na obrazovanje u tradicionalno ženska, odgajateljska i skrbnička zvanja, i u jednako tako tretirane industrije, primjerice tekstilnu. Takvo usmjeravanje žena u ženske profesije, ako se poveže sa zaposlenjem i primanjima, žene je smještalo u slabije plaćene sektore i profesije i tako ih činilo ekonomski ovisnijima od muškaraca. Osim toga, kako su žene imale niži stupanj obrazovanja, više obrazovanje mogle su nastaviti ili uz rad ili uz obitelj, ukoliko su se udale. Zbog izostanka društvene brige za djecu zaposlenih majki više stupnjeve obrazovanja nije bilo jednostavno ostvariti bez pomoć i podrške obitelji ili plaćene ispomoć za čuvanje djece i vođenje kućanstva.

Pravo na političku participaciju za žene je značilo sudjelovanje i izlazak na izbore. U mnogo manjoj mjeri su žene sudjelovale u organima vlasti od lokalnih do republičkih i saveznih. Uglavnom su to bile žene koje su se istakle u revoluciji i ratu. AFŽ, iako je sebe predstavljala kao političku školu za žene, nije odradila taj zadatak i nije odgojila nove generacije žena koje su i nakon ukidanja AFŽ-a mogle nastaviti barem upozoravati na pitanja važna za žene i iz ženske perspektive. Iako je AFŽ povremeno upozoravala na probleme žena, ona nije vodila politiku za žene, ograničivši se na pitanje vrlo uskog rješavanja problematike zaposlene majke.

Sfera privatnog života doživjela je najmanje promjena. Podjela kućanskih poslova i dalje je ostala tradicionalna. Sve obveze koje su smatrane tradicionalno ženskim, briga za djecu, ukućane, kućanstvo, i dalje su ostale na ženama. Ulaskom žena u svijet rada izvan kuće, žene su dobile nove zadaće, pa su tako bile dvostruko opterećene, na poslu i u kućanstvu. Ovakvo stanje se

propagiralo i u službenom glasilu AFŽ-a *Ženi u borbi*, davanjem savjeta ženama kako što brže i lakše obaviti kućanske poslove. Rasterećenju žena u kućanstvu pridonijela je proizvodnja kućanskih aparata čija se kupovina propagirala s obrazloženjem da će to olakšati ženama obavljanje obveza u kućanstvu. Pomak u privatnoj sferi, prema iskazima kazivačica, bila je stečena ekonomska neovisnost žena koje su vlastitim redovitim primanjima stekle određenu ekonomsku slobodu.

Socijalistička praksa nije omogućila ženama da ostvare ideološki proklamiranu rodnu jednakost, osim prava na političku participaciju. U drugim je sferama jednakopravnost ostvarena samo dijelom (na području rada i obrazovanja), a najmanje u sferi privatnog života. AFŽ kao ženska politička organizacija nije uspjela/ željela izaći iz ideološkog i političkog okvira koji ju je kreirao i zato unatoč nizu pozitivnih i značajnih iskoraka (primjerice sakupljanju *ženske arhivske građe* i promišljanjima o specifičnim ženskim potrebama) nije imala snagu promjene, a ženama nije mogla biti oslonac u traženju rješavanja *ženskog/ ženskih pitanja*.

IZVORI I LITERATURA:

1.Arhivi

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Fondovi

Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske 1945.-1953.

Oblasni odbor Antifašističke fronte žena Osijek (1942.-1952.)

Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (1945-1953)

2.Tiskani izvori

Aktuelni problemi unapređenja društvenog položaja žena, ur. Milorad Gončin. Beograd: Borba, 1976.

Četvrti kongres SKH, 7.-10. travnja 1959. Stenografske bilješke. Zagreb. Naprijed. 1959.

Četvrto zasjedanje Narodnog Sabora Hrvatske (24.-25.7.1945.). Stenografski zapisnici. Zagreb. 1950.

Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 26. kolovoza 1940. Zagreb. Tiskara NN. 1940.

Godišnjak Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu za šk. god. 1933./34.-1938./39. Zagreb. Narodna tiskara. 1940.

Jugoslavija 1918.-1988. Statistički godišnjak. Beograd. Savezni zavod za statistiku. 1989.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine. Knjiga IV. Stanovništvo po školskoj spremi. Beograd. Savezni zavod za statistiku. 1952.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine. Knjiga V. Stanovništvo po pismenost. Beograd. Savezni zavod za statistiku. 1955.

Konferencija za pitanja društvenog položaja žena Jugoslavije: Žena i razvoj X./1977., Bled, ur. Milinković, Boško. Beograd. Savezna konferencija SSRNJ. 1978.

Od AVNOJ-a do delegatske skupštine: većnici, poslanici, delegati, dokumenta, pr. Ilić, Branislav; Šuković; Ljubinka, Janjatović, Ljiljana. Beograd. Radnička štampa. [bez godine].

Peti kongres KPJ, 21.-28. srpnja 1948., Stenografske bilješke. Zagreb. Kultura. 1949.

Popis stanovništva 1953. godine, knjiga 2. Ekonomska obilježja stanovništva. *Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike*. Beograd. Savezni zavod za statistiku. 1960.

Popis stanovništva 1953, knjiga III, Pismenost i školska sprema, Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike. Beograd. Savezni zavod za statistiku. 1966.

Prvo redovno zasjedanje Sabora NRH (2.-4-12.1950.), *Stenografski zapisnici*. Zagreb. Izdanje Sabora Nrodne Republike Hrvatske. 1951.

Razvoj Jugoslavije 1947.-1981. Statistički prikaz. Beograd. Savezni zavod za statistiku. 1982.

Red predavanja na Sveučilištu u Zagrebu u ljetnom semestru šk. god. 1945./1946. Zagreb. Nakladni zavod Hrvatske.1946.

Sedmi kongres Saveza komunista Jugoslavije. Beograd. Kultura. 1958.

Statistički godišnjak NR Hrvatske. Zagreb. Zavod za statistiku. 1955.

Statistički godišnjak Zagreba. Zagreb. Zavod za statistiku. 1955.

Treće zasjedanje Sabora NRH (16. 12. 1953. - 22. 1. 1953.), *Stenografski zapisnici Zagreb*. Izdanje Sabora Nrodne Republike Hrvatske.1956.

Treći kongres Narodnog fronta Hrvatske (31.3. – 1.4. 1951.). Zagreb. Izdanje Komisije za agitaciju i propagandu GO NFH. 1951.

Treći kongres Saveza komunista Hrvatske (26.-28. 5. 1954.). Zagreb. Kultura. 1956.

Sveučilišne vlasti, osoblje, ustanove i red predavanja u zimskom semestru šk. god. 1953.-1954. Zagreb. Sveučilište u Zagrebu. 1953.

Ustavotvorni sabor NRH (28.XI.1946.-18.I.1947.), Stenografski zapisnici. Zagreb. Izdanje Sabora NRH. 1949.

Zapisnici Politbiroa CK KPH sv. 1. 1945.-1952. Zagreb. Hrvatski državni arhiv. 2005.

Zapisnici Politbiroa CK KPH 1945.-1952. Sv 2., Zagreb. Hrvatski državni arhiv. 2006.

Zapisnici Politbiroa CK KPH 1952.-1954. Sv. 3., Zagreb. Hrvatski državni arhiv. 2008.

Žena u društvu i privredi Jugoslavije. Statistički bilten broj 298. Beograd. Savezni zavod za statistiku. 1964.

Žena u privredi i društvu. Zagreb. Republički zavod za statistiku. 1976.

3.Novine i periodika

Bilten Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije [Bez mjesta] februar-mart 1942., broj 14.-15.

Komunist, organ Komunističke partije Jugoslavije, Beograd, 7./1955.

Komunist, organ Komunističke partije Jugoslavije Ljubljana. 1979.

Naprijed, organ Komunističke partije Hrvatske, Zagreb, 8./1950.

Proleter, organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, [bez mjesta i godine], 31.

Sociologija, časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju, Beograd: Jugoslovensko udruženje za sociologiju, 1959.-1990.

Žena danas, glasilo Antifašističke fronte žena Jugoslavije 1950.

Žena u borbi, glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske 1945.-1953.

4. Zakoni i propisi

Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske od 9.5.1944., u: *Narodne novine, službeni list Federalne Hrvatske*, 2/1945., 7. 8. 1945.

Ispravak uredbe o osnivanju dječjih jasli i dječjih vrtića od 28. 9. 1948., u: *Službeni list FNRJ,* broj 84/1948, godina 4. Beograd. 2.10.1948., 1313.

Ispravak zakona o socijalnom osiguranju radnika i službenika i njihovih porodica od 20.2.1950., u: *Službeni list FNRJ,* broj 13/1950. godina 6. Beograd. 22.2.1950., 309.

Ispravak uputstva za primjenu uredbe o dodacima na djecu od 23.12.1952., u: *Službeni list FNRJ*, broj 61/1952, godina 8. Beograd 24.12.1952., 966.

Krivični zakon od 2.3.1951. u *Službeni list FNRJ,* broj 13/1951. godina 7. Beograd, 9.3.1951., 185.-224.

Odluka o organizaciji grupnih dječjih domova i koncentriranih dječjih naselja od 8. 12. 1945., u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo za 1945*. sv. 1-12., Zagreb, 56.-57.

Odluka o osnivanju Privremenog socijalnog savjeta za zaštitu matera djece i mladeži od 1. 12. 1944., u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo za 1945*. sv. 1-12., Zagreb, 57.-58.

Odluka o osnivanju savjeta za zaštitu matera, djece i mladeži od 6. 2. 1945., u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo za 1945*. sv. 1-12., Zagreb, 129.-130.

Opća uputstva o organizaciji službe za zaštitu i podizanje narodnog zdravlja od 20. 5. 1948., u: *Službeni list FNRJ,* broj 48/1948., godina 4. Beograd. 9.6.1948., 652.-660.

Opći pravilnik o higijenskim i tehničkim zaštitnim mjerama pri radu od 18.2.1947., u: *Službeni list FNRJ*, broj 16/1947. godina 3. Beograd. 25.2.1947., 185.-200.

Opći zakon o sedmogodišnjem školovanju, u: *Službeni list FNRJ,* broj 56/1946, godina 2. Beograd. 12.7.1946.

Osnovni zakon o braku, u: *Službeni list FNRJ,* broj 29/1946. godina 2. Beograd. 9.4.1946.

Pravilnik o dodatku za djecu radnika i namještenika, u*: Službeni list FNRJ,* broj 100/1946. godina 2. Beograd. 13.12.1946.

Pravilnik o organizaciji i radu gimanazija za učenike (ce) koji su zbog aktivnog sudjelovanja u NOP ili koji su kao žrtve fašističkog terora prekinuki školovanje od 31. 10. 1945., u*: Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo* za 1945 sv. 1-12., Zagreb, 734.-735.

Pravilniik o polaganju privatnih i dopunskih ispita na gimanzijama i klasičnim gimnazija od 27. 5. 1946., u: *Stvarno kazalo NN službenog lista NRH i Zbornika zakona, uredaba i naredaba za godinu 1946.*, Zagreb, 209.-212.

Pravilnik o dopunskom školovanju pomoćnih učitelj NRH od 12. 8. 1946. u: *Stvarno kazalo NN službenog lista NRH i Zbornika zakona, uredaba i naredaba* za godinu 1946., Zagreb, 289.-290.

Privremeni pravilnik o đačkim domovima za srednjoškolsku omladinu od 6. 11. 1945. u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo* za 1945. sv. 1-12., Zagreb, 735.-740.

Promjena i dopuna Privremenog pravilnika o đačkim domovima od 4.3.1945., u*: Stvarno kazalo NN službenog lista NRH i Zbornika zakona, uredaba i naredaba* za godinu 1946., Zagreb, 95.

Rješenje da Društvo Crvenog križa Jugoslavije može osnivati i otvarati svoje dječje domove *od 29.6.1945.*, u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo* za 1945. sv 1-12., Zagreb, 394.

Rješenje da Društvo Crvenog križa Jugoslavije može osnivati i otvarati svoje dječje domove u: *Službeni list DFJ,* broj 52/1945. godina 1. Beograd. 24.7.1945.

Rješenje o određivanju elemenata iz kojih se sastoji struktura normiranih troškova za uzdržavanje djece zbrinute u ustanovama za zaštitu i odgajanje djece i omladine od 15.12.1949., u: *Službeni list FNRJ,* broj 107/1949. godina 5. Beograd. 24.12.1949., 1410.-1411.

Rješenje o dopunskom snabdijevanju novorođene djece, trudnica i porodilja od 28.1.1950., u: *Službeni list FNRJ,* broj 7/1950. godina 6. Beograd. 1.2.1950., 120.

Rješenje o odobravanje osnivanja i rada Saveza univerzitetski obrazovanih žena Jugoslavije 18.12.1952., u: *Službeni list FNRJ,* broj 61/1952. godina 8. Beograd. 24.12.1952., 965.

Primljeni kandidati i učiteljski tečajevi, u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo* za 1945. sv. 1-12., Zagreb, 643.

Uputstvo za organizaciju i rad u zabavištima (dječjim vrtićima), u: *Službeni list FNRJ,* broj 57/1945. godina 1. Beograd. 7.8.1945.

Uputstvo za organizaciju, socijalno-zdravstveni i odgojni rad obdaništa za djecu predškolskog doba u gradovima i indsutrijskim mjestima, u: *Službeni list FNRJ,* broj 82/1945. godina 1. Beograd. 26.10.1945.

Uputstvo za organizaciju, socijalno-zdravstveni i odgojni rad obdaništa za djecu predškolskog doba u gradovima i induistrijskim mjestima ima opća pravila od 15.7.1945., u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo za 1945*. sv. 1-12., Zagreb, 756.-770.

Uputstvo za organizaciju i rad u zabavištima (dječjim vrtićima) *od 18.7.1945.,* u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo* za 1945. sv. 1-1.2, Zagreb, 455.-459.

Uputstvo o tvorničkim higijeničarima od 30. 4. 1947., u: *Službeni list FNRJ,* broj 40/1947. godina 3. Beograd. 13.5.1947., 480.-481.

Uputstvo o dopuni Uputstva o Evidencijama za provedbu socijalnog osiguranja na radnom mjestu od 3.4.1952., u: *Službeni list FNRJ,* broj 20/1952, godina 8, Beograd, 7.8.1952., 401.

Uputstvo za izvršene uredbe o postupku otkazivanja radnog odnosa ranicima i službenicima privrednih organizacija od 28.4.1952., u: *Službeni list FNRJ,* broj 26/1952. godina 8. Beograd. 9.5.1952., 524.-526.

Uredba o dopustu žena prije i poslije poroda, u: *Službeni list FNRJ,* broj 56/1946. godina 2. Beograd. 12.7.1946.

Uredba o materijalnoj pomoći za djecu radnika (namještenika) i službenika od 1.12.1949., u: *Službeni list* broj 101/1949. godina 5. Beograd. 3.12.1949., 1357.-1359.

Uredba o provedbi socijalnog osiguranja po propisima o socijalnom osiguranju radnika, namještenika i službenika, u*: Službeni list FNRJ,* broj 100/1946. godina 2. Beograd. 13.12.1946.

Uredba o osnivanju dječjih jaslica i dječjih vrtića od 15. 9. 1948., u: *Službeni list FNRJ* 81/1948. godina 4. Beograd. 22.9.1948., 1245.-1247.

Uredba o zaštiti trudnih majki – dojilja u radnom (službeničkom) odnosu od 4.4.1949., u: *Službeni list FNRJ,* broj 31/1949, godina 5, Beograd, 9.4.1949., 441.-443.

Uredba o izmjenam i dopunama Uredbe o zaštiti trudnih žena i majki-dojilja u radnom (službeničkom) odnosu od 14.10.1949., u: *Službeni list FNRJ,* broj 88/1949. godina 5. Beograd. 19.10.1949.,1209.-1211.

Uredba o osnivanju i radu školskih kuhinja od 14.12.1949., u: *Službeni list FNRJ,* broj 106/1949. godina 5. Beograd. 21.12.1949., 1402.-1403.

Uredba o osnivanju kulturno-prosvjetnih ustanova s ciljem podizanja kulturnog nivoa narodnih masa od 21.12.1949., u: *Službeni list FNRJ,* broj 107/1949. godina 5. Beograd. 24.12.1949., 1409.-1410.

Uredba o dodacima na djecu od 25.10.1951., u: *Službeni list FNRJ,* broj 48/1951. godina 7. Beograd. 26.10.1951.,557.-560.

Uredba o postupku za vršenje dopuštenog pobačaja od 11.1.1952., u: *Službeni list FNRJ,* broj 4/1952. godina 8. Beograd. 19.1.1952., 50.-51.

Uredba o zabrani zapošljavanja žena i maloljetnika na određenim poslovima od 5.3.1952., u: *Službeni list FNRJ,* broj 11/1952. godina 8. Beograd. 7.3.1952., 164.-165.

Uredba o općeobrazovnim tečajevima od 20. 10.1947., u: *Narodne novine* 105, 26.11.1947., 488 - 489.

Uredba o organizaciji službe posredovanja rada od 29.3.1952., u: *Službeni list FNRJ,* broj 16/1952. godina 8. Beograd. 31.3.1952., 256.-257.

Uredba o postupku otkazivanja radnog odnosa radnicima i službenicima privrednih organizacija od 10.4.1952., u: *Službeni list FNRJ,* broj 20/1952. godina 8. Beograd. 7.8.1952., 373.-374.

Uredba o izmjeni Uredbe o postupku otkazivanja radnog odnosa radnicima i službenicima privrednih organizacija od 18.6.1952., u: *Službeni list FNRJ,* broj 33/1952. godina 8. Beograd. 26.6.1952., 638.

Uredba o izmjenama i dopunama Uredbe o dodacima na djecu od 20.7.1953., u: *Službeni list FNRJ,* broj 29/1953. godina 9. Beograd. 22.7.1953., 277.

Uredba o školama za opće obrazovanje radnika od 20. 11. 1947., u: *Narodne novine* broj 107 od 3.12.1947., 495.

Ustav FNRJ od 31.1.1946., u. *Službeni list FNRJ,* broj 10/1946. godina 2. Beograd. 1.2.1946

Ustav NRH od 18. 1. 1947., u: *Narodne novine NRH,* broj 7/1947. Zagreb. 23.1.1947.

Zakon o Državljanstvu DFJ od 23. 8. 1945., u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo* za 1945. sv. 1-12., Zagreb, 592.-596.

Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije od 9. 6. 1945., u*: Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo* za 1945. sv. 1-12., Zagreb, 297.-300.

Zakon o sedmogodišnjim osovnim školama od 26. 10. 1945., u*: Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo* za 1945. sv. 1-12., Zagreb, 783.

Zakon o valjanosti svjedodžbi srednjih i srednjih stručnih škola na području federalne Hrvatske od 8.9.1945., u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo* za 1945. sv. 1-12., Zagreb, 493.

Zakon o osnivanju Zemlajske glumačke škole u Zagrebu od 8.9.1945., u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo* za 1945. sv. 1-12., Zagreb, 494.

Zakon o ukidanju građanskih škola od 26.10. 1945. u: *Zbornik zakona, uredaba i naredaba Stvarno kazalo* za 1945 sv. 1-12., 783.

Zakon o narodnim odborima, u: *Službeni list FNRJ,* broj 43/1946. godina 2. Beograd. 28.5.1946.

Zakon o državnim službenicima, u: *Službeni list FNRJ,* broj 62/1946. godina 2. Beograd. 2.8.1946.

Zakon o obaveznom sedmogodišnjem školovanju od 13.12.1947., u: *Narodne novine* br. 111 od 17.12.1947., 520.

Zakon o poništenju akademskih naslova, diploma, ispita i semestara na Sveučilištu u Zagrebu i na ostalim visokim školama na području Federalne Hrvatske od 13.7.1945., u: *Narodne novine* 3/1945.,10.8.1945., godina 1 (CVII), 5.

*Zakon o socijalnom osiguranju radnika, namještenika i službenik*a, u: *Službeni list FNRJ,* broj 65/1946. godina 2. Beograd. 13.8.1946.

Zakon o ustanovljenju prava na mirovinu i o umirovljenju državnih službenika, u: *Službeni list FNRJ*, broj 93/1946, godina 2, Beograd, 19.11.1946.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državnim službenicama od 5.1.1949., u: *Službeni list FNRJ*, broj 4/1949. godina 5. Beograd. 12.1.1949., 37.-38.

Zakon o socijalnom osiguranju radnika i službenika i njihovih porodica od 21.1.1950., u: *Službeni list FNRJ,* broj 10/1950. godina 6. Beograd. 8.2.1950., 189.-205.

5. Literatura

----------. *A History of Women in the West*. Thébaud Françoise, ur. Sv. 5. Cambridge/ London: Harvard University Press/ The Belknap Press. 1994.

Ajduković, Marina i Branica, Vanja. „Počeci socijalnog rada u Hrvatskoj između dva svjetska rata," u: *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada. Tematski broj povijest socijalnog rada*, 13(2006.): 29- 45.

Alinčić, Mira. „Hrvatsko obiteljsko pravo u posljednjem desetljeću 20. stoljeća," u: *Europsko privatno pravo* Gavella, Nikola [et al]. Zagreb: Pravni fakultet, 2002., 70.-85.

Anić, Tomislav. „Junakinje i junaci rada," u: *Refleksije vremena1945.-1955. katalog izložbe.* Zagreb: Klovićevi dvori. 2013.

Antić, Ljubomir. „Poslijeratni komunistički sustav i javno ponašanje," u: *1945.- razdjelinica hrvatske povijesti.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest. 2005., 137.-144.

Bădică Simina. „The black hole paradigm. Exhibiting communism in post-Communist Romania,“ u: *History of Communism in Europe*, new series, 1/2010 „Politics of Memory in Post-Communist Europe.“ Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile, Bucharest: Zeta Books., 83.- 101.

Ballinger, Pamela; Ghodsee, Kristen. „Socialist Secularism Religion, Modernity, and Muslim Women's Emancipation in Bulgaria and Yugoslavia, 1945.-1991,“ u: *Aspasia* vol 5 (2011.): 6-27 doi 10.3617/asp2011.050103

Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita.* Zagreb: Globus. 1990.

Bekić, Darko. *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949.-1955.* Zagreb:Globus. 1988.

B. E.“Više brige ženskoj radnoj snazi važan faktor rješenja pitanja radne snage,“ u: *Naprijed, organ KPH*, 8/1950., broj 24. Zagreb. 9. 6. 1950.

Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing. 1999.

Bilandžić, Dušan. *Historija SFRJ: glavni procesi 1918.-1985.* Zagreb: Školska knjiga. 1985.

Blagojević, Marina. *Žene izvan kruga: profesija i porodica*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 1992.

Boban, Branka. „'Materinsko carstvo' zalaganje Stjepana Radića za žensko pravo glasa i ravnopravan položaj u društvu“ *Žene u Hrvatskoj*, pr. Feldman, Andrea. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“/Ženska infoteka, 2004., 191.-209.

Bokovoy, Melissa K. „Collectivization in Yugoslavia: Rethinking Regional and National Interests,“ u: *The Collectivization of Agriculture in Communnist Eastern Europe. Comparison and Antanglements.* Constantin Iordachi; Arnd Bauerkämper, ur. Budapest/ New York, Central European University Press, 2014., 293.-327.

Bralić, Vladi. „Arhitektura,“ u: *Refleksije vremena1945.-1955. katalog izložbe.* Zagreb: Klovićevi dvori, 2013.

----------. *Branili smo domovinu: pripadnici nacionalnih manjina u obrani Hrvatske,* pr. Radoš, Ivica; Šangut Zoran. Zagreb. 2013.

Brenner, Johanna. „A Socialist-Feminist Perspective on Pay Equty. A New Spelling of Our Name," u: *Frontline Feminism, Esseys from Sojourner's* First 20 Years ur. Khan, Karen. San Francisco: Aunt Lute Books, 1995: 88.-91.

Broz, Josip. *Žena u revoluciji,* pr. Blažo Mandić [et al]. Sarajevo [etc.]: Svjetlost [etc.], 1978.

Bucur, Maria. „Romania: Women in the Atica," u: *Aspasia 6,* 2012: 125.-185. doi 10.3167/asp.2012.060109

Burić, Olivera. „Uticaj ženine zaposlenosti na porodicu." *Sociologija* 2/1961.

Burić, Olivera. „Položaj žene u sistemu društvene moći u Jugoslaviji." *Sociologija* 1/1972., 61.-76.

Burić, Olivera. „Izmena strukture društvene moći: uslov za društvenu ravnopravnost žene." *Sociologija,* 2/1975., 97. – 215.

Burić, Olivera. „Teorijsko metodološki model za istraživanje porodične transformacije i njegova empirijska provera." *Sociologija* 3-4/1970., 331. – 354.

Burić Ćurković, Olivera. *Promene u porodičnom životu nastale pod uticajem ženine zaposlenosti: analiza jednog empirijskog istraživanja*: *sa odabranom međunarodnom bibliografijom o zaposlenoj ženi, u prilogu.* Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za istraživanje društvenih odnosa, 1968.

Bystydzienski, M., Jill. „Women and Socialism: A Comparative Study of Women in Polnd and the USSR," u: *Sings, Vol. 14,* No. 3 (1989.): 668.-684.

Cazi, Nada. *Društveni položaj žene: kako slaviti naše praznike: 8 mart - međunarodni dan žena* Zagreb. Pregled, 1974.

Chandrasekhar, S. "Some observations on infant mortality in India: 1901-1951.," u: *Eugen Review January* 46(1955)4., 213–225.

Chodorow, Nancy. „Family Structure and the Feminine Personality," u: *Woman, Culture and Society,* ur. Rosaldo Zimbalist, Michelle; Lamphere, Louise. Stanford: Stanford University Press, 1974., 43.-67.

Choi, Chatterjee. *Celebratin Women. Gender, Festival Culture and Bolshevik Ideology, 1910.-1939*. Pittsburg: University of Pittsburg Press, 2002.

Conze, Susanne. „Women's Work and Emancipation in the Soviet Union 1941-50.," u: *Women in Stalin Era.,* ur. Melanie Ilič. New York: Palgrave, 2001., 216.-235

Cvetković, Srđan. „Neoibeovci. Obračun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ i kidnapovanje Vlade Dapčevića." *Istorija 20. veka,* 2/2012. 147.-164.

Čović, Mara. *Sjećanje – svjedočenje. Zvuči kao priča a bila je istina!* Rijeka: Riječki nakladni zavod, 1996.

Čulinović, Ferdo. *Prvi kongres pravnika u Narodnoj Republici Hrvatskoj*. Zagreb. 1972., 173. – 256.

Degregorio, William A. *The complete book of US presidents*. New York/ New Jersey: Wings Books. 1993., 545.-562.

Despot, Blaženka. *Plädoyer za dokolicu.* Beograd: BIGZ. 1976.

Despot, Blaženka. *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje*. Zagreb:CEKADE. 1987.

Dijanić, Dijana [et al]. *Ženski biografski leksikon. Sjećanja žena na život u socijalizmu*. Zagreb: Centar za ženske studije. 2004.

Dijanić, Dijana; Niemčić, Iva. „Sjećanja žena na život u socijalizmu – prilog ženskoj povijesti" *Historijski zbornik*. Zagreb. 2006., 179.-189.

Dizdar, Zdravko Vladimir Geiger, Milan Pojić, Mate Rupić, pr. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*. Slavonski Brod: Institut za suvremenu povijest, 2005.

Dobrivojević Ivana. „Stambene prilike u jugoslovenskim gradovima 1945–1955“ *Istorija 20. veka*, 2/2012., 116.-130.

Dobrivojević, Ivana. „'Svi u fabrike!' Instant industrijalizacija u Jugoslaviji 1945–1955“ *Istorija 20. vek*a, 2/2012., 103.-114.

Dobrivojević Ivana. „Između ideologije i pop-kulture život omladine u FNRJ 1945–1955“ *Istorija 20. veka*, 2/2010., 120.-132.

----------. *Drugo zasedanje Izvršnog odbora Međunarodne demokratske federacije žena, održano u Moskvi 10.-15.10.1946*. Beograd: COAFŽJ. 1946.

Duda, Igor. *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih.* Zagreb: Srednja Europa. 2005.

Dukovski, Darko. *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918.-1947.)* Zagreb: Leykam international. 2010.

Dukovski, Darko. *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice (1943.-1955.)* Pula: C. A. S. H. 2001.

Đuranović-Janda, Saša *Žena u radnom odnosu*. Zagreb: Naprijed. 1960.

Eagelton, Terry *Zašto je Marx bio u pravu* Zagreb: Naklada Ljevak. 2011.

Enciklopedija Jugoslavije. knj. 4. Zagreb: Leksikografski zavod 'Miroslav Krleža', 1986.

Enciklopedijski rječnik pedagogije. Zagreb. Matica Hrvatska, 1963.

Enciklopedija samoupravljanja. Beograd. Savremena administracija, 1979.

Engels, Friedrich. *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države.* Zagreb. Naprijed. 1973.

Engels, Fridrih. „Furije i emancipacije žena“ *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova*, pr. Jovan Đorđević Beograd. Radnička štampa. [Bez godine]., 129.

Erent-Sunko, *Zrinka Pravni položaj žena kroz povijest i suvremeno europsko obiteljsko pravo.* Zagreb. 2004.

Eveling, Edvard; Marks-Eveling Eleonora. „Žensko pitanje“ *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova,* pr. Jovan Đorđević Beograd. Radnička štampa. [Bez godine]., 190.-210.

Feldman, Andrea. „Proričući gladnu godinu: Žene i ideologija jugoslavenstva (1918.-1939.),“ u: *Žene u Hrvatskoj,* pr. Feldman, Andrea Zagreb. Ženska infoteka, 2004.

----------. „Feminist and Economic Inquiry in Central and Eastern Europe,“ ur. Ferber, A. Marianne; Kuiper, Edith. *Feminist Economics*, 10(2004.)3

Fisher, Kate. *Birth Control, Sex and Marriage in Britain 1918-1960* Oxford: Oxford University Press, 2006. doi:10.1093/acprof:oso/9780199267361.001.0001

Franz-Štern, Ranka. „Žene na Sveučilištu u Zagrebu – od prvih studentica i nastavnica do danas“ *Sveučilišni vjesnik, vol. 48, br. 1-4.* Zagreb. 2002.

Hamilton, Carrie. „On Being a 'Good' Interview: Empathy, Ethics and the Politics of Oral History“ *Oral History* Vol 22, No 2 (1944.): 33.-43.

Gallinat, Anselma. „Life –Stories in Interviews in Socialist Interaction 'Victims' of the GDR Talk and Argue about the past“ ur. Obertreis, Julia; Stephan, Anke. Essen: Klartext Verlag, 2009., 275.-265.

Gavella, Nikola „Obiteljsko pravo u doba uključenosti u socijalistički pravni krug,“ u: *Europsko privatno pravo* Gavella, Nikola [et al] Zagreb. Pravni fakultet. 2002.

Geiger, Vladimir Mate Rupić, Mario Kevo, Egon Kraljević, Zvonimir Despot, pr., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti, Zagreb i Središnja Hrvatska.* Slavonski Brod/ Zagreb: Institut za suvremenu povijest. 2008.

Geiger, Vladimir; Rupić, Mate, pr. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti Dalmacija,* Slavonski Brod/ Zagreb. Institut za suvremenu povijest. 2011.

Geiger, Vladimir „Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.“ *1945.- razdjelinica hrvatske povijesti* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005: 271.-289.

Gerršković, Leon. *Dokumenti o razvoju narodne vlasti. Priručnik za izučavanje istorije narodne vlasti na fakultetima, školama i kursevim.* Beograd: Prosveta, 1948.

Gjurkić, Mirjana. „O privrednoj aktivnosti žena Jugoslavije 1918.-1953.“ *Ekonomski pregled, časopis društva ekonomista Hrvatske* 5/1954., br. 12. Zagreb., 814.-825.

Gradskova, Yulia. „How Can Women's Stories about Beauty and Maternity Help Us to Study Soviet Social History of the 1930s-1960s? Obertreis, Julia; Stephan, Anke *Remembering after the Fall of Communism. Oral History and (Post-)Socialist Societies*. Essen: Klartext Verlag 2009.

Grlić, Eva. *Sjećanja*. Zagreb: Duriex. 2001.

Gross, Mirjana. „Nevidljive žene“ *Erasmus, časopis za kulturu demokracije* 1993., broj 3., 56.-64.

Gross, Mirjana. „Ulazak žena u povijest,“ u: *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja.* Zagreb: Novi Liber, 2001.

Gross, Mirjana. „Mikrohistorija dopuna ili suprotnost makrohistorije?“ *Otium* 2 (1-2) 1994., 18.-35.

Guesde, Jules. „Omogućiti ženi da živi od svog rada,“ pr. Jovan Đorđević. *Žensko pitanje*. Antologija marksističkih tekstova. Beograd: Radnička štampa, 1975.,160.-162.

Hooks, Bell. *Feminizam je za sve: strastvena politika*. Zagreb: Centar za ženske studije. 2004.

----------. *Hrvatski enciklopedijski rječnik.* Zagreb: Novi Liber. 2002.

Ilič, Melanie. „Traktoristka:Representation and Realities“ *Womenin the Stalin Era,* ur. Ilič, Melanie. New York: Palgrave, 2001. 110.-121.

Iordachi, Constantin; Bauerkämper, Arnd. „The Collectivization of Agriculture in Communnist Eastern Europe: Comparison and Antanglements“. *The Collectivization of Agriculture in Communnist Eastern Europe. Comparison and Antanglements* Constantin Iordachi; Arnd Bauerkämper, ur. Budapest/ New York: Central European University Press, 2014. 3.-46.

Jakovina, Tvrtko. *Socijalizam na američkoj pšenici (1948-1963).* Zagreb. Matica hrvatska, 2002.

Jambrešić Kirin, Renata. *Dom i svijet*. Zagreb: Centar za ženske studije. 2008.

Jambrešić Kirin, Renata. „Heroine ili egzekutorice: partizanke u 1990-ima“ Jambrešić Kirin Renata, Škokić Tea., ur. *Između roda i naroda*. Zagreb: Centar za ženske studije/ Institut za etnologiju i folkloristiku, 2004., 299.-322.

Jambrešić Kirin, Renata; Senjković, Reana. „Legacies of the Second World War in Croatian Cultural Memory. Women as Seen trough the Media.“ *Aspasia* Volume 4, 2010: 71-96 doi 10.3617/asp. 2010.040105.

Jancar Webster, Barbara. *Women & Revolution in Yugoslavia, 1941-1945*. Denver. Arden Press. 1990.

Jandrić, Berislav. „O jednom aspektu uspostave partijskog monopola u Hrvatskoj 1946-1953. Promjene u stranačkoj pripadnosti narodnih zastupnika članova Prezidijuma i Vlade Sabora NRH.“ *Radovi (Zavoda za hrvatsku povijest)* 31 (1998)., 141.-151.

Jandrić, Berislav. „Obrazovanje kadrova KPH 1945-1949.“ *Povijesni prilozi* 9 (1990) 1., 195.-259.

Jandrić, Berislav. *Hrvatska pod crvenom zvijezdom. KPH 1945-1949. Organizacija, uloga, djelovanje.* Zagreb. Srednja Europa. 2005.

Jeraj, Mateja. *Slovenke na prehodu v socializem (Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945.-1953.).* Ljubljana. Državni Arhiv Slovenije. 2005.

Jukić, Marijana. „Od saveza kulturno-prosvjetnih društava Hrvatske do Hrvatskog sabora kulture (1948-1991).“ *Arhivski vjesnik*, 52 (2009). 183-196

--------. *Jugoslavija između istoka i zapada. Obični ljudi u neobičnoj zemlji*. Mladenovski, Mire, ur. Beograd: EUROCLIO. 2007.

Karakaš Obradov, Marica. *Novi mozaici nacija u 'novim poredcima' Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugog svjetskog rata i poraća*. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. 2014.

Kašić, Biljana. "Marksizam-lenjinizam i KPJ 1945.-1950. (Između programskog htijenja i ideologijske funkcije)" *Povijesni prilozi* 6(1987)1., 139.-215.

----------. *Kata Pejnović*, ur. Marija Šoljan Bakarić. Zagreb: Savjet za pitanja društvenog položaja žene RK SSRNH, 1977.

Kecman, Jovanka. *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918.-1941*. Beograd. 1978.

Kis, Oksana. „Restoring the Broken Continuity Women's History in Post-Soviet Ukraine." *Aspasia 6*, 2012.171.-183. doi 10.3167/asp.2012.060109

Kis, Oksana. „Telling the Untold: Representations of Ethnic and Regional Identities in Ukrainian Women's Autobiographies." Carlson, K.; Shostak, N.; Fagan, K., ur. *Writing about Talking: Orality and Literacy in Contemporary Scholarship*. Toronto: University of Toronto Press. 2005.

Kisić-Kolanović, Nada. „Pravno utemeljenje državnocentralističkog sistema u Hrvatskoj 1945.-1952. godine" *Časopis za suvremenu povijest 24 (1)*. Zagreb. 1992., 49.-99

Kisić-Kolanović, Nada. „Politički procesi u Hrvatskoj neposredno nakon Drugog svjetskog rata." *1945.- razdjelinica hrvatske povijesti*. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. 2005.

Knežević, Đurđa. „Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/ Hrvatskoj." *Žene u Hrvatskoj*, pr. Feldman, Andrea Zagreb. Ženska infoteka. 2004., 247.-260.

Kolar-Dimitrijević, Mira. *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931*. Zagreb. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske. 1973.

Krešić, Mirela. „Zakonsko nasljeđivanje bračnih drugova prema Općem građanskom zakoniku na hrvatsko-slavonskom pravnom području 1853-1946." *Zbornik Pravnog fakulteta* 60(2010)2., 527.-554.

Lebl, Ženi. *Ljubičica bela, vic dug dve i po godine*. Gornji Milanovac. 1990.

Leček, Suzana. „Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila. Hrvatska seljačka stranka i žene (1918.-1941)" *Historijski zbornik* 59/2006., 93.-130.

Leček, Suzana. „Usmena povijest – povijest ili etnologija? Mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa.“ *Časopis za suvremenu povijest* 33/2001. br. 1., 149.-154.

Leček, Suzana. „Seljačka obitelj u Hrvatskoj 1918.-1960. Metoda usmene povijesti (oral history).“ *Radovi Zavod za hrvatsku povijest* 29./ 1996., 249.-265.

Leček, Suzana *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918.-1941*. Zagreb. Srednja Europa. 2003.

Leček, Suzana. „Seljačka sloga i prva kampanja opismenjavanja u Hrvatskoj (1937.-1941.).“ *Hereditas rerum Croaticum ad honorem Mirko Valentić*., pr. Alexander Buczynski, Milan Kruhek, Stjepan Matković. Zagreb. Hrvatski institut za povijest. 2003., 292.-301.

Leček, Suzana. „'Ženske su sve radile.' Seljačka žena između tradicije i modernizacije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj između dva svjetska rata.“ u: *Žene u Hrvatskoj*., pr. Feldman, Andrea. Zagreb. Ženska infoteka. 2004.

Leinert – Novosel, Smiljana. *Žene politička manjina*. Zagreb. Radničke novine. 1990.

Lenjin, Vladimir Iljič. „Licemerstvo vladajućih klasa“ *Žensko pitanje*. *Antologija marksističkih tekstova*., pr. Jovan Đorđević Beograd. Radnička štampa. [Bez godine]., 145.

Lenjin, Vladimir Iljič Uljanov. *Dela* tom 25. Beograd. Institut za međunarodni radnički pokret. 1975.

Lorde, Audre. „A New Spelling of Our Name“ *Frontline Feminism*, Esseys from Sojourner's First 20 Years, ur. Karen Khan. San Francisco. Aunt Lute Books, 1995., 27.-88.

Majher, Agnieszka; Majoros, Krisztina; Petö, Andrea. „Explorations Feminist and Economic Inquiry in Central and Eastern Europe.“ *Feminist Economics* 10 2004(3)., ur. Ferber, M.A. Kuiper, E. Routledge., 81.-118.

Marks, Karl. „Čovek i žena,“ u: *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova*, pr. Jovan Đorđević Beograd. Radnička štampa. [Bez godine]., 125.-126.

Marks, Karl. „Kapitalizam i porodica,“ u: *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova*, pr. Jovan Đorđević Beograd. Radnička štampa. [Bez godine]., 126.-127

Marx, Karl; Engels, Friedrich. *Manifest komunističke partije.* Split. Marksistički centar. 1976.

Marx, Karl. „Privatno vlasništvo i komunizam“. *Rani radovi.* Zagreb. Naprijed. 1985.

Maticka, Marijan. „Opskrba stanovništva u Hrvatskoj od 1945.-1953. godine.“ *Zbornik Mirjane Gross.* Zagreb. Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta. 1999.

Maticka, Marijan. „Problemi diskontinuiteta vlasti u Hrvatskoj“. *1945.- razdjelinica hrvatske povijesti* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005.

Matković, Ljiljana. *Žena i crkva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1973.

Mežnarić, Silva. „Tercijarni sektor i neka pitanja promocije i mobilnosti žena u uvjetima zdravstveno-tehnološke revolucije,“ *Žena* 6/1971., 31.-35.

Miljković, Dušan [et al], ur. *Jugoslavija: 1918-1988: statistički godišnjak.* Beograd. Savezni zavod za statistiku. 1989.

Mitrović, Mitra. "Uloga Antifašističkog fronta žena u oslobodilačkom ratu." *Proleter, organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije*. [Bez mjesta i godine]., 31.-34.

Mitrović, Mitra. *Položaj žene u savremenom svetu*. Beograd: Narodna knjiga, 1960.

Mitterauer, Michael. „Ja u povijesti ... povijest u Ja. Popularna autobiografika i obrazovni rad“. *Otivm* 2 (1-2). 1994., 36.-47.

Mohanty Talpade, Chandra. „Introduction: Cartographies of Struggle. Third World Women and the Politics of Feminism,“ ur. Chandra Talpade Mohanty, Ann Russo, Lourdes Torres. *Third World Women and the Politics of Feminism*. Bloomington/ Indianapolis: Indiana University Press. 1991., 1.-47.

Mohanty Talpade, Chandra. „Under Western Eyes.Feminist Scholarship and Colonial Discourses“ *Feminist Review* 30 (1988.)., 61.-88. http://www.jstor.org/stable/1395054 (25.10.2014.)

----------. *Narodonooslobodilačka borba naroda Hrvatske 1941.-1945*. Zagreb. Savez antifašističkih boraca Hrvatske. 2012.

Navailh, Françoise. "The Soviet Model". *A History of Women in the West.* Thébaud Françoise, ur. sv. 5. Cambridge/ London. Harvard University Press/ The Belknap Press. 1994., 226.-254.

New Dangerous Liaisons. Discourses on Europe and Love in the Twentieth Century, ur. Luisa Passerini, Liliana Ellena i Alexander C.T. Geppert New York/Oxford: Berghahn Books, 2010.

Niemčić, Iva; Dijanić, Dijana. „Sjećanje – ženske životne priče“. *Žena na raskrižju ideologija,* ur. Peraica, Ana. Split. 2007., 75.-92.

Obertreis, Julia; Stephen, Anke. Ur. *Remembering after the Fall of Communism. Oral History and (Post-)Socialist Societies.* Essen: Klartext Verlag. 2009.

Ofer Dalia i Weitzman, Leonore J. Ur. *Women in the Holocaust.* New Haven. Yale University Press. 1998.

Olson, Karen; Shopes, Linda. „Crossing Boundaries, Building Bridges: Doing Oral History among Working-Class Women and Men“. *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*. New York. 1991.

Ograjšek Gorenjak, Ida. „Neznana prvakinja povijesti žena u Hrvatskoj“ Grdešić, M.; Jakobović Fibec, S., ur. *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*. Zagreb: Centar za ženske studije. 2008. 45.-60.

Ograjšek Gorenjak, Ida. „Politika ženskog tiska“ u: Prlenda, S., ur. *Kako je bilo ... O Zagorki i ženskoj povijesti*. Zagreb. Centar za ženske studije. 2011., 145.-157.

Ograjšek Gorenjak, Ida. „Osmi mart-Međunarodni dan žena.“ *Povijest u nastavi* II (2004) 3: 112.-141.

----------.*Oral History Interview Guidelines.* Washington. United States Holocaust Memorial Museum. 1998.

---------. "O sprejmu žena v ZKJ". *Komunist* 7/1955. br. 8. Beograd., 87.-89.

Pantelić, Ivana. „Dante ništa nije znao. Informbiro i bivše partizanke.“ *Istorija 20. veka* 3/2010., 97.-106.

Pantelić, Ivana. *Partizanke kao građanke. Društvena emancipacija partizanski u Srbiji 1945.-1953.* Beograd. Institut za savremenu istoriju/ Evoluta. 2011.

Pantelić, Ivana. „Partizanke i AFŽJ (1945.-1953.).“ *ProFemina, časopis za žensku književnost i kulturu.* 2. specijalni broj. Beograd. 2011., 81.-98.

Pantelić, Ivana; Dojčinović, Biljana. „Women's and Gender History: The Case of Serbia.“ *Aspasia 6*, 2012.: 136-142 doi 10.3167/asp.2012.060109

----------. *Partizanke Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi*. Zagreb. Savezantifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske. 2013.

Passerini, Luisa. „The Ambivalent Image of Woman in Mass Culture“ *A History of Women in the West*, Thébaud Françoise, ur. Sv. 5. Cambridge/ London: Harvard University Press/ The Belknap Press. 1994., 324.-342.

Passerini, Luisa; Merjian, Ara H. „Gender, Historiography, and the Interpretation of Fascism. An Interview with Luisa Passerini.“ *Qui Parle* Vol. 13. No. 1. 2001., 157.-163.

Passerini, Luisa. *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class*. Cambridge. Cambridge University Press. 2009.

Pateman, Carole. *Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija* Zagreb. Ženska infoteka. 1998.

Pešić-Golubović, Zaga. „Prikaz knjige Mitre Mitrović ‘Položaj žene u savremenom svetu.’“ *Sociologija* 3-4/1960., 105.-107.

Petö, Andrea. "A Missing Piece? How Hungarian Women in the Communist Nomenklatura are not Remembering". *East European Politics and Societies* SAGE 16. 3/2002., 948.-957.

Petö, Andrea. "From Visibility to Analisys: Gender and History". U: Salvaterra, C., Waaldijk, B. ur. *Paths to Gender. European Historical Perspectives on Women and Men*. Pisa: Educioni plus. Pisa University press. 2009., 1.-11.

Petö, Andrea. "Hungarian women in politics 1945-51". Breuning, E.; Lewis, J.; Pritchard, G. ur. *Power and the people. A social history of Central European politics 1945-56*. Manchester and New York: Manchester University Press, 2005., 266. – 279.

Petö, Andrea. „The Future of Women's History. Wrighting Women's History in Eastern Europe: Towards a 'Terra Cognita'?.“ *Journal of Women's History* 16. 4/2004., 173.- 181.

Petö, Andrea. „Zapošljavanje i način života žena u jednom mađarskom industrijskom gradu pedesetih godina našeg stoljeća.“ *Otium, časopis za povijest svakodnevice 4*, 1996/1-2. Zagreb., 96.-102.

Petö, Andrea; Szapor, Judith. „The State of Women's and Gender History in Eastern Europe: The Case of Hungary.“ *Journal of Women's History Vol 19*., 2007. No 1., 160.-166.

Petö, Andrea; Szapor, Judith. „Women and 'the alternative public sphere': toward a new definition of women's activism and the separate spheres in East-Central Europe.“ *NORA Nordic Journal of Womens Studies Vol. 12*. 2004. No.3., 172. -182.

Petö, Andrea. Women's Rights in Stalinist Hungary: The Abortion Trails of 1952.-53. http://gender.ceu.hu/sites/default/files/publications/abortionhungary.pdf (19.8.2014.)

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Treća knjiga. Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*. Beograd. Nolit. 1988.

Petranović, Branko; Zečević, Momčilo. *Jugoslavija 1918.-1984. Zbirka dokumenata*. Beograd. Rad. 1985.

----------. *Politička enciklopedija*. Beograd. Savremena administracija. 1975.

Portelli, Alessandro. *The battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue*. Madison. The University of Wisconsin Press. 1997.

Portelli, Alessandro. *The death of Luigi Trastulli and other stories. Form and Meaning in Oral History*. New York: State University of New York Press. 1991.

Portelli, Alessandro. *The Order Has Been Carried Out History, Memory, and Meaning of a Nazi Massacre in Rome* New York: Palgrave, 2003.

Portelli, Alessandro. *They Say in Harlan County. An Oral History*. New York. Oxford University Press. 2011.

Portelli, Alessandro. *The Order has been carried out. History, memory,and Meaning of Nazi Massacre in Rome.* New York. Palgrave. 2003.

Portelli, Alessandro. *The Text and the Voice: Writing, Speaking, and Democracy in American Literature*. New York. Columbia University Press. 1994.

Portmann, Michael. *Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav Territory during and after WWII (1943-1950).* Munchen. GRIN Verlag. 2004.

Prokop Kulenović, Ana. *Ravnopravnost žene, brak i porodica po Ustavu FNRJ*. Zagreb. Anitfašistička fronta žena. 1946.

Puljiz, Vlado. „Socijalna politika i socijalne djelatnosti u Hrvatskoj u razdoblju 1900.-1960. godine.“ *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada. Tematski broj povijest socijalnog rada* 13(2006)1., 7.-26.

Puljiz, Vlado. „Žene, zaposlenost i obitelj.“ *Žene i siromaštvo. Nesigurnost rada i nezaposlenost. Zbornik izlaganja s panel rasprave 17. 11. 2008*. Zagreb: Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, 2008., 28.- 33.

Radačić, Ivana. Ur. *Žene i pravo. Feminističke pravne teorije.* Zagreb. Centar za ženske studije. 2009.

Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza.* Zagreb. Hrvatski institut za povijest/ Školska knjiga. 2006.

Radelić, Zdenko. „Pitanje uvođenja radničkih savjeta s gledišta kontinuiteta i diskontinuiteta (radnički savjeti u 1949. i 1950. godini).“ *Časopis za suvremenu povijest 22*. 1990./3, 67.-88.

Radelić, Zdenko. „Uloga OZNE u preuzimanju vlasti u Hrvatskoj.“ *1945.- razdjelinica hrvatske povijesti.* Zagreb. Hrvatski institut za povijest. 2005.

Ranković, Aleksandar. „Organizaciono pitanje KPJ u narodno-oslobodilačkoj borbi.“ *Proleter, organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavij*e. [bez mjesta i godine] 31., 9.-14.

----------. *Refleksije vremena 1945.-1955*. Zagreb. Klovićevi dvori. 12. 12. 2012.-10. 3. 2013.

Richter-Malabotta, Melita. „Život i vrijeme Tatjane Marinić, jedne od osnivača studija socijalnog rada u Hrvatskoj.“ *Ljetopis studijeskog centra socijalnog rada. Tematski broj povijest socijalnog rada* 13(2006)1., 143.-158.

Riley, Denise. *Am I That Name? Feminism and the Category of 'Women' in History*. Minneapolis.University of Minnesota. 1995.

Riley, Denise. *The Words of Selves. Identification, Solidarity, Irony* Stanford. Stanford university press. 2000.

Ritchie, Donald. *Doing Oral HistoryA Practical Guide.* Oxford. Oxford University Press. 2003.

Rusinow, Dennison. „Facilis Decensus Averno.“ *Politička misao* 49. 3/2012., 48.-73.

Rusinow. Dennison. *The Yugoslav experiment: 1948-1974.* Berkeley/ Los Angeles. University of California Press. 1978.

Salazar, Claudia. „A Third World Woman's Text: Between the politics of Criticism and Cultural Politics“. *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*. New York. 1991.

Senjković, Reana. „Domovina je ženskog roda,“ u: Kirin Jambrešić Renata i Škokić Tea., ur. *Između roda i naroda Etnološke i folklorističke studije*. Zagreb. Centar za ženske studije/ Institut za etnolgiju i folkloristiku. 2004., 281.-297.

Scott, W. Joan. „Gender: A Useful Category of Historical Analysis.“ *American Historical Review* 91. (1986)., 1053.-1075.

Scott Wallach, Joan. *Rod i politika povijesti*. Zagreb. Ženska infoteka. 2003.

Serdar, Vladimir. *Uvod u statistiku stanovništva. Demografska statistika*. Zagreb. Školska knjiga. 1953.

Simić, Dragoslav; Trifunović, Boško. *Ženski logor na Golom otoku. Ispovesti kažnjenica i iseldnice.* Beograd. ABC Product. 1990.

Sindbaek, Tea. *Usable History? Representation of Yugoslavia's difficult past from 1945-2002.* Aarhus University Press. [bez mjesta i godine].

Sklevicky, Lydia. *Konji, žene, ratovi*, pr. Dunja Rihtman-Auguštin. Zagreb. Ženska infoteka. 1996.

Sklevicky, Lydia. „Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme narodnooslobodilačke borbe 1941–1945“. *Povijesni prilozi 3,* 1984./1., 83.–127.

Sklevicky, Lydia. „AFŽ kao potencijalni čimbenik procesa kulturne mijene tijekom razdoblja NOB-e“ (autorizirano izlaganje) *Vloga in obmečje razlike v materijalističnoj teoriji, II, Židovsko vprašanje*, Ljubljana. 20–22. prosinca 1984., 71.-74.;

Sklevicky, Lydia. „Društveni položaj žene i razvoj porodice u socijalističkom samoupravnom društvu“ *Komunist*. Ljubljana. 1979., 466–475.

Sklevicky, Lydia. „Od borbe za prava do prave borbe“. *Žena* 34/3. 1976., 92.–99.

Sklevicky, Lydia. „Prvi kongres AFŽ-a Hrvatske: putovi integracije žena u novo društvo.“ *Oslobođenje Hrvatske 1945*. Zagreb. Zbornik IHRPH. 1986., 357.–366.

Spehnjak, Katarina. *Javnost i propaganda Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.* Zagreb. Hrvatski institut za povijest/ Dom i svijet. 2002.

Spehnjak, Katarina. *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.* Zagreb. Golden marketing. 2006.

Spehnjak, Katarina. „Funkcioniranje plebiscitarne demokracije u Hrvatskoj 1945.-1952.“ *Časopis za suvremenu povijest 23.* 1991./ (1-3)., 224.-230.

Spehnjak, Katarina. „Organiziranost i oblici djelovanja Narodnog fronta Hrvatske 1945.-1953. godine“. *Povijesni prilozi* 6 (1987.) 1., 1.-57.

Spehnjak, Katarina. „Konzularna predstavništva Velike Britanije u Hrvatskoj 1945.-1948.“. *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006.) 1., 41.-77.

Spehnjak, Katarina. „Britanski pogled na Hrvatsku 1945: Politika i društvo.“ *1945.- razdjelinica hrvatske povijesti.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005., 187.-202.

----------. *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb. Izdavački zavod Jugoslavenske akademije. 1969.

Snitow, Anne. „Feminističke analize materinstva“. *O rađanju.* Izbor, prijevod i dodaci. Biljana Dojčinović-Nešić Beograd. Asocijacija za žensku inicijativu. 2001.

Šetić, Nevio. „Prvi narodni zastupnici iz Istre u Hrvatskom saboru u Zagrebu 1947. godine.“ *Društvena istraživanja* 16. br. 6 (2007) 92., 1219.-1237.

Šilović-Karić, Dunja. „Domaće ognjište – prvi ženski list u Hrvatskoj.“ *Žene u Hrvatskoj,* pr. Feldman, Andrea. Zagreb. Ženska infoteka. 2004., 181.-190.

Todorova, Marija. *Dizanje prošlosti u vazduh. Ogledi o Balkanu i Istočnoj Evropi*. Beograd. Biblioteka XX vek. 2010.

Todorova, Marija. *Imaginarni Balkan*. Beograd. Biblioteka XX vek. 2006.

Todorova, Maria. „Introduction. Similar Trajectories, Different Memories“. *Remembering Communism Private and public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe* Budapest. Central University Press. 2014., 1.-25.

----------.“The Politics of The Family.“ *Frontline Feminism 1975-1995. Essays from Sojourner's First 20 Years*., ur. Karen Khan. San Francisco. Aunt lute books. 1995., 131-137

Stegmann, Natali. „'Female Experiences' in Transition,“ ur. Obertreis, Julia; Stephan, Anke Remembering after the Fall of Communism. *Oral History and (Post-)Socialist Societies*. Essen: Klartext Verlag. 2009.

Thompson, Paul. *The Voice of the Past. Oral History*. London. Oxford University Press. 1978.

Tomšič, Vida. *Porodica i socijalizam*. Beograd. Omladina. 1956.

Tomšič, Vida. „Postoji li kod nas žensko pitanje“. *Žena danas* 99/1952.

Tomšič, Vida. „Socijalno staranje kao jedan od najvažnijih zadataka AFŽJ u obnovi zemlje.“ *Naši zadaci. Referati na I. kongresu antifašistkinja Jugoslavije*. Beograd. Centralni odbor AFŽJ. 1945.

Tomšič, Vida. *Žene u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije.* Beograd. Jugoslovenska stvarnost. 1981.

Turković Holjevac, Ana. „Društveno-gospodarske reforme 1950-1952 i njihov odraz na upravu Narodne Republike Hrvatske.“ *Arhivski vjesnik* 46(2003) 203., 131.-145.

Vodopivec, Nina. „Tekstilne delavke pridne, močne, skromne in vztranje socialistične proleteke.“ *ProFemina, časopis za žensku književnost i kulturu.* 2. specijalni broj. Beograd. 2011.

Yuval Davis, Nira. *Rod i nacija*. Zagreb. Ženska infoteka. 2004.

Yuval Davis, Nira. „Nacionalistički projekti i rodni odnosi.“ *Treća* 5/1-2., 208.-233.

Zečević, Anđelka. „Prikaz knjige Olivere Burić Ćurković 'Promene u porodičnom životu nastale pod uticajem ženine zaposlenosti,'“ *Sociologija* 4/ 1968., 146.- 150.

----------. *Žena na raskrižju ideologija*. Programska urednica Peraica, Ana. Hrvatska udruga likovnih umjetnika – Split. Split. 20.1.-20.2.2007.

----------. *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi, I. i II.* Glavni odbor Saveza ženskih društava Hrvatske. Zagreb. 1955.

----------. *Ženski svijet: list za zabavu i pouku*/ vlasnik izdavač i odgovorni urednik Katja Galić. - Zagreb, 1939.-1941., ur. Šoljan Bakarić, Marija. Zagreb. Konferencija za aktivnost i ulogu žene u društvenom razvoju RK SSRNH: Izdavački savjet časopisa "Žena." 1979.

Žicina, Milka. *Sve, sve, sve …* Zagreb. 2002.

Žuženić, Jelena. "Položaj žene u krivičnom sistemu SFRJ". *Žena* 4/1976. 28.-41.

6. Filmovi

Afrić, Vjekoslav *Slavica*, igrani film, 1947.

Golik, Krešo *Plavi 9*, igrani film 1950.

Iveković, Sanja *Borovi i jele,* dokumentarni film 2002.

Popivić, Nikola *Živjeće ovaj narod,* igrani film 1947.

7. Disertacije

Jandrić, Berislav. *Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952. Organizacija, uloga, djelovanje* (disertacija, Sveučilišta u Zagrebu, 1995.)

Koren, Snježana. *Politika povijesti i siječanja: primjer nastave povijesti u općeobrazovnim školama u Hrvatskoj (1945.-1960.*). (disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2011.).

Krešić, Mirela. *Zakonsko nasljeđivanje prema Općem građanskom zakoniku na hrvatsko-slavonskom pravnom području 1853.-1946*. (disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2009.)

Ograjšek Gorenjak, Ida. *Rodni stereotipi i politika Kraljevine Srba, Hrvata, Slovenaca (Kraljevina Jugoslavija).* (disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2011.)

ŽIVOTOPIS

Dijana Dijanić, profesorica povijesti i filozofije, radi kao nastavnica povijesti u srednjoj školi. Rođena je 1968. u Zemunu, a od 1980. živi u Zagrebu gdje je završila osnovnu i srednju školu i Filozofski fakultet.

Održavala je predavanja, radionice i treninge na teme ženske povijesti, holokausta, i općenito tema iz područja ljudskih prava, a namijenjene srednjoškolcima/ srednjoškolkama, studentima/ studenticama, nastavnicama/ nastavnicima/ nastavnicama, roditeljima, stručnjacima/ stručnjakinjama. Autorica je raznih pisanih materijala.

Bila je koordinatorica međunarodnog projekta *Women's Memories: Searching for Identity Within Sociaslism* (dio istraživačkog programa Centra za ženske studije, Zagreb).

Autorica i koautorica je nekoliko radova objavljenih u časopisima, te je aktivno sudjelovala na stručnim skupovima, konferencijama, kongresima.

Završila trogodišnji slobodni studij sinologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Moto kojim se nastoji voditi u životu, radu i istraživanju *People make choices, choices make history* (Facing History and Ourselves).

Popis radova i aktivnih sudjelovanja na znanstvenim skupovima:

1. Dijanic, Dijana *Life of Privacy*// 10th European Social Science History conference Vienna, 23-26 april 2014. (Znanstveni skupovi i radionice, Usmeno)

2.Dijanić, Dijana: *Žena u borbi* // IV. kongres hrvatskih povjesničara 2012. - tema: Sloboda Zagreb, Hrvatska, 2012. (Znanstveni skupovi i radionice, Usmeno)

3.Dijanić, Dijana; Niemčić, Iva *Socialism trough women stories - Croatian study* // XVI International Oral History Conference Between Past and Future: Oral History, Memory and Meaning Praha, Češka Republika, 2010. (Znanstveni skupovi i radionice, Usmeno)

4.Dijanić, Dijana *History of Women in the Holocaust*// Perpetrator Research in a Global Context Berlin, Njemačka, 2009. (Znanstveni skupovi i radionice, Poster prezentacija)

5.Niemčić, Iva; Dijanić, Dijana. *Sjećanje - ženske životne priče* Žene na raskrižju ideologija Peraica, Ana (ur.). Split: Hrvatska udruga likovnih umjetnika, 2007., 75.-92.

6.Dijanić, Dijana; Niemčić, Iva. *Sjećanje žena na život u socijalizmu – prilog ženskoj povijesti.* Historijski zbornik. LIX (2006.): 179.-199.

7.Dijanić, Dijana *Povijest žena u socijalizmu*// Kultura i transformacija: Hrvatska 1945.-1990. Cres, Hrvatska, 2005. (Znanstveni skupovi i radionice, Usmeno)

8. Dijanić, Dijana; Merunka-Golubić, Mirka; Niemčić, Iva; Stanić, Dijana. *Ženski biografski leksikon: sjećanje žena na život u socijalizmu* Zagreb: Centar za ženske studije, 2004.

9.Dijanić, Dijana; Niemčić, Iva *Sjećanje žena na život u socijalizmu - prilog ženskoj povijesti* // II. kongres hrvatskih povjesničara - Hrvatska i Europa: Integracije u povijesti Pula, Hrvatska, 2004. (Znanstveni skupovi i radionice, Usmeno)